EDITURA PENTRU LITERATURĂ UNIVERSALĂ

Romain Gary se situează printre marii martori ai epocii noastre, atît de bogată în prefaceri. În romanele sale, încearcă nu atît să disece împrejurările şi să investigheze diferite psihologii, cît se arată preocupat de problemele arzătoare care se pun civilizaţiei contemporane. De la *Groapa Bunei Speranţe* la *Prima dragoste, ultima dragoste*, acelaşi strigăt de durere, aceeaşi chemare la speranţă se fac auzite.

GEORGES MARKOW-TOTEVY

Lei 7,50

51

1968

ROMAIN GARY
PRIMA DRAGOSTE, ULTIMA DRAGOSTE

CM

ROMAIN GARY

PRIMA DRAGOSTE, ULTIMA DRAGOSTE

COLECŢIA MERIDIANE

CM

Desenul copertei: *Done Stan*

Romain Gary
LA PROMESSE DE L'AUBE

Romain Gary

Prima dragoste, ultima dragoste

Traducere de *Marcel Aderca*

Prefață de *Romul Munteanu*

Editura pentru Literatură Universală

București — 1968

PREFAŢA

Unul din fenomenele stranii doar în aparenţă, pe care îl semnalează în permanenţă critica literară contemporană, este acela de criză a romanului francez actual. Fenomenul acesta este cu atît mai paradoxal cu cît în Franţa, deşi sînt publicate anual sute de titluri noi, arta prozei pare să nu poată ieşi încă dintr-un anumit impas ale cărui cauze nu sînt întrutotul clarificate.

Cu mai mult de trei decenii în urmă, Bertrand D'Astorg observa această stare de lucruri pe care o explica, mai ales, printr-o anumită conjunctură specifică destinului fiecărui scriitor. *„Marii noştri romancieri au tăcut, ca şi cînd puterea lor imaginativă ar fi fost lovită de interdicţia relaţiilor unui moment...“* Exemplele date de Bertrand d'Astorg ni se par edificatoare. Activitatea lui Mauriac se deplasează spre jurnalistică, a lui Maurois spre eseu, a lui Montherlant spre teatru, a lui Malraux spre psihologie şi istoria artelor, în vreme ce Roger Martin du Gard şi Céline se cufundaseră în tăcere.

Evident că după replierea acestor generaţii de prozatori în sfera altor preocupări, arta romanescă franceză contemporană, apreciată la modul statistic, nu înregis-

trează nici un fel de spaţiu alb care să fie de-a dreptul dezolant.

Noi nume de prozatori încep să capete o largă circulaţie, iar operele unora dintre aceştia beneficiază de un imens succes public. Dar, bineînţeles că succesul de librărie al unei cărţi nu poate fi acceptat ca un criteriu fundamental al realizării ei artistice şi a originalităţii ei profunde. Traduse în numeroase limbi şi tipărite în tiraje de sute de mii de exemplare, romanele scriitoarei Françoise Sagan sînt departe de a reprezenta cele mai bune sau cele mai caracteristice realizări ale prozei franceze contemporane.

De aceea, cînd Pierre de Boisdeffre afirmă că *„Înainte de a reţine cîteva mari aspecte ale romanului francez de astăzi, se impune o anumită observaţie: romanul nu este numai în plină metamorfoză, ci şi în plină criză"*, el face în 1962 aceeaşi constatare, care reţinuse şi atenţia lui Bertrand d'Astorg în 1945.

Tradiţia strălucită a romanului francez, fie ea mai îndepărtată sau mai apropiată, rămîne astfel multă vreme copleşitoare şi cîteodată de-a dreptul paralizantă. Numele lui Balzac, Zola şi Flaubert, Proust, Sartre, Camus, Simone de Beauvoir şi Roger Martin du Gard constituie pietre fundamentale pentru istoria romanului francez. În funcţie de aceşti coloşi consacraţi se definesc alte şcoli literare, sînt continuate anumite tradiţii sau sînt fixate premizele estetice ale unor variate tentative inovatoare. Acceptaţi de romancierii inovatori sau respinşi în numele unor argumente mai mult sau mai puţin aberante, marii titani ai romanului francez din a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi de la începutul secolului XX pur şi simplu există. De aceea, ori de ce natură ar fi referinţele făcute la romanul tradiţional francez, ele nu pot

pleca decît de la premiza unor valori consacrate. În acest sens, ni se pare că oricît de captivante şi, eventual fertile, ar fi unele teorii despre *noul roman*, formulate după 1950, ele trezesc în permanenţă o anumită suspiciune prin uşurinţa cu care, în unele cazuri, sînt tăgăduite în numele *istoricităţii*, valori de largă notorietate, începînd cu Balzac şi ajungînd la Proust şi Virginia Woolf.

Reţinem această stare de lucruri cu atît mai mult cu cît un critic de fineţea şi erudiţia lui Gaëtan Picon nu evită nici el judecăţile globale, mult prea tranşante, atunci cînd în 1949 afirma că *„Romanul nu mai corespunde nevoii de a nara o istorie, de a însufleţi personaje, de a zugrăvi caractere, de a descrie un anumit mediu social sau altul"*.

Este adevărat că după 1950, mai ales, scrierile în proză ale Nathaliei Sarraute, ale lui Alain Robbe-Grillet, Claude Simon şi Samuel Beckett susţin un asemenea punct de vedere. Dar nici romanul francez, nici romanul european, în marea lui diversitate, nu poate fi redus doar la aceste tentative inovatoare, care nu exercită un act de hegemonie în proza contemporană şi nici nu constituie unica modalitate de metamorfozare a epicii din epoca noastră.

Ultimele cinci decenii ale secolului XX nu pot fi limitate doar la unele contribuţii literare care impun inovaţia în roman, mai ales cu o anumită violenţă doctrinară, reprezentată de un gen nou de *critică de susţinere*, pe care o fac romancierii înşişi. Epoca lui Sartre, Camus şi Simone de Beauvoir în roman şi apoi aceea a Nathaliei Sarraute, este şi a lui Raymond Queneau, Michel Leiris, Roger Vailland, Julien Green, la care pe plan universal se pot adăuga alte nume de prozatori, plasaţi şi ei, fie pe orbita unor tradiţii creatoare, fie în sfera inovaţiilor zgomotoase.

Astfel, în acești ani, cînd numeroși prozatori sînt tentați să scrie *romanul unui roman*, cînd alții cultivă cu predilecție *romanul-eseu* sau schițează doar *macheta unui roman*, constatăm o criză a marilor personalități, dar nu abandonarea unui gen deosebit de solicitat, a cărui metamorfoză firească nu poate elimina persistența prozei tradiționale care-și păstrează neștirbită vitalitatea creatoare.

În această confruntare dintre tradiție și inovație, care capătă formele cele mai variate, se înscrie contribuția scriitorului francez Romain Gary.

Născut la Moscova în 8 mai 1914, Romain Gary devine francez prin alegerea deliberată a unei noi patrii și a unei noi culturi în spiritul căreia se integrează. Integrarea aceasta a lui Romain Gary în viața Franței se produce pe căile cele mai firești, neavînd nimic ostentativ sau artificial. Licențiat al facultății de drept din Paris, scriitorul aderă în primul rînd la cultura și la întreaga viață spirituală franceză. Mobilizat în 1939, Romain Gary realizează într-o altă manieră, mult mai angajantă, integrarea sa în istoria Franței. Aviator, scriitorul care concepe în această perioadă primele sale încercări literare, devine ofițer al Legiunii de onoare, luptînd pînă în 1945 în Compania franceză de eliberare.

După război, scriitorul îmbrățișează cariera diplomatică, avînd astfel prilejul să slujească idealurile Franței în diverse țări. La început secretar de ambasadă la Sofia și apoi la Berna, prozatorul francez a fost mai multă vreme consul general la Los Angeles.

Am semnalat aceste detalii biografice nu numai pentru a scoate în relief modul angajant în care Romain Gary a înțeles să se integreze în viața Franței, devenind astfel în mod firesc un scriitor francez, ci și pentru considerentul că opera sa romanescă poartă o incontestabilă amprentă autobiografică.

Romain Gary nu este numai adversarul literaturii de nonficțiune, de genul celei cultivate de Truman Capote, dar nu aderă nici la literatura unui univers imaginar, de tipul celei scrise de Robert Pinget. El respinge în același timp întreaga poetică, indiferent de nuanțe, profesată de *școala noului roman francez*.

Mult mai aproape de formulele romanului tradițional, prozatorul francez nu demonstrează nici un fel de receptivitate față de unele școli literare contemporane, rezultatele acestora fiind adeseori minimalizate sau respinse cu o frapantă violență.

Pornind de la specificul operei sale romanești, ca și de la eseurile și scrierile sale polemice referitoare la romanul contemporan, unii critici literari francezi, atunci cînd stabilesc anumite filiații artistice, îl așază pe Romain Gary în rîndurile prozatorilor care se desprind din școala naturalistă. Argumentele aduse în acest sens par puțin convingătoare. De aceea, avem sentimentul că ne găsim mai de grabă în fața unei confuzii de termeni, opera lui permițînd să fie situată într-o anumită sferă specifică a realismului contemporan.

Dar neexplicată, o asemenea integrare a scriitorului în sfera realismului devine puțin elocventă. Ea capătă o anumită coloratură specifică numai în măsura în care se clarifică atît accepțiunea pe care Romain Gary o dă realismului, cît și nuanțele pe care le înregistrează în opera sa literară.

Într-o anumită măsură, romanele scriitorului francez sînt expresia unei experiențe trăite, a unei atitudini manifeste pe care scriitorul o are față de civilizația și cul-

tura contemporană. Martor al unei epoci brăzdate de evenimente dramatice, preocupat de destinul ființei umane într-o lume în care înseși progresele civilizației creează mari cataclisme sociale, Romain Gary se străduiește să facă din romanele sale documentele literare ale vieții contemporane.

Scena de desfășurare a evenimentelor din scrierile sale în proză este *lumea*, acțiunea din romanele sale desfășurîndu-se pe diferite meridiane ale globului. De aceea, adeseori arta narativă a lui Romain Gary are numeroase puncte comune cu aceea a reporterului.

Scriitorul consemnează astfel *evenimente-limită* din viața Europei pe care le filtrează prin propria sa conștiință, relatează întîmplări personale pe care le conexează cu destinul societății în care trăiește.

Privit din această perspectivă, Romain Gary este un scriitor care face parte din familia de spirite ale lui Hervé Bazin și Roger Vailland, dar prin preferința pentru documentul trăit și *romanul-reportaj*, opera lui are de asemenea numeroase trăsături comune cu aceea a lui Robert Merle, Curzio Malaparte și Heinrich Böll.

Dar ca și alți scriitori contemporani, Romain Gary nu-și definește poziția față de epoca noastră numai prin opera sa literară. Și el simte nevoia să se explice, să-și argumenteze o anumită concepție literară și să respingă alte puncte de vedere despre creația artistică, să-și definească în cele din urmă un *Weltanschauung*, care face din el un observator lucid al civilizației și al culturii occidentale. Din aceste considerente, Romain Gary trăiește și el necesitatea acută a abordării unui domeniu derivat, situat în imediata apropiere a literaturii, dar altceva decît aceasta, prin care să comunice cu cititorii pe altă cale decît aceea oferită de roman. Cartea sa *Frère Océan, Pour Sganarelle*,

cu un subtitlu elocvent, *Recherche d'un personnage et d'un roman*, este un fel de catehism eteroclit, din care răzbate confruntarea conștiinței scriitorului cu epoca noastră, abordată din cele mai diverse unghiuri de vedere. Cum este și firesc, Romain Gary își definește poziția față de marile curente de gîndire ale epocii noastre. Încrezător în forțele rațiunii și în capacitatea omenirii de a se redresa prin ea însăși, scriitorul francez consideră simptomatic doar pentru unele aspecte ale civilizației și ale culturii occidentale anumite concepte ca *Nausée, Vertige, Angoisse, Noir, Chute* etc. Transpuse în roman, toate aceste concepte desprinse din existențialism, pe care îl consideră *„o lamentație postumă a raționalismului asupra lui însuși"*, convertesc totul în *„atrocitate. Nu mai există nici o urmă de fericire, iar rîsul nu mai apare niciodată în acest ceremonial de abator, unde omul nu mai este decît un animal lovit de catastrofă"*.

Scriitorul consideră însă pe bună dreptate că această viziune despre om și despre literatură se acordă cu *Weltanschauung*-ul unor *„elite occidentale"* care, situate *„între metafizică și remușcările culturale, între angoasă și nevroză, nu mai simt literatura decît ca o plagă pe marginea unui univers cadaveric, acest neant unde se îngrămădesc muștele"*.

Detașîndu-se de literatura angoaselor, ca și de aceea a universului absurd, Romain Gary consideră că *„pesimismul nu este posibil, fiindcă la drept vorbind, nu se observă la ce ar putea să corespundă"*.

În general, asemenea marginalii de ordin sociologic și filozofic sînt gîndite și prin transpunerea lor posibilă în creația literară. Neavînd nici o afinitate pentru o asemenea manieră de gîndire, scriitorul consideră că personajul picaresc din proza actuală are menirea de a

„mima și de a parodia trei factori puternici, care amenință atît romanul, cît și pe cel care-l citește : hedonismul logicii, estetismul conceptual, și estetica puritană a adevărului“.

Rezervele lui Romain Gary față de asemenea tendințe mai vechi întîlnite în cultura occidentală se interferează cu alte determinate de tentativele mai recente de inovare a prozei. *Școala noului roman francez,* de pildă, este combătută cu o vervă polemică de mare virulență, nesusținută însă de o argumentare tot atît de riguroasă. După părerea prozatorului francez, deplasarea atenției spre *obiecte* și dezagregarea personajului reprezintă pentru *școala noului roman* un adevărat *act genocid* în literatură, argumentele aduse de Alain Robbe-Grillet în acest sens, relevînd *„dialectica dintre escroci și cele mai bune argumente ale escrocheriei“.* Detașarea aceasta de anumite direcții ale gîndirii și ale literaturii contemporane îl duce în mod firesc pe Romain Gary spre profesiunea de credință și deci spre fixarea mai mult sau mai puțin directă a coordonatelor activității sale de romancier și a finalității acesteia.

Lectura operei lui Tolstoi îl îndrumează astfel pe acest prozator, a cărui operă își trage în bună măsură seva din propria biografie, spre concluzia că *„nu există identitate între o operă și autorul său, ci mai de grabă un abis care le separă“.* Fiecare scrie, adaugă el, așa cum este : *„cîteodată cu mînie, dar alteori cu nostalgia unei alte identități“*, dar actul acesta de impostură deliberată nu este întotdeauna sesizat. Separarea aceasta posibilă dintre autor și operă iese în relief și atunci cînd se face o anumită confruntare între *realitatea operei* și *realitatea exterioară acesteia.* Pornind de la o astfel de premiză, *„Dacă realismul vrea să însemneze realitate, atunci este evident că romanul nu ar exista.* *Arta,* adaugă Romain Gary, *trăiește din rivalitate și din diferență.* Prin urmare opera realistă nu este un act literar de coincidență cu realitatea exterioară, ei. Realismul, conclude scriitorul, este o manieră particulară și ingenioasă *„de a face să treacă drept realitate ceea ce nu este, făcîndu-l pe cititor să vadă o altă realitate inaccesibilă“.*

Într-o epocă de excesivă atenție pentru formă, Romain Gary nu se sfiește să afirme că *„Forma literară în ea însăși este incompatibilă cu realitatea“*, orice stil fiind după părerea autorului *„o deformare a ceea ce este“.*

De aceea, scriitorul se declară împotriva *cultului limbii,* împotriva *cultului eului inefabil și a tot ceea ce exprimă.* Transformarea limbii într-un scop în sine, scrie Romain Gary, face ca *„literatura să se ridice din ce în ce mai mult între cititor și roman“.*

Adept al documentului și al actualității transferate în sfera de investigație a romanului, prozatorul francez demonstrează că invazia realității trăite și a istoriei în roman nu poate duce la sufocarea acestuia. Evenimentul și istoria nu sînt opuse *„nici imaginației, nici universului imaginar“.*

Este evident că Romain Gary nu poate fi socotit ca un teoretician al unui anumit gen de roman. Observațiile din această carte caleidoscopică, *Pour Sganarelle,* nu pot fi apreciate decît ca o sumă de reacții ale unui prozator față de diversele probleme ale epocii noastre, care i-au solicitat atenția în mod deosebit.

Apreciate din această perspectivă, ele sînt destinate să ducă la un spor de înțelegere a operei sale.

Romancier al evenimentului, plasat în permanență într-un anumit context istoric, Romain Gary încearcă să surprindă destinul omului într-o lume degradată sau

într-o *conjunctură-limită*. În felul acesta, prozatorul francez devine un cronicar al unor traiecte existențiale, ridicate la rangul de simbol. Spațiul existenițal, în care destinele umane sînt confruntate cu *evenimentele-limită* este mereu altul. În *Educație europeană* (1945), scriitorul plasează evenimentele tragice în pădurile Poloniei, în *Marele Vestiar* (1949), acțiunea evoluează la Paris, în *Culorile zilei* (1952), la Nisa, iar în *Rădăcinile cerului* (1956), în Africa.

Itinerarul creației romanești a lui Romain Gary pune astfel, pe alt plan în lumină drumul pe care scriitorul îl parcurge de la romanul evenimentelor pînă la narațiunea alegorică, prezentă în *Rădăcinile cerului*, sau la cea cu un predominant caracter autobiografic, întîlnită în *La Promesse de l'aube* (1960), operă care apare în românește cu titlul *Prima dragoste, ultima dragoste*.

Prima carte care îl impune pe Romain Gary ca scriitor este *Educație europeană* pentru care a primit în 1945 *Prix des Critiques*. Ea a apărut și în limba română la Editura Forum, în traducerea lui Geo Dumitrescu cu titlul sugestiv *Groapa bunei speranțe*.

Romanul *Educație europeană* scoate de la început în relief genul de literatură spre care se îndrepta atenția scriitorului. El se integra însă la modul general în acea literatură de război, care începe să fie publicată în diverse țări în anii postbelici.

În Franța, în mod deosebit, literatura rezistenței și a războiului, ca spațiu al morții, ca și aceea despre lagărele de concentrare, înregistrează o producție literară foarte bogată, dar inegală ca valoare artistică. De la *Drôle de Jeu* (1949), a lui Roger Vailland și *Week-End à Zuydcoote*, a lui Robert Merle, *Le Silence de la Mer*, a lui Vercors, *Le Temps des Morts* de Pierre Gascar, înregistrăm doar la modul exemplificativ cîteva opere dintr-o vastă suită de romane, generate de același leit-motiv literar.

Romain Gary se integrează astfel prin romanul său *Education européenne* într-o largă preocupare, care suscită atenția unor mari scriitori din toate țările. Situat între *romancierii populiști* și *prozatorii de idei*, Romain Gary rămîne un scriitor de larg consum cultural, cu o viziune umanistă asupra vieții.

Educație europeană este romanul rezistenței poloneze. În vastele păduri ale Poloniei, oamenii se retrag într-un complicat spațiu labirintic, care devine în cele din urmă un tragic spațiu al morții. Chinuiți de foame și de frig, pendulînd între ură, teamă și speranță, ei opun forței destructive a cotropitorilor nădejdea într-o altă lume mai bună, transformată într-un adevărat mit.

Preocupat de psihologia comportamentistă a grupului uman, adus în fața unui *eveniment-limită*, scriitorul nu reține profiluri individuale, care să se poată detașa cu ușurință din contextul de ansamblu.

El devine astfel reporterul atrocităților cotropitorilor și martorul patetic al lumii din spațiul morții, unde oamenii aduc cu ei vechile lor deprinderi și unde vitalitatea vieții și a iubirii țîșnește peste labirintul morții.

Narațiunea scenică și *romanul în roman* constituie procedeele fundamentale prin care Romain Gary face cronica rezistenței morale în fața agenților răului, care amenințau civilizația și cultura europeană. Lipsit de o arhitectonică, specifică în general prozei franceze de factură clasică, ca și de o idee fundamentală căreia să-i fie subordonate manifestările de ordin comportamentist, *Educație europeană* rămîne un roman al evenimentelor în care rețeta facilă de creație astăzi este de-a dreptul so-

cantă. De aceea, considerăm că el nu se înscrie printre marile opere ale epocii, inspirate din evenimentele războiului.

De la *romanul-cronică a evenimentelor*, scriitorul evoluează spre *romanul-cronică* a atitudinilor morale. *Marele Vestiar* este un exemplu ilustrativ în acest sens. În raportul dintre individ și societate, eroul nu devine doar un simplu receptacol de evenimente și acte de conduită, ci și o întruchipare a spiritului justițiar al epocii. Rătăcind prin Parisul postbelic, unul din eroii *Marelui Vestiar* are în față doar spectacolul crimei, al egoismului și al urii. Oamenii sînt degradați într-o suită de măști, de stereotipii care ucid vibrația interioară și capacitatea de comunicare.

De aceea Parisul devine echivalentul unui *imens vestiar*, o mască care nu acoperă nici un fel de planuri interioare. Strada este astfel și ea, simbolul acestui imens vestiar. Ea *„era plină de vestoane, de pantaloni, de șepci și de pantofi. Un imens vestiar abandonat, care încearcă să înșele lumea, să se prevaleze de un nume, de o adresă, de o idee..."*

De la viziunea lumii ca spectacol, eroul convertit într-un spirit justițiar, trece la emiterea unor judecăți de valoare, care pun în lumină un anume gen de spirit moralist al scriitorului : *„Nu vedem peste tot decît vestiarul derizoriu și miile de fețe care imită calomniind figura umană"*.

Romancier al *cadrului supranațional*, cum îl numește Pierre de Boisdeffre, Romain Gary devine în *Culorile zilei* prozatorul *generației pierdute* și deziluzionate, așa cum au fost și Wolfgang Borchert și Heinrich Böll în Germania, Curzio Malaparte în Italia și James Jones în America. Labirintul creat de Romain Gary în *Culorile*

zilei este de ordin social și moral. Traiectele unor oameni cu profesiuni diferite și de naționalități diverse demonstrează o continuă surpare a destinului uman. Personajele au o dezaxare de care nu se pot detașa, iar cursa lor spre un ideal iluzoriu nu se realizează niciodată.

În felul acesta, *romanul evenimentelor* cultivat de Romain Gary începe să se convertească tot mai evident în *alegorie*. Omul devine un simbol al degradării și deci o apariție autentică din ce în ce mai rară. Alegoria se realizează în termenii ei plenari în *Rădăcinile cerului*. Africa este și ea convertită într-un spațiu existențial în care se confruntă destine umane variate și interese deosebite. Dar întîlnirea dintre danezi, francezi, germani, englezi și indigeni, porniți în aventură spre o altă lume, apare în cele din urmă ca o confruntare dintre civilizația destructivă și spațiul pur, generator de speranțe.

Lecția acestei alegorii, referitoare la conservarea elefanților uciși de om, privită în sine, este totuși minoră. Dar prin fixația lui asupra unui ideal, Morel, personajul central al cărții, se unicizează, chiar dacă idealul lui este *„demodat și anacronic"* și incapabil să schimbe fața lumii.

De la romanul alegoric, în care *clovnul liric*, este cum observă Pierre de Boisdeffre, purtătorul unui ideal umanist, scriitorul se întoarce spre narațiunea autobiografică, în care devine el însuși receptacolul și martorul îndurerat al epocii în care trăiește.

Raportul dintre eul scriitorului și lumea de care ia act, se integrează în ea sau o respinge, este de așa natură, încît am putea spune că *La Promesse de l'aube* devine un gen specific de *Bildungsroman*. În felul acesta *Prima dragoste, ultima dragoste,* așa cum se cheamă această

carte în versiunea românească, reprezintă cronica evoluţiei unei conştiinţe şi documentul manierei în care scriitorul prizează o întreagă epocă în care idila mai poate coabita încă cu catastrofa. Cartea aceasta de extracţie autobiografică este însă lipsită de stridenţe lirice, o anumită euforie a eului fiind mascată cu ingeniozitate prin ironie şi umor.

O copilărie alături de o mamă sentimentală cu o carieră ratată, spectrul sărăciei şi al unei bunestări de scurtă durată, revederea rară a unui prezumtiv tată, marchează începutul unei vieţi, regizate astfel încît ea este trăită mai ales sub aspectele ei spectaculare. Universul spectacular, viziunea lumii ca teatru, sînt întreţinute mai ales de mama scriitorului, de care acesta distanţîndu-se prin ironie, o transformă într-un adevărat personaj de roman.

Povestirea aceasta autobiografică pendulează în permanenţă între semnalarea evenimentelor grave, generatoare de drame domestice sau tragedii ale umanităţii şi denunţarea unei lumi răsturnate, realizată cu mijloacele unei fine arte umoristice. Astfel, de la amănuntele copilăriei petrecute în climat polonez, cînd fetiţele apreciau afecţiunea partenerului prin cantitatea de frunze şi gîngănii mîncate, pînă la visurile ilariante ale mamei şi drama unei existenţe consumate într-o lume ca junglă, totul este prezent în această povestire autobiografică cu adevărate ambiţii enciclopedice.

În drumul său plin de peripeţii spre un anumit superlativ al existenţei, autorul convertit în erou central al operei sale devine un fel de *picar modern*. Eşuînd rînd pe rînd în muzică, pictură, iubire, stimulat mereu de o mamă înfiorată la modul liric de visul de mărire a fiului, picarul acesta, specific epocii noastre, se confruntă cu două *situaţii-limită*, una fundamentală pentru *destinul societăţii*, care este *războiul*, şi alta decisivă pentru *destinul său individual*, care este *literatura*.

În felul acesta, scriitorul, cu o captivantă *imaginaţie* rememorativă care-şi reconstituie propriul destin din perspectiva *timpului regăsit*, rămîne un straniu picar, neînfricat de moarte, care se angajează în procesul atît de dificil de ameliorare a lumii.

Din aceste considerente, *Prima dragoste, ultima dragoste* constituie o vibrantă stenogramă a unei profesiuni de credinţă şi totodată un act de angajare a unui scriitor moralist faţă de epoca sa.

ROMUL MUNTEANU

Lui René şi Sylviei Agid.

PARTEA ÎNTÎI

CAPITOLUL I

S-a sfîrşit. Plaja de la Big Sur e goală, şi rămîn lungit pe nisip, chiar în locul în care am căzut. Ceaţa marină îndulceşte contururile ; în zare, nici un catarg ; pe-o stîncă, în faţa mea, mii de păsări ; pe-o alta, o familie de foci : tatăl se iveşte neobosit din valuri, lucios şi devotat, cu cîte-un peşte în gură. Rîndunelele de mare se aşază uneori atît de aproape, că-mi ţin răsuflarea, şi o veche pornire se redeşteaptă în mine, răscolindu-mă : încă puţin, şi mi se vor aşeza pe faţă, mi se vor îngrămădi pe gît şi pe braţe, acoperindu-mă pe de-a-ntregul... La patruzeci şi patru de ani mă mai trezesc visînd la unele gingăşii esenţiale. E atîta vreme de cînd stau întins pe plajă fără nici o mişcare, că pelicanii şi cormoranii au ajuns să facă cerc în jurul meu şi, mai adineauri, o focă s-a lăsat purtată de valuri pînă la picioarele mele. A rămas acolo o bună bucată de vreme, uitîndu-se la mine, sprijinită în aripioare, şi apoi s-a înapoiat

în apele oceanului. I-am zîmbit, dar a rămas pe loc, gravă și puțin tristă, de parcă ar fi știut.

Cu prilejul mobilizării, la Salon-de-Provence, unde eram atunci sergent-instructor la Școala de aviație, mama făcuse cinci ore cu taxi-ul ca să-și ia rămas bun de la mine.

Taxi-ul era un vechi Renault hodorogit : avusesem cîtva timp o participare de cincizeci, apoi de douăzeci și cinci la sută în exploatarea comercială a vehiculului. De ani de zile taxi-ul devenise proprietatea exclusivă a fostului ei asociat, șoferul Rinaldi : cu toate acestea, mama avea tendința să creadă că mai posedă anumite drepturi morale asupra vehiculului, și cum Rinaldi era un om blînd, timid și impresionabil, abuza întrucîtva de bunăvoința lui. Așa se face că l-a pus s-o ducă de la Nisa la Salon-de-Provence — trei sute de kilometri — fără să-i plătească bineînțeles un ban, și, multă vreme după război, preacumsecadele Rinaldi, scărpinîndu-se în capul lui pe deplin încărunțit, încă își mai amintea cu un fel de ciudă admirativă cum îl „mobilizase“ mama.

— S-a urcat în taxi și după aia mi-a zis, pur și simplu : „La Salon-de-Provence, mergem să ne luăm rămas-bun de la fiu-meu“. Am încercat să protestez : era vorba de-o cursă de zece ore, dus și întors. Mi-a aruncat imediat în obraz că nu-s bun francez și m-a amenințat că aduce poliția să mă aresteze, pentru că s-a sunat mobilizarea și eu caut să trag chiulul. Se instalase în taxi, cu toate pachetele pentru dumneavoastră

— cîrnați, șunci, borcane cu dulceață — și-mi repeta într-una că fiul ei e un erou, că vrea să-l mai îmbrățișeze o dată și că să tac din gură. După aia a plîns un pic. Coana mare, știți, plîngea întotdeauna ca un copil, și cînd am văzut-o acolo, în taxi-ul meu, cunoștință veche de ani și ani, plîngînd înfundat, ca un cîine bătut — vă rog să mă iertați, domnule Romain, dar știți prea bine cum era dumneaei — n-am putut să zic nu. N-aveam copii, toate se duceau oricum pe apa sîmbetei, nu mai conta o cursă de taxi, nici chiar una de cinci sute de kilometri. Am zis : „Bine, mergem, dar plătiți benzina“, asta ca să salvez aparențele. Dumneaei a gîndit întotdeauna că și-a păstrat un drept asupra taxi-ului prin simplul fapt că am fost asociați cu șapte ani în urmă. Da' nu face nimic, nu puteți spune că nu vă iubea, era în stare de orice pentru dumneavoastră...

Am văzut-o coborînd din taxi, în dreptul cantinei, cu bastonul în mînă, cu o țigară în gură și, sub privirile zeflemitoare ale cătanelor, și-a desfăcut cu un gest teatral brațele, așteptînd ca fiul ei să i se arunce în ele, conform celei mai respectabile tradiții.

M-am îndreptat spre ea cu dezinvoltură, umflîndu-mi nițeluș pieptul, cu șapca trasă pe-o sprînceană, cu mîinile în buzunarele vestei de piele — vestă care contribuise atît de mult la recrutarea tinerilor în aviație — enervat și încurcat de această invazie inadmisibilă a unei mame în universul viril în care mă bucuram de

reputaţia penibil cucerită de „om care nu ştie ce-i frica", „de om autentic" şi de „tatuat".

Am sărutat-o cu toată răceala niţeluş ironică de care eram în stare şi încercam zadarnic s-o trag pe nesimţite în dosul taxi-ului, ca s-o sustrag privirilor, dar ea a făcut pur şi simplu un pas înapoi, ca să mă poată admira mai bine şi, cu o figură radioasă, cu nişte ochi care se minunau, cu o mînă dusă la inimă, trăgînd zgomotos aerul pe nas, ceea ce la ea era întotdeauna un semn de intensă satisfacţie, exclamă cu un glas auzit de toată lumea şi cu un pronunţat accent rusesc :

— Guynemer[1] ! Vei fi un al doilea Guynemer ! Ai să vezi, mama ta nu se înşală niciodată !

Am simţit cum mi se urcă sîngele în obraji, auzeam rîsetele din spatele meu şi, iată că, printr-un gest amenințător cu bastonul spre soldăţimea înveselită, răspîndită în faţa cafenelei, ea proclamă cu tonul unui om inspirat :

— Vei fi un erou, vei ajunge general, Gabriele d'Annunzio, ambasador al Franţei — nici unul din golanii ăştia nu ştie cine eşti !

Cred că nicicînd un fecior nu şi-a urît mama atît de mult ca mine în clipa aceea. Dar, pe cînd încercam să-i explic într-o bolboroseală plină de mînie că mă compromite iremediabil în ochii Armatei Aerului şi mă străduiam din nou s-o împing în dosul taxi-ului, chipul ei căpătă o expresie deznădăjduită, buzele începură

---

[1] *Georges Guynemer* (1894—1917), aviator francez, doborît după 54 de victorii aeriene, a devenit, prin eroismul lui, o figură legendară a aviaţiei franceze.

să-i tremure şi auzii încă o dată intolerabila formulă devenită de mult clasică în raporturile dintre noi :

— Cum, ţi-e ruşine de bătrîna ta mamă ?

Dintr-o dată, toată falsa strălucire a bărbăţiei, a vanităţii, a împietririi, cu care după atîta trudă mă împopoţonasem, se nărui la picioarele mele. Îi cuprinsei umerii cu braţul, în vreme ce, cu mîna rămasă liberă, schiţam, pentru camarazii mei, gestul acela expresiv, degetul mijlociu sprijinit de cel gros şi mişcat în sus şi-n jos, al cărui sens, am aflat mai tîrziu, era cunoscut de soldaţii din lumea întreagă, cu singura deosebire că în Anglia se foloseau două degete în loc de unul, ca în ţările latine — chestie de temperament.

Nu mai auzeam rîsetele, nu mai vedeam privirile batjocoritoare, îi cuprinsesem umerii cu braţul şi mă gîndeam la toate bătăliile pe care urma să le dau pentru ea, la angajamentul pe care-l luasem faţă de mine însumi, încă din primii ani ai vieţii, de a-i recunoaşte meritele, de a da un sens jertfei sale şi de-a mă întoarce într-o zi acasă, după ce voi fi smuls stăpînirea lumii din mîna acelora a căror forţă şi cruzime am învăţat să le cunosc atît de bine de cum am deschis ochii în lume.

Şi astăzi, după douăzeci de ani şi mai bine, cînd totul s-a sfîrşit, şi cînd stau lungit pe stînca mea din Big Sur, pe malul oceanului, unde doar focile se mai aud în marea singurătate marină prin care balenele trec uneori cu ţîşnitura lor de apă, minusculă şi derizorie în

această imensitate — şi astăzi, deşi totul pare fără rost, n-am decît să ridic ochii ca să văd cohorta de duşmani aplecată asupra mea, în căutarea celui mai mic semn de înfrîngere sau de supunere.

Eram un ţînc cînd mama mi-a vorbit pentru prima oară de existenţa lor ; înainte de Albă ca Zăpada, înainte de Motanul Încălţat, înaintea celor şapte pitici şi a zînei Carabosse, au venit să se aşeze în jurul meu şi nu m-au mai părăsit niciodată ; mama mi-i arăta unul cîte unul şi le rostea numele în şoaptă, în timp ce mă strîngea la piept ; nu înţelegeam încă, dar presimţeam că într-o zi, pentru ea, aveam să-i provoc ; cu fiecare an care trecea, le distingeam tot mai bine chipurile ; la fiecare lovitură pe care ne-o dădeau, simţeam cum creşte în mine vocaţia de nesupus ; astăzi, după o viaţă trăită, la capătul cursei, îi văd cu aceeaşi limpezime, în asfinţitul de pe Big Sur, şi le aud glasul, cu tot vuietul oceanului ; numele lor îmi vin spontan pe buze şi ochii mei de om care îmbătrîneşte regăsesc, pentru a-i înfrunta, privirea copilului de opt anişori.

Mai întîi Totoche, zeul prostiei, cu fundul lui roşu de maimuţă, cu capul de semidoct, cu dragostea-i dementă de abstracţiuni ; în 1940 era răsfăţatul şi doctrinarul nemţilor ; astăzi se refugiază tot mai mult în ştiinţa pură şi-l putem adeseori vedea aplecat peste umărul savanţilor noştri ; la fiecare explozie nucleară, umbra lui se înalţă un pic mai sus pe pămînt ; viclenia lui

preferată constă în a-i da prostiei o formă genială şi a-i folosi dintre noi pe cei mari spre a asigura propria noastră pieire.

Apoi Merzavka, zeul adevărurilor absolute, un soi de cazac căţărat pe mormane de cadavre, cu biciuşca în mînă, cu căciula pe ochi şi cu rictusul lui hilar ; e suzeranul şi stăpînul nostru cel vechi ; de atîta amar de vreme tronează asupra soartei noastre, că a devenit bogat şi onorat ; de cîte ori ucide, torturează şi oprimă în numele adevărurilor absolute, religioase, politice sau morale, jumătate din omenire îi linge cizmele înduioşată ; asta-l amuză nespus de mult, ştiind prea bine că adevăruri absolute nu există, că ele nu sînt decît un mijloc de înrobire şi, chiar în clipa asta, în aerul opalin al Big Sur-ului, acoperind lătratul focilor şi ţipetele cormoranilor, ecoul rîsului lui triumfător se rostogoleşte spre mine foarte de departe, nici glasul fratelui meu, Oceanul, neizbutind să-l domine.

Mai e şi Filoche, zeul meschinăriei, al prejudecăţilor, al dispreţului, al urii — aplecat în afară din loja lui de portar, la intrarea în lumea locuită, strigă întruna : „American împuţit, arab împuţit, jidan împuţit, rus împuţit, chinez împuţit, negru împuţit“ — un straşnic organizator al mişcărilor de masă, al războaielor, al linşajelor, al persecuţiilor, dialectician abil, părinte a nenumărate formaţii ideologice, mare inchizitor şi amator de războaie sfinte ; în ciuda părului său rîios, a capului de hienă şi a labelor mici şi strîmbe, e unul din zeii cei mai puter-

nici şi mai ascultaţi, pe care-l întîlneşti întotdeauna peste tot, unul din paznicii cei mai zeloşi ai pămîntului nostru, şi care se luptă cu noi pentru stăpînirea lui cu cea mai mare viclenie şi cea mai mare iscusinţă.

Există şi alţi zei, mai misterioşi şi mai suspecţi, mai perfizi şi mai camuflaţi, greu de identificat ; nenumărate le sînt cohortele şi numeroşi complicii pe care-i au printre noi ; mama îi cunoştea bine ; în camera mea de copil, îi pomenea adeseori, pe şoptite, strîngîndu-mi capul la pieptul ei ; puţin cîte puţin, aceşti satrapi, care călăresc pe spinarea omenirii, deveniră pentru mine mai reali şi mai vizibili decît obiectele cele mai familiare, iar umbrele lor uriaşe au rămas aplecate asupra mea pînă în ziua de azi ; cînd ridic ochii, îmi pare că le văd zalele sclipitoare, iar lăncile lor par că se îndreaptă asupra mea cu fiecare rază a cerului.

Sîntem duşmani vechi acum, şi despre lupta mea cu ei vreau să vă povestesc în paginile care urmează ; mama mea a fost una din jucăriile lor preferate ; de la cea mai fragedă vîrstă m-am angajat faţă de mine însumi s-o smulg din această robie ; am crescut în aşteptarea zilei cînd voi putea întinde, în sfîrşit, mîna spre vălul care întuneca universul, descoperind deodată un chip plin de milă şi înţelepciune ; am vrut să smulg, din mîinile zeilor absurzi şi îmbătaţi de propria lor putere, stăpînirea lumii, şi să restitui pămîntul celor care-l populează cu vitejia şi dragostea lor.

CAPITOLUL II

Pe la treisprezece ani cred că am avut pentru prima oară presimţirea vocaţiei mele.

Eram pe-atunci elev în clasa a patra la liceul din Nisa, şi mama avea, la Hotel Negresco, una din acele „vitrine" de culoar unde-şi expunea articolele pe care magazinele de lux i le concesionau ; fiecare eşarfă, fiecare centură sau cămăşuţă vîndută îi aducea un comision de zece la sută. Uneori, proceda la o mică scumpire ilicită, şi diferenţa o băga în buzunar. Cît era ziua de lungă, pîndea eventualii clienţi, fumînd nervoasă ţigară după ţigară, căci pîinea noastră cea de toate zilele depindea atunci de acest negoţ nesigur.

Trecuseră treisprezece ani de cînd, singură, fără soţ, fără amant, lupta în felul acesta, plină de curaj, spre a cîştiga, în fiecare lună, ceea ce ne trebuia ca să trăim, ca să plătim untul, pantofii, chiria, hainele, biftecul de la prînz — acel biftec pe care mi-l punea în faţă, pe farfurie, în fiecare zi, cu oarecare solemnitate, ca semn al victoriei asupra vitregiei sorţii. Eu mă întorceam de la liceu şi mă aşezam la masă cu friptura în faţă. Mama, în picioare, mă privea cum mănînc cu acel aer împăcat al căţelelor care-şi alăptează puii.

Refuza să se atingă de friptură, dîndu-mi asigurări că nu-i plac decît legumele şi că orice carne sau grăsimi îi sînt cu desăvîrşire interzise.

Într-o zi, ridicîndu-mă de la masă, m-am dus la bucătărie să beau un pahar cu apă.

Mama şedea pe un scăunel; ţinea în poală tigaia în care îmi fripsese biftecul. Ştergea cu grijă fundul gras al tigăii cu bucăţele de pîine, pe care le înghiţea apoi lacomă şi, cu tot gestul ei grăbit de a ascunde tigaia sub şervet, am aflat deodată, într-o străfulgerare, tot adevărul cu privire la motivele reale ale regimului ei vegetarian.

Am rămas pe loc o clipă, nemişcat, împietrit, privind cu groază tigaia stîngaci pitită sub şervet şi zîmbetul neliniştit, vinovat, al mamei, apoi am izbucnit în lacrimi şi am fugit.

La capătul bulevardului Shakespeare, unde locuiam pe-atunci, era un taluz aproape vertical care se înălţa deasupra liniei ferate: acolo m-am dus să mă ascund. Gîndul să mă arunc înaintea unui tren şi să scap astfel de ruşinea şi de neputinţa mea mi-a trecut prin minte, dar, aproape îndată după aceea, o aprigă hotărîre de a îndrepta lumea şi de-a o pune într-o zi la picioarele mamei mele, fericită, dreaptă, în sfîrşit demnă de ea, îmi sfîrtecă inima cu o arsură al cărei jar sîngele meu l-a dus cu el pînă la urmă. Cu faţa îngropată în mîini, mă lăsai pradă durerii, dar lacrimile, adeseori atît de îndurătoare, nu-mi aduseră de data aceasta nici o mîngîiere. Un insuportabil sentiment de privaţiune, de devirilizare, de infirmitate aproape, puse stăpînire pe mine; pe măsură ce mă făceam mai mare, frustrarea mea de copil şi aspiraţia-mi nedesluşită, departe de-a se adumbri,

creşteau o dată cu mine şi se transformau treptat într-o nevoie pe care nici femeile, nici arta n-aveau s-o mai poată vreodată domoli.

În timp ce plîngeam aşa, în iarbă, o văzui pe mama apărînd pe culmea taluzului. Nu ştiu cum descoperise locul: nimeni nu venea pe-acolo. O văzui cum se apleacă să treacă pe sub sîrme, apoi coborînd spre mine, cu părul ei cărunt plin de lumină şi de cer. Se aşeză lîngă mine, cu nelipsita-i ţigară între degete.

— Nu plînge.

— Lasă-mă.

— Nu plînge. Îţi cer iertare. Eşti un bărbat acum. Te-am mîhnit.

— Lasă-mă, îţi spun!

Un tren trecu pe linie. Mi se păru deodată că tot vacarmul acela e produsul durerii mele.

— N-am să mai fac.

M-am mai liniştit. Şedeam amîndoi pe taluz, cu braţele proptite pe genunchi, privind de cealaltă parte. Vedeam acolo o capră legată de-un copac, o mimoză. Mimoza era în floare, cerul era foarte albastru, iar soarele făcea tot ce putea. Îmi trecu deodată prin minte că lumea e tare înşelătoare. E primul meu gînd de adult de care îmi aduc aminte.

Mama îmi întinse pachetul de ţigări.

— Vrei o ţigară?

— Nu.

Încerca să mă trateze ca pe-un bărbat. Poate că era grăbită. Împlinise cincizeci şi unu de ani. O vîrstă critică, cînd n-ai alt sprijin în viaţă decît un copil.

— Ai scris azi ceva?
De mai bine de-un an, „scriam". Înnegrisem cîteva caiete de şcoală cu poeziile mele. Spre a-mi da iluzia că sînt publicat, le recopiam literă cu literă cu caractere de tipar.
— Da. Am început un mare poem filozofic despre reîncarnarea şi migraţia sufletelor.
Dădu aprobativ din cap.
— Dar la liceu?
— Am luat un zero la matematică.
Mama rămase pe gînduri.
— Nu-şi dau seama, zise ea.
Eram cu totul de părerea ei. Încăpăţînarea cu care profesorii de ştiinţe îmi dădeau note proaste îmi apărea drept o ignoranţă crasă din partea lor.
— O să le pară rău, zise mama. O să le crape obrazul de ruşine. Numele tău va fi într-o zi gravat cu litere de aur pe zidurile liceului. Mă duc mîine la ei să le spun...
Simţii că mă apucă tremuriciul.
— Mamă, îţi interzic! Iar mă faci de rîs.
— Am să le citesc ultimele tale poezii. Am fost o mare actriţă, ştiu să recit versuri. Vei fi un al doilea d'Annunzio! Un al doilea Victor Hugo, Premiul Nobel!
— Mamă, îţi interzic să vorbeşti cu ei.
Nu mai auzea ce spun. Privirea i se pierdu în depărtări şi un zîmbet fericit îi apăru pe buze, naiv şi încrezător totodată, ca şi cum ochii ei, străpungînd negurile viitorului, l-ar fi zărit deodată pe fiul ei, bărbat în toată firea, urcînd încet treptele Panteonului, în ţinută de gală, acoperit de glorie, de succes şi de onoruri.

— Toate femeile îţi vor sta la picioare, încheie ea categoric, măturînd cerul cu ţigara.
Trenul de 12^{50} spre Vintimille trecu învăluit într-un nor de fum. La ferestre, călătorii trebuie să se fi întrebat la ce puteau privi cu atîta atenţie, pe cer, doamna aceea cu păr cărunt şi acel copil trist care-şi mai ştergea ochii de lacrimi.
Deodată, mama păru preocupată.
— Trebuie să găsim un pseudonim, zise ea cu hotărîre. Un mare scriitor francez nu poate purta un nume străin. Dac-ai fi un mare violonist, ar merge perfect, dar pentru un titan al literaturii franceze, nu se poate...
„Titanul literaturii franceze" se declară de data aceasta absolut de acord. De şase luni îmi petreceam în fiecare zi ore de-a rîndul „încercînd" tot felul de pseudonime. Le caligrafiam cu cerneală roşie într-un caiet special. Chiar în dimineaţa aceea, alegerea mea se oprise la „Hubert de la Vallée", dar o jumătate de oră mai tîrziu cedam farmecului nostalgic al lui „Romain de Roncevaux". Adevăratul meu prenume, Romain, mi se părea destul de satisfăcător. Din păcate, exista un Romain Rolland, şi nu eram dispus să împart gloria cu nimeni. Grea chestie! Necazul cu un pseudonim e că nu poate niciodată să exprime tot ceea ce simţi în tine. Ajunsesem aproape la concluzia că un pseudonim nu e suficient, ca mijloc de expresie literară, şi că mai trebuie să scrii şi nişte cărţi.

— Dacă ai fi un mare violonist, numele de Kacev ar merge perfect, repetă mama oftînd. Chestiunea asta cu „mare violonist“ fusese o mare deziluzie pentru ea și mă simțeam vinovat. Era vorba aci de o neînțelegere cu soarta pe care mama n-o putea pricepe de fel. Punîndu-și cele mai mari speranțe în mine și căutînd o miraculoasă scurtare a drumului care să ne ducă pe amîndoi „spre gloria și adorația mulțimilor“ — nu șovăia niciodată în fața unui clișeu, fapt ce nu se datora atît unei banalități de vocabular, cît unui fel de supunere față de societatea vremii sale, de valorile ei, de etaloanele-aur stabilite de ea — exista, între clișeele, formulele gata preparate și ordinea socială în vigoare, o legătură de acceptare și de conformism care depășește limbajul — nutrise la început speranța că voi fi un copil-minune, o combinație de Yacha Heifetz și Yehudi Menuhin, care se aflau pe-atunci la apogeul gloriei lor. Mama visase întotdeauna să ajungă o mare actriță ; n-aveam decît șapte ani, cînd o vioară de ocazie a fost achiziționată într-o prăvălie din Vilno, în Polonia orientală, unde ne aflam în trecere pe-atunci, și cînd am fost dus cu toată solemnitatea la un om obosit, în haine negre și cu plete, căruia mama, într-un murmur respectuos, i se adresa cu „maestro“. După aceea m-am dus singur, plin de curaj, de două ori pe săptămînă, cu vioara într-o cutie galben-cafenie, căptușită cu catifea violetă. Nu mi-a rămas de la „maestro“ decît amintirea unui om profund nedumerit ori de cîte ori puneam mîna pe arcuș,

și strigătul „Ai ! Ai ! Ai !“ pe care-l scotea atunci, ducîndu-și mîinile la urechi, îmi mai stăruie și azi în minte. Cred că era o ființă care suferea cumplit din pricina lipsei de armonie universală în lumea asta ordinară, lipsă de armonie, la care eu, în cursul celor trei săptămîni cît au durat lecțiile, trebuie să fi contribuit într-o mare măsură. La capătul celei de-a treia săptămîni, mi-a smuls arcușul și vioara din mîini, mi-a spus că va sta de vorbă cu mama și m-a expediat acasă. Ce i-a spus mamei n-am aflat niciodată ; știu numai că a oftat zile în șir, că mă privea cu reproș strîngîndu-mă uneori la piept într-un avînt de milă.

Un vis măreț se spulberase.

CAPITOLUL III

Mama confecționa pe-atunci pălării la comandă pentru o clientelă pe care o recruta, la început, prin corespondență ; fiecare prospect era scris de mînă și anunța că, „pentru a-și umple timpul liber, fosta conducătoare a unei mari case de modă din Paris acceptă să facă pălării la domiciliu, pentru o clientelă restrînsă și aleasă“. A încercat să reia aceeași meserie cîțiva ani mai tîrziu, puțină vreme după sosirea noastră la Nisa, în 1928, în cele două camere de pe bulevardul Shakespeare, dar pentru că afacerea se punea greu pe roate — nu s-a pus pe roate ni-

ciodată, de fapt — mama dădea îngrijiri cosmetice în cămăruța din fund a unui coafor de dame ; după-amiază dădea aceleași îngrijiri cîinilor de lux dintr-o pensiune de cîini de pe bulevardul Victoriei. Veni apoi rîndul vitrinelor din hoteluri, bijuteriilor oferite din casă în casă. în marile hoteluri, contra comision, participării ca asociată la o tarabă de legume în piața Buffa, vînzării de imobile, de hoteluri — într-un cuvînt, mie nu-mi lipsea niciodată nimic, biftecul era prezent la fiecare prînz, și nimeni, la Nisa, nu m-a văzut vreodată cu ghetele rupte sau îmbrăcat ca vai de lume. Eram tare supărat pe mine că o dezamăgisem pe mama prin lipsa mea totală de geniu muzical și, pînă în ziua de azi. nu pot să aud numele lui Menuhin sau al lui Heifetz fără a mă încerca remușcările. Cu vreo treizeci de ani mai tîrziu, pe cînd eram Consul general al Franței la Los Angeles, soarta a vrut să-mi revină mie cinstea de a-l decora cu Marea Cruce a Legiunii de onoare pe Yacha Heifetz, care domicilia în raza mea de activitate. După ce am prins crucea pe pieptul violonistului și am pronunțat formula consacrată : „Domnule Yacha Heifetz, în numele Președintelui Republicii și în virtutea împuternicirilor care ne sînt conferite, vă numim Cavaler al Marii Cruci a Legiunii de onoare“, m-am trezit deodată spunînd, cu glas tare și răspicat, ridicînd ochii la cer :

— Ce vrei, așa a fost să fie !

Maestrul păru nițeluș mirat.

— Cum ați spus, domnule Consul general ?

M-am grăbit să-l sărut pe amîndoi obrajii, după uzanță, pentru a încheia ceremonia.

Știam că mama suferise o decepție cumplită din pricina lipsei mele de geniu muzical, pentru că nu făcuse niciodată nici un fel de aluzie la asta în fața mea, și la ea, care, trebuie s-o spun, se dovedea adeseori atît de lipsită de tact, o asemenea rezervă era un semn sigur de tainică și profundă mîhnire. Propriile ei ambiții artistice nu se realizaseră niciodată și se bizuia pe mine pentru a le vedea înfăptuite. Eram, în ceea ce mă privește, hotărît să fac tot ce-mi sta în puteri ca să devină, prin intermediul meu, o artistă celebră și ovaționată și, după îndelungi șovăieli între pictură, artă dramatică, canto și dans, aveam să optez într-o bună zi pentru literatură, care mi se părea ultimul refugiu pe-acest pămînt pentru toți cei care nu știu încotro s-o apuce.

Episodul cu vioara n-a mai fost, prin urmare, niciodată pomenit, pornind în căutarea unui drum nou care să ne ducă la glorie.

De trei ori pe săptămînă, îmi luam papucii de satin și mă lăsam condus de mînă pînă la studioul lui Sacha Jigloff, unde, timp de două ore, ridicam conștiincios piciorul la bară, în timp ce mama, pe-un scaun într-un colț, împreuna din cînd în cînd mîinile cu un surîs de uimire și exclama :

— Nijinski ! Nijinski ! Ai să fii un Nijinski ! Știu eu ce spun !

Mă însoțea apoi la vestiar, unde stătea cu ochiul ager, în timp ce mă dezbrăcam, căci, pre-

cum îmi explicase, Sacha Jigloff „avea obiceiuri urîte", acuzaţie care se dovedi în curînd justificată : în timp ce-mi făceam duşul, Sacha Jigloff intră tiptil în boxă şi, aşa cum mi se păru în totala mea nevinovăţie, încercă să mă muşte, ceea ce mă făcu să scot un urlet îngrozitor. Parcă-l văd şi acum pe nefericitul de Jigloff alergînd prin tot gimnaziul, urmărit de maică-mea dezlănţuită, cu bastonul în mînă — şi cu asta s-a încheiat cariera mea de mare dansator. Mai existau pe-atunci, la Vilno, încă două şcoli de dans, dar mama, după această învăţătură de minte, n-a mai îndrăznit să-şi asume riscul. Nici nu-i putea trece prin minte că fiul ei ar putea fi altceva decît un bărbat care iubeşte femeile. Cred că n-aveam mai mult de opt ani cînd începu să-mi facă tabloul viitoarelor mele „succese", să-mi evoce suspinele şi privirile, biletelele de dragoste şi jurămintele ; mîna strînsă pe furiş, pe terasă, la lumina lunii ; uniforma mea albă de ofiţer din gardă şi acordurile valsului, în depărtare ; şoaptele şi rugăminţile ; mă ţinea strîns la pieptul ei, cu ochii închişi, cu un surîs niţeluş vinovat şi ciudat de tînăr, acordîndu-mi toate omagiile şi toată adoraţia pe care, fără îndoială, le îndreptăţiseră odinioară marea ei frumuseţe şi al căror gust sau aducere-aminte n-o părăsiseră, poate, cu desăvîrşire ; mă rezemam uşor de ea ; o ascultam cu un aer nepăsător, dar cu cel mai mare interes, lingînd distrat dulceaţa de pe felia de pîine ; eram mult prea tînăr ca să înţeleg că încerca să izgonească în felul acesta demonii propriei sale singurătăţi

de femeie, propriei sale nevoi de tandreţe şi de atenţii.

Vioara şi baletul fiind astfel eliminate, iar nulitatea mea la matematică împiedicîndu-mă să devin un „nou Einstein", am încercat, de data aceasta, să descopăr eu însumi în mine vreun talent ascuns care să îngăduie realizarea aspiraţiilor artistice ale mamei.

De cîteva luni, luasem obiceiul să mă distrez cu cutia de acuarele, care făcea parte din rechizitele mele de şcolar.

Stăteam ore întregi cu pensula în mînă şi mă delectam cu nuanţele de roşu, de galben, de verde şi de albastru. Intr-o zi — aveam atunci zece ani — profesorul meu de desen veni la mama şi îi împărtăşi părerea lui : „Fiul dumneavoastră, doamnă, are un talent pentru pictură care nu trebuie neglijat".

Revelaţia aceasta avu asupra mamei un efect cu totul neaşteptat. Fără îndoială că era, sărmana, prea pătrunsă de legendele şi prejudecăţile burgheze aflate în circulaţie la începutul secolului ; fapt e că, pentru un motiv sau altul, în mintea ei pictura şi viaţa ratată mergeau mînă-n mînă. Cunoştea, probabil, îndeajuns ce-au însemnat carierele tragice ale unui Van Gogh sau Gauguin, ca să aibă de ce să fie înspăimîntată. Îmi amintesc cu ce expresie de teamă întipărită pe chip a intrat în camera mea, cum s-a aşezat, total descurajată, în faţa mea, şi cum m-a privit cu nelinişte, cu un fel de mută rugă fierbinte. Toate imaginile din *Boema* şi toate ecourile referitoare la tinerii pictori prinşi în

mrejele beţiei, sortiţi mizeriei şi tuberculozei, se perindau pesemne prin mintea ei. Sfîrşi prin a rezuma totul într-o formulă surprinzătoare şi, zău aşa, nu chiar atît de greşită, dacă stai să judeci :

— Poate că e în tine o sclipire de geniu, şi atunci, te vor lăsa să mori de foame.

Nu ştiu la cine se referea anume prin acel „te vor lăsa". Fără îndoială că nici ea nu ştia. Dar începînd din ziua aceea, mi-a fost practic interzis să mă mai ating de cutia de acuarele. Incapabilă să constate în desenele mele o simplă îndemînare de copil, cum era desigur cazul, fantezia o mîna îndată către extreme şi, refuzînd să mă vadă altfel decît în ipostaza de erou, mă vedea de astă dată în aceea de erou blestemat. Cutia mea cu acuarele începu să aibă supărătoarea tendinţă de-a nu mai putea fi găsită, iar atunci cînd, izbutind să pun mîna pe ea, mă apucam să pictez, mama ieşea din cameră, intra după aceea imediat înapoi, învîrtindu-se în jurul meu ca un animal neliniştit, uitîndu-se la pensulă cu o consternare dureroasă, pînă în clipa cînd, scîrbit cu desăvîrşire, am lăsat culorile în pace o dată pentru totdeauna.

Multă vreme mi-a fost necaz pe ea din pricina asta, şi mi se mai întîmplă şi azi să am brusc sentimentul unei vocaţii ratate.

Aşa se face că, ros totuşi de-o nevoie nelămurită şi obscură, dar impetuoasă, m-am apucat de scris de la vîrsta de doisprezece ani, bombardînd revistele literare cu poezii, povestiri şi tragedii de cîte cinci acte în versuri alexandrine.

Mama nu avea împotriva literaturii nici una din prejudecăţile aproape superstiţioase pe care i le inspira pictura ; ba o vedea chiar cu ochi buni, ca pe-o doamnă de rang foarte înalt, primită în cele mai bune case. Goethe fusese copleşit de onoruri, Tolstoi era conte, Victor Hugo, Preşedintele Republicii — nu ştiu de unde luase ideea asta, dar ţinea mult la ea — şi apoi, deodată, se întunecă la faţă :

— Dar va trebui să ai mare grijă de sănătate, din pricina bolilor venerice. Guy de Maupassant a murit nebun, Heine paralizat...

Părea îngrijorată şi fumă o clipă în tăcere, aşezată pe taluz. Literatura prezenta şi ea, evident, pericolele ei.

— Începe cu o bubiţă, îmi zise ea.

— Ştiu.

— Făgăduieşte-mi că o să ai grijă.

— Îţi făgăduiesc.

Viaţa mea amoroasă nu depăşise, pe vremea aceea, privirile înflăcărate pe care le aruncam sub fustele Mariettei, femeia noastră de serviciu, cînd se urca pe taburet.

— Ar fi, poate, mai bine să te însori de foarte tînăr cu o fată blîndă şi cuminte, zise mama cu un vădit dezgust.

Dar ştiam prea bine, şi unul şi altul, că nu era nici pe departe ceea ce se aştepta de la mine. Celor mai frumoase femei din lume, marilor balerine, primadonelor, Rachel, Duse, Greta Garbo — iată cui eram eu destinat în mintea ei. Eu, unul, n-aveam nimic împotrivă. Dacă măcar afurisitul ăla de taburet ar fi fost un pic mai

înalt, sau, şi mai bine, dacă Mariette ar fi binevoit să înţeleagă cît de important era pentru mine să-mi încep cariera imediat... Aveam treisprezece ani şi jumătate, şi era multă treabă de făcut.

Aşa se face că, după ce muzica, dansul şi pictura au fost pe rînd înlăturate, ne-am resemnat cu literatura, în ciuda pericolului venerian. Nu ne mai rămînea acum, pentru a da visurilor noastre un început de realizare, decît să ne găsim un pseudonim demn de capodoperele pe care lumea le aştepta de la noi. Stăteam zile întregi în camera mea, înnegrind foi de hîrtie cu tot felul de nume mirobolante. Mama vîra din cînd în cînd capul pe uşă spre a se informa cum stau cu inspiraţia. Ideea că toate acele ore de trudă puteau fi consacrate în chip mai folositor, elaborării capodoperelor în chestiune, nu ne trecu niciodată prin minte.

— Ei ?

Luam foaia de hîrtie în mînă şi-i împărtăşeam rezultatul muncii mele literare din ziua aceea. Niciodată nu eram mulţumit de strădaniile depuse. Nici un nume, oricît de frumos şi de răsunător, nu mi se părea la înălţimea a ceea ce aş fi vrut să săvîrşesc pentru ea.

— Alexandre Natal. Armand de La Torre. Terral. Vasco de la Fernaye...

Şi aşa mai departe, pagini, pagini întregi. După fiecare pomelnic de nume ne uitam unul la altul şi dădeam amîndoi din cap. Nu era ce trebuia — nu era de loc ce trebuia. În fond, ştiam prea bine, şi unul şi altul, numele care ne

trebuia — din păcate, erau de-acum toate luate : „Goethe“ era ocupat, „Shakespeare“ de asemenea, la fel şi „Victor Hugo“. Şi totuşi, asta aş fi vrut să fiu pentru ea, asta aş fi vrut să-i ofer. Uneori, cînd aşezat de partea cealaltă a mesei, în pantalonii mei scurţi, ridicam ochii spre ea, mi se părea că lumea nu e destul de mare ca să cuprindă dragostea ce i-o purtam.

— Ar trebui ceva de felul acesta : Gabriele d'Annunzio, zise mama. A făcut-o pe Duse să sufere îngrozitor.

Cuvintele erau rostite cu o nuanţă de respect şi de admiraţie.

Mamei i se părea cu totul firesc ca oamenii mari să le facă pe femei să sufere şi era pe deplin încredinţată că, în privinţa asta, mă voi strădui, la rîndul meu, să fac ce-oi putea. Ţinea enorm să am succes la femei. Vedea în asta, fără doar şi poate, unul din aspectele esenţiale ale reuşitei pe-acest pămînt. Era pentru ea ceva care mergea mînă-n mînă cu onorurile oficiale, cu decoraţiile, cu uniformele de gală, cu şampania, cu recepţiile de la ambasadă, şi cînd îmi vorbea de Wronski şi de Anna Karenina, mă privea cu mîndrie, mă mîngîia pe cap şi ofta zgomotos, cu un surîs de naivă anticipare. Poate că în subconştientul ei această femeie, care fusese atît de frumoasă odinioară, dar care trăia de-atîta amar de vreme fără bărbat, simţea nevoia unei revanşe fizice şi sentimentale pe care fiul s-o ia în locul ei. În orice caz, după o zi întreagă de colindat din casă în casă, cu valijoara în mînă — e vorba de vizitele pe care le

făcea bogătaşilor englezi, care locuiau în marile hoteluri, prezentîndu-se drept o doamnă scăpătată din aristocraţia rusă, nevoită să-şi vîndă ultimele „bijuterii de familie“ — bijuteriile îi fuseseră încredinţate de proprietarii magazinelor care-i asigurau un comision de zece la sută — după o zi cu atît mai umilitoare şi obositoare cu cît i se întîmpla rareori să încheie mai mult de o afacere pe lună, abia apuca să-şi scoată pălăria şi pardesiul gri, să-şi aprindă o ţigară, şi venea, cu un zîmbet fericit, să se aşeze în faţa ştrengarului cu pantalonaşi scurţi, care, zdrobit de groază că nu poate face nimic pentru ea, îşi petrecea zilele storcîndu-şi creierii în căutarea unui nume destul de frumos, destul de răsunător, destul de promiţător spre a putea exprima tot ce se petrecea în sufletul lui, spre a suna puternic şi limpede în urechile mamei, cu tot ecoul convingător al acelei glorii viitoare pe care îşi propunea s-o depună la picioarele ei :

— Roland de Chantecler, Romain de Mysore...

— Poate c-ar fi mai bine să alegi un nume fără particulă, pentru cazul că se mai face vreo revoluţie, zicea mama.

Debitam unul cîte unul întreg pomelnicul de pseudonime sonore şi grandilocvente, menit să exprime tot ce simţeam, tot ce voiam să-i ofer. Le asculta cu o atenţie niţeluş înfricoşată, şi-mi dădeam perfect de bine seama că nici unul din aceste nume n-o mulţumea, că nici unul nu era destul de frumos pentru mine. Poate că nu căuta decît să-mi dea curaj şi încredere în soarta mea. Ştia, fără îndoială, cît de mult sufeream că mai

eram copil, că nu puteam să fac nimic pentru ea, şi poate că-mi surprinsese privirea îngrijorată, cînd de la balcon, o vedeam în fiecare dimineaţă cum se îndepărtează pe bulevardul Shakespeare, cu bastonul ei, cu ţigara în gură şi cu valijoara plină de „bijuterii de familie“, şi cînd ne întrebam amîndoi dacă broşa, ceasul sau tabachera de aur vor găsi de data aceasta un cumpărător.

— Roland Campeador, Alain Brisard, Hubert de Longpré, Romain Cortès.

Citeam în ochii ei că nu nimerisem încă ce trebuia, şi mă întrebam cu toată seriozitatea dacă voi izbuti vreodată s-o mulţumesc. Mult mai tîrziu, cînd am auzit pentru prima oară la radio numele generalului de Gaulle, cu prilejul lansării faimosului apel, prima mea reacţie a fost de ciudă, că nu-mi venise în minte, cu cincisprezece ani în urmă, un nume atît de frumos : Charles de Gaulle ; i-ar fi plăcut mamei fără doar şi poate, mai ales dacă l-aş fi scris cu un singur „l“. Viaţa e plină de ocazii pierdute.

CAPITOLUL IV

Dragostea maternă de care eram înconjurat avu la vremea aceea o urmare neaşteptată şi extrem de fericită.

Cînd treburile mergeau bine, cînd vînzarea vreunei „bijuterii de familie“ îi îngăduia mamei

o lună de relativă liniște materială, prima ei grijă era să meargă la coafor ; se ducea apoi să asculte taraful de țigani pe terasa Hotelului Royal și angaja o femeie de serviciu care avea sarcina să efectueze diverse treburi casnice în apartamentul nostru — mamei i-a fost întotdeauna scîrbă să spele dușumelele și cînd o dată, în lipsa ei, m-am apucat să curăț parchetul și am fost surprins de ea în patru labe, cu cîrpa în mînă, buzele au început să-i tremure, lacrimile îi șiroiau pe obraji, și mi-a trebuit o oră întreagă s-o consolez și să-i explic că, într-o țară democrată, asemenea mici treburi gospodărești sînt privite drept perfect onorabile și că le poți executa fără a te simți dezonorat.

Mariette era o fată cu o burticică bine ancorată între cele două șolduri, cu niște ochi mari plini de șiretenie, cu niște picioare zdravene, și dotată cu un șezut senzațional, pe care-l aveam tot timpul înaintea ochilor, la școală, în locul și pe locul unde se afla figura profesorului de matematică. Această viziune fascinantă constituia de fapt motivul care mă făcea să fixez cu atîta putere de concentrare fizionomia dascălului meu. Cu gura căscată, nu-l pierdeam o clipă din ochi cît își ținea lecția, fără să ascult bineînțeles un cuvînt din ce spunea — și cînd vrednicul nostru dascăl ne întorcea spatele și se apuca să noteze tot felul de semne algebrice pe tablă, operam cu mari eforturi transferul privirii mele halucinate de pe figura profesorului pe tablă, văzînd de îndată obiectul viselor mele profilîndu-se pe fond negru — negrul a avut întotdeauna asupra

mea, de atunci, un efect dintre cele mai fericite. Cînd profesorul, măgulit de atenția mea fascinată, îmi punea uneori vreo întrebare, mă fîstîceam, îmi roteam ochii în cap buimăcit, adresam posteriorului Mariettei o privire de dulce imputare, și numai glasul jignit al domnului Valu mă aducea pînă la urmă înapoi pe pămînt.

— Nu mai înțeleg nimic ! se mira dascălul. Pari cel mai atent din toți elevii și s-ar spune că uneori îmi sorbi de-a dreptul cuvintele din gură. Cu toate astea, parcă ești picat din lună !

Avea dreptate.

Mi-era totuși cu neputință să-i explic acestui om de treabă ce vedeam, cu atîta precizie, în locul chipului său.

Pe scurt, Mariette căpăta în viața mea o importanță din ce în ce mai mare — asta începea din clipa în care mă trezeam și dura aproximativ cît era ziua de lungă. Cînd această zeiță mediteraneană își făcea apariția la orizont, inima începea să-mi galopeze în întîmpinarea ei și rămîneam pironit în pat, teribil de încurcat. În cele din urmă, mi-am dat seama că Mariette mă privește și ea cu oarecare interes. Se întorcea uneori spre mine, punea mîinile în șolduri, mă fixa cu un zîmbet nițeluș visător, ofta, dădea din cap și spunea :

— Știi, nu poți să zici că mama dumitale nu te iubește de-adevărat. Nu vorbește decît de dumneata cînd nu ești aci. Despre aventurile grozave care te-așteaptă, și despre tot cuconetul care-o să se dea în vînt după dumneata, ba de

una, ba de alta... Pînă la urmă, mă zăpăcește și pe mine.

Mă simțeam destul de contrariat. Mama era ultimul lucru la care eram dispus să mă gîndesc în clipa aceea. Întins de-a curmezișul patului, într-o poziție foarte incomodă, cu genunchii îndoiți, cu picioarele peste plapumă, cu capul rezemat de perete, nu îndrăzneam să fac o mișcare.

— Îmi vorbește de dumneata de parc-ai fi un prinț din basme, ce mai... Romain al meu încoace, Romain al meu încolo... Știu eu prea bine că asta-i numai din pricină că ești feciorul dumneaei, dar pîn-la urmă mă simt așa, nu știu cum...

Glasul Mariettei avea asupra mea un efect extraordinar. Nu era un glas ca oricare altul. Mai întîi, părea că nu vine din gîtlej. Nu știu de loc de unde venea. Și nici n-ajungea acolo unde ajung glasurile de obicei. La urechile mele n-ajungea, în tot cazul. Era foarte curios.

— Te și calcă pe nervi, îți vine să te întrebi ce-oi fi avînd atît de deosebit.

Așteptă o clipă, apoi oftă și se apucă din nou să frece parchetul. Eram complet paralizat, transformat din cap pînă-n picioare într-o stană de piatră. N-am mai scos o vorbă, nici eu, nici ea. Din cînd în cînd Mariette întorcea capul spre mine, ofta și freca mai departe parchetul. Priveam la risipa asta îngrozitoare cu inima sfîșiată. Știam bine că trebuie să fac ceva, dar mă simțeam literalmente pironit în loc. Mariette își isprăvi treaba și plecă. O văzui plecînd

cu senzația că o bucată de carne mi se smulge din trup și că mă părăsește pentru totdeauna. Aveam impresia că mi-am ratat viața. Roland de Chantecler, Artemis Kohinore și Hubert de La Roche Rouge urlau cît îi țineau gura, vîrîndu-și pumnii în ochi. Dar pe-atunci încă nu cunoșteam celebrul dicton : ce vrea femeia, vrea și Dumnezeu. Mariette continua să-mi arunce priviri ciudate, curiozitatea ei de femeie și o anumită gelozie nelămurită fiind, fără îndoială, trezite de imnul de dragoste al mamei și de clișeele pe care aceasta i le înfățișa despre viitorul meu triumfal. Pînă la urmă, minunea se produse. Mi-aduc aminte de figura aceea malițioasă aplecată asupra mea și de glasul acela răgușit, care-mi spunea după aceea, mîngîindu-mă pe obraz, în timp ce eu planam, undeva, într-o lume mai bună, eliberat cu desăvîrșire de orice povară :

— Nu care cumva să-i spui, auzi ? N-am putut să rezist. Știu că e maică-ta, dar zău că e frumoasă o dragoste ca a ei. Pînă la urmă îți face poftă... În viața ta n-o să mai ai parte de-o femeie care să te iubească așa ca ea. Asta-i sigur.

Era sigur. Dar n-o știam. Abia pe la vreo patruzeci de ani am început să înțeleg. Nu e bine să fii iubit astfel, atît de tînăr, atît de timpuriu. Te deprinzi cu năravul. Crezi că așa se cuvine. Că mai există și-n altă parte, că se mai poate iarăși găsi. Și te bizui pe asta. Te uiți în jur, nădăjduiești, aștepți. Cu dragostea de mamă, viața îți face în zori o făgăduială pe care nu și-o

ține niciodată. După aceea ești silit să te mulțumești cu hrană rece pînă la sfîrșitul zilelor. După asta, ori de cîte ori o femeie te ia în brațe și te strînge la pieptul ei, nu-s decît condoleanțe. Te întorci mereu să jelești pe mormîntul mamei tale ca un cîine părăsit. Nu va mai fi niciodată, niciodată, niciodată. Brațe fermecătoare ți se înlănțuie pe după gît și buze dintre cele mai dulci îți vorbesc de dragoste, dar tu știi cum stau lucrurile. Ai trecut pe la izvor foarte de timpuriu și l-ai băut pînă a secat. Cînd te apucă iar setea, poți să te zbați cît poftești, nu mai găsești nici o fîntînă, numai năluciri. Ai făcut, de la primele licăriri ale zorilor, un studiu foarte amănunțit al dragostei și ai asupra ta întreaga documentare. Oriunde te-ai duce, porți cu tine otrava comparațiilor și-ți irosești vremea în așteptarea a ceea ce ai mai primit.

Nu spun că mamele trebuie împiedicate să-și iubească odraslele. Spun doar că e preferabil ca mamele să mai iubească și pe altcineva. Dacă mama mea ar fi avut un iubit, nu m-aș fi perpelit toată viața de sete lîngă fiecare fîntînă. Din nefericire pentru mine, mă pricep la diamante veritabile.

CAPITOLUL V

Episodul cu Mariette luă sfîrșit într-un chip neașteptat. Într-o dimineață, prefăcîndu-mă că mă duc la liceu, cu servieta sub braț, mă întorsei pas-galop să mă întîlnesc cu drăguța mea, care venea la noi pe la opt și jumătate. Mama plecase și ea, cu valiza în mînă, pentru a se duce la Cannes, unde avea de gînd să-și ofere „bijuteriile de familie" englezilor de la Hotel Martinez. Se părea că n-avem de ce să ne temem, numai că soarta, cu apucăturile acelea perfide care-o caracterizează, organizase o grevă a autobuzelor — mama se înapoie acasă. N-apucă bine să deschidă ușa apartamentului, că auzi niște urlete și, convinsă că mă zbat în chinurile morții din pricina unei crize de apendicită — criza de apendicită era întotdeauna prezentă în mintea ei, ca ultimă încarnare umilă și degradată a tragediei grecești — se repezi să-mi vină în ajutor. Tocmai mă liniștisem și eram cufundat în acea stare de beatitudine și de insensibilitate aproape totală care reprezintă una din marile noastre reușite pe-acest pămînt. La treisprezece ani și jumătate aveam sentimentul că făcusem din viața mea o reușită totală, că-mi împlinisem destinul, și, tronînd printre zei, îmi contemplam cu seninătate degetele de la picioare, unică aducere-aminte a locurilor terestre prin care hălăduisem. Era una din acele clipe de înaltă seninătate filozofică pe care sufletul meu, îndrăgostit de înălțare și detașare, m-a îmboldit adeseori să le caut, de-a lungul meditativei mele tinereți ; una din acele clipe cînd toate doctrinele pesimiste și deznădăjduite cu privire la adversitatea și infirmitatea condiției umane se năruie ca niște castele din cărți de joc în fața evidenței că existența e frumoasă, strălucitoare de

plenitudine, de înțelepciune și de fericire suverană. În starea de euforie în care mă aflam, întîmpinai apariția neașteptată a mamei mele ca pe oricare altă manifestare a elementelor dezlănțuite : cu indulgență. Am zîmbit drăgălaș. Reacția Mariettei a fost întrucîtva diferită. Cu un chirăit ascuțit, a zbughit-o din pat. Scena care a urmat a fost de-a dreptul uluitoare și, de la înălțimea olimpică la care mă aflam, o urmăream cu un vag interes. Mama mai ținea încă bastonul în mînă ; cuprinzînd, dintr-o ochire, întreaga întindere a dezastrului, ridică brațul și trecu pe loc la acțiune. Bastonul se abătu asupra chipului profesorului meu de matematică cu o viguroasă precizie. Mariette începu să urle, încercînd să ferească acea parte adorabilă a personalității ei. Odăița se umplu de-un vacarm înspăimîntător, vechiul cuvînt rus *kurva* răsunînd cu toată puterea tragică a glasului mamei mele pe deasupra învălmășelii.

Trebuie să spun că mama poseda în cel mai înalt grad darul invectivei ; cu cîteva cuvinte bine alese, firea ei poetică și nostalgică izbutea de minune să reconstituie atmosfera *Azilului de noapte* a lui Gorki ori, mai modest, a *Luntrașilor de pe Volga*. Era de-ajuns o nimica toată pentru ca această doamnă distinsă cu păr alb, care inspira atîta încredere cumpărătorilor „bijuteriilor de familie", să înceapă deodată să evoce, în fața unui auditoriu înmărmurit, toată Sfînta Rusie a grăjdarilor beți, a mujicilor și a majurilor ; avea, incontestabil, prin glas și prin gest, un mare talent de reconstituire istorică,

scene care dovedeau pare-se că fusese într-adevăr, în tinerețe, așa cum pretindea, o mare artistă dramatică.

N-am izbutit totuși niciodată să elucidez pe deplin acest ultim punct. Am știut bineînțeles întotdeauna că mama a fost „artistă dramatică" — cu cîtă mîndrie a pronunțat toată viața aceste cuvinte ! — și mă revăd și acum alături de ea, la vîrsta de cinci-șase ani, în pustietățile învăluite în nea prin care rătăceam la voia întîmplării, cu prilejul turneelor ei teatrale, în săniile cu zurgălăi triști care ne aduceau înapoi de la vreo uzină friguroasă, unde „jucase din Cehov" în fața muncitorilor unui soviet local, sau de la vreo cazarmă, unde „recitase poeme" în fața soldaților și mateloților Revoluției. Mă regăsesc de asemenea fără nici o greutate în mica lojă de teatru, la Moscova, stînd pe dușumea și jucîndu-mă cu niște petice multicolore, pe care încercam să le asortez armonios : primul meu efort de exprimare artistică. Îmi amintesc pînă și numele piesei în care juca atunci : *Cîinele grădinarului*. Primele mele amintiri din copilărie sînt un decor de teatru, un delicios miros de lemn și de vopsea, o scenă goală, pe care mă aventurez cu băgare de seamă printr-o pădure artificială și încremenesc de spaimă descoperind deodată o sală imensă, de-o stranie culoare gălbuie, cu ochii încercuiți în alb și negru, care se apleacă asupra mea și îmi zîmbesc ; femei și bărbați îmbrăcați bizar care mă țin pe genunchi, în vreme ce mama e pe scenă ; îmi mai aduc aminte și de un marinar sovietic care mă sălta

pe umeri ca s-o pot vedea pe mama în rolul Rosei din *Naufragiatul speranței*. Mi-amintesc pînă și numele ei de actriță — au fost primele cuvinte rusești pe care am învățat să le citesc și erau scrise pe ușa cabinei ei : Nina Borisovskaia. Se pare așadar că poziția ei, în mica lume a teatrului rus din jurul anilor 1919—1920, era destul de solidă. Ivan Mosjukin, marele actor de cinema, care-o cunoscuse pe mama la începuturile carierei ei artistice, a fost totuși întotdeauna destul de evaziv în această privință. Fixîndu-și asupra mea ochii lui palizi pe sub sprîncenele à la Cagliostro, îmi spunea, pe terasa „Grande Bleue", unde mă convoca uneori, pe cînd turna un film la Nisa, ca să vadă „cum m-am dezvoltat" : „Mama dumitale ar fi trebuit să urmeze Conservatorul : din păcate, evenimentele nu i-au îngăduit să-și dezvolte talentul. Și-apoi, de cînd te-a avut pe dumneata, tinere, nimic n-a mai interesat-o cu adevărat, în afară de fiul ei." Mai știam că era fiica unui ceasornicar evreu din stepa rusă — din Kursk, mai exact ; că fusese foarte frumoasă, că-și părăsise familia la vîrsta de șaisprezece ani ; că fusese măritată, divorțată, recăsătorită, din nou divorțată — și tot restul era pentru mine un obraz lipit de-al meu, un glas melodios, care șoptea, vorbea, cînta, rîdea — un rîs de om lipsit de griji, de-o veselie uimitoare, pe care-l pîndesc, îl aștept, îl caut în zadar, de atunci, în jurul meu ; un parfum de lăcrămioare, un păr negru care mi se revărsa unduitor pe față și, șoptite la ureche, povești ciudate despre o țară care, într-o bună zi, avea să fie a mea. Cu sau fără Conservator, trebuie să fi avut totuși talent, pentru că punea, în felul în care-mi evoca Franța, toată arta povestitorilor orientali și o putere de convingere care mi-a rămas pentru totdeauna întipărită în minte. Și acum mi se mai întîmplă să *aștept* Franța, acea țară interesantă, de care am auzit atît vorbindu-se, pe care n-am cunoscut-o și pe care n-o voi cunoaște niciodată — căci Franța pe care-o evoca mama în descripțiile ei lirice și inspirate de pe cînd eram un țînc sfîrșise prin a deveni pentru mine un mit fabulos, cu totul desprins de realitate, un fel de capodoperă poetică, pe care nici o experiență omenească n-o putea atinge sau dezvălui. Vorbea la perfecție limba franceză — cu un foarte pronunțat accent rusesc, ce-i drept, ale cărui urme mai dăinuie în glasul meu pînă în ziua de azi — n-a vrut niciodată să-mi explice unde, cum, de la cine, în ce moment al vieții ei o învățase. „Am fost la Nisa și la Paris" — e tot ce-a consimțit să-mi destăinuiască. În cabina ei friguroasă de teatru, în apartamentul pe care-l împărțeam cu alte trei familii de actori, unde o tînără servitoare, Aniela, avea grijă de mine și, mai tîrziu, în vagoanele de vite care ne duceau spre Apus, cu tifosul drept tovarăș de drum, mama îngenunchea în fața mea, îmi freca degetele amorțite și continua să-mi vorbească despre țara îndepărtată, unde cele mai frumoase povești din lume se petrec aievea ; toți oamenii erau liberi și egali ; artiștii erau primiți în cele mai bune familii ; Victor Hugo fusese Președintele Repu-

blicii ; mirosul colierului de camfor pe care-l purtam atîrnat de gît, remediu suveran, pare-se, împotriva păduchilor tifici, mă înțepa în nări ; aveam să ajung un mare violonist, un mare actor, un mare poet ; Gabriele d'Annunzio al Franței, Nijinski, Emile Zola ; la Lida, la frontiera poloneză, am fost ținuți în carantină ; mergeam prin zăpadă, de-a lungul liniei ferate, cu o mînă în mîna mamei, cu cealaltă ținînd o oliță de noapte de care refuzasem să mă despart încă de la Moscova și care-mi devenise prietenă : mă atașez foarte ușor ; am fost ras în cap ; culcată pe-o saltea de paie, cu privirea pierdută în depărtări, mama nu mai contenea evocînd viitorul strălucit care mă aștepta ; mă luptam cu somnul, dar căscam ochii mari încercînd să văd și eu ce vedea ea ; Cavalerul Bayard ; Dama cu Camelii ; se găsea unt și zahăr în toate prăvăliile ; Napoleon Bonaparte ; Sarah Bernhardt — pînă la urmă adormeam, cu capul pe umărul ei, cu olița de noapte strînsă în brațe. Mai tîrziu, mult mai tîrziu, după cincisprezece ani de contact cu realitatea franceză, la Nisa, unde venisem să ne stabilim, cu fața acum brăzdată de riduri și cu părul alb, îmbătrînită, ăsta e cuvîntul, n-am ce-i face, dar fără să fi învățat, fără să fi observat nimic, continua să evoce, cu același zîmbet încrezător, țara minunată pe care-o adusese cu ea în bocceluță ; în ceea ce mă privește, crescut în acest muzeu imaginar al tuturor nobleţelor și al tuturor virtuților, dar nefiind înzestrat cu darul extraordinar al mamei de a nu vedea pretutindeni decît culorile propriei sale inimi, îmi petrecui mai întîi vremea privind în jurul meu cu uimire și frecîndu-mă la ochi, iar după aceea, la vîrsta bărbăției, purtînd o luptă homerică, pe viață și pe moarte, cu realitatea, pentru a îndrepta lumea și a o face să coincidă cu visul naiv în care se legăna cea pe care o iubeam cu atîta duioșie.

Da, mama avea talent — și-asta mi-a fost fatal de-a lungul întregii vieți.

Pe de altă parte, Agrov, sinistrul cămătar de pe bulevardul Gambetta, respingătorul factotum din Odesa, un tip spălăcit, soios, flescăit, mi-a spus într-o zi, cînd mama refuzase să plătească dobînda lunară de zece la sută la suma pe care ne-o împrumutase pentru cumpărarea unei „participații" la un taxi Renault : „Maică-ta face pe cucoana, dar cînd am cunoscut-o cînta în taverne, în niște «bombe» pentru soldați. De-acolo a împrumutat limbajul pe care-l folosește. Nu mă simt insultat. O femeie ca asta nu poate insulta un negustor onorabil." Neavînd, pe vremea aceea, decît paisprezece ani, și neputînd încă să vin cu nici un ban în ajutorul mamei, dorința mea cea mai aprigă, m-am ușurat administrîndu-i onorabilului negustor o pereche de palme zdravene, primele pe care le dădeam într-o lungă și strălucită carieră de distribuitor de palme care aveau să mă facă în curînd vestit în tot cartierul. Din ziua aceea, într-adevăr, mama, înmărmurită de această ispravă, a luat obiceiul să mi se plîngă ori de cîte ori, pe drept sau pe nedrept, se simțea insultată, încheindu-și invariabil versiunea, nu întotdeauna exactă, despre cele întîmplate, cu

acest refren: „Își închipuie că n-are cine să mă apere, că mă poate insulta fără nici un risc. Se înșală dumnealui! Du-te și dă-i o pereche de palme." Știam că, în nouă cazuri din zece, insulta era imaginară, că mama vedea insulte peste tot, că ea era uneori cea care se apuca să insulte oamenii fără nici un motiv, sub impulsul nervilor ei surmenați. Dar n-am dat niciodată bir cu fugiții. Aveam oroare de aceste scene, aceste continue scandaluri mi-erau nesuferite, odioase, dar mă executam. Trecuseră paisprezece ani de cînd mama trăia și lupta singură, și nimic n-o încînta mai mult decît să se știe „ocrotită", decît să simtă o prezență virilă alături de ea. Îmi luam așadar inima-n dinți, îmi înăbușeam rușinea și porneam în căutarea nu știu cărui nefericit de bijutier, măcelar, tutungiu sau anticar care mi-era desemnat. Cel în cauză se pomenea atunci în prăvălia lui cu un băiețandru furibund, care se posta în fața lui, cu pumnii strînși, și îi spunea cu un glas tremurat de indignare — o indignare izvorîtă mai curînd din manifestarea de prost-gust la care devotamentul lui filial îl silea să se dedea: „Domnule, ai insultat-o pe mama, poftim!", după care nefericitul încasa palma. Am dobîndit astfel, foarte de timpuriu, reputația de haimana în împrejurimile bulevardului Gambetta, și nimeni nu-și închipuia ce scîrbă mi-era de aceste scene, cît de mult sufeream din pricina lor și cît mă umileau. O dată sau de două ori, considerînd acuzația mamei pe deplin nejustificată, am încercat să protestez, dar bătrîna doamnă s-a așezat în fața mea, ca și cum i s-ar

fi tăiat dintr-o dată picioarele față de-o asemenea ingratitudine, ochii i s-au umplut de lacrimi, și a rămas așa, privindu-mă cu stupoare, vlăguită parcă de toate puterile ei și de tot curajul. N-am putut niciodată suporta să văd o ființă căzută pradă a ceea ce nu pot descrie altfel decît ca o incomprehensiune lucidă a condiției sale.

Mă ridicam atunci fără o vorbă și mă duceam să mă bat. N-am putut niciodată să îndur spectacolul unei ființe părăsite, fie om, fie animal, și, în atitudinile ei, mama avea darul intolerabil de a incarna tot mutismul tragic atît al unuia, cît și al celuilalt. Așa se face că Agrov nici n-a apucat să-și termine bine vorba, că s-a și trezit cu o palmă, la care mi-a spus pur și simplu: „Derbedeule! Nu mă miră din partea progeniturii unei saltimbance și a unui aventurier." În felul ăsta am fost dintr-o dată lămurit asupra interesantelor mele origini, fapt care, de altfel, n-a produs nici un efect asupra mea, întrucît nu acordam nici un fel de importanță la ceea ce puteam să fiu sau să nu fiu în mod provizoriu și vremelnic, știindu-mă predestinat unor culmi amețitoare, de unde aveam să revărs asupra mamei ploaie de lauri drept recompensă. Căci am știut din totdeauna că altă misiune n-am; că nu exist, întrucîtva, decît prin procură; că forța misterioasă dar dreaptă care ține în mîinile ei soarta oamenilor mă aruncase pe talerul balanței pentru a restabili echilibrul unei vieți pline de jertfe și de abnegație. Credeam într-o logică tainică și surîzătoare, pitită în ungherele cele mai

întunecoase ale vieții. Credeam în onorabilitatea omenirii. Nu puteam să văd chipul neajutorat al mamei fără să simt cum mi se umple pieptul de încredere nemăsurată în soartă. În clipele cele mai grele ale războiului, am făcut întotdeauna față primejdiei cu sentimentul că sînt de neînvins. Nimic nu mi se putea întîmpla, de vreme ce eram *happy end*-ul ei. În sistemul de măsuri și greutăți pe care omul încearcă cu disperare să-l impună universului, m-am văzut întotdeauna ca izbînda *ei*.

Convingerea aceasta n-o căpătasem din senin. Fără îndoială că nu era decît reflectarea încrederii pe care mama, de cînd mă ivisem pe lume, o sădise în cel care devenise singura ei rațiune de a trăi și de a spera. Cred că aveam opt ani cînd viziunea măreață pe care și-o făurise despre viitorul meu a dat loc unei scene al cărei comic și a cărei groază mi-au rămas pentru întotdeauna întipărite în memorie.

CAPITOLUL VI

Eram pe-atunci instalați provizoriu la Vilno, „în trecere", cum îi plăcea mamei să sublinieze, așteptînd să plecăm pentru a ne statornici în Franța, unde trebuia „să cresc, să studiez, să devin cineva". Ea își cîștiga existența confecționînd, cu ajutorul unei ucenice, pălării de damă, în apartamentul nostru transformat în „mare

salon de mode din Paris". Un iscusit joc de etichete falsificate încredința clientela că pălăriile sînt opera unui croitor parizian vestit pe vremea aceea, Paul Poiret. Neobosită, umbla din casă în casă cu cutiile ei de carton — femeie încă tînără, cu niște ochi mari, verzi, cu fața iluminată de-o voință maternă nepotolită și pe care nici o îndoială n-o putea atinge, necum știrbi. Eu rămîneam acasă cu Aniela, care plecase o dată cu noi din Moscova, cu un an în urmă. Ne aflam pe-atunci într-o situație materială jalnică, ultimele „bijuterii de familie" — cele veritabile, de data aceasta — fuseseră de mult vîndute, și era îngrozitor de frig la Vilno, unde zăpada urca încet din pămînt, de-a lungul pereților murdari și cenușii. Pălăriile se vindeau destul de greu. Cînd mama se întorcea acasă după cursele pe care le făcea, proprietarul imobilului o aștepta uneori în capul scării, ca s-o înștiințeze că ne-aruncă în stradă dacă în douăzeci și patru de ore nu plătim chiria. Și chiria era plătită, de cele mai multe ori, în douăzeci și patru de ore. Cum, n-am să știu niciodată. Tot ce știu e că era întotdeauna plătită, că în sobă ardea focul și că mama mă săruta și mă privea cu acea licărire de mîndrie și izbîndă în ochi de care mi-amintesc atît de bine. Eram pe-atunci cu adevărat pe marginea prăpastiei — nu spun „în fundul prăpastiei", pentru că am aflat, de atunci, că prăpastia n-are fund, și că putem, fiecare din noi, să stabilim adevărate recorduri de adîncime, fără a epuiza vreodată posibilitățile acestei interesante instituții. Mama se

întorcea din escapadele ei prin oraşul troienit, punea cutiile de pălării într-un colţ, se aşeza pe-un scaun, aprindea o ţigară şi mă privea cu un zîmbet luminos.

— Ce e, mamă ?

— Nimic. Vino şi sărută-mă.

Mă duceam s-o sărut. Obrajii îi miroseau a ger. Mă ţinea strîns, cu privirea aţintită pe deasupra umărului meu, spre ceva îndepărtat, cu o expresie admirativă. Apoi spunea :

— Vei fi ambasador al Franţei.

Habar n-aveam ce înseamnă asta, dar eram de acord. N-aveam decît opt ani, dar hotărîrea mea era luată : îi voi da mamei tot ce vrea.

— Bine, ziceam eu alene.

Aniela, care şedea lîngă sobă, mă privea cu respect. Mama îşi ştergea cîteva lacrimi de fericire. Mă ţinea strîns în braţe.

— Ai să ai un automobil.

Abia străbătuse oraşul pe jos, pe-un frig de zece grade sub zero.

— Trebuie să ai niţică răbdare, atîta tot.

Lemnele trosneau în soba de faianţă. Afară, zăpada dădea lumii o ciudată densitate şi o dimensiune a tăcerii pe care zurgălăii cîte unei sănii o subliniau din timp în timp. Aniela, cu capul aplecat, cosea de zor o etichetă „Paul Poiret, Paris“ pe ultima pălărie din ziua aceea. Chipul mamei mele era acum fericit şi împăcat, fără urmă de grijă. Pînă şi semnele oboselii dispăruseră ; privirea ei rătăcea pe tărîmurile unei ţări minunate şi, fără să vreau, întorceam capul într-acolo, pentru a încerca să desluşesc acele

meleaguri ale dreptăţii înfăptuite şi ale mamelor răsplătite. Mama îmi vorbea despre Franţa aşa cum alte mame vorbesc despre Albă ca Zăpada sau despre Motanul Încălţat şi, oricît m-am străduit, nu m-am putut niciodată dezbăra pe deplin de acea imagine feerică a unei Franţe pline de eroi şi virtuţi pilduitoare. Sînt probabil unul dintre puţinii bărbaţi din lume care au rămas credincioşi unui basm de adormit copii.

Din păcate, mama nu era genul de femeie care să păstreze pentru sine visul mîngîietor care sălăşluia în ea. Totul era pe dată exteriorizat, proclamat, declamat, trîmbiţat, proiectat în afară, de regulă cu acompaniament de lavă şi cenuşă.

Aveam nişte vecini, şi aceşti vecini n-o prea aveau la inimă pe mama. Mica burghezie din Vilno nu era cu nimic mai altfel decît mica burghezie de prin alte părţi, şi toate acele plecări şi veniri ale străinei cu valizele şi cutiile ei, socotite misterioase şi suspecte, au fost în curînd semnalate poliţiei poloneze, foarte bănuitoare, pe vremea aceea, faţă de ruşii refugiaţi. Mama s-a văzut acuzată ca tăinuitoare de obiecte furate. Nu i-a fost de loc greu să le închidă gura calomniatorilor, dar ruşinea, mîhnirea, indignarea, ca întotdeauna la ea, căpătară o formă violent agresivă. După ce-a plîns în hohote cîteva ore printre pălăriile ei răvăşite — pălăriile de damă au rămas pînă-n ziua de azi una din micile mele fobii — m-a luat de mînă şi, după ce m-a anunţat că „Nu ştiu ei cu cine au de-a face“, m-a tras afară din apartament, pe scară.

Ce-a urmat a constituit una din cele mai penibile clipe ale existenţei mele — şi-am cunoscut cîteva.

Mama a mers din uşă în uşă, sunînd, bătînd cu pumnii şi invitîndu-i pe toţi locatarii să iasă pe palier. După primul schimb de insulte — în privinţa asta, maică-mea avea întotdeauna o superioritate de netăgăduit — m-a tras lîngă ea şi, arătîndu-mă celor de faţă, a anunţat, tare şi mîndră, cu un glas care-mi mai sună şi acum în urechi :

— Scîrbelor, ploşniţe burgheze ! Nici prin cap nu vă trece cu cine aveţi onoarea să staţi de vorbă ! Fiul meu va fi ambasador al Franţei, cavaler al Legiunii de onoare, mare autor dramatic, Ibsen, Gabriele d'Annunzio ! El...

Căută ceva absolut zdrobitor, o supremă şi definitivă demonstraţie a reuşitei pe-acest pămînt :

— ...îşi va face hainele la Londra !

Mai aud şi-acum hohotele de rîs ale „ploşniţelor burgheze". Mi se mai urcă şi acum, cînd scriu aceste rînduri, sîngele în obraji. Îmi sună limpede în urechi şi le văd chipurile batjocoritoare, mînioase, dispreţuitoare — le văd fără ură : sînt chipuri omeneşti, ştim ce înseamnă asta. E poate mai bine să spun de pe-acum, pentru claritatea povestirii de faţă, că azi sînt Consul general al Franţei, fost combatant pentru Eliberare, ofiţer al Legiunii de onoare şi că, dacă n-am devenit un Ibsen sau un d'Annunzio, nu e din pricină că n-am încercat.

Şi, să fie limpede : îmi fac hainele la Londra. Am oroare de croiala englezească, dar n-am încotro.

Cred că nici un eveniment n-a jucat un rol atît de important în viaţa mea ca acel hohot de rîs care s-a prăvălit asupra mea pe scările unei vechi clădiri din Vilno, la nr. 16 al străzii Pohulanka Mare. Lui îi datorez ceea ce sînt azi : atît în bine cît şi în rău, rîsul acela a devenit eu însumi.

Mama se ţinea falnică în toată acea învolburare de ură, cu capul sus, ţinîndu-mă strîns. Nu era în ea nici urmă de stinghereală sau de umilinţă. *Ştia.*

În cele cîteva săptămîni care au urmat, n-am avut o viaţă prea plăcută. Cu toate că nu împlinisem decît opt ani, aveam simţul ridicolului foarte dezvoltat — şi mama, fireşte, nu era străină de asta. M-am deprins cu el încetul cu încetul. Am învăţat, încet dar sigur, să-mi pierd pantalonii în public fără să mă simt cîtuşi de puţin stînjenit. Face parte integrantă din educaţia oricărui bărbat de bună-credinţă. De multă vreme nu mă mai tem de ridicol ; ştiu astăzi că omul e ceva ce nu poate fi ridiculizat.

Dar în cele cîteva minute trăite atunci pe scări, înfruntînd batjocura, sarcasmele şi insultele, pieptul mi s-a transformat într-o cuşcă din care un animal cuprins de panică şi de ruşine încerca cu disperare să scape.

În curtea acelei case se afla pe-atunci un depozit de lemne, şi ascunzătoarea mea preferată

era în mijlocul stivei de buşteni ; mă simţeam într-o deplină siguranţă ori de cîte ori, după nişte acrobaţii iscusite — buştenii se ridicau pînă la înălţimea a două etaje — izbuteam să mă strecor acolo, ferit din toate părţile de zidurile de lemn jilav şi parfumat. Stăteam acolo ore întregi, cu jucăriile mele preferate, pe deplin fericit şi inaccesibil. Părinţii interziceau copiilor să se apropie de acel edificiu firav şi amenințător ; un ciot deplasat, o mişcare nefericită, putea să nărui totul şi să te îngroape. Dobîndisem o mare îndemînare de-a mă strecura printre coridoarele înguste ale acelui univers, unde domneam în chip de stăpîn absolut, unde cea mai mică nebăgare de seamă risca să dezlănţuie o avalanşă, dar unde mă simţeam la mine acasă. Mutînd cu pricepere anumiţi buşteni, îmi construisem nişte galerii şi treceri secrete, nişte vizuine, o mică lume sigură şi prietenoasă, atît de diferită de cealaltă, unde mă strecuram ca o nevăstuică, şi unde stăteam pitit, în ciuda umezelii care-mi înmuia încetul cu încetul fundul pantalonilor şi-mi îngheţa spinarea. Ştiam exact care buşteni trebuiau scoşi ca să-mi deschid o trecere, şi-i aşezam întotdeauna la loc, cu grijă, în urma mea, ca să-mi sporesc şi mai mult simţămîntul că sînt inaccesibil.

Aşadar, spre împărăţia mea de lemn am dat fuga în ziua aceea, de cum am putut s-o fac în mod onorabil, adică fără să dau impresia c-o las pe mama singură în faţa duşmanului — am rămas amîndoi pînă la capăt pe cîmpul de luptă şi l-am părăsit ultimii.

Cu cîteva mişcări savante, regăsindu-mi galeriile secrete şi punînd la loc, unul cîte unul, buştenii după fiecare trecere, am ajuns în inima edificiului, avînd cinci-şase metri de grosime protectoare deasupra capului, şi acolo, înconjurat de această carapace, sigur, în sfîrşit, că nu mă vede nimeni, am izbucnit în hohote de plîns. Am plîns o grămadă. După aceea, am cercetat cu atenţie buştenii de deasupra şi din jurul meu, ca să-i aleg exact pe cei de care trebuia să trag spre a sfîrşi o dată pentru totdeauna, pentru ca fortăreaţa mea de lemn mort să se năruie peste mine dintr-o dată, izbăvindu-mă de viaţa asta. Am pipăit buştenii, unul cîte unul, cu recunoştinţă. Îmi amintesc şi acum de atingerea lor prietenoasă şi liniştitoare, de nasul meu umed şi de pacea care s-a înscăunat deodată în mine la gîndul că n-am să mai fiu niciodată umilit sau nefericit. Mişcarea trebuia executată printr-o împingere simultană a buştenilor cu picioarele şi cu spatele.

Mi-am luat poziţia.

Dar mi-am adus aminte că am în buzunar o bucată de prăjitură cu mac pe care-o şterpelisem în dimineaţa aceea din camera din fund a unei cofetării ce se afla în imobilul nostru şi pe care cofetarul o lăsa nesupravegheată cînd avea clienţi. Am mîncat prăjitura. Mi-am luat din nou poziţia şi, cu un oftat din rărunchi, m-am pregătit să împing.

Am fost salvat de-o pisică.

Botul ei a apărut deodată în faţa mea şi ne-am privit o clipă cu mirare. Era un motan

de neimaginat, năpîrlit, rîios, de culoarea magiunului de portocale, cu urechile ferfeniţite şi cu o mutră din acelea de mustăcios, vrednică de ştreang, de creatură unsă cu toate alifiile, pe care-o capătă motanii bătrîni ca urmare a bogatelor şi variatelor experienţe dobîndite.

M-a privit cu atenţie, şi apoi, fără a şovăi, a început să mă lingă pe faţă.

Nu-mi făceam nici o iluzie despre temeiurile acestei subite afecţiuni. Îmi rămăseseră pe obraji şi pe bărbie firimituri ale prăjiturii cu mac, lipite de lacrimi. Mîngîierile erau strict interesate. Dar mi-era totuna. Senzaţia dată de acea limbă aspră şi caldă pe obrazul meu mă făcu să zîmbesc de plăcere — am închis ochii, lăsîndu-mă alintat — fără a încerca să aflu, nici atunci, nici mai tîrziu, în decursul existenţei mele, ce anume se ascunde exact îndărătul semnelor de afecţiune care mi se acordă. Singurul lucru care conta era că aveam în preajmă un bot prietenos şi o limbă caldă şi plină de sîrg, care mi se plimba încoace şi încolo pe faţă, cu toate semnele exterioare ale duioşiei şi compasiunii. Nu-mi trebuie mai mult pentru a fi fericit.

Cînd motanul a pus capăt manifestărilor de tandreţe, mă simţeam mult mai bine. Lumea mai avea încă de oferit posibilităţi şi prietenii care nu puteau fi trecute cu vederea. Pisoiul se gudura acum, frecîndu-mi-se de obraz şi torcînd. Am încercat să-i imit torsul şi ne-am distrat de minune torcînd amîndoi care mai de care. Am strîns firimiturile prăjiturii din fundul buzunarului şi i le-am oferit. Păru interesat şi se propti

de nasul meu, cu coada-n vînt. Mă muşcă de ureche. Pe scurt, viaţa merita din nou să fie trăită. Cinci minute mai tîrziu, mă căţăram afară din edificiul meu de lemn şi mă îndreptam spre casă, cu mîinile în buzunar, fluierînd, cu pisoiul după mine.

M-am gîndit întotdeauna de atunci că e bine să ai, în viaţă, cîteva firimituri de prăjitură la tine, dacă vrei să fii iubit într-un mod cu-adevărat dezinteresat.

Se înţelege de la sine că titlul de *franţuzki poslanik* — ambasador al Franţei — m-a urmărit pretutindeni luni de zile, şi cînd cofetarul Mişka m-a surprins, în cele din urmă, încercînd, în vîrful picioarelor, să umflu pe nesimţite o bucată uriaşă de prăjitură cu mac, toată curtea a avut prilejul să constate că imunitatea diplomatică nu se extinde asupra unei anumite părţi binecunoscute a persoanei mele.

CAPITOLUL VII

Dramatica revelaţie a gloriei mele viitoare, făcută de mama în faţa locatarilor imobilului din strada Pohulanka Mare nr. 16, n-a avut asupra tuturor spectatorilor acelaşi efect comic.

Era printre ei un anume domn Piekielny — ceea ce în limba polonă înseamnă „Infernal". Nu ştiu în ce împrejurări căpătaseră strămoşii acestui om de treabă un nume atît de

puţin obişnuit, dar n-am mai pomenit un nume care să se potrivească atît de puţin cu cel care-l poartă. Domnul Piekielny semăna cu un şoricel trist, extrem de preocupat, de grijuliu faţă de persoana sa ; avea un aer atît de discret, de şters, ba chiar atît de absent, cît poate avea un om silit totuşi, prin forţa împrejurărilor, să se ridice, oricît de puţin, deasupra pămîntului. Era o fire impresionabilă, şi siguranţa totală cu care mama îşi trîmbiţase profeţia, punîndu-mi o mînă pe creştet, în cel mai pur stil biblic, îl tulburase profund. Ori de cîte ori îl întîlneam pe scări, se oprea şi mă privea cu gravitate, cu respect. O dată sau de două ori şi-a luat inima-n dinţi şi m-a mîngîiat uşor pe obraz. Apoi, mi-a oferit două duzini de soldaţi de plumb şi o fortăreaţă de carton. M-a invitat chiar în apartamentul lui şi m-a îndopat cu bomboane şi cu rahat turcesc. În timp ce eu mă ghiftuiam — nu se ştie niciodată ce aduce ziua de mîine — omuleţul se aşeza în faţa mea, mîngîindu-şi barbişonul pîrlit de tutun. Pînă cînd într-o bună zi se făcu auzită, în sfîrşit, patetica rugăminte, strigătul inimii, mărturisirea ambiţiei feroce şi nemăsurate pe care amabilul şoricel uman o ţinea pitită sub vestă.

— Cînd vei fi...

Se uită în jur un pic stînjenit, conştient fără îndoială de naivitatea lui, dar incapabil să se stăpînească.

L-am privit cu atenţie. Cutia cu rahat turcesc era abia începută. Am simţit instinctiv că numai

datorită viitorului strălucit pe care mi-l prezisese mama aveam drepturi asupra ei.

— Voi fi ambasador al Franţei, am spus eu cu îndrăzneală.

— Mai ia o bucăţică de rahat, zise domnul Piekielny, împingînd cutia spre mine.

M-am servit. Îl auzeam cum îşi drege glasul.

— Mamele simt lucrurile astea, zise el. Poate c-ai să ajungi într-adevăr un om mare. Poate c-ai să scrii chiar la ziare, sau cărţi...

Se aplecă spre mine şi-mi puse o mînă pe genunchi. Coborî glasul.

— Ei bine, cînd ai să întîlneşti persoane sus-puse, oameni importanţi, făgăduieşte-mi c-ai să le spui...

O licărire de ambiţie dementă se aprinse deodată în ochii şoricelului.

— Făgăduieşte-mi că ai să le spui : pe strada Pohulanka Mare, numărul 16, la Vilno, locuia domnul Piekielny...

Privirea i se cufundase într-a mea cu o mută implorare. Mîna îi rămăsese pe genunchiul meu. Eu îmi mîncam bucata de rahat turcesc, fixîndu-l cu gravitate.

La sfîrşitul războiului, în Anglia, unde venisem cu patru ani în urmă să continui lupta, maiestatea-sa regina Elisabeta, mama actualei suverane, trecea în revistă, pe aerodromul din Hartford Bridge, escadrila din care făceam parte. Stăteam încremenit în poziţie de drepţi cu echipajul meu, lîngă avion. Regina se opri în faţa mea şi, cu acel zîmbet amabil care-o

făcuse pe bună dreptate populară, mă întrebă din ce regiune a Franței sînt de baștină. I-am răspuns, cu tact, „din Nisa“, spre a nu complica lucrurile pentru grațioasa maiestate. Și apoi... A fost fără voia mea. Mi s-a părut că-l văd pe omul acela micuț agitîndu-se și gesticulînd, bătînd din picior și smulgîndu-și firele barbișonului, încercînd să-mi atragă atenția asupra lui. Am încercat să mă rețin, dar cuvintele mi-au ieșit singure din gură și, hotărît să înfăptuiesc visul dement al unui șoricel, am anunțat-o pe regină, cu glas tare și răspicat :

— În casa cu nr. 16 de pe strada Pohulanka Mare, la Vilno, locuia un anume domn Piekielny...

Maiestatea-sa înclină grațios capul și continuă trecerea în revistă. Comandantul escadrilei „Lorraine“, scumpul meu Henri de Rancourt, îmi aruncă în treacăt o privire ucigătoare.

Ei și ! Trebuia să-mi achit rahatul.

Azi, drăguțul șoricel din Vilno și-a încheiat de mult minuscula existență în cuptoarele crematoriilor naziste, alături de alte cîteva milioane de evrei din Europa.

Eu continui totuși să mă achit conștiincios de făgăduiala făcută, pe măsură ce dau ochii cu mai-marii acestei lumi. De la estradele O.N.U. la ambasada din Londra, de la Palatul federal din Berna la Elysée, în fața lui Charles de Gaulle și a lui Vîșinski, în fața înalților demnitari și a constructorilor viitorului mileniu, n-am omis niciodată să pomenesc de existența omulețului și am avut chiar plăcerea să pot anunța în mai multe rînduri, pe întinsele rețele ale televiziunii americane, în fața a zeci de milioane de spectatori, că la nr. 16 al străzii Pohulanka Mare, la Vilno, locuia un anume domn Piekielny, fie-i țărîna ușoară.

Dar, în sfîrșit, nu mai e nimic de făcut, și osemintele omulețului, transformate la ieșirea din cuptor în săpun, au slujit de mult la satisfacerea nevoilor de curățenie a naziștilor.

Îmi place și acum la fel de mult rahatul turcesc. Totuși, dat fiind că mama n-a încetat niciodată să mă vadă în alt chip decît ca o combinație între Lord Byron, Garibaldi, d'Annunzio, d'Artagnan, Robin Hood și Richard Inimă de Leu, sînt nevoit în prezent să fiu foarte atent la siluetă. N-am fost în stare să înfăptuiesc toate vitejiile pe care le aștepta din partea mea, dar am izbutit totuși să nu fac cine știe ce burtă. Zilnic fac exerciții pentru menținerea mlădierii trupului și de două ori pe săptămînă, alergări. Alerg, alerg, oh, ce mai alerg ! Fac și scrimă, tir cu arcul și cu pistolul, sărituri la înălțime, sărituri de capră, aruncarea greutății și haltere, și mai știu să jonglez cu trei mingi. Evident, în al patruzeci și cincilea an e oarecum naiv să crezi în tot ce ți-a spus mama, dar nu mă pot abține. N-am izbutit să îndrept lumea, să înving prostia și răutatea, să le redau oamenilor demnitatea și dreptatea, dar am cîștigat totuși campionatul de ping-pong la Nisa, în 1932, și continui să execut, în fiecare dimineață, cele douăsprezece flotări, culcat, așa că nu e cazul să pierd nădejdea.

CAPITOLUL VIII

Cam tot în vremea aceea, afacerile au început să ne meargă ceva mai bine. „Modelele din Paris" se bucurară de mult succes și în curînd fu angajată o nouă lucrătoare pentru a face față cererii. Mama nu-și mai petrecea vremea alergînd din casă în casă : clientela se îmbulzea acum în saloanele noastre. Veni și ziua în care putu să anunțe în ziare că, pe viitor, casa ei, „în urma unui aranjament special cu dl. Paul Poiret", urma să asigure reprezentanța exclusivă, „sub supervizarea personală a maestrului", nu numai a pălăriilor, dar și a rochiilor. La intrare a fost pusă o placă cu cuvintele *Maison Nouvelle, Haute Couture de Paris,* gravate în litere de aur. Mama nu făcea niciodată lucrurile pe jumătate. Acestui început de reușită îi lipsea un element de transcendență, de miracol, un *deus ex machina* care să transforme primul nostru succes într-o izbîndă definitivă și zdrobitoare asupra adversității. Așezată pe micul divan roz din salon, cu picioarele încrucișate, cu o țigară uitată între buze, privirea ei inspirată urmărea în spațiu un plan îndrăzneț, în timp ce fața ei căpăta treptat acea expresie pe care începusem s-o cunosc atît de bine, un amestec de șiretenie, de triumf și de naivitate. Stăteam ghemuit într-un fotoliu în fața ei, cu prăjitura de mac în mînă, legal obținută de data aceasta. Din cînd în cînd, întorceam capul în direcția privirii ei, dar nu vedeam niciodată nimic. Priveliștea mamei mele făurind planuri era pentru mine ceva de domeniul fabulosului, ceva tulburător. Uitam să mai mușc din prăjitură și rămîneam cu gura căscată, copleșit de mîndrie și admirație.

Trebuie să spun că, pînă și într-un orășel ca Vilno, în acea provincie unde nu existau încă fotografii de presă, șiretlicul născocit de maică-mea era nemaipomenit de îndrăzneț și-ar fi putut foarte bine să ne mai azvîrle o dată pe drumuri, cu bocceaua în spinare.

Curînd, într-adevăr, un anunț informa „lumea elegantă" din Vilno că dl. Paul Poiret în persoană, sosit anume de la Paris, va inaugura saloanele de modă *Maison Nouvelle,* din strada Pohulanka Mare nr. 16, la orele patru după-amiază.

Așa cum am mai spus, mama, cînd lua o hotărîre, mergea întotdeauna pînă la capăt, ba chiar puțin mai departe. În ziua fixată, în vreme ce-o grămadă de cuconițe frumoase și durdulii se îngrămădeau în apartament, ea nu anunță că „dl. Paul Poiret, fiind reținut, ne roagă să-l scuzăm". Felul ăsta de mică șmecherie nu-i stătea în caracter. Hotărîtă să dea marea lovitură, îl prezentă pe dl. Paul Poiret în carne și oase.

Pe vremea „carierei ei teatrale", în Rusia, făcuse cunoștință cu un actor-șansonetist francez, unul dintre cei care rătăceau veșnic prin tot felul de turnee periferice, lipsit de talent și de speranță, pe nume Aleks Gubernatis. Ducea pe-atunci o existență vegetativă la Varșovia, unde se angajase peruchier de teatru, după ce-și strîn-

sese de mai multe ori cureaua ambițiilor de altădată, trecînd de la o sticlă de coniac pe zi la una de vodcă. Mama îi trimise un bilet de tren, și opt zile mai tîrziu, Aleks Gubernatis întruchipa în saloanele de la *Maison Nouvelle* pe dl. Paul Poiret, marele maestru al eleganței pariziene. Se întrecu cu-acest prilej pe el însuși. Cu o formidabilă pelerină scoțiană pe umeri, cu un pantalon în mici carouri îngrozitor de strîmt, care da la iveală, cînd se apleca să sărute mîinile cucoanelor, o pereche de fese mici și țuguiate, cu o lavalieră înnodată sub un uriaș măr al lui Adam, își întindea, lungit într-un fotoliu, niște picioare nesfîrșit de lungi pe parchetul proaspăt lustruit, cu un pahar de vin spumos în mînă, evocînd cu glas pițigăit mărețiile și extravaganțele vieții pariziene, citînd nume glorioase de douăzeci de ani dispărute de pe scenă, trecîndu-și din cînd în cînd prin chică degetele inspirate, ca un adevărat Paganini al frizurii. Din păcate, către sfîrșitul după-amiezii, vinul spumos făcîndu-și efectul, se apucă, după ce rugă să se facă liniște, să recite în fața asistenței actul al doilea din *L'Aiglon,* după care, natura dîndu-și arama pe față, începu să chelălăie, cu un glas înfiorător de mieros, fragmente din repertoriul lui de *café-concert,* al cărui refren interesant și oarecum enigmatic mi-a rămas în minte : *„Ah ! Ai vrut-o, ai vrut-o, ai vrut-o — Și iac-ai primit-o, Pomponette !“*, subliniat de-o pocnitură a tocului și a degetelor lui osoase, și de-o ocheadă deosebit de parșivă la adresa soției dirijorului orchestrei municipale. În clipa aceea, mama a

socotit că e mai prudent să-l ducă în camera Anielei, unde a fost întins pe pat și încuiat cu cheia de două ori întoarsă în broască ; în aceeași seară, cu pelerina lui scoțiană și cu simțămîntul că e un artist batjocorit, s-a urcat în trenul de Varșovia, protestînd cu indignare față de-o asemenea lipsă de recunoștință și față de atîta neînțelegere pentru darurile cu care cerul îl copleșise.

Într-un costumaș de catifea neagră, asistam și eu la inaugurare ; îl sorbeam din ochi pe superbul domn Gubernatis și, cu vreo douăzeci și cinci de ani mai tîrziu, mi-a servit de model pentru personajul Sacha Darlington din romanul meu *Marele Vestiar.*

Nu cred ca acea mică înșelăciune să fi avut niște motive exclusiv publicitare. Pentru mama miraculosul era o necesitate. A visat toată viața o anume demonstrație suverană și absolută, o lovitură de baghetă magică care să-i uluiască pe neîncrezători și pe bîrfitori și să înscăuneze pretutindeni domnia dreptății pentru cei slabi și pricăjiți. Cînd rămînea, în săptămînile care au premers inaugurării saloanelor noastre, cu privirea pierdută în gol, cu fața inspirată și înmărmurită, știu bine acum ce vedea : îl vedea pe domnul Paul Poiret făcîndu-și apariția în fața clientelei adunate, ridicînd mîna, cerînd să se facă liniște și, arătînd-o pe mama celor prezenți, începînd să laude îndelung gustul, talentul și inspirația artistică a unicei lui reprezentante din Vilno. Dar ea știa bine, cu toate acestea, că rareori se produc minuni și că cerul are alte tre-

buri. Atunci, cu unul din zîmbetele ei nițeluș vinovate, a plăsmuit minunea bucată cu bucată, forțînd puțin mîna sorții — veți admite totuși că soarta e mai vinovată decît mama și că are mai multe motive să ceară iertare.

În tot cazul, înșelăciunea, după cîte știu, n-a fost niciodată descoperită și „*Maison Nouvelle*, mare salon de croitorie pariziană", a fost lansat cu strălucire. În cîteva luni, toată clientela înstărită din oraș se îmbrăca la noi. Banii începură să curgă cu nemiluita. Apartamentul a fost decorat din nou ; covoare noi acopereau parchetele, iar eu mă îndopam cu rahat turcesc și mă zgîiam, stînd cuminte într-un fotoliu, la frumoasele cucoane care se dezbrăcau în fața mea. Mama ținea mult să fiu de față, îmbrăcat în catifea și mătase ; eram arătat tuturor persoanelor, condus la fereastră și invitat să ridic ochii spre cer, pentru ca clientela să poată admira cum se cuvine culoarea lor albastră ; eram mîngîiat pe cap, întrebat cîți ani am, se cădea în extaz, în timp ce eu lingeam zahărul de pe rahat, observînd cu interes toate acele elemente noi pentru mine cu care era prevăzut trupul femeiesc.

Îmi mai aduc și acum aminte de una din cîntărețele de la Opera din Vilno, al cărei nume, sau pseudonim, era D-ra La Rare. Trebuie să fi avut pe-atunci vreo opt ani și ceva.

Mama și ajutoarea ieșiseră din salon, luînd cu ele „modelul din Paris" pentru a opera cîteva supreme retușări. Am rămas singur cu D-ra La Rare, aproape goală. Am contemplat-o bucățică cu bucățică, în timp ce-mi lingeam rahatul. Ceva, în privirea mea, trebuie să-i fi părut familiar D-rei La Rare, pentru că a înșfăcat brusc rochia și s-a acoperit cu ea. Cum însă continuam s-o examinez mai departe cu de-amănuntul, a dat repede fuga după oglinda mesei de toaletă. M-am înfuriat și, făcînd înconjurul mesei, m-am postat hotărît în fața D-rei La Rare, cu picioarele crăcănate, cu burta înainte și am început să-mi ling cu un aer visător rahatul. Cînd s-a întors mama, ne-a găsit încremeniți astfel, unul în fața celuilalt, într-o liniște de gheață.

Îmi amintesc că mama, după ce m-a scos din salon, m-a strîns în brațe și m-a sărutat cu neînchipuită mîndrie, ca și cum aș fi început, în sfîrșit, să justific speranțele pe care și le pusese în mine.

Din păcate, intrarea în salon mi-a fost deatunci interzisă. Îmi spun adeseori : cu un pic de dibăcie și ceva mai puțină sinceritate în priviri, aș mai fi putut cîștiga încă cel puțin șase luni.

CAPITOLUL IX

Roadele prosperității noastre începură să se reverse asupra mea. Mi s-a luat o guvernantă franceză și am fost îmbrăcat în elegante costume de catifea croite anume pentru mine, cu volănașe de dantelă și mătase, iar, pentru a fi apărat de vreme rea, am fost înzestrat cu o nemaipo-

menită blană de veveriță, ale cărei sute de codițe cenușii întoarse în afară stîrneau rîsul trecătorilor. Mi se dădură lecții de bună purtare. Am fost învățat să sărut mîna doamnelor, să le salut cu un fel de plecăciune, aducînd în același timp un picior lîngă celălalt, și să le ofer flori : asupra acestor două puncte, sărutatul mîinii și florile, mama se arăta neînduplecată.

— Fără asta nu faci nimic, îmi spunea ea cu un aer destul de misterios.

O dată sau de două ori pe săptămînă, cînd saloanele noastre primeau vizita unor cliente mai simandicoase, guvernanta, după ce mă pieptăna, mă pomăda, îmi ridica șosetele și-mi înnoda sub bărbie enorma fundă de mătase, mă trimetea să-mi fac intrarea în lume.

Mergeam din cucoană în cucoană, executîndu-mi temenelile, aducînd un picior lîngă celălalt, sărutînd mîinile, ridicînd cît mai sus ochii spre lumină, așa cum mă învățase mama. Doamnele se extaziau cu politețe, iar cele care știau să se arate deosebit de entuziaste în exclamațiile lor obțineau de obicei o reducere considerabilă din prețul „ultimului model de la Paris". Cît despre mine, nemaiavînd de pe-atunci altă ambiție decît să-i fac pe plac celei pe care-o iubeam atît de mult, îmi ridicam la fiecare clipă ochii spre lumină, fără a mai aștepta să mi se ceară — îngăduindu-mi cel mult, pentru distracția mea personală, să mișc din urechi, mic talent al cărui secret îl învățasem de la tovarășii mei de joacă din curte. Mai apoi, după ce pupam din nou mîna cucoanelor, executam plecăciunile și pocneam din călcîie, alergam bucuros în spatele depozitului de lemne, unde, cu un coif de hîrtie pe cap și înarmat cu o bîtă, apăram Alsacia și Lorena, porneam împotriva Berlinului și pînă la ora ceaiului de după-amiază isprăveam cu cucerirea lumii.

Adeseori, înainte de-a adormi, o zăream pe mama intrînd în cameră. Se apleca asupra mea și zîmbea trist. Apoi îmi spunea :

— Ridică ochii...

Ridicam ochii. Rămînea aplecată asupra mea o bună bucată de timp. Apoi mă cuprindea în brațe și mă strîngea la piept. Îi simțeam lacrimile pe obrajii mei. Mi-am dat seama pînă la urmă că există pe undeva o taină și că nu eu eram cel care-i inspiram aceste lacrimi tulburătoare. Într-o zi, m-am hotărît s-o întreb pe Aniela cum stau lucrurile. O dată cu prosperitatea noastră materială, Aniela fusese promovată „șefa personalului" și retribuită cu largheţe. Nu putea s-o sufere pe guvernantă, care o despărțea de mine, și nu scăpa nici un prilej să facă de nesuportat viața „mamzelei", cum îi spunea ea. Așa că într-o zi, aruncîndu-mă în brațele ei, am întrebat-o :

— Aniela, de ce plînge mama cînd se uită în ochii mei ?

Aniela păru stînjenită. Era la noi de cînd venisem pe lume și puține erau lucrurile pe care nu le știa.

— Din pricina culorii lor.

— Dar de ce ? Ce au ochii mei ?

— O fac să viseze, răspunse ea pe ocolite.

Mi-au trebuit mulţi ani să mă pot orienta în privinţa acestui răspuns. Într-o zi, am înţeles. Mama avea pe-atunci şaizeci de ani, iar eu douăzeci şi patru, dar uneori privirea ei îmi căuta ochii cu o tristeţe nesfîrşită, şi ştiam bine că în oftatul care-i umfla atunci pieptul nu despre mine era vorba. O lăsam în voia ei. Să mă ierte Dumnezeu, dar mi s-a întîmplat chiar, bărbat în toată firea fiind, să ridic dinadins ochii spre lumină, şi să rămîn aşa, ca s-o ajut să-şi amintească : am făcut întotdeauna pentru ea tot ce-am putut.

Nimic n-a fost lăsat deoparte în educaţia pe care mama înţelegea să mi-o dea spre a face din mine un om de lume. Mi-a dat personal o mulţime de lecţii de polcă şi vals, singurele dansuri pe care le cunoştea.

După plecarea clientelor, salonul era luminat din belşug, covorul rulat, un gramofon plasat pe masă, şi mama se aşeza într-un fotoliu Ludovic al XVI-lea recent cumpărat. Mă apropiam de ea, făceam o plecăciune, o luam de mînă şi un-doi-trei ! un-doi-trei ! ne avîntam pe parchet, sub privirile pline de reproş ale Anielei.

— Stai drept ! Bate bine măsura ! Ridică puţin bărbia şi uită-te mîndru la parteneră, zîmbindu-i cu încîntare !

Ridicam mîndru bărbia, zîmbeam cu încîntare şi — un-doi-trei, un-doi-trei — ţopăiam pe parchetul ca oglinda. După aceea, o însoţeam pe mama pînă la fotoliu, îi sărutam mîna şi-i făceam o plecăciune, iar ea îmi mulţumea cu o mişcare graţioasă a capului, în timp ce-şi făcea

vînt cu evantaiul. Ofta şi spunea cîteodată plină de convingere, încercînd să-şi recapete răsuflarea :

— Ai să cîştigi premii la concursul hipic.

Mă vedea, fără îndoială, în uniforma albă a ofiţerilor de gardă, sărind cine ştie ce obstacol sub privirea leşinată de amor a Annei Karenina. Era, în elanurile imaginaţiei ei, ceva uimitor de demodat, de-un romantism prăfuit ; cred că încerca în felul acesta să reconstituie în jurul ei o lume pe care n-o cunoscuse niciodată altfel decît prin mijlocirea romanelor ruseşti dinainte de 1900, dată la care literatura bună se oprise, după părerea ei.

De trei ori pe săptămînă, mama mă lua de mînă şi mă conducea la manejul locotenentului Sverdlovski, unde eram iniţiat, de locotenent personal, în tainele călăriei, scrimei şi tirului cu pistolul. Locotenentul era un bărbat înalt şi uscăţiv, cu o figură de om tînăr, cu o faţă osoasă, cu o uriaşă mustaţă albă à la Lyautey [1]. La cei opt ani ai mei, eram cu siguranţă cel mai tînăr elev al lui şi-mi venea foarte greu să ridic pistolul imens pe care mi-l întindea. După o jumătate de oră de floretă, o jumătate de oră de tir, o jumătate de oră de călărie — gimnastică şi exerciţii de respiraţie. Mama şedea tot timpul într-un colţ, fumînd o ţigară şi urmărind cu satisfacţie progresele pe care le făceam.

---

[1] Mareşal al Franţei, ministru al armatei în timpul primului război mondial.

Locotenentul Sverdlovski, care vorbea cu un glas cavernos şi nu părea să aibă altă pasiune în viaţă decît să nimerească exact în centrul ţintei şi „să ochească la inimă“, cum spunea el, avea pentru mama o admiraţie fără margini. Sosirea noastră stîrnea întotdeauna pe poligon un val de simpatie. Eu mă plasam în faţa barierei în rînd cu alţi trăgători, ofiţeri de rezervă, generali scoşi la pensie, tineri eleganţi fără nici o ocupaţie, puneam o mînă în şold, rezemam pistolul greu de braţul locotenentului, trăgeam aer în piept, îmi opream respiraţia, trăgeam. Ţinta era apoi prezentată mamei spre examinare. Ea privea găurica făcută în carton, compara rezultatul cu cel din şedinţa precedentă şi trăgea aerul pe nas cu satisfacţie. După cîte un tir deosebit de izbutit, vîra cartonul în poşetă şi-l ducea acasă. Îmi spunea adeseori :

— Ai să mă aperi, nu-i aşa ? Încă vreo cîţiva ani şi...

Avea un gest vag şi cuprinzător, un gest rusesc. Locotenentul Sverdlovski îşi netezea mustăţile lungi şi ţepoase, săruta mîna mamei, pocnea din călcîie şi spunea :

— Vom face din el un cavaler.

Îmi dădea chiar el lecţii de scrimă şi mă punea să fac marşuri lungi în afara oraşului, cu rucsacul în spinare. Mai învăţam şi latina, germana — engleza nu era încă la modă pe vremea aceea sau, cel puţin, era considerată de mama drept o înlesnire comercială pentru folosul unor oameni de rînd. Mai învăţam acum, cu o anumită domnişoară Gladys, shimmy şi fox-trot, iar

cînd mama avea musafiri, eram adeseori scos din pat, îmbrăcat, tîrît în salon şi poftit să recit fabule de La Fontaine, după care, ridicînd cum se cuvine ochii spre lustră, sărutînd mîna doamnelor şi pocnind din călcîie, eram autorizat să mă retrag. Cu un asemenea program, nu mai aveam timp să merg la şcoală, lipsită, de altfel, în ochii noştri de orice interes, de vreme ce învăţătura nu se făcea în franceză, ci în polonă. Dar luam lecţii de aritmetică, de istorie, de geografie şi de literatură cu nişte profesori ale căror nume şi chipuri au lăsat tot atît de puţine urme în memoria mea ca şi materiile pe care aveau misiunea să mi le predea.

Se întîmpla ca mama să mă anunţe :

— Deseară mergem la cinema.

Şi seara, gătit cu blana de veveriţă, sau, dacă era un anotimp mai blînd, cu un impermeabil alb şi cu o caschetă de marinar, o porneam pe trotuarele de lemn ale oraşului, oferind braţul mamei mele. Avea o grijă teribilă să mă port cum cere eticheta. Trebuia întotdeauna să mă reped să-i deschid uşa şi s-o ţin deschisă pînă trecea. O dată, la Varşovia, amintindu-mi că doamnele trebuie să treacă întotdeauna primele, m-am dat la o parte politicos la coborîrea din tramvai. Mama mi-a făcut pe loc o scenă în faţa celor douăzeci de persoane care se îmbulzeau să coboare : am fost informat că un cavaler trebuie să coboare primul şi să ofere mîna doamnei ca s-o ajute. Cît priveşte pupatul mîinii, n-am reuşit să mă dezbar de el nici pînă în ziua de azi. În Statele Unite pupatul mîinii e pentru mine

un permanent izvor de neînţelegeri. De nouă ori din zece, cînd, după o mică luptă musculară, ajung să duc la buze mîna unei americane, îmi aruncă un *Thank you!* [1] plin de uimire, sau, luînd-o ca un semn de atenţie cu totul specială, îşi smulge mîna cu îngrijorare, sau, situaţie şi mai penibilă, mai ales cînd e vorba de-o femeie mai coaptă, mi-adresează un uşor zîmbet ştrengar. Stai şi explică-le că nu fac decît ce m-a învăţat mama!

Nu ştiu dacă unul din filmele pe care le-am văzut împreună, sau atitudinea mamei după spectacol, mi-a lăsat o amintire atît de ciudată şi neştearsă. Parcă-l văd şi-acum pe actorul principal, îmbrăcat în uniforma neagră a cerkezilor şi cu căciulă de blană, fixîndu-mă de pe ecran cu privirea-i palidă de sub sprîncenele desfăcute ca nişte aripi, în timp ce pianistul, în sală, îşi cînta melodia nostalgică şi bîlbîită. La ieşirea din cinematograf, mergeam ţinîndu-ne de mînă prin oraşul pustiu. Din cînd în cînd, simţeam degetele mamei strîngîndu-le pe-ale mele, aproape dureros. Cînd m-am întors spre ea, am văzut că plînge. Acasă, după ce m-a ajutat să mă dezbrac şi mi-a făcut patul, mi-a cerut:

— Ridică ochii.

Am ridicat ochii spre lampă. A rămas o bună bucată de timp aplecată asupra mea, apoi, cu un ciudat zîmbet triumfal, un zîmbet de izbîndă şi de posesiune, m-a tras spre ea şi m-a strîns

[1] Mulţumesc (lb. engleză).

în braţe. Dar s-a întîmplat ca, nu mult după acest film, să se organizeze un bal mascat pentru copiii din societatea aleasă a oraşului. Am fost, bineînţeles, invitat şi eu: mama domnea pe-atunci ca suverană absolută asupra modei locale şi eram persoane foarte căutate. De cum primirăm invitaţia, atelierul de croitorie s-a dedicat în întregime pregătirii costumului meu.

Aproape nu mai e nevoie să spun că m-am dus la bal îmbrăcat în uniforma ofiţerilor cerkezi, cu pumnal, căciuliţă de blană, cartuşiere şi tot dichisul.

CAPITOLUL X

Într-o zi, m-am pomenit cu un dar neaşteptat, căzut parcă din cer. Era o bicicletă pentru copii, exact pe măsura mea. Numele misteriosului donator nu mi-a fost destăinuit, şi toate întrebările mele au rămas fără răspuns. Aniela, după ce a privit îndelung obiectul, mi-a spus simplu, cu ciudă:

— Vine de departe.

Mama şi Aniela au discutat o mulţime dacă e cazul ca darul să fie acceptat sau înapoiat expeditorului. Nu mi s-a îngăduit să iau parte la discuţie, dar, cu inima cît un purice şi lac de sudoare la gîndul că minunata maşină ar putea să-mi scape, am întredeschis uşa salonului, prinzînd cîteva frînturi ale unui dialog enigmatic:

— Nu mai avem nevoie de el.

Erau cuvintele Anielei, rostite cu asprime. Mama plîngea într-un colţ. Aniela supralicită atunci :

— Îşi aduce aminte cam tîrziu de existenţa noastră.

Apoi glasul mamei, ciudat de rugătoare — n-avea obiceiul să roage — se făcu auzit, aproape cu sfială :

— E totuşi drăguţ din partea lui.

La aceasta, Aniela conchise :

— Ar fi putut să-şi amintească de noi mai de mult.

Singurul lucru care mă interesa pe-atunci era dacă-mi pot păstra bicicleta. Pînă la urmă, mama s-a declarat de acord. Şi cu obiceiul de-a mă copleşi cu „profesori“ — profesor de caligrafie — Dumnezeu să-l ierte ! dacă ar putea să-mi vadă scrisul, nefericitul, s-ar răsuci desigur în mormînt — profesor de retorică, profesor de bunele maniere — nici aici n-am dat dovadă de prea multe aptitudini, şi tot ce-am reţinut din cele ce m-a învăţat e că nu trebuie să depărtezi degetul mic cînd ţii o ceaşcă de ceai — profesori de scrimă, de tir, de călărie, de gimnastică, de... Un tată ar fi fost mult mai de folos. Pe scurt, devenind posesorul unei biciclete, am devenit în curînd posesorul unui profesor de bicicletă, şi după cîteva căzături şi neplăceri fireşti, puteam fi văzut pedalînd mîndru pe bicicleta mea în miniatură, pe caldarîmul colţuros din Vilno, în urma unui tînăr lungan trist, care purta pălărie de paie şi era un „sportiv“ celebru în

cartier. Mi-era formal interzis să circul singur pe străzi.

Într-o bună dimineaţă, întorcîndu-mă de la plimbare cu instructorul, am zărit un mic grup adunat în faţa casei noastre, căscînd gura cu admiraţie la un uriaş automobil galben decapotat, care staţiona în faţa intrării. Un şofer în livrea se afla la volan. Gura mi s-a deschis larg, ochii mi s-au holbat şi-am rămas ţintuit locului în faţa acestei minuni. Automobilele erau încă destul de rare pe străzile din Vilno, şi cele care circulau pe ele n-aveau decît o foarte slabă asemănare cu prodigioasa creaţie a geniului uman pe care-o aveam în faţa ochilor. Un mic tovarăş de joacă, feciorul cizmarului, îmi şopti cu glas respectuos : „La voi a venit“. Lăsînd baltă bicicleta, am dat fuga să mă informez.

Uşa mi-a fost deschisă de Aniela, care, fără nici o explicaţie, m-a luat de mînă şi m-a dus în camera mea. Acolo, m-a supus unor măsuri de curăţenie radicale. Atelierul de croitorie i-a sărit în ajutor şi toate fetele, Aniela avînd comanda operaţiilor, s-au apucat să mă frece, să mă perie, să mă săpunească, să mă spele, să mă parfumeze, să mă îmbrace, să mă dezbrace, iar să mă îmbrace, să mă încalţe, să mă pieptene şi să mă pomădeze cu un zel cu care n-aveam să mă mai întîlnesc şi pe care-l aştept totuşi mereu din partea celor care trăiesc în preajma mea. Adeseori, întorcîndu-mă de la birou, mi-aprind o ţigară, mă aşez într-un fotoliu, şi aştept să vină cineva să se ocupe de mine. Aştept degeaba. De pomană încerc să mă consolez la

gîndul că nici un tron nu mai e solid în ziua de azi, prinţişorul din mine continuă să fie nedumerit. Mă ridic în cele din urmă şi mă duc să fac baie. Sînt nevoit să mă descalţ şi să mă dezbrac singur şi nici măcar nu mai e nimeni care să mă frece pe spate. Sînt un mare neînţeles.

Vreme de-o jumătate de oră şi mai bine, Aniela, Maria, Stefka şi Halinka s-au agitat în jurul meu. După aceea, cu urechile stacojii şi maltratate de perii, cu un nod uriaş de mătase albă la gît, în cămaşă albă, pantaloni albaştri, ghete cu panglicuţe albe şi albastre, am fost introdus în salon.

Vizitatorul şedea într-un fotoliu, cu picioarele întinse. Am fost izbit de privirea lui stranie, de-o luminozitate şi-o fixitate uşor neliniştitoare şi întrucîtva animalică, de sub sprîncenele care dădeau ochilor ceva înaripat. Un zîmbet niţeluş ironic rătăcea pe buzele-i strînse. Îl văzusem o dată sau de două ori la cinema şi l-am recunoscut imediat. M-a examinat îndelung, cu răceală, cu un fel de curiozitate nepăsătoare. Eram foarte neliniştit, urechile îmi ţiuiau şi ardeau ca focul, iar mirosul coloniei în care eram înmuiat mă făcea să strănut. Simţeam vag că ceva important se petrece, dar n-aş fi putut să spun ce anume. Ca om de lume eram încă un începător. Pe scurt, complet idioţit şi năucit de preparativele care au premers intrării mele în salon, descumpănit de privirea fixă şi de zîmbetul enigmatic al vizitatorului şi cu-atît mai mult de tăcerea cu care am fost întîmpinat şi de atitudinea bizară a mamei, pe care n-o mai văzusem niciodată atît de palidă, atît de încordată, cu faţa crispată şi ca o mască, am făcut o gafă colosală. Ca un cîine prea bine dresat, care nu se mai poate opri să-şi execute numărul, m-am îndreptat spre doamna care-l întovărăşea pe străin, am făcut o plecăciune, am pocnit din călcîie, i-am sărutat mîna, după care, apropiindu-mă de vizitator, mi-am pierdut cu desăvîrşire capul şi i-am sărutat şi lui mîna.

Rezultatul stîngăciei mele a fost salvator. Atmosfera apăsătoare, de gheaţă, care domnea în salon, a dispărut pe dată. Mama m-a luat în braţe. Frumoasa doamnă cu păr stacojiu, într-o rochie de culoarea caisei, s-a repezit la rîndul ei să mă îmbrăţişeze. Vizitatorul m-a luat pe genunchi şi, în timp ce plîngeam în hohote, conştient de monstruozitatea gafei, mi-a propus să facem o plimbare cu automobilul, ceea ce a avut drept efect oprirea instantanee a lacrimilor.

Aveam să-l revăd pe Ivan Mosjukine adeseori, pe Coasta de Azur, la „Grande Bleue", unde veneam să beau o cafea cu el. A fost o vedetă de cinema celebră pînă la apariţia filmului sonor. Din clipa aceea, accentul lui rusesc pronunţat, de care n-a încercat, de altfel, niciodată să se dezbare, i-a îngreunat foarte mult cariera şi, încet-încet, a fost dat uitării. În cîteva rînduri m-a ajutat să fac figuraţie în filmele sale, ultima oară, în 1935 sau 1936, într-o poveste cu contrabandişti şi submarine, unde la sfîrşit îşi dădea sufletul într-un nor de fum, vasul fiindu-i bombardat şi scufundat de către Harry Baur. Filmul se intitula *Nicevo*. Eram

plătit cu cincizeci de franci pe zi : o avere. Rolul meu consta în a mă rezema de balustradă şi a privi marea. A fost cel mai frumos rol din viaţa mea.

Mosjukine a murit scurt timp după război, uitat şi sărac. Şi-a păstrat pînă în ultima clipă privirea uimitoare şi acea demnitate fizică atît de personală, calmă, uşor superioară, ironică şi discret dezamăgită.

Mă aranjez uneori cu cinematecile să-i revăd vechile filme.

Are întotdeauna roluri de erou romantic şi de nobil aventurier ; salvează imperii, triumfă cu spada şi cu pistolul ; se foieşte călare în uniforma albă a ofiţerilor de gardă ; răpeşte frumoase captive din fuga calului ; îndură fără să clipească tortura în slujba ţarului ; femeile leşină de dragoste pe urma paşilor lui... Ies din sala de proiecţie înfiorat, gîndindu-mă la tot ce aştepta mama de la mine. Continui de altfel să fac puţină gimnastică în fiecare dimineaţă, ca să mă menţin în formă.

Oaspetele ne-a părăsit chiar în seara aceea, dar a avut un gest de generozitate faţă de noi. Timp de opt zile, Packard-ul de culoarea canarului şi şoferul în livrea au stat la dispoziţia noastră. Era o vreme minunată şi-ar fi fost plăcut să părăsim caldarîmul greoi al oraşului ca să ne ducem să ne plimbăm prin pădurea lituaniană.

Dar mama nu era femeia care să-şi piardă capul şi să se lase ameţită de efluviile primăverii. Avea simţul lucrului important, gustul re-

vanşei şi o voinţă nestrămutată să-şi umilească duşmanii. Automobilul a fost aşadar folosit în acest scop unic şi exclusiv. În fiecare dimineaţă, pe la unsprezece, mama mă punea să îmbrac hainele cele mai frumoase — ea însăşi se îmbrăca cu o discreţie exemplară — şoferul deschidea portiera, urcam în maşină şi, timp de două ore, automobilul decapotat străbătea încet oraşul, ducîndu-ne în toate locurile publice frecventate de „lumea bună" : la Cafeneaua Rudnicki, la grădina botanică, şi mama nu pierdea nici un prilej să-i salute cu un zîmbet condescendent pe cei care o primiseră prost, care-o jigniseră sau o trataseră de sus pe vremea cînd umbla din casă în casă cu cutiile de pălării sub braţ.

Copiilor de opt ani care au ajuns la acest punct al povestirii mele, şi care şi-au trăit, ca mine, cea mai mare dragoste în mod prematur, aş vrea să le dau aici cîteva sfaturi practice. Presupun că suferă toţi de frig, ca mine, şi că stau ore întregi la soare, încercînd să regăsească ceva din căldura pe care au cunoscut-o. Sînt recomandabile şi şederi prelungite la tropice. Un foc bun în sobă nu e de lepădat, iar alcoolul poate fi şi el de oarecare ajutor. Le mai recomand şi soluţia adoptată de-un alt copil de opt ani, un prieten de-al meu, şi el fiu unic, care e ambasadorul ţării sale undeva pe glob. Şi-a comandat o pijama încălzită electric şi doarme sub o plapumă şi pe-o saltea încălzite electric. E de încercat. Nu spun că asta te face să uiţi dragostea de mamă, dar prinde bine.

A sosit poate şi momentul să dau explicaţii în mod sincer asupra unui punct delicat, cu riscul să-i şochez şi să-i decepţionez pe cîţiva dintre cititorii mei şi să trec drept un fiu denaturat în ochii unora dintre adepţii şcolilor psihanalitice la modă : n-am avut niciodată vreo înclinaţie incestuoasă faţă de maică-mea. Ştiu că acest refuz de-a privi lucrurile în faţă îi va face imediat să zîmbească pe cei iniţiaţi şi că nimeni nu poate garanta de subconştientul său. Mă mai grăbesc să adaug că pînă şi beoţianul[1] ce sînt se înclină respectuos în faţa complexului lui Oedip, a cărui descoperire şi dare în vileag fac cinste Occidentului şi constituie cu siguranţă, o dată cu petrolul din Sahara, una din explorările cele mai fructuoase ale bogăţiilor naturale aflate în subsolul nostru. Mai mult : conştient de originea mea niţeluş asiatică, şi spre a mă arăta demn de comunitatea occidentală evoluată care m-a primit cu atîta mărinimie, m-am străduit adesea să evoc imaginea mamei mele sub un unghi libidinos, ca să-mi eliberez complexul, de care nu mi-am îngăduit să mă îndoiesc, să-l expun din plin la lumina culturii şi, într-o formă mai generală, să dovedesc că sînt îndrăzneţ şi că, atunci cînd e vorba să-mi păstrez rangul printre pionierii noştri spirituali, civilizaţia atlantică se poate bizui pe mine pînă la capăt. Dar n-am izbutit. Şi cu toate acestea, pot număra

[1] În sensul, figurat, de „ignorant".

desigur, printre strămoşii mei tătari, călăreţi iuţi ca vîntul, care n-au şovăit, desigur, dacă reputaţia pe care o au e justificată, nici în faţa violului, nici în faţa incestului şi nici în faţa vreunuia dintre ilustrele noastre tabu-uri. Şi în această privinţă, fără a încerca să-mi găsesc scuze, cred totuşi că pot da explicaţii. Deşi e adevărat că n-am ajuns niciodată s-o doresc fizic pe mama mea, lucrul nu s-a datorat atît legăturii de sînge care ne unea, cît mai ales faptului că era o persoană în vîrstă şi că, în ceea ce mă priveşte, actul sexual a fost întotdeauna condiţionat de-un anumit factor de tinereţe şi de prospeţime fizică. Sîngele oriental care-mi curge în vine m-a făcut întotdeauna, mărturisesc, deosebit de sensibil faţă de frăgezimea vîrstei şi, o dată cu trecerea anilor, această înclinaţie, îmi pare rău că trebuie s-o spun, n-a făcut decît să se accentueze în mine, regulă aproape generală, mi se spune, la satrapii asiatici. Nu cred, prin urmare, că am nutrit vreodată faţă de mama, pe care n-am cunoscut-o niciodată cu-adevărat tînără, decît sentimente platonice şi de duioşie. Nefiind mai prost ca alţii, ştiu că o asemenea afirmaţie nu va întîrzia să fie interpretată cum se cuvine, adică pe de-a-ndoaselea, de către acei neastîmpăraţi paraziţi sorbitori de suflet, adică de către cei mai mulţi dintre psihoterapiştii noştri, aflaţi actualmente în plină prospecţiune subterană. Aceşti oameni subtili mi-au explicat că dacă, de pildă, ţi se scurg prea mult ochii după femei, înseamnă că eşti, în realitate, un homose-

xual deghizat ; dacă îţi repugnă contactul intim cu trupul unui bărbat — să mai mărturisesc că e cazul meu ? — e din pricină că, pe undeva, îţi cam surîde, şi, pentru a merge pînă la capătul acestei logici de fier, dacă atingerea unui cadavru te scîrbeşte profund, e din pricină că, în subconştientul tău, eşti atins de necrofilie şi irezistibil atras, atît ca bărbat cît şi ca femeie, de toată această splendidă îmbăţoşare. Psihanaliza capătă azi, ca toate ideile noastre, o formă aberant totalitară, încercînd să ne prindă în laţul propriilor sale perversiuni. Ea a luat locul lăsat liber de către superstiţii, se învăluie cu dibăcie într-un jargon de semantică ce-şi fabrică propriile elemente de analiză şi atrage clientela prin mijloace de intimidare şi de şantaj psihic, cam în genul acelor *racketters*[1] americani care impun cu forţa protecţia lor. Las aşadar bucuros şarlatanilor şi detracaţilor care ne guvernează în atîtea domenii grija de a explica sentimentul meu pentru mama prin cine ştie ce excrescenţă patologică : ţinînd seama ce-a ajuns în mîinile lor libertatea, frăţietatea şi cele mai nobile aspiraţii ale omului, nu văd de ce puritatea dragostei filiale nu s-ar deforma în creierii lor bolnavi după chipul şi asemănarea celorlalte aberaţii.

Cu atît mai mult mă voi împăca cu diagnosticul lor cu cît n-am privit niciodată incestul sub

[1] Gangsteri care storc bani ca să nu săvîrşească un delict sau o crimă.

acea îngrozitoare lumină de cavou şi de veşnic blestem, pe care o falsă morală s-a străduit în mod deliberat s-o arunce asupra unei forme de exuberanţă sexuală care, pentru mine, nu ocupă decît un loc extrem de modest pe scara monumentală a degradărilor noastre. Toate freneziile incestului îmi par infinit mai acceptabile decît acelea ale Hiroşimei, ale Buchenwald-ului, ale plutoanelor de execuţie, ale teroarei şi torturii poliţieneşti, de o mie de ori preferabile leucemiilor şi altor splendide consecinţe genetice probabile ale strădaniilor savanţilor noştri. Nimeni nu mă va determina vreodată să văd în comportarea sexuală a fiinţelor criteriul binelui şi al răului. Funesta fizionomie a unui anumit fizician ilustru care recomandă lumii civilizate continuarea exploziilor nucleare îmi este incomparabil mai odioasă decît ideea că un fiu se culcă cu mama lui. Confruntate cu aberaţiile intelectuale, ştiinţifice, ideologice ale secolului nostru, toate aberaţiile sexualităţii trezesc în sufletul meu cele mai gingaşe scuze. O tîrfă care, contra plată, se dăruieşte primului venit, îmi pare o soră de caritate şi o cinstită distribuitoare de pîine proaspătă, dacă comparăm modesta ei venalitate cu prostituarea savanţilor care-şi pun creierii la contribuţie pentru elaborarea otrăvirii genetice şi a teroarei atomice. În comparaţie cu pervertirea sufletului, a spiritului şi a idealului la care se dedau aceşti trădători ai speciei umane, elucubraţiile noastre sexuale, venale sau

nu, incestuoase sau nu, capătă, cu privire la cele trei umile sfinctere de care dispune anatomia noastră, întreaga nevinovăţie îngerească a unui zîmbet de copil.

În sfîrşit, pentru a închide complet cercul vicios, voi spune şi că nu ignorez de loc cum felul acesta de-a minimaliza incestul poate fi cu uşurinţă interpretat ca un şiretlic al subconştientului în încercarea lui de-a îmblînzi ceea ce, în acelaşi timp, îl îngrozeşte şi-l atrage cu deliciu — şi, executînd o piruetă şi cele trei ture de pistă în sunetele acelui scump şi vechi vals vienez, mă reîntorc la umila mea dragoste.

Căci aproape nu mai e nevoie să spun că ceea ce m-a inspirat să scriu această povestire e tocmai caracterul comun, frăţesc şi uşor de recunoscut al dragostei mele: n-am iubit-o pe mama nici mai mult, nici mai puţin, nici altfel decît toţi ceilalţi muritori. Cred de asemenea sincer că tinereasca mea încercare de-a pune lumea la picioarele ei era, într-o mare măsură, impersonală, şi, oricare va fi fost — va judeca fiecare după cum crede, după măsura şi sufletul lui — natura, complexă sau elementară, a legăturii care ne unea, un lucru, cel puţin, îmi apare limpede azi, în clipa cînd arunc o ultimă privire asupra a ceea ce a însemnat viaţa mea: în ceea ce mă priveşte, era vorba, în toate acestea, cu mult mai mult de voinţa sălbatică de a lumina triumfal destinul omului, decît de soarta unei singure fiinţe iubite.

CAPITOLUL XI

Aveam aproape nouă ani cînd m-am îndrăgostit pentru prima oară. Am fost literalmente luat pe sus de-o pasiune violentă, totală, care mi-a otrăvit complet existenţa şi care era cît pe-aci să mă coste şi viaţa.

Ea avea opt ani şi se numea Valentina. Aş putea s-o descriu îndelung şi pînă mi-aş pierde răsuflarea, iar dacă aş avea voce, n-aş înceta să-i cînt frumuseţea şi dulceaţa. Era o brunetă cu nişte ochi cristalini, minunat plămădită, îmbrăcată într-o rochiţă albă şi cu o minge în mînă. Mi-a apărut în faţa ochilor în depozitul de lemne, pe locul unde începeau urzicile, care acopereau terenul pînă în dreptul zidului livezii învecinate. Mi-e cu neputinţă să descriu emoţia care m-a cuprins: tot ce ştiu e că mi s-au muiat picioarele şi că inima a început să-mi bată cu atîta putere încît mi s-a tulburat vederea. Ferm hotărît s-o vrăjesc pe loc şi pentru totdeauna, în aşa fel încît să nu mai aibă niciodată loc pentru un alt bărbat în viaţa ei, am făcut cum îmi spusese mama şi, sprijinindu-mă nepăsător de buşteni, am ridicat ochii spre lumină, ca s-o subjug. Dar Valentina nu era femeia care să se lase impresionată. Am stat aşa, cu ochii în soare, pînă m-au podidit lacrimile, dar cruda, în tot acest răstimp, continua să se joace cu mingea, fără să pară cîtuşi de puţin interesată. Simţeam că-mi ies ochii din cap, totul în jurul meu devenea foc şi pară, dar Va-

lentina nu catadicsea să mă învrednicească nici măcar cu o privire. Complet descumpănit de această indiferenţă, în vreme ce atîtea femei frumoase, în salonul mamei mele, se extaziaseră cum scrie la carte în faţa ochilor mei albaştri, pe jumătate orb şi epuizîndu-mi astfel, dintr-o lovitură, ca să zic aşa, toate muniţiile, mi-am şters lacrimile şi, capitulînd fără condiţii, i-am întins cele trei mere verzi, proaspăt furate din livadă. Ea le privi şi mă înştiinţă aşa, într-o doară :

— Janek şi-a mîncat pentru mine toată colecţia de timbre.

Aşa a început calvarul. În zilele care au urmat, am mîncat pentru Valentina cîţiva pumni de rîme, un mare număr de fluturi, un kilogram de cireşe cu sîmburi cu tot, un şoarece, şi, drept încheiere, pot spune că la vîrsta de nouă ani, adică mult mai tînăr decît Casanova, m-am rînduit printre cei mai iluştri amanţi ai tuturor timpurilor, săvîrşind o performanţă amoroasă pe care nimeni, după cîte ştiu, n-a ajuns s-o egaleze. Am mîncat pentru aleasa inimii mele un pantof de cauciuc.

Aici trebuie să deschid o paranteză.

Cînd e vorba de performanţe amoroase, ştiu prea bine că bărbaţii nu se dau în lături de la nici un fel de lăudăroşenii. Dacă stai să-i asculţi, isprăvile lor virile nu cunosc limită, şi nu te iartă de nici un amănunt.

Nu cer aşadar nimănui să mă creadă pe cuvînt cînd afirm că, pentru aleasa inimii mele,

am mai consumat şi un evantai japonez, zece metri de fire de bumbac, un kilogram de sîmburi de cireşe — Valentina îmi uşura, ca să zic aşa, treaba, mîncînd fructul şi întinzîndu-mi sîmburii — şi trei peşti roşii, pescuiţi în acvariul profesorului ei de muzică.

Numai Dumnezeu ştie cîte m-au făcut femeile să înghit în viaţă, dar o făptură atît de nesăţioasă n-am cunoscut nicicînd. Era o Mesalină dublată de o Teodora din Bizanţ. După o atare experienţă, se poate spune că ştiam totul despre dragoste. Educaţia mea era deplină. M-am mărginit, de-atunci, să acţionez în continuare pe linia elanului iniţial.

Adorabila mea Mesalină n-avea decît opt ani, dar exigenţa ei fizică depăşea tot ce mi-a fost dat să cunosc în decursul existenţei mele. Alerga în faţa mea prin curte, arătîndu-mi cu degetul fie o grămadă de frunze, fie una de nisip, sau un dop vechi, iar eu mă executam fără să crîcnesc. Ba chiar şi în culmea fericirii că-i pot fi de folos. La un moment dat, s-a apucat să culeagă un buchet de margarete, pe care-l vedeam cu teamă crescînd în mîna ei, dar am mîncat şi margaretele, sub privirea ei atentă — ştia de pe-atunci că bărbaţii încearcă întotdeauna să trişeze la asemenea jocuri — în care căutam zadarnic o rază de admiraţie. Fără nici un semn de stimă sau de gratitudine, pornea mai departe zglobie, spre a se întoarce, după o clipă, cu cîţiva melci pe care mi-i întindea în căuşul palmei. Mîncam, umil, melcii, cu cochilie cu tot.

Pe vremea aceea copiii nu erau în nici un fel inițiați în taina sexelor și eram convins că așa se face dragoste. Probabil că aveam dreptate.

Cel mai trist lucru era că nu izbutisem s-o impresionez. Abia isprăveam de mîncat melcii, că mă înștiința cu nepăsare :

— Josek a mîncat zece păianjeni pentru mine și s-a oprit numai pentru că mama ne-a chemat la ceai.

Eu fremătam. Mă înșela, cum întorceam spatele, cu cel mai bun prieten al meu. Dar am înghițit-o și pe-asta. Începusem să mă obișnuiesc.

— Pot să te sărut ?

— Da. Dar să nu-mi umezești obrazul, că nu-mi place.

O sărutam, încercînd să nu-i umezesc obrazul. Stăteam îngenuncheați în dosul urzicilor și o sărutam de zor. Ea învîrtea distrată cercul în jurul degetului. Povestea vieții mele.

— De cîte ori m-ai sărutat ?

— De optzeci și șapte de ori. Pot să merg pînă la o mie ?

— Cît e o mie ?

— Nu știu. Pot să te sărut și pe umăr ?

— Da.

O sărutam și pe umăr. Dar nu eram satisfăcut. Simțeam că trebuie să mai fie ceva care-mi scapă, ceva esențial. Inima bătea să-mi spargă pieptul și o sărutam pe nas, pe păr, pe gît, dar ceva îmi lipsea din ce în ce, simțeam că nu era destul, că trebuia să merg mai departe, mult mai departe și, în cele din urmă, nebun de dragoste și în culmea freneziei erotice, m-am așezat pe

iarbă și mi-am scos din picior un pantof de cauciuc.

— Am să-l mănînc pentru tine, dacă vrei.

Dacă voia ? Ha ! Bineînțeles că voia, auzi vorbă ! Era o adevărată femeiușcă.

A pus cercul jos și s-a așezat pe vine. Mi s-a părut că văd în ochii ei o rază de stimă. Mai mult nici nu ceream. Am scos briceagul și-am tăiat o bucată de cauciuc. Ea se uita la mine ce fac.

— Îl mănînci crud ?

— Da.

Am înghițit o bucată, apoi încă una. Sub privirea ei în sfîrșit admirativă, simțeam că devin într-adevăr un bărbat. Și nu mă înșelam. Îmi încheiasem ucenicia. Am tăiat din cauciuc tot mai vîrtos, gîfîind un pic, între două îmbucături, și-am continuat astfel o bună bucată de vreme, pînă cînd broboane de sudoare rece mi-au acoperit fruntea. Ba am mai continuat nițeluș și după asta, scrîșnind din dinți, luptînd contra greței, adunîndu-mi toate puterile spre a nu părăsi cîmpul de luptă, cum a trebuit s-o mai fac de-atîtea ori de-atunci, în meseria mea de bărbat.

Mi s-a făcut foarte rău, am fost transportat la spital, mama plîngea în hohote, Aniela urla, fetele din atelier se văicăreau, în timp ce mă puneau pe-o targă în ambulanță. Eram foarte mîndru de mine.

Dragostea mea de copil mi-a inspirat, douăzeci de ani mai tîrziu, primul roman, *Educație*

europeană, precum şi cîteva fragmente din *Marele Vestiar*.

Mult timp după aceea, de-a lungul peregrinărilor mele, am transportat cu mine un pantofior de cauciuc tăiat cu cuţitul. Am împlinit douăzeci şi cinci de ani, apoi treizeci, apoi patruzeci, dar pantofiorul se afla mai departe acolo, la îndemînă. Eram întotdeauna gata să mă apuc să-l mănînc, să mai dau o dată ce era mai bun în mine. Dar n-am avut ocazia. În cele din urmă, am lăsat pantofiorul undeva în urma mea. Nu trăieşti de două ori.

Legătura mea cu Valentina a durat aproape un an. Ea m-a transformat complet. A trebuit să lupt tot timpul contra rivalilor, să-mi afirm şi să-mi evidenţiez superioritatea, să merg în patru labe, să şterpelesc din prăvălii, să mă bat, să mă apăr în toate felurile. Cel mai mare chin al meu era un anumit băiat al cărui nume îmi scapă, dar care ştia să jongleze cu cinci mere — şi au fost momente cînd, aşezat pe-un pietroi, cu capul în pămînt, după ore întregi de încercări infructuoase, cu merele răspîndite în jurul meu, am simţit că viaţa nu merită nicidecum a fi trăită. Cu toate acestea, făceam faţă, şi, încă şi azi, mai ştiu să jonglez cu trei mere şi, adeseori, pe colina mea din Big Sur, cu faţa la Ocean şi la nesfîrşitul cerului, pun un picior înainte şi săvîrşesc această ispravă, pentru a arăta că sînt cineva.

În timpul iernii, cînd ne dădeam cu săniuţele pe derdeluş, mi-am luxat umărul sărind de la o înălţime de cinci metri în zăpadă, sub privirile

Valentinei, pur şi simplu pentru că eram incapabil să cobor derdeluşul în picioare pe săniuţă, cum făcea haimanaua aia de Jan. Jan ăsta, cît îl uram şi cît îl mai urăsc şi acum ! N-am ştiut niciodată exact ce-a fost între el şi Valentina ; pînă şi azi, prefer să nu mă gîndesc la asta, dar era aproape cu un an mai mare ca mine, mergea pe zece ani, era mai deprins cu femeile, şi tot ce ştiam să fac, făcea mai bine decît mine. Avea mutra neliniştitoare a unui motan fără stăpîn, era neînchipuit de sprinten şi putea, scuipînd, să nimerească ţinta de la cinci metri.

Ştia să fluiere într-un mod deosebit şi impresionant, vîrîndu-şi două degete în gură, figură pe care n-am izbutit s-o învăţ nici pînă-n ziua de azi, şi pe care n-am văzut-o realizată, de atunci, cu aceeaşi stridenţă, decît de prietenul meu, ambasadorul Jaime de Castro şi de contesa Nelly de Vogüé. Valentina m-a ajutat să înţeleg că dragostea mamei mele şi duioşia cu care eram înconjurat acasă n-aveau nici o legătură cu ceea ce mă aştepta afară, şi, de asemenea, că nimic nu era niciodată definitiv dobîndit, cîştigat, asigurat şi păstrat. Jan, cu un simţ înnăscut al ponegririi, mă poreclise „albăstrel", şi ca să scap de această poreclă, pe care-o socoteam jignitoare, deşi n-aş fi putut de loc să spun de ce, a trebuit să înmulţesc dovezile de curaj şi de virilitate, devenind în foarte scurtă vreme teroarea negustorilor din cartier. Pot să afirm fără să mă laud că am spart mai multe geamuri, am şterpelit mai multe cutii de curmale şi de halva şi am apăsat în joacă pe mai multe so-

nerii decît oricare alt băiat din curte ; am învățat și să-mi risc viața cu o ușurință care mi-a prins foarte bine mai tîrziu, în timpul războiului, cînd această treabă a fost oficial încuviințată și încurajată.

Mi-amintesc îndeosebi de-un așa-zis „joc al morții", pe care Jan și cu mine îl practicam pe pervazul unei ferestre, la al patrulea etaj al imobilului, sub privirile uluite ale camarazilor noștri.

N-avea importanță că Valentina nu era de față — despre ea era vorba în acest duel, și nici unul dintre noi nu se înșela asupra acestui lucru.

Jocul era cît se poate de simplu, și am într-adevăr credința că, în comparație cu el, faimosul „zid al morții" nu e decît o nevinovată distracție de licean.

Ne urcam la ultimul etaj al imobilului, în capul scării, deschideam o fereastră care dădea în curte și ne așezam cît mai la margine cu putință, cu picioarele în afară. Fereastra se prelungea în exterior printr-o ieșitură de zinc care nu putea să aibă mai mult de douăzeci de centimetri lățime. Jocul consta în a-l împinge pe partener din spate printr-o lovitură bruscă, dar calculată în așa fel încît cel împins să alunece de pe fereastră pe parapet și să rămînă așezat pe îngustul pervaz exterior, cu picioarele atîrnate în gol.

Am jucat acest joc mortal de nenumărate ori. Ori de cîte ori, în curte, un conflict oarecare ne punea față în față, sau chiar fără nici un

motiv aparent, într-un paroxism de ostilitate, fără un cuvînt, după ce ne aruncam unul altuia priviri sfidătoare, ne urcam la etajul patru al imobilului pentru „a juca jocul".

Caracterul ciudat de disperat și în același timp loial al acestui duel provenea evident din faptul că te lăsai cu totul la bunul plac al celui mai mare dușman al tău, de vreme ce un brînci cît de cît greșit calculat, sau rău intenționat, îl osîndea pe partener la o moarte sigură, cu patru etaje mai jos.

Mi-amintesc încă foarte bine de picioarele mele atîrnate în gol, de marginea metalică și de mîinile rivalului meu pe care le simțeam în spate, gata să împingă.

Jan este azi un personaj important al Partidului Comunist Polonez. L-am întîlnit, acum zece ani, la Paris, în saloanele Ambasadei poloneze, cu prilejul unei recepții oficiale. L-am recunoscut imediat. E de mirare cît de puțin s-a schimbat acest ștrengar. La vîrsta de treizeci și cinci de ani, avea aceeași figură palidă, era la fel de slab, cu același mers felin, și aceiași ochi mici, aspri și șmecheri. Dat fiind că ne aflam acolo, și unul și celălalt, în calitate oficială, reprezentanți ai țărilor respective, am fost curtenitori și politicoși. Numele Valentinei n-a fost pronunțat. Am băut vodcă. El a evocat luptele la care a participat în Rezistență și eu i-am spus cîte ceva din luptele pe care le-am purtat ca aviator. Am mai băut cîte-un pahar.

— Am fost torturat de Gestapo, mi-a spus el.

— Am fost rănit de trei ori, i-am spus eu.

Ne-am uitat unul la altul. Apoi, de comun acord, am pus paharele pe masă şi ne-am îndreptat spre scară. Ne-am urcat la etajul al doilea şi Jan mi-a deschis fereastra : oricum, ne aflam la Ambasada poloneză, iar eu eram un oaspete. Mă aflam tocmai cu un picior pe fereastră cînd soţia ambasadorului, o femeie fermecătoare şi demnă de cele mai frumoase poeme de dragoste din ţara ei, şi-a făcut brusc apariţia. Am tras repede piciorul înapoi şi m-am înclinat, cu un zîmbet amabil. Ea ne-a luat pe amîndoi de braţ şi ne-a condus la bufet.

Mi se întîmplă să mă gîndesc cu oarecare curiozitate la ce-ar fi spus presa mondială dacă ar fi fost găsit pe trotuar, în toiul războiului rece, un înalt funcţionar polonez sau un diplomat francez, aruncat pe fereastra Ambasadei poloneze din Paris.

CAPITOLUL XII

Curtea din Pohulanka Mare nr. 16 mi-a lăsat amintirea unei imense arene în care îmi făceam ucenicia de gladiator în vederea luptelor viitoare. Se intra înăuntru printr-o veche poartă mare ; în mijloc se afla o mare grămadă de cărămizi ale unei uzine de muniţii pe care partizanii o aruncaseră în aer în timpul luptelor dintre armatele lituaniene şi poloneze ; mai încolo, depozitul de lemne de care am mai pomenit ; un teren gol, invadat de urzici, cu care am pur-

tat singurele lupte într-adevăr victorioase din viaţa mea ; în fund, se înălţa îngrăditura livezilor vecine. Casele de pe cele două străzi erau cu spatele la curte. La dreapta se întindeau nişte hambare unde intram adeseori prin acoperiş, ridicînd cîteva scînduri. Hambarele, pe care locatarii le foloseau pentru a-şi depozita mobilele vechi, erau pline de valize, şi de cufere pe care le deschideam cu delicateţe, forţîndu-le broasca ; ele revărsau pe jos, într-un miros de naftalină, o întreagă viaţă ciudată de obiecte vechi şi desuete, printre care trăiam ore minunate, într-o atmosferă de comori găsite şi de naufragiu ; fiecare pălărie, fiecare pantof, fiecare lădiţă de butoni şi de medalii îmi vorbea de-o lume tainică şi necunoscută, lumea celorlalţi. Un boa de catifea, imitaţii ieftine de bijuterii, costume de teatru — o tocă de toreador, un joben, o fustiţă de dansatoare, îngălbenită şi roasă de molii, oglinzi ştirbite, din care păreau că se îndreaptă spre mine mii de priviri dispărute, un frac, nişte pantalonaşi de dantelă, basmale sfîşiate, o uniformă din armata ţaristă, cu panglici de decoraţii roşii, negre şi albe, albume de fotografii sepia, cărţi poştale, păpuşi, cai de lemn — toate aceste mici vechituri pe care omenirea le lasă în urma ei pe mal, tot primenindu-se, tot murind, urme de trecere, umile şi bizare, a mii de aşezări spulberate. Stăteam ore întregi aşezat pe pămîntul gol, cu poponeaţa îngheţată, visător în faţa vechilor atlase, a ceasornicelor sparte, a măştilor negre, a articolelor de igienă, a violetelor de cati-

fea, a toaletelor de seară, a vechilor mănuşi ca nişte mîini uitate.

Într-o după-amiază, căţărîndu-mă pe acoperiş şi trăgînd scîndura ca să cobor în regatul meu, am zărit, culcată printre comorile mele, între frac, boa şi manechinul de lemn, o pereche foarte ocupată. Mi-am dat seama, fără cea mai mică şovăială, de natura exactă a fenomenului pe care-l observam : asistam totuşi pentru prima oară la zbenguieli de acest fel. Am aşezat cu pudoare scîndura la loc, lăsînd-o crăpată doar atît cît trebuia ca să mă informez. Bărbatul era cofetarul Mişka, iar fata, Antonia, una dintre slujnicele din casă. Trebuie să spun că am fost pe deplin instruit şi, de asemenea, foarte mirat. Ceea ce făceau cei doi împreună depăşea cu mult noţiunile oarecum simpliste care circulau printre camarazii mei. De cîteva ori era să cad de pe acoperiş, încercînd să desluşesc ce se petrece. Cînd le-am vorbit despre asta mai tîrziu micilor mei prieteni, mă calificară în unanimitate drept mincinos ; cei mai binevoitori îmi explicară că, privind de sus în jos, am văzut probabil totul de-a-ndoaselea, de unde se explică şi greşeala. Dar eu văzusem bine ceea ce văzusem şi mi-am apărat opinia cu vigoare şi convingere. În cele din urmă, o permanenţă a fost instalată pe acoperişul hambarului, înarmată cu un drapel polonez, împrumutat de la portar : a rămas stabilit ca la reapariţia amanţilor pe teren, drapelul să fie agitat, confreria avertizată, iar noi să dăm năvală la acest semn spre postul nostru de observaţie. Prima oară cînd cercetaşul nostru

văzu ce se petrece — era micuţul Marek Luka, un ştrengar beteag de-un picior şi cu un păr de culoarea spicelor de grîu — fu în asemenea măsură absorbit de spectacolul tulburător, că uită de tot să mai agite drapelul, spre disperarea tuturor. În schimb, a confirmat punct cu punct descrierea pe care-o făcusem acelui proces extraordinar — şi a făcut-o cu mimică grăitoare, cu atîta energie şi voinţă de-a împărtăşi experienţa, încît, într-un exces de realism, şi-a muşcat degetul pînă la sînge — ceea ce mi-a ridicat serios acţiunile în curte. Ne-am consultat îndelung în încercarea de-a ne explica ţelurile unei conduite atît de ciudate şi, în cele din urmă, tot Marek a fost cel ce a formulat ipoteza care ni s-a părut cea mai plauzibilă :

— Poate că nu ştie cum să procedeze, şi-atunci încearcă în toate felurile ?

A doua zi i-a venit rîndul fiului farmacistului să facă de gardă. Era ora trei după-amiază cînd ştrengarii care-şi turteau nasurile de geamuri sau se jucau în curte, fără prea multă convingere, văzură drapelul polonez desfăşurîndu-se şi fîlfîind triumfal pe acoperişul hambarului. Cîteva secunde mai tîrziu, vreo şase-şapte băieţi frenetici se repezeau buluc spre semnalul de adunare. Scîndura a fost dată deoparte în mod discret şi avurăm cu toţii dreptul la o lecţie de ştiinţe naturale de-o mare valoare educativă. Mişka, cofetarul, se întrecu pe sine în ziua aceea, ca şi cum firea lui generoasă ar fi ghicit prezenţa a şase capete angelice aplecate asupra treburilor sale. Mi-a plăcut întotdeauna

patiseria bună, dar, de-atunci, n-am mai privit prăjiturile cu aceiaşi ochi. Cofetarul acela era un mare artist. Pons, Rumpelmeyer şi celebrul Lours, din Varşovia, pot să-şi scoată pălăria în faţa lui. E sigur că la vîrsta aceea fragedă nu dispuneam de nici un element de comparaţie, dar astăzi, după atîtea călătorii, după ce am văzut şi ascultat atîtea, trăgînd atent cu urechea la cei care au avut prilejul să guste cele mai bune îngheţate americane, să se înfrupte cu fursecurile faimosului Florian, din Veneţia, să savureze minunatele *Strudel* şi *Sachertorte* din Viena şi, frecventînd eu însumi cele mai bune patiserii de pe cele două continente, rămîn cu convingerea că Mişka a fost cu siguranţă un foarte mare cofetar. Ne-a dat, în ziua aceea, o lecţie de-o înaltă rezonanţă, făcînd din noi nişte oameni modeşti, care nu vor mai avea niciodată pretenţia că au inventat praful de puşcă. Dacă, în loc să se fi stabilit într-un oraşel pierdut din răsăritul Europei, Mişka şi-ar fi deschis cofetăria la Paris, ar fi azi un om bogat, celebru, decorat. Cele mai frumoase cucoane din Paris ar veni să-i guste prăjiturile. În materie de patiserie n-avea rival şi mi se pare jalnic faptul că produsele lui n-au găsit o piaţă de desfacere mai largă. Nu ştiu dacă mai trăieşte — ceva îmi spune că trebuie să fi murit de tînăr — dar să-mi fie îngăduit, în tot cazul, să mă înclin aci în faţa memoriei acestui mare artist, cu tot respectul unui modest scriitor.

Spectacolul la care am asistat a fost atît de emoţionant şi atît de neliniştitor totodată, în anumite privinţe, încît pe cel mai mic dintre noi, pe micuţul Kazik, care n-avea, cred, mai mult de şase ani, l-a apucat groaza şi-a început să plîngă. Recunosc că avea şi de ce, dar ne temeam mai presus de orice să-l stingherim pe cofetar şi să-i dezvăluim prezenţa noastră, aşa că fiecare din noi, pe rînd, a trebuit să piardă minute preţioase pentru a astupa cu mîna gura inocentului spre a-l împiedica să urle.

Cînd inspiraţia îl părăsi în cele din urmă pe Mişka, şi nu mai rămase, pe jos, decît jobenul sfărîmat, un boa din pene turtit şi un manechin de lemn uluit, un mic grup de băieţi istoviţi şi tăcuţi a coborît de pe acoperiş. Ni se povestea pe vremea aceea întîmplarea unui ştrengar, pe nume Stas, care, culcîndu-se între şine sub un tren care trecea pe linie, s-a trezit după aceea cu părul complet alb. Cum nici unul dintre noi nu şi-a văzut părul albit după trecerea lui Mişka, consider această povestire drept apocrifă. După ce-am coborît de pe acoperiş, am stat vreme îndelungată fără să scoatem o vorbă, reculeşi şi niţeluş consternaţi, fără nici unele din acele schimonoseli, dări de-a dura hazlii şi caraghiozlîcuri de tot soiul care constituiau mijloacele noastre preferate de exprimare. Cu mutre grave şi grupaţi în cerc, în picioare, în mijlocul curţii, ne priveam într-o muţenie stranie şi plină de respect, ca la ieşirea dintr-un loc sacru. Cred că ne simţeam copleşiţi de-un sentiment aproape supranatural de mister şi de revelaţie în faţa izbucnirii acestei forţe prodigioase pe care oamenii o poartă în rărunchi: fără s-o

ştim, trăiserăm prima noastră experienţă religioasă.

Micuţul Kazik n-a fost cel mai puţin atins de acest mister.

A doua zi de dimineaţă l-am găsit pe vine în dosul stivei de lemne. Îşi lăsase jos pantalonaşul şi era pierdut în contemplarea sexului său, cu sprîncenele încruntate şi cu o figură profund meditativă. Din cînd în cînd, apuca delicat obiectul între degetul gros şi arătător, şi-l trăgea în sus, cu degetul mic ridicat, exact aşa cum îmi interzisese profesorul meu de bune maniere să fac cînd ţin ceaşca de ceai în mînă. Nu mă văzuse venind şi i-am făcut „Ha !" la ureche ; a zburat literalmente, ţinîndu-şi pantalonaşii cu amîndouă mîinile, şi parcă-l mai văd şi-acum rupînd-o la fugă prin toată curtea, ca un iepure gonit din ascunzătoare.

Amintirea marelui virtuoz la lucru mi-a rămas pentru totdeauna întipărită în memorie. Mă gîndesc adeseori la el. Privind, nu de mult, un film despre Picasso, în care se vede penelul maestrului alergînd pe pînză în urmărirea imposibilului, imaginea cofetarului din Vilno mi-a revenit irezistibil în minte. E greu să fii artist, să-ţi păstrezi inspiraţia intactă, să crezi în capodopera accesibilă. Stăpînirea lumii, mereu reîncepută, gustul pentru isprava strălucită, pentru stil, pentru perfecţiune, dorinţa de-a ajunge pe culme şi de-a rămîne acolo mereu, într-un fel de saturaţie deplină — mă uitam la penelul maestrului încrîncenîndu-se în urmărirea absolutului şi o mare tristeţe m-a cuprins în faţa

acelui tors al veşnicului gladiator pe care nici o nouă victorie nu-l poate împiedica să iasă înfrînt.

Dar e şi mai greu să te resemnezi. De cîte ori nu m-am trezit, de cînd am debutat în cariera de artist, cu tocul în mînă, încovoiat, agăţat de trapezul zburător, cu picioarele în aer, cu capul în jos, avîntat în spaţiu, cu dinţii strînşi, cu toţi muşchii încordaţi, cu sudoarea pe frunte, la capătul imaginaţiei şi al voinţei, la limita mea însumi, în timp ce încă mai trebuia să am grijă de stil, să dau impresia de uşurătate, să par detaşat în clipa celei mai intense concentrări, aerian în clipa celei mai violente crispări, să zîmbesc amabil, să întîrzii destinderea şi prăbuşirea inevitabilă, să prelungesc zborul, pentru ca acel ultim cuvînt „sfîrşit" să nu vină prematur, ca o lipsă de suflu, de îndrăzneală şi de talent, şi cînd te vezi, în sfîrşit, înapoi pe pămînt, cu toate membrele miraculos intacte, trapezul ţi-e trimis îndărăt, pagina redevine albă, şi eşti rugat s-o iei de la capăt.

Gustul pentru artă, această obsedantă goană după capodoperă, în pofida tuturor muzeelor pe care le-am vizitat, a tuturor cărţilor pe care le-am citit şi a tuturor strădaniilor proprii la trapezul zburător, rămîne pentru mine, în ziua de azi, o taină la fel de obscură ca acum treizeci şi cinci de ani, cînd stăteam aplecat pe acoperiş asupra operei inspirate a celui mai mare cofetar din lume.

În vreme ce eu procedam astfel, în partea dreaptă a scenei, la primele mele contacte cu arta, în partea stîngă a scenei, mama executa un sondaj sistematic pentru a încerca să descopere în mine filonul de aur al cine ştie cărui talent ascuns. Vioara şi dansul fiind rînd pe rînd eliminate, pictura fiind scoasă din cursă, mi se dădură lecţii de canto, şi marii maeştri ai Operei locale fură invitaţi să se aplece asupra coardelor mele vocale, spre a constata dacă n-aveam în mine germenii vreunui viitor Şaliapin, hărăzit aclamaţiilor mulţimii într-un decor de lumină, purpură şi aur.

Cu cea mai vie părere de rău, sînt nevoit să recunosc azi, după treizeci de ani de şovăială, că există între mine şi corzile mele vocale o neînţelegere totală. N-am nici ureche şi nici voce. Nu ştiu de loc cum s-a întîmplat, dar e un fapt pe care trebuie să-l recunosc. N-am, în special, acea voce de bas care mi s-ar potrivi atît de bine ; pentru un motiv sau altul, Şaliapin ieri şi Boris Hristov azi sînt cei care s-au trezit înzestraţi cu vocea mea. Nu e singura neînţelegere din viaţa mea, dar e una de bază. Sînt incapabil să spun în ce clipă, în urma cărei sinistre manipulaţii, s-a petrecut substituirea, dar s-a petrecut, şi cei care vor să-mi cunoască adevărata voce sînt rugaţi să cumpere un disc cu Şaliapin. N-au decît să asculte *Puricele* de Mussorgski, îndeosebi : exact vocea mea ! N-au decît să mă

imagineze, pe scenă, făcînd *Ha! Ha! Ha! bloha*[1] ! cu vocea mea de bas, şi sînt sigur că vor fi de aceeaşi părere cu mine. Din păcate, ceea ce iese din gîtlejul meu, cînd, punînd o mînă pe piept, un picior înainte şi ridicînd capul, îmi dau drumul vocii, constituie pentru mine un neîncetat izvor de mirare şi de mîhnire. Şi-asta încă n-ar avea nici o importanţă, dacă n-aş avea vocaţie. Dar am. N-am spus-o niciodată nimănui, nici mamei mele, dar la ce bun s-o ascund mai departe ? Eu sînt adevăratul Şaliapin. Sînt un mare bas tragic neînţeles, şi asta am să rămîn pînă am să închid ochii. Mi-amintesc că la o reprezentaţie cu *Faust* la Metropolitan din New York şedeam alături de Rudolf Bing, în loja lui directorială, cu braţele încrucişate, cu o mutră mefistofelică, cu un zîmbet enigmatic pe buze, în vreme ce-o dublură, în scenă, făcea şi ea ce se pricepea în rolul meu ; găseam ceva extrem de picant în ideea că se afla acolo, lîngă mine, unul dintre cei mai mari impresari de operă din lume, şi *că nu ştia nimic.* Dacă Bing, în seara aceea, s-a mirat cumva de aerul meu diabolic şi misterios, să binevoiască a găsi azi, aci, explicaţia.

Mama era pasionată după operă şi avea pentru Şaliapin o admiraţie aproape religioasă, aşa că n-am nici o scuză. De cîte ori la opt-nouă ani, interpretînd aşa cum se cuvenea privirea tandră şi visătoare cu care mă învăluia, nu m-am

[1] Purice (lb. rusă).

refugiat degrabă în depozitul de lemne, şi acolo, trăgînd aer în piept şi luîndu-mi poza de rigoare, n-am scos din străfundul rărunchilor un *ha! ha! ha! bloha!* să se cutremure pămîntul? Numai că vocea mea l-a preferat pe altul.

Nimeni n-a făcut apel la geniul vocal cu mai multă rîvnă, cu lacrimi mai fierbinţi ca mine în anii copilăriei. Dacă mi-ar fi fost dat o dată, o singură dată, să apar în faţa mamei mele, instalată triumfal în loja ei, la Opera din Paris, sau chiar, mai modest, la Scala din Milano, în faţa unui parter de-o strălucire orbitoare, în marele meu rol din *Boris Godunov*, cred că aş fi dat un sens jertfei şi vieţii ei. Dar n-a fost să fie aşa. Singura ispravă pe care am săvîrşit-o a fost să cîştig campionatul de ping-pong de la Nisa, în 1932. Am cîştigat campionatul o dată, dar am fost bătut de-atunci cu regularitate.

Lecţiile de canto fură aşadar repede abandonate. Unul dintre profesori mă califică chiar, destul de perfid, drept „copil minune": pretindea că n-a întîlnit niciodată, în toată cariera lui, un copil atît de lipsit de ureche şi de talent.

Pun adeseori discul *Puricele* cu Şaliapin la patefon şi-mi ascult adevărata voce cu emoţie.

Silită astfel să admită că nu manifestam nici o înclinare specială, nici un talent ascuns, mama a trebuit să tragă pînă la urmă concluzia, ca atîtea alte mame înaintea ei, că nu-mi mai rămînea decît o soluţie: diplomaţia. O dată ce această idee încolţi în mintea ei, se învioră considerabil. Totuşi, cum mi se cuvenea întotdeauna tot ce era mai frumos pe lume, trebuia să devin ambasador al Franţei — nu era dispusă să se mulţumească cu mai puţin.

Dragostea, adoraţia, pot spune, a mamei mele pentru Franţa a constituit întotdeauna pentru mine un nesecat izvor de mirare. Aş vrea să fiu înţeles bine. Am fost întotdeauna, eu însumi, un mare francofil. Dar nu sînt cu nimic vinovat: aşa am fost crescut. Încercaţi, vă rog, să ascultaţi, copil fiind, în pădurile lituaniene, legendele franceze: priviţi o ţară pe care n-o cunoaşteţi în ochii mamei voastre, cunoaşteţi-o din zîmbetul şi glasul ei fermecător; ascultaţi, seara, la gura sobei în care buştenii îşi spun cîntecul lor, în timp ce zăpada, afară, aşterne tăcerea în jurul vostru, ascultaţi Franţa care vă e povestită ca *Motanul încălţat;* deschideţi ochii mari în faţa fiecărei ciobăniţe şi auziţi voci; daţi de ştire soldaţilor voştri de plumb că din înaltul piramidelor patruzeci de secole îi privesc; puneţi-vă în cap un coif de hîrtie şi cuceriţi Bastilia, daţi libertate omenirii doborînd cu săbiile voastre de lemn scaieţii şi urzicile; învăţaţi să citiţi după fabulele lui La Fontaine — şi încercaţi apoi, la maturitate, să scăpaţi de toate acestea. Nici chiar o şedere prelungită în Franţa nu v-ar putea fi de mare folos.

Nu mai e nevoie să spun că a sosit ziua cînd această imagine profund teoretică a Franţei văzută din pădurea lituaniană s-a izbit puternic de realitatea tumultuoasă şi contradictorie a ţării mele; dar era prea tîrziu, mult prea tîrziu: mă născusem.

De cînd mă ştiu, n-am auzit decît două fiinţe vorbind despre Franţa cu acelaşi accent : mama şi generalul de Gaulle. Erau foarte diferiţi, fiziceşte şi într-altfel. Dar cînd am ascultat apelul din 18 iunie, am răspuns fără şovăire tot atît glasului bătrînei doamne care vindea pălării pe strada Pohulanka Mare nr. 16 din Vilno, cît şi glasului generalului.

De la vîrsta de opt ani, mai ales cînd treburile mergeau prost — şi au mers prost foarte curînd — mama se aşeza în faţa mea, cu faţa obosită, cu ochii hăituiţi, mă privea îndelung, cu o admiraţie şi o mîndrie fără margini, apoi se ridica, îmi lua capul între mîinile ei, spre a vedea parcă mai bine fiecare amănunt de pe chipul meu, şi-mi spunea :

— Vei fi ambasador al Franţei, ţi-o spune maică-ta.

Şi totuşi, un lucru mă intrigă puţin. De ce nu m-a făcut Preşedintele Republicii, dacă tot îi stătea la îndemînă ? Poate că dădea totuşi dovadă de mai multă rezervă, de mai multă reţinere decît credeam eu. Sau poate considera că, în universul Annei Karenina şi a ofiţerilor din gardă, un Preşedinte de Republică nu face cuadevărat parte din „lumea mare“, şi că un ambasador în uniformă de gală e ceva mai distins.

Mă duceam uneori să mă ascund în adăpostul meu de buşteni înmiresmaţi, meditam la tot ceea ce mama aştepta de la mine şi mă porneam pe plîns, îndelung, în tăcere : nu vedeam de fel cum aş putea-o scoate la capăt.

Mă întorceam acasă, cu inima strînsă, şi mai învăţam o fabulă de La Fontaine : era tot ce puteam face pentru ea.

Nu ştiu ce fel de idee îşi făcea mama despre cariera diplomatică şi despre diplomaţi, dar într-o zi intră în camera mea foarte îngîndurată ; se aşeză în faţa mea şi-mi ţinu pe dată un lung discurs despre ceea ce n-aş putea numi altfel decît „arta de a face cadouri femeilor“.

— Nu uita că e mult mai emoţionant să vii tu însuţi cu un buchetel de flori în mînă decît să-i trimiţi un buchet mare cu un comisionar. Fereşte-te de femeile care au mai multe mantouri de blană, sînt cele care aşteaptă întotdeauna unul în plus, nu le frecventa decît dacă ai absolută nevoie de ele. Alege întotdeauna cadourile cu discernămînt, ţinînd seama de gustul persoanei căreia i-l oferi. Dacă e lipsită de educaţie, nu prea amatoare de literatură, oferă-i o carte frumoasă. Dacă ai de-a face cu o femeie modestă, cultivată, serioasă, oferă-i un obiect de lux, un parfum, un batic. Nu uita, înainte de-a oferi ceva care se îmbracă, să te uiţi bine la culoarea părului şi a ochilor persoanei respective. Obiectele mici, ca broşele, inelele, cerceii, asortează-le cu culoarea ochilor, iar rochiile, mantourile, eşarfele, cu aceea a părului. Femeile care au părul şi ochii de aceeaşi culoare sînt mai uşor de îmbrăcat şi costă deci mai puţin. Dar mai ales, mai ales...

Se uita la mine cu nelinişte şi-şi împreuna mîinile :

— Mai ales, dragul meu, mai ales, nu uita un lucru : să nu primeşti în ruptul capului bani de la femei. În ruptul capului ! Aş muri dac-aş afla. Jură-mi ! Jură pe viaţa mamei tale...

Juram. Era un punct asupra căruia revenea mereu şi cu o teamă extraordinară.

— Poţi să primeşti cadouri, obiecte, stilouri, de pildă, sau portofele, chiar şi un Rolls-Royce poţi să primeşti, dar bani — niciodată !

Cultura mea generală de om de societate nu era neglijată. Mama îmi citea cu glas tare din *Dama cu camelii*, şi cînd i se umezeau ochii, cînd i se frîngea glasul şi cînd era nevoită să se întrerupă, ştiu bine, azi, cine era Armand în mintea ei. Printre alte lecturi edificatoare care mi-erau astfel făcute, întotdeauna cu un frumos accent rusesc, îmi amintesc mai ales de cărţile domnilor Déroulède, Béranger şi Victor Hugo ; nu se mărginea să-mi citească pur şi simplu poemele, ci, credincioasă trecutului ei de „artistă dramatică“, mi le declama, în picioare, în salon, sub lampa strălucitoare, cu gesturi, şi punînd suflet ; mi-aduc aminte, mai ales, de versul acela *Waterloo, Waterloo, Waterloo, mohorîtă cîmpie,* care mi-a înghețat sîngele-n vine : aşezat pe marginea scaunului, o ascultam pe mama declamînd, în picioare în faţa mea, cu cartea de versuri în mînă, cu braţul întins ; mă treceau fiorii înaintea unei atare puteri de evocare ; cu ochii holbaţi, cu genunchii strînşi, vedeam mohorîta cîmpie, şi pot să jur că pînă şi Napoleon în persoană ar fi fost viu impresionat dacă s-ar fi aflat acolo.

O altă latură importantă a educaţiei mele franceze a fost, natural, *Marseieza.* O cîntam împreună, mama la pian, eu în picioare, în faţa ei, cu o mînă la inimă, cu cealaltă întinsă spre baricadă, privindu-ne în ochi ; cînd ajungeam la versul „La arme, cetăţeni !“, mama îşi înfigea cu încrîncenare degetele în clapele pianului, iar eu ridicam pumnul ameninţător ; ajunşi la „De-un sînge spurcat să ne fie udate ogoarele“, mama, după o ultimă apăsare pe clape, rămînea nemişcată, cu ambele mîini suspendate în aer, în timp ce eu, izbind cu piciorul în podea, neîndurător şi hotărît, îi imitam gestul, cu pumnii strînşi, cu capul răsturnat — şi rămîneam astfel încremeniţi o clipă, pînă ce ultimele acorduri încetau să vibreze în salon.

CAPITOLUL XIV

Tata o părăsise pe mama nu mult după naşterea mea, şi de cîte ori îi pomeneam numele, lucru pe care-l făceam foarte rar, mama şi Aniela îşi aruncau o privire fugară şi se trecea imediat la alt subiect. Ştiam bine, de altfel, din frînturi de conversaţie prinse ici-colo, că era în treaba asta ceva supărător, chiar niţeluş dureros, şi-am priceput de timpuriu că e preferabil să evit abordarea acestui subiect.

Mai ştiam că omul al cărui nume îl port avea o soţie, copii, că voiaja mult, pleca în America,

şi l-am întîlnit de cîteva ori. Avea înfăţişarea unui om blînd, nişte ochi mari plini de bunătate şi nişte mîini foarte îngrijite ; cu mine se simţea întotdeauna puţin stînjenit şi era foarte drăguţ, şi de cîte ori mă privea astfel, cu mîhnire, cu, mi se părea mie, un pic de imputare, lăsam întotdeauna ochii în pămînt şi aveam, nu ştiu de ce, impresia că i-aş fi jucat o festă.

N-a intrat cu-adevărat în viaţa mea decît după ce-a murit, şi într-un mod pe care n-am să-l uit niciodată. Eram informat că a murit în timpul războiului într-o cameră de gazare, executat ca evreu, o dată cu soţia şi cei doi copii ai săi, în vîrstă pe-atunci, cred, de vreo cincisprezece unul şi vreo şaisprezece ani celălalt. Dar abia în 1956 mi-a fost dat să aflu un amănunt deosebit de revoltător asupra tragicului său sfîrşit. Venind din Bolivia, unde eram însărcinat cu afaceri, mă îndreptam pe vremea aceea spre Paris, ca să primesc Premiul Goncourt pentru un roman recent apărut, *Rădăcinile cerului.* Printre scrisorile primite cu-acest prilej se afla una care-mi dădea amănunte asupra morţii aceluia pe care-l cunoscusem atît de puţin.

Nu murise de fel în camera de gazare, cum mi se spusese. Murise de frică, pe drumul calvarului, la cîţiva paşi de intrare.

Persoana care-mi scria scrisoarea fusese supraveghetor la poartă, un fel de responsabil cu primirea — nu ştiu ce nume să-i dau, nici care este titlul oficial pe care-l avea.

În scrisoarea lui, fără îndoială ca să-mi facă plăcere, îmi scria că tatăl meu n-a ajuns pînă

în camera de gazare şi că a căzut mort pe loc de spaimă, înainte de-a intra.

Am rămas îndelung cu scrisoarea în mînă ; am ieşit apoi pe palierul editurii N.R.F., m-am sprijinit de balustradă şi-am rămas acolo, nu mai ştiu cît timp, cu hainele mele croite la Londra, cu titlul meu de însărcinat cu afaceri, cu Crucea Eliberării, cu rozeta Legiunii de onoare pe piept, şi cu Premiul Goncourt.

Am avut noroc : tocmai atunci a trecut peacolo Albert Camus şi, dîndu-şi bine seama că sînt mîhnit, m-a dus în biroul lui.

Omul care murise astfel era pentru mine un străin, dar în ziua aceea a devenit tatăl meu, şi pentru totdeauna.

Continuam să recit fabulele lui La Fontaine, poemele lui Déroulède şi ale lui Béranger, să citesc o lucrare intitulată *Scene edificatoare din viaţa oamenilor mari,* un volum gros cu copertă albastră, pe care se afla o gravură în aur reprezentînd naufragiul lui Paul şi al Virginiei. Mama adora povestea *Paul şi Virginia,* pe care-o socotea deosebit de pilduitoare. Îmi citea adeseori pasajul emoţionant cînd Virginia preferă să se înece decît să-şi scoată rochia. Mama trăgea regulat cu satisfacţie aerul pe nas ori de cîte ori isprăvea această lectură. Ascultam cu atenţie, dar priveam de pe-atunci povestea cu foarte mult scepticism. Mi se părea că Paul nu s-a priceput să facă treaba, şi cu-asta basta.

Ca să învăţ cum să-mi păstrez demnitatea, am fost, de asemenea, invitat să studiez un volum gros intitulat *Vieţile francezilor iluştri ;* mama

îmi citea ea însăşi din carte cu glas tare, şi, după ce evoca nu ştiu care faptă minunată a lui Pasteur, Ioana d'Arc sau Roland de Roncevaux, îmi arunca o lungă privire încărcată de speranţă şi de duioşie, cu cartea pusă pe genunchi. N-am văzut-o revoltîndu-se decît o singură dată, sufletul ei rusesc spunîndu-şi cuvîntul, faţă de îndreptările neaşteptate pe care autorii le aduceau Istoriei. Aceştia descriau, în special, bătălia de la Borodino ca pe-o victorie a francezilor, şi mama, după ce a citit paragraful, a rămas o clipă descumpănită, înainte de-a spune, închizînd volumul, şi pe-un ton scandalizat :

— Nu e adevărat. Borodino a fost o mare victorie a ruşilor. Nu trebuie exagerat.

În schimb, nimic nu mă împiedica să-i admir pe Ioana d'Arc şi pe Pasteur, pe Victor Hugo şi pe Sfîntul Ludovic, pe Regele-Soare şi Revoluţia — trebuie să spun că, în acest univers în întregime lăudabil care reprezenta pentru mama Franţa, totul era asociat în aceeaşi aprobare şi, vîrînd liniştită în aceeaşi oală capul Mariei-Antoaneta şi al lui Robespierre, pe Charlotte Corday şi pe Marat, pe Napoleon şi pe ducele d'Enghien, îmi înfăţişa totul cu un zîmbet fericit.

Mi-a trebuit mult să mă lepăd de aceste imagini convenţionale şi să aleg dintre cele o sută de chipuri ale Franţei pe cel care-mi părea cel mai demn să fie iubit ; acest refuz al oricărei discriminări, această lipsă a mea de ură, de mînie, de pică, de aducere-aminte, au constituit multă vreme tocmai ceea ce era în mine mai

tipic nefrancez ; a trebuit să ajung la maturitate pentru a izbuti să scap de francofilie ; abia prin jurul anului 1935, şi mai ales cu prilejul acordului de la München, m-am simţit încet-încet cuprins de furie, de exasperare, de dezgust, de credinţă, de cinism, de încredere şi de pofta de-a sfărîma totul, lăsînd, în sfîrşit, o dată pentru totdeauna, în urma mea, basmul de adormit copiii, spre a ieşi în întîmpinarea unei frăţeşti şi anevoioase realităţi.

În afară de această înaltă îndrumare morală şi spirituală pe care-o primeam şi de care mi-a fost atît de greu, mai tîrziu, să scap, nimic din ce-ar fi putut să lărgească cîmpul de experienţă al unui om de societate n-a fost lăsat deoparte sau neglijat în educaţia mea.

De cum sosea, din Varşovia, vreun turneu teatral în provincia noastră, era comandată o birjă, şi mama, superbă şi surîzătoare, cu o imensă pălărie nouă, mă întovărăşea la cîte-o reprezentaţie cu *Văduva veselă*, cu *Doamna de la Maxim* sau la vreun *Can-Can din Paris*, iar eu, într-o bluză de mătase, cu un costumaş de catifea neagră, cu un binoclu apăsat pe nas, priveam, cu gura căscată, scenele vieţii mele viitoare, cînd, diplomat strălucit, aveam să beau şampanie din pantofii prea frumoaselor doamne, în cabinetele particulare de pe malurile Dunării, sau cînd guvernul avea să-mi încredinţeze misiunea s-o seduc pe soţia domnitorului, pentru a împiedica alianţa militară care se pregătea împotriva noastră.

Pentru a mă ajuta să mă familiarizez cu viitorul meu, mama se întorcea adeseori din cursele făcute la negustorii ei de vechituri cu ilustrate de pe vremuri, înfăţişînd imaginea acestor locuri importante care mă aşteptau.

Am cunoscut astfel de foarte timpuriu interiorul barului *Maxim* şi ne-am înţeles că o voi duce acolo cu cel dintîi prilej. Ţinea foarte mult la asta. Luase o dată masa acolo, în condiţii cu desăvîrşire respectabile, mi-a explicat ea de cîteva ori, în cursul unei călătorii pe care a făcut-o la Paris, înainte de primul război mondial.

Mama alegea de preferinţă ilustratele reprezentînd parade militare, cu ofiţeri chipeşi călări, cu sabia scoasă din teacă, trecînd trupa în revistă ; cele ale ambasadorilor iluştri, în uniformă de gală, cele ale marilor personalităţi feminine ale epocii, Cléo de Mérode, Sarah Bernhardt, Yvette Guilbert — mi-amintesc că în faţa unei ilustrate pe care figura un oarecare episcop cu mitra pe cap şi înveşmîntat în violet, mi-a zis, în semn de aprobare : „Oamenii ăştia se îmbracă foarte bine" — şi, fireşte, toate cărţile cu reproduceri ale „francezilor iluştri" — afară, bineînţeles, de cei care, deşi obţinuseră gloria postum, nu reuşiseră pe deplin în timpul vieţii. Aşa se face că ilustrata care-l înfăţişa pe l'Aiglon, după ce-şi găsise locul, nu ştiu cum, în album, a fost brusc scoasă de-acolo, cu simpla explicaţie că „era tuberculos" — nu ştiu dacă mama s-a temut să nu iau cumva boala, sau dacă i s-a părut că soarta Regelui Romei n-ar

fi o pildă bună de urmat. Pictorii geniali, dar care cunoscuseră o viaţă de mizerie, poeţii blestemaţi — Baudelaire, în special — şi muzicienii cu un destin tragic erau cu grijă alungaţi din colecţie, căci, după cunoscuta expresie engleză, mama *would stand no nonsense*[1] : succesul era ceva pe care trebuia să-l obţii din timpul vieţii. Ilustrata pe care-o aducea cel mai des acasă şi pe care o găseam peste tot era aceea a lui Victor Hugo. Recunoştea, evident, că Puşkin a fost un poet la fel de mare, dar Puşkin fusese ucis într-un duel la treizeci şi şase de ani, în timp ce Victor Hugo trăise pînă la adînci bătrîneţi şi în plină glorie. Oriunde mă învîrteam în apartament dădeam de capul lui Victor Hugo care mă privea, şi cînd spun oriunde, înţeleg asta literalmente : marele om era pretutindeni, oricare ar fi fost locul, pironindu-şi asupra caznelor mele o privire gravă, deprinsă totuşi cu alte orizonturi. Din micul nostru Pantheon de ilustrate îngălbenite îl exclusese categoric pe Mozart — „a murit tînăr" — pe Baudelaire — „ai să înţelegi mai tîrziu de ce" — pe Berlioz, Bizet, Chopin — „erau ghinionişti" — dar, lucru straniu, şi în pofida spaimei ei îngrozitoare, în ceea ce mă priveşte, de boli şi în special de tuberculoză şi de sifilis, Guy de Maupassant părea să fi găsit o anumită scuză în ochii ei, aşa că a fost admis în album, cu oarecare jenă, e-adevărat, şi după o scurtă şovăială. Mama avea pentru el

[1] *nu putea să suporte absurdul* (engl.).

o simpatie foarte pronunţată, şi-am fost întotdeauna extrem de fericit că Guy de Maupassant n-a cunoscut-o pe mama înainte de-a mă fi născut — am uneori sentimentul că am scăpat ca prin urechile acului.

Aşadar, ilustrata înfăţişîndu-l pe frumosul Guy în cămaşă albă, cu mustaţa grijuliu răsucită, a fost admisă în colecţia mea, unde figura la loc de cinste, între tînărul Bonaparte şi D-na Récamier. Cînd răsfoiam albumul, mama mi se apleca adeseori peste umăr şi punea o mînă pe chipul lui Maupassant. Se pierdea în contemplarea lui şi ofta un pic.

— Femeile îl iubeau grozav, spunea ea.

Apoi adăuga, în aparenţă fără vreo legătură, cu o nuanţă de regret :

— Dar ar fi poate mai bine să te însori cu o fată de familie bună, neprihănită.

Poate că tot privind chipul bietului Guy în albumul nostru, i s-a părut mamei că a sosit timpul să mă pună în mod solemn în gardă împotriva curselor care-l pîndesc în viaţă pe-un om de societate. Într-o după-amiază, am fost poftit să mă urc într-o trăsură, şi dus într-un loc îngrozitor numit „Panopticum", un fel de muzeu al ororilor medicale, unde mostrele de ceară îi puneau pe liceeni în gardă faţă de urmările anumitor rătăciri. Trebuie să spun că am fost impresionat aşa cum se cuvine. Toate acele nasuri mîncate, zemoase, roase de boală, pe care autorităţile le ofereau spre meditaţie tineretului

din şcoli, într-o lumină de cavou, mă îmbolnăviră de spaimă. Căci nasul era, aparent, cel care suporta întotdeauna consecinţele acestor bucurii funeste.

Avertismentul sever care mi-a fost astfel adresat în acel loc sinistru avu asupra firii mele impresionabile o influenţă salvatoare : toată viaţa am acordat o atenţie deosebită nasului. Am înţeles că boxul e un sport pe care ierarhia ecleziastică din Vilno mă sfătuia insistent să nu-l practic, fapt care explică de ce ringul este unul din puţinele locuri unde nu m-am aventurat în cariera mea de campion. M-am străduit întotdeauna să evit încăierările şi loviturile de pumn şi pot spune că, măcar în această privinţă, educatorii mei se pot declara mulţumiţi de mine.

Nasul meu nu mai e ce-a fost odinioară. A trebuit să mi-l refacă în întregime într-un spital al forţelor aeriene britanice (R.A.F.) în timpul războiului, în urma unui păcătos accident de avion, dar, oricum, a rămas la locul lui, am continuat să respir cu el de-a lungul a cîtorva republici şi, chiar în clipa asta, întins între cer şi pămînt, cînd vechea-mi nevoie de prietenie mă reîncearcă şi cînd gîndul mă poartă la pisicuţa mea Mortimer, îngropată în grădina din Chelsea, la pisicile mele Nicolas, Humphrey, Gaucho şi la Gaston, corcitura aceea de cîine, care m-au părăsit cu toţii de mult, mi-e de-ajuns să ridic mînă şi să ating vîrful nasului ca să-mi imaginez că n-am rămas singur.

CAPITOLUL XV

În afara lecturilor instructive recomandate de mama, devoram toate cărțile care-mi cădeau în mînă sau, mai exact, pe care puneam discret mîna la anticarii din cartier. Transportam prada în hambar, și acolo, așezat pe jos, mă înfundam în universul fabulos al lui Walter Scott, al lui Karl May, al lui Mayn Reed și al lui Arsène Lupin. Ultimul mă încînta în mod deosebit ; și mă străduiam din răsputeri să impun chipului meu grimasa caustică, amenințătoare și de superioritate cu care artistul înzestrase chipul eroului pe coperta cărții. Cu mimetismul firesc al copiilor, reușeam destul de bine ; pînă și azi mai regăsesc uneori în expresia, în trăsăturile, în înfățișarea mea vagi urme ale desenului pe care un ilustrator de mîna a treia l-a făcut pe coperta unei cărți cu preț redus. Walter Scott îmi plăcea nespus de mult și mi se mai întîmplă și acum să mă întind pe pat și să mă avînt în urmărirea cine știe cărui nobil ideal, să ocrotesc văduve și să salvez orfani — văduvele sînt întotdeauna deosebit de frumoase și înclinate să-și manifeste recunoștința față de mine, după ce și-au încuiat orfanii într-o cameră alăturată. Una din lucrările mele preferate era *Comoara de pe insulă* de R.L. Stevenson, o lectură de pe urma căreia nu mi-am revenit niciodată. Imaginea unui cufăr de lemn plin de dubloni, de rubine, de smaralde și de peruzele — nu știu de ce, diamantele nu m-au ispitit niciodată — exercită asupra mea o vrajă continuă. Rămîn cu convingerea că se află undeva, că e de-ajuns să cauți bine. Încă mai sper, încă mai aștept, sînt chinuit de certitudinea că există, că ajunge să cunoști formula, drumul, locul. Cîte decepții, cîtă amărăciune rezervă o atare iluzie, numai niște vechi culegători de stele pot pricepe pe deplin. N-a încetat nicicînd să mă obsedeze presentimentul unui secret miraculos și am pășit întotdeauna pe pămînt cu impresia că trec pe lîngă o comoară îngropată. Cînd colind uneori pe dealurile din San Francisco, Nob Hill, Russian Hill, Telegraph Hill, puțini sînt cei care bănuiesc că domnul acela cu păr cărunt e în căutarea unui „Sesam, deschide-te“, că zîmbetul lui dezamăgit ascunde nostalgia după cuvîntul-minune, că e un om care crede în mister, într-un sens ascuns, într-o formulă, într-o cheie ; scotocesc îndelung cu privirea cerul și pămîntul, întreb, chem și aștept. Știu, evident, să ascund toate acestea sub o aparență politicoasă și distantă : am devenit prudent, fac pe adultul, dar, în taină, pîndesc într-una cărăbușul de aur, și aștept ca o pasăre să mi se așeze pe umăr și să-mi vorbească cu glas omenesc, dezvăluindu-mi, în sfîrșit, marele secret.

Nu pot, totuși, să pretind că prima mea întîlnire cu magia a fost încurajatoare. Inițierea mea a avut loc în curte, și a fost opera unuia mai mic decît mine, poreclit Harbuz, din pricina obiceiului pe care sus-numitul îl avea de a privi lumea pe deasupra unei felii roșii de pepene verde, în care își vîra dinții și nasul, în așa fel

încît numai ochii săi meditativi rămîneau vizibili. Părinții lui aveau o dugheană cu fructe și legume în imobil și nu se ivea niciodată din subsolul în care locuia fără o porție serioasă din fructul preferat. Avea un fel special de-a se înfrupta din miezul suculent al fructului, care ne făcea să salivăm de poftă, în timp ce ochii lui atenți ne priveau cu interes pe deasupra obiectului dorințelor noastre. Pepenele verde era unul din fructele cele mai obișnuite ale țării, dar se iveau, la anotimpul respectiv, în oraș, cîteva cazuri de holeră, fapt pentru care părinții ne interziceau formal să punem gura pe acest fruct. Sînt convins că privațiunile încercate în copilărie lasă o dîră profundă, de neșters, neputînd fi niciodată compensate ; la patruzeci și patru de ani, ori de cîte ori îmi înfig dinții într-un pepene verde, încerc un sentiment de revanșă și de izbîndă extrem de satisfăcător, iar ochii mei par mereu să caute, pe deasupra feliei parfumate, chipul micului meu camarad, pentru a-i face cunoscut că sîntem chit, că și eu am izbutit ceva în viață. Oricît m-aș înfrupta, însă, din fructul preferat, voi simți veșnic — ar fi în zadar să neg — mușcătura regretului în suflet, și toți pepenii verzi din lume nu mă vor putea face să-i uit pe cei pe care nu i-am mîncat la vîrsta de opt ani, cînd îi pofteam cu cea mai mare ardoare, iar pepenele verde absolut va continua să mă sfideze cu insolență pînă la capătul vieții, veșnic prezent, presimțit, și veșnic inaccesibil.

În afara acestui fel al lui de-a ne sfida savurîndu-și neprețuita comoară, Harbuz a mai exercitat asupra mea și-o altă influență însemnată. Trebuie să fi fost cu un an sau doi mai mic decît mine, dar am fost întotdeauna foarte influențat de către cei mai tineri decît mine. Oamenii în vîrstă n-au avut niciodată vreun ascendent asupra mea, i-am considerat întotdeauna în afara jocului, și sfaturile lor înțelepte mi s-a părut că se desprind din ei, ca niște frunze moarte, de la o înălțime fără îndoială maiestuoasă, dar la care nu mai ajunge seva. Adevărul moare tînăr. Ceea ce bătrînețea a „învățat" e în realitate tot ceea ce a uitat, înalta seninătate a moșnegilor cu barba albă și cu privirea îngăduitoare îmi pare la fel de puțin convingătoare ca blîndețea pisoilor castrați, iar acum, cînd anii încep să mă apese cu vălurile și cu oboselile lor, nu mă îmbăt cu apă chioară, știind perfect că, în ceea ce privește esențialul, am fost și n-am să mai fiu niciodată.

Micul Harbuz a fost așadar cel care m-a inițiat în tainele magiei. Mi-amintesc de uimirea pe care am încercat-o cînd mi-a spus că toate dorințele îți pot fi îndeplinite, dacă știi cum să procedezi. E de-ajuns să faci rost de-o sticlă, să urinezi mai întîi în ea, și apoi să vîri înăuntru, în ordine : mustăți de pisică, cozi de șoareci, furnici vii, urechi de lilieci și alte vreo douăzeci de ingrediente greu de găsit în comerț, pe care azi le-am uitat cu desăvîrșire, motiv pentru care mă tem că dorințele nu-mi vor fi nicicînd îndeplinite. Am pornit de îndată în căutarea elementelor magice indispensabile. Muște erau peste tot, de pisici și șoareci morți nu du-

ceam lipsă în curte, liliecii se cuibăreau în hambare, iar urinatul în sticlă nu constituia o problemă. Dar încearcă, mă rog, să vîri furnici vii într-o sticlă ! Nu poți nici să le-apuci, nici să le ții în loc, scapă de cum le-ai dat drumul, adăugîndu-se celor pe care abia trebuie să le prinzi, și cînd una din ele e, în sfîrșit, silită s-o pornească pe gîtul sticlei, iese afară în timpul pe care-l pierzi spre a hotărî o alta, și totul trebuie luat de la început. O adevărată treabă de Don Juan în Infern. Veni totuși și clipa cînd Harbuz, plictisit de priveliștea strădaniilor mele și arzînd de nerăbdare să mănînce prăjitura pe care trebuia să i-o ofer în schimbul formulei lui magice, declară, în sfîrșit, că talismanul e complet și gata să funcționeze.

Nu-mi mai rămînea decît să formulez o dorință.

Începui să reflectez.

Stînd pe jos, cu sticla între picioare, o acopeream pe mama cu bijuterii, îi ofeream Packard-uri galbene cu șoferi în livrea, îi clădeam palate de marmură în care întreaga societate aleasă din Vilno era poftită să intre în genunchi. Dar nu eram mulțumit. Ceva continua parcă să lipsească. Între aceste biete fărîmituri și extraordinara nevoie care începuse să se deștepte în mine nu exista o unitate de măsură comună. Vag și icnit, tiranic și cu neputință de formulat, un vis straniu începuse să colcăie în mine, un vis fără chip, fără conținut, fără contur, prima frematare a acelei aspirații către stăpînirea totală cu care omenirea și-a hrănit deopotrivă cele

mai mari crime, ca și muzeele, poemele și imperiile, și al cărei izvor sălășluiește poate în celulele noastre germinative ca o amintire și o nostalgie biologică pe care efemerul o păstrează din scurgerea fără de sfîrșit a timpului și a vieții din care s-a desprins. Așa am făcut cunoștință cu absolutul, a cărui mușcătură o voi păstra neîndoielnic pînă la capăt în suflet, ca o absență a cuiva. N-aveam decît nouă ani, dar nu puteam să bănuiesc că simt pentru prima oară strînsoarea a ceea ce, cu treizeci și ceva de ani mai tîrziu, voi denumi „rădăcinile cerului“ în romanul care poartă acest titlu. Absolutul îmi făcea deodată cunoscută prezența lui inaccesibilă și, de pe-atunci, setei mele nestăvilite, nu știam ce izvor să-i ofer spre a o potoli. Fără îndoială că în ziua aceea s-a născut artistul din mine ; prin această supremă înfrîngere care este întotdeauna arta, omul, etern trișor al propriei făpturi, încearcă să treacă drept răspuns ceea ce e condamnat să rămînă o tragică întrebare.

Mă văd parcă și acum, stînd pe jos, în pantaloni scurți, printre urzici, cu sticla magică în mînă. Supuneam imaginația unor strădanii aproape deznădăjduite, căci presimțeam de atunci că timpul mi-e drămuit cu strășnicie ; dar nu găseam nimic pe măsura straniei mele nevoi, nimic care să fie demn de mama, de dragostea mea, de tot ce-aș fi vrut să-i dau. Gustul pentru capodoperă începuse să-mi dea tîrcoale și n-avea să mă mai părăsească niciodată. Puțin cîte puțin, buzele începură să-mi tremure, fața mi se

schimonosi înciudată şi începui să urlu de mînie, de teamă şi de uimire.

De atunci m-am obişnuit cu ideea şi, în loc să urlu, scriu cărţi.

Uneori, mi se întîmplă totuşi să doresc ceva concret, şi foarte pămîntesc, dar de vreme ce, oricum, nu mai am sticla, nici nu merită să mă mai ostenesc.

Am îngropat talismanul în hambar, am pus jobenul deasupra, ca să pot recunoaşte locul, dar un soi de dezamăgire m-a cuprins, şi n-am mai încercat niciodată să-l recuperez.

CAPITOLUL XVI

Cu toate acestea, împrejurările au făcut ca mama şi cu mine să avem curînd nevoie de toate forţele magiei pe care le-am fi putut găsi în preajma noastră.

În primul rînd, m-am îmbolnăvit. Abia scăpat de scarlatină, am contractat o nefrită şi toţi marii medici aduşi degrabă la căpătîiul meu m-au declarat fără nici o scăpare. Mi s-a întîmplat de cîteva ori în viaţă să fiu declarat fără nici o scăpare, şi o dată, după ce-am fost împărtăşit, s-a mers chiar pînă acolo încît să mi se pună şi-o gardă de onoare în jur, în uniformă de gală, cu baionete şi mănuşi albe.

În clipele mele de luciditate mă simţeam tare neliniştit.

Aveam un simţ al răspunderii ascuţit şi nu puteam îndura ideea c-o las pe mama singură pe lume, fără nici un sprijin. Ştiam tot ce aştepta de la mine şi în timp ce stăteam culcat, vărsînd cheaguri de sînge, gîndul că mă sustrag răspunderii mă chinuia mult mai mult decît rinichiul infectat. Mergeam pe zece ani şi simţeam cu cruzime că nu sînt decît un ratat. Nu eram Yacha Heifetz, nu eram ambasador, n-aveam ureche, nici pic de voce şi, colac peste pupăză, aveam să mor prosteşte, fără să fi avut nici cel mai mic succes la femei şi fără măcar să fi devenit francez. Şi azi mă mai cutremur la gîndul că aş fi putut muri atunci, fără să fi apucat să cîştig campionatul de ping-pong al Nisei, în 1932.

Cred că refuzul de-a mă sustrage obligaţiilor mele faţă de mama a jucat un rol considerabil în lupta pe care am dat-o pentru a rămîne în viaţă. De cîte ori o vedeam aplecată asupra mea, cu faţa îndurerată, îmbătrînită, brăzdată de riduri, încercam să zîmbesc şi să pronunţ cîteva cuvinte coerente, pentru a arăta că mă simt în putere şi că dracul nu-i atît de negru.

Făceam tot ce-mi stătea în puteri. Îl chemam în ajutor pe d'Artagnan şi pe Arsène Lupin, vorbeam franţuzeşte cu doctorul, bolboroseam fabule de La Fontaine şi, cu o sabie imaginară în mînă, executam fandări, aşa cum mă învăţase locotenentul Sverdlovski. Acesta veni personal să mă vadă şi rămase îndelung la căpătîiul meu, cu palma-i groasă aşternută peste mîna mea, răsucindu-şi violent mustăţile, şi mă simţeam îm-

bărbătat, în lupta pe care-o purtam, de această prezenţă militară alături de mine. Încercam să ridic braţul şi să nimeresc ţinta cu pistolul în mînă ; fredonam *Marseieza* şi ştiam cu cea mai mare precizie în ce zi s-a născut Regele-Soare, cîştigam concursuri hipice şi am avut chiar neruşinarea să mă văd în picioare pe o scenă, în costumul meu de catifea, cu un imens pieptar de mătase albă sub bărbie, cîntînd la vioară înaintea unui public fascinat, în timp ce mama, plîngînd recunoscătoare în loja ei, primea flori. Cu monoclu şi joben, ajutat, trebuie s-o mărturisesc, de Rouletabille, salvam Franţa de planurile diabolice ale Kaiserului şi dădeam o raită la Londra să recuperez bijuteriile Reginei, întorcîndu-mă la timp pentru a putea cînta *Boris Godunov* la Opera din Vilno.

Toată lumea cunoaşte povestea cameleonului plin de bunăvoinţă. Pus pe-un covor verde se înverzea. Pus pe-un covor roşu, se înroşea. Pe-un covor alb, se albea. Pe unul galben, se îngălbenea. A fost aşezat atunci pe-un covor ecosez, şi bietul cameleon a plesnit în bucăţele. Eu n-am plesnit în bucăţele, dar am fost tare bolnav.

M-am bătut, totuşi, cu curaj, cum îi şade bine unui francez, şi-am cîştigat bătălia.

Am cîştigat numeroase bătălii în viaţa mea, dar mi-a trebuit mult timp ca să mă deprind cu gîndul că, oricîte bătălii ai cîştiga, nu poţi să cîştigi războiul. Pentru ca omul să izbutească într-o zi isprava asta, i-ar trebui un ajutor dinafară, şi acesta încă nu s-a ivit la orizont.

Pot aşadar să afirm că m-am bătut conform celor mai bune tradiţii ale ţării mele, cu o abnegaţie totală, fără să mă gîndesc la mine, ci numai la salvarea văduvei şi a orfanului.

O dată era totuşi cît pe-aci să mor, lăsînd altora grija să reprezinte Franţa în străinătate.

Amintirea cea mai penibilă pe care-o păstrez e a clipei cînd, sub privirile a trei medici, am fost înfăşurat într-un cearşaf îngheţat, experienţă pe care a trebuit s-o îndur din nou la Damasc, în 1941, pe cînd eram în agonie, datorită unei hemoragii intestinale în urma unei febre tifoide deosebit de păcătoase, şi cînd Facultatea reunită a hotărît că poate încerca să-mi mai facă o dată plăcerea.

Deoarece acest tratament interesant n-a dat nici un rezultat, s-a hotărît în unanimitate să mi se „decapsuleze" — Dumnezeu ştie ce-o fi însemnînd asta — rinichiul. De data aceasta, însă, mama a avut o reacţie demnă de tot ce aştepta de la mine. A refuzat operaţia. S-a opus categoric, cu mînie, în ciuda avizului marelui specialist german de boli de rinichi, adus cu mare cheltuială de la Berlin. Am aflat mai tîrziu că, în mintea ei, exista o legătură directă între rinichi şi activitatea sexuală. În zadar îi explicaseră medicii că bolnavul e capabil să suporte operaţia şi să aibă în continuare o activitate sexuală normală, sînt sigur că tocmai cuvîntul „normală" a avut pînă la urmă darul s-o înspăimînte şi s-o întărească în hotărîrea ei. O activitate sexuală „normală" în ceea ce mă pri-

veşte n-ar fi putut-o nici pe departe satisface. Biata mama ! N-am impresia că am fost un fiu bun.

Dar am rămas cu rinichiul, şi specialistul german s-a urcat înapoi în tren, osîndindu-mă la o moarte iminentă. N-am murit, în pofida tuturor specialiştilor germani cu care am avut de-a face de-atunci încolo.

Rinichiul mi s-a vindecat. De cum n-am mai avut febră, am fost aşezat pe-o targă şi transportat într-un compartiment special la Bordighera, în Italia, unde soarele mediteranean a fost poftit să-mi dăruiască îngrijirile sale.

Primul contact cu marea a avut asupra mea un efect răscolitor. Dormeam liniştit pe banchetă, cînd am simţit pe faţă o adiere parfumată. Trenul tocmai se oprise la Alassio şi mama deschisese fereastra. M-am ridicat în coate şi mama mi-a urmărit privirea cu un zîmbet. Am ştiut dintr-o ochire, brusc, limpede, că *am sosit*. Vedeam marea albastră, plaja de pietricele şi bărci pescăreşti culcate pe-o parte. Priveam marea. Ceva s-a petrecut în mine. Nu ştiu ce anume : o pace nesfîrşită, impresia că sînt istovit. Marea a constituit pentru mine întotdeauna, de-atunci, o umilă dar îndestulătoare metafizică. Nu ştiu să vorbesc despre mare. Tot ce ştiu e că mă absolvă dintr-o dată de toate obligaţiile. Ori de cîte ori o privesc, devin un înecat fericit.

În timp ce mă înzdrăveneam sub lămîii şi mimozele din Bordighera, mama a întreprins o scurtă călătorie la Nisa. Ideea ei era să vîndă Casa de mode din Vilno şi să deschidă alta la

Nisa. Simţul ei practic îi sugera, oricum, că aveam prea puţine şanse să devin ambasador al Franţei rămînînd într-un orăşel din vechea Polonie orientală.

Dar cînd, peste şase săptămîni, ne-am înapoiat la Vilno, a devenit limpede faptul că „marele salon de mode pariziene *Maison Nouvelle*“ nu mai era ceva ce putea fi vîndut, nici măcar salvat. Boala mea ne ruinase. Vreme de două-trei luni, cei mai renumiţi specialişti din Europa fuseseră aduşi la căpătîiul meu şi mama era înglodată în datorii. Chiar înainte de îmbolnăvirea mea şi deşi casa a fost, incontestabil, vreme de doi ani, prima din oraş, prestigiul ei era mai strălucitor decît cifra de afaceri, iar trena pe care-o duceam mai mare decît mijloacele de care dispuneam ; întreprinderea nu dăinuia decît în cercul infernal al poliţelor semnate în contul viitorului, iar cuvîntul „poliţă“ era un refren pe care-l auzeam fără întrerupere. Mai trebuie să menţionez şi extravaganţa extraordinară a mamei cînd era vorba de mine, uimitoarea turmă de profesori cu care eram înconjurat, şi mai ales, hotărîrea ei de-a menţine cu orice preţ o spoială de prosperitate, de-a nu lăsa să se răspîndească zvonul că afacerea e în primejdie, căci, în snobismul capricios care determină clientela să-şi manifeste preferinţa pentru o casă de mode, succesul joacă un rol esenţial ; la cel mai mic semn că există greutăţi materiale, toate aceste cucoane încep să facă mutre, se adresează altora, sau îşi dau silinţa să-ţi smulgă un preţ din ce în ce mai mic, ac-

celerînd astfel mişcarea pînă la prăbuşirea finală. Mama ştia foarte bine toate acestea şi a dat lupta pînă la capăt pentru a salva aparenţele. Ştia admirabil să dea clientelor impresia că sînt „admise“, sau chiar „tolerate“, că nu e *de loc* nevoie de ele, că li se face o favoare acceptîndu-li-se comenzile. Toate acele cucoane se dădeau în vînt să-i cucerească atenţia, nu discutau niciodată preţurile, tremurau la gîndul că o rochie nouă ar putea să nu fie gata pentru bal, pentru premieră, pentru gală — toate acestea, în timp ce mama era în fiecare lună cu cuţitul scadenţei la os, nevoită să împrumute bani de la cămătari, să semneze noi poliţe pentru a face faţă poliţelor scadente, trebuind totodată să fie la curent cu ultima modă, să nu se lase întrecută de concurenţă, să joace teatru în faţa cumpărătorilor, să facă probe, interminabile, fără să dea vreodată impresia amabilei cliente că e la discreţia ei, şi să asiste la acele „s-o cumpăr — să n-o cumpăr“ ale cucoanelor cu un zîmbet amuzat, fără să le lase a ghici că rezultatul acestui vals-ezitare era pentru ea o chestiune de viaţă şi de moarte.

Adeseori, o vedeam pe mama ieşind din salon în timpul unei probe deosebit de dificile, venind la mine în cameră, aşezîndu-se în faţa mea şi privindu-mă în tăcere, cu un zîmbet pe faţă, ca pentru a sorbi forţe noi de la izvorul curajului şi-al vieţii ei. Nu-mi spunea nimic, fuma o ţigară, apoi se ridica, şi pornea din nou la luptă.

Nu e de loc de mirare aşadar că boala mea şi cele două luni de absenţă, în timpul cărora afacerea a fost lăsată pe seama Anielei, au dat salonului de mode *Maison Nouvelle* lovitura de graţie de pe urma căreia nu şi-a mai revenit. Puţin timp după întoarcerea noastră la Vilno, după eforturi disperate pentru a readuce pe linia de plutire întreprinderea, lupta s-a dovedit definitiv pierdută şi, spre satisfacţia concurenţilor, am fost declaraţi în stare de faliment. Mobila ne-a fost sechestrată şi mi-amintesc de un polonez gras şi chel, cu nişte mustăţi de libarcă, mergînd de la un capăt la altul al saloanelor, cu o servietă sub braţ, în tovărăşia a doi acoliţi care păreau scoşi din opera lui Gogol, pipăind îndelung rochiile din dulapuri, fotoliile, mîngîind maşinile de cusut, stofele şi manechinele de răchită. Mama avusese totuşi prevederea să pună la adăpost de creditori şi de comisari tezaurul ei de preţ, o colecţie completă de veche argintărie imperială, pe care-o adusese cu ea din Rusia, piese rare de colecţionar a căror valoare era, după părerea ei, considerabilă ; refuzase întotdeauna să se atingă de această comoară, care constituia într-un fel zestrea mea ; ea trebuia să ne asigure timp de cîţiva ani traiul în Franţa, după ce ne vom fi stabilit, în sfîrşit, acolo, şi să-mi îngăduie să „cresc mare, să studiez, să ajung cineva“.

Pentru prima oară de cînd mă avea, mama se arăta deznădăjduită, şi se întoarse spre mine cu un fel de feminitate înfrîntă şi dezarmată, spre a-mi cere ajutor şi protecţie. Aveam aproape

zece ani, şi eram gata să-mi asum acest rol. Mi-am dat seama că prima mea datorie era să par imperturbabil, calm, tare, sigur de mine, viril şi nepăsător. Sosise clipa să mă înfăţişez faţă de toţi în rolul meu de cavaler, cel pentru care locotenentul Sverdlovski mă pregătise cu atîta grijă. Portăreii îmi luaseră *jodpurhs*-urile şi cravaşa, aşa că a trebuit să le fac faţă în pantaloni scurţi şi cu mîinile goale. Mă plimbam pe sub nasul lor cu un aer arogant, de-a lungul şi de-a latul apartamentului care era golit încetul cu încetul de obiectele lui familiare. Mă postam în faţa dulapului sau a scrinului pe care zbirii îl ridicau, îmi vîram mîinile în buzunare, cu burta înainte, şi fluieram dispreţuitor, urmărindu-le ironic eforturile stîngace, măsurîndu-i insolent din priviri, un flăcău şi jumătate, tare ca o stîncă, capabil să vegheze asupra mamei sale şi să te scuipe la cea mai mică provocare. Toată această mimică nu era de fel hărăzită portăreilor, ci mamei mele, ca să înţeleagă că nu era cazul să-şi facă gînduri negre, că era ocrotită, că-i voi reda toate acestea însutit, covor, consolă stil Ludovic al XVI-lea, lustră şi oglindă cu ramă de mahon. Mama părea îmbărbătată, aşezată în ultimul fotoliu, urmărindu-mă cu o privire uluită. Cînd covorul a fost ridicat, am început să fluier un tango şi să schiţez pe parchet, cu o parteneră imaginară, cîţiva din acei paşi de dans savanţi învăţaţi cu D-ra Gladys. Alunecam pe parchet, strîngînd cu putere talia invizibilei mele partenere, fluierînd melodia *Tango Milonga, tangoul visurilor mele,* şi mama,

cu o ţigară în mînă, apleca capul cînd într-o parte, cînd într-alta, bătînd tactul, iar cînd a trebuit să se ridice de pe fotoliu pentru a-l ceda hamalilor, a făcut-o aproape cu dragă inimă şi fără să-şi ia ochii de la mine, în vreme ce eu îmi continuam evoluţiile savante pe parchetul prăfuit, pentru a sublinia faptul că încă mai eram acolo şi că, de fapt, cel mai preţios bun al ei scăpase de sechestru.

Am ţinut apoi un lung conciliabul pentru a hotărî ce avem de făcut, în ce direcţie anume urmează să ne îndreptăm. Am vorbit în limba franceză, să nu ne înţeleagă ticăloşii, în picioare, în salonul gol, în timp ce lustra era desprinsă din tavan.

Nu mai putea fi vorba să rămînem la Vilno, unde cele mai bune cliente ale mamei, cele care o linguşeau şi o implorau, odinioară, pentru a fi servite cu prioritate, strîmbau acum din nas şi întorceau capul cînd o întîlneau pe stradă, atitudine cu atît mai comodă şi mai explicabilă din partea lor cu cît, de cele mai multe ori, ne datorau bani : asta le îngăduia, pe scurt, să împuşte doi iepuri o dată.

Nu-mi mai amintesc numele acestor nobile creaturi, dar nădăjduiesc ferm că mai sînt încă în viaţă, că n-au avut timp să-şi pună pielea la adăpost şi că regimul comunist a avut darul să le înveţe un pic de omenie. Nu sînt răzbunător, şi nu merg mai departe.

Mi se întîmplă uneori să intru în marile saloane de modă pariziene, să mă aşez într-un colţ şi să

asist la defilare ; toţi prietenii mei îşi închipuie că frecventez aceste locuri plăcute ca unul căruia îi place să umble de colo pînă colo, spre a mă deda păcatului meu preferat care este acela de-a mă uita la fetele frumoase. Se înşală.

Mă duc în aceste locuri în pelerinaj, pentru a mă gîndi acolo la directoarea casei de mode *Maison Nouvelle*.

N-aveam destui bani ca să plecăm şi să ne stabilim la Nisa, şi mama refuza să-şi vîndă preţiosul servici de argint pe care tot viitorul meu era clădit. Cu cele cîteva sute de zloţi pe care-i putusem salva de la dezastru am hotărît, deci, să ne ducem mai întîi la Varşovia, ceea ce însemna totuşi un pas în direcţia cea bună. Mama avea acolo rude şi prieteni, dar, mai ales, avea un argument în sprijinul acestui proiect.

— Există un liceu francez la Varşovia, m-a înştiinţat ea, trăgînd aerul pe nas cu satisfacţie.

Nu mai era nimic de discutat. Nu mai rămînea decît să ne facem valizele, ceea ce era un fel de-a vorbi, pentru că valizele ne fuseseră şi ele sechestrate, aşa că, după ce-am pus serviciul de argint la adăpost, a trebuit să strîngem ceea ce ne mai rămăsese într-o boccea, conform celei mai autentice tradiţii.

Aniela nu ne-a mai însoţit. S-a dus la logodnicul ei, funcţionar la căile ferate, care locuia într-un vagon fără roţi de lîngă gară ; acolo am lăsat-o, după o scenă sfîşietoare în care am vărsat potop de lacrimi, aruncîndu-ne unul în braţele celuilalt, ducîndu-ne spre uşă doar spre a ne mai întoarce o dată ; n-am mai urlat atît de-atunci.

Am încercat în mai multe rînduri să-i dau de urmă, dar un vagon fără roţi nu e o adresă prea precisă într-o lume zbuciumată. Aş fi dorit mult s-o liniştesc, să-i spun că am izbutit să nu mă îmbolnăvesc de tuberculoză, teama ei supremă în privinţa mea. Era o fată drăguţă, rotofeie, cu nişte ochi mari căprui, cu un păr lung de abanos, dar asta era acum treizeci şi trei de ani.

Am părăsit Vilno fără nici o părere de rău. Duceam în bocceluţa mea fabulele lui La Fontaine, un volum de Arsène Lupin şi *Viaţa francezilor iluştri*. Aniela reuşise să salveze de la dezastru uniforma mea de cerchez, pe care-o purtasem odinioară la balul costumat ; am luat-o şi pe ea cu mine. Mi-era strîmtă şi n-am mai avut de-atunci niciodată prilejul să port o uniformă de cerchez.

CAPITOLUL XVII

La Varşovia am trăit din greu, în camere mobilate. Cineva, din străinătate, veni în ajutorul mamei, trimiţîndu-i, foarte neregulat, sume de bani care ne îngăduiau să ne ducem zilele. Mergeam la şcoală, unde, în fiecare dimineaţă, în recreaţia de la ora zece, mama îmi aducea şocolată într-un termos şi nişte tartine cu unt. A făcut mii de lucruri ca să ne putem menţine pe linia de plutire. A mijlocit vînzări de bijuterii, a cumpărat şi revîndut blănuri şi antichităţi şi a

fost, cred, prima care a avut o idee ce s-a dovedit modest lucrativă : informa publicul prin anunţuri că e dispusă să cumpere dinţi pe care din lipsă de alt termen nu-i pot califica decît : dinţi de ocazie ; aceştia conţineau lucrări de aur sau de platină, şi mama îi revindea cu cîştig. Examina dinţii cu lupa, muindu-i într-un acid special ca să se asigure că are într-adevăr de-a face cu un metal nobil. A fost şi administratoare de imobile, plasatoare de reclame, s-a ocupat de mii de alte treburi de care nu-mi mai aduc aminte acum ; dar, în fiecare dimineaţă, la ora zece, era acolo, cu termosul ei de şocolată şi cu tartinele cu unt.

Cu toate acestea, ne-a mai fost dat să îndurăm o înfrîngere usturătoare : n-am putut intra la liceul francez din Varşovia. Taxele erau prea mari, depăşind mijloacele noastre materiale. Am frecventat aşadar cursurile unei şcoli poloneze timp de doi ani şi, pînă în ziua de azi, vorbesc şi scriu curent în limba polonă. E o limbă foarte frumoasă. Mickiewicz rămîne unul din poeţii mei preferaţi, şi iubesc mult Polonia — ca toţi francezii.

De cinci ori pe săptămînă luam tramvaiul şi mă duceam la un om minunat care se numea Lucien Dieuleveut-Caulec şi care mă învăţa limba maternă.

E locul aci să fac o mărturisire. Mint destul de rar, căci minciuna are pentru mine un gust dulceag de neputinţă : mă lasă prea departe de ţintă. Dar cînd sînt întrebat unde mi-am făcut studiile la Varşovia, răspund întotdeauna : la liceul francez. E o chestiune de principiu. Mama s-a dat

peste cap pentru treaba asta şi nu văd de ce i-aş răpi fructul strădaniei sale.

Să nu-şi închipuie, totuşi, cineva că asistam la bătăliile pe care le purta fără să încerc a-i veni în ajutor. După ce dădusem faliment în atîtea domenii, credeam, în sfîrşit, că mi-am descoperit adevărata vocaţie. Începusem să jonglez la Vilno, pe vremea Valentinei, şi pentru ochii ei frumoşi. Am continuat să jonglez, cu gîndul mai ales la mama, şi ca să-mi fie iertată lipsa altor talente. Pe coridoarele şcolii, sub privirile colegilor mei uluiţi, jonglam acum cu cinci şi şase portocale şi, undeva, în fundul sufletului meu, nutream ambiţia nebunească să izbutesc a jongla cu şapte şi poate cu opt, ca marele Rastelli, ba chiar, cine ştie, cu nouă, pentru a deveni pînă la urmă cel mai mare jongler al tuturor timpurilor. Mama o merita din plin şi-mi petreceam tot timpul liber antrenîndu-mă.

Jonglam cu portocalele, cu farfuriile, cu sticlele, cu măturile, cu tot ce-mi cădea în mînă ; nevoia mea de artă, de perfecţiune, de isprăvi minunate şi unice, pe scurt, setea mea de măiestrie găsea în această îndeletnicire un umil dar frecvent mijloc de expresie. Mă simţeam în preajma unui domeniu prodigios, şi în care aspiram cu întreaga mea fiinţă să ajung : acela al imposibilului atins şi realizat. A fost primul meu mijloc conştient de expresie artistică, presentimentul meu dintîi al unei perfecţiuni posibile, şi m-am lăsat în voia lui. Jonglam la şcoală, pe stradă, în timp ce urcam scările, intram în camera noastră jonglînd şi mă postam

în fața mamei, cu cele șase portocale zburînd în aer, aruncate și prinse într-una.

Din păcate, chiar și în acest domeniu, în timp ce mă și vedeam hărăzit celui mai strălucitor destin, oferindu-i mamei posibilitatea să trăiască în lux grație talentului meu, un fapt brutal mi se impunea încetul cu încetul ; nu izbuteam să depășesc a șasea minge. Am încercat însă, Dumnezeu mi-e martor că am încercat. Se întîmpla pe vremea aceea să jonglez șapte-opt ore pe zi. Simțeam vag că miza este importantă, capitală chiar, că-mi puneam în cumpănă întreaga viață, întregul vis, întreaga profunzime a firii mele, că era vorba de toată perfecțiunea posibilă sau imposibilă. Dar orice-aș fi făcut, a șaptea minge se sustrăgea întotdeauna strădaniilor mele. Capodopera rămînea inaccesibilă, veșnic latentă, veșnic presimțită, dar întotdeauna cu neputință de realizat. Măiestria se refuza cu regularitate. Îmi puneam la încercare întreaga voință, făceam apel la tot ce era iscusință în mine, la întreaga-mi rapiditate, mingile aruncate în aer se succedau cu precizie, dar, de cum o aruncam pe-a șaptea, întregul edificiu se năruia, lăsîndu-mă consternat, incapabil să mă resemnez, incapabil să renunț. O luam de la capăt. Dar ultima minge a rămas veșnic de neatins. Niciodată, niciodată mîna mea n-a izbutit s-o apuce. Am încercat toată viața. Abia pe la vîrsta de patruzeci de ani, după îndelungi rătăciri printre capodopere, am început, încet-încet, să mă dumiresc și să înțeleg că a șaptea minge, de fapt, nici nu există.

E un adevăr trist, pe care n-avem dreptul să-l dezvăluim copiilor. Iată de ce cartea de față nu trebuie să încapă pe mîna oricui.

Azi nu mă mir că lui Paganini i s-a putut întîmpla să azvîrle cît colo vioara și să nu mai pună ani de zile mîna pe ea, lăsînd-o să zacă, oarbă, într-un ungher. Nu mă mir de loc, Paganini *știa*.

Cînd îl văd pe Malraux, cel mai mare dintre noi toți, jonglînd cu mingile sale așa cum puțini oameni au jonglat înaintea lui, încerc o strîngere de inimă față de tragedia lui, cea care i se citește pe figură, în toiul strălucitelor sale realizări : ultima minge îi scapă și întreaga-i operă poartă pecetea acestei înspăimîntate certitudini.

A sosit momentul, de altfel, să spun adevărul cu privire la Faust. Toată lumea a mințit cu nerușinare în privința asta, Goethe mai mult ca alții, cu mai mult geniu, pentru a camufla și a ascunde crunta realitate. Fără îndoială că nici cu acest prilej n-ar trebui s-o spun, căci, dacă e un lucru pe lumea asta care nu-mi place, e acela de-a lua oamenilor speranța. Dar, în sfîrșit, adevărata tragedie a lui Faust nu e că și-a vîndut sufletul diavolului. Adevărata tragedie e că nu există diavol care să-ți cumpere sufletul. Că nu există cumpărător. Nimeni nu-ți vine în ajutor să prinzi ultima minge, oricît de mare ar fi prețul pe care l-ai oferi. Există, ce-i drept, o întreagă șleahtă de negustorași care-și dau aere, care se declară cumpărători, și n-aș spune că nu se poate cădea la învoială cu ei cu oarecare

profit. Se poate. Îţi asigură succesul, banii, adularea mulţimilor. Dar asta-i apă de ploaie, şi cînd te cheamă Michelangelo, Goya, Mozart, Tolstoi, Dostoievski sau Malraux, eşti sortit să mori cu sentimentul că ai făcut o treabă de cîrpaci.

Acestea fiind spuse, continui, bineînţeles, să mă antrenez.

Mi se mai întîmplă şi acum să ies din casă, pe-un derdeluş, deasupra golfului din San Francisco, unde, în văzul tuturor, în plină lumină, să jonglez cu trei portocale, tot ce mai pot să fac în ziua de azi.

Nu e o sfidare. E-o simplă declaraţie de demnitate.

L-am văzut pe marele Rastelli, cu un picior sprijinit pe-un gît de sticlă, învîrtind două cercuri pe celălalt picior, îndoit spre spate, cu o prăjină pe nas, cu un balon în vîrful prăjinii, cu un pahar de apă pe balon, şi jonglînd în timpul acesta cu şapte mingi.

Mi s-a părut că sînt martorul unui moment de măiestrie totală şi de necontestat, unei clipe suverane de izbîndă a omului asupra condiţiei sale, dar Rastelli a murit peste cîteva luni, disperat, după ce părăsise arena fără a fi izbutit să prindă a opta minge, ultima, singura care conta pentru el.

Cred că dacă aş fi putut să mă aplec la căpătîiul lui, m-ar fi informat asupra tuturor acestora o dată pentru totdeauna, şi cum n-aveam pe-atunci decît şaisprezece ani, o viaţă de strădanii şi înfrîngeri mi-ar fi fost, poate, cruţată.

Aş fi foarte mîhnit dacă din toate cele spuse mai înainte s-ar trage concluzia că n-am fost un om fericit. Ar fi o greşeală cît se poate de regretabilă. Am cunoscut şi continui să cunosc, în viaţă, fericiri nebănuite. De mic copil, de pildă, mi-au plăcut grozav castraveţii cu sare, nu castraveciorii muraţi, ci castraveţii obişnuiţi, unici în felul lor. I-am găsit întotdeauna peste tot. Adeseori, cumpăr o carte, mă instalez într-un loc la soare, la marginea mării, sau oriunde în altă parte, pe un trotuar sau pe o bancă, muşc din castraveţi şi mă simt cît se poate de fericit. Stau acolo, în soare, cu inima împăcată, privind lucrurile şi oamenii cu un ochi prietenesc şi-mi dau seama că viaţa merită într-adevăr să fie trăită, că fericirea e un lucru accesibil, că e pur şi simplu de ajuns să-ţi găseşti adevărata vocaţie şi să te dăruieşti celor ce-ţi plac pînă la completa uitare de sine.

Mama asista la eforturile pe care le făceam spre a-i veni în ajutor cu o gratitudine emoţionantă. Cînd se întorcea acasă, cu vreun covor uzat sau vreo lampă de ocazie la subsuoară pe care-şi propunea s-o revîndă, şi mă găsea în cameră jonglînd cu mingile, nu se înşela o clipă asupra temeiului înverşunării mele. Se aşeza pe scaun, mă privea jonglînd şi-mi aducea la cunoştinţă :

— Vei fi un mare artist ! Ţi-o spune maică-ta.

Prezicerea ei fu cît pe-aci să se realizeze. Elevii din clasa mea organizaseră un spectacol de teatru şi, după severe eliminări, rolul principal

din poemul dramatic al lui Mickiewicz, *Konrad Wallenrod*, mi-a fost încredinţat mie, în ciuda puternicului accent rusesc pe care-l aveam în limba polonă. Nu întîmplător ieşisem cîştigător la acele probe eliminatorii.

În fiecare seară, după ce-şi termina cursele şi pregătea masa, mama, vreme de o oră sau două, mă ajuta să repet rolul. Îl învăţase pe de rost şi mi-l juca mai întîi ea, ca să mă antreneze. Cînd recita, dădea tot ce era mai bun în ea şi eram după aceea poftit să repet textul, imitîndu-i gesturile, mişcările şi intonaţiile. Rolul era cum nu se poate mai dramatic şi, pe la unsprezece seara, vecinii, nemaiputînd îndura, începeau să facă gură cerînd linişte. Dar mama nu era femeia căreia să-i pese de ce spun alţii, aşa că, pe coridor, avură loc scene memorabile, în care, continuînd elanul nobilului poem tragic al marelui poet, se întrecu în invective, remarci dispreţuitoare şi tirade înflăcărate. Rezultatul nu s-a lăsat aşteptat şi, cu cîteva zile înaintea reprezentaţiei, am fost poftiţi să declamăm în altă parte. Ne-am mutat la o rudă a mamei, într-un apartament ocupat de un avocat cu sora lui, care era dentistă : am dormit mai întîi în sala de aşteptare, apoi în cabinet, şi în fiecare dimineaţă trebuia s-o luăm din loc înainte de sosirea clienţilor şi a pacienţilor.

Reprezentaţia a avut pînă la urmă loc, dobîndind, în seara aceea, primul meu mare succes pe scenă. După spectacol, mama, încă buimăcită de aplauze şi cu faţa şiroind de lacrimi, m-a dus să mănînc prăjituri într-o cofetărie.

Păstrase obiceiul să mă ţină de mînă cînd mergeam pe stradă, dar cum împlinisem unsprezece ani şi jumătate, găseam lucrul acesta teribil de supărător. Încercam întotdeauna să-mi eliberez politicos mîna, sub un pretext plauzibil, şi uitam apoi să i-o mai dau, dar mama o apuca din nou cu hotărîre.

Străzile învecinate cu Poznanska erau, începînd de după-amiază, invadate de prostituate. Le întîlneai în cîrduri, în special pe strada Chmielna, şi devenisem, mama şi cu mine, pentru aceste biete fete, un spectacol familiar. Cînd treceam astfel printre ele, mînă în mînă, se dădeau întotdeauna la o parte cu respect şi îi făceau complimente mamei pentru felul cum arăt. Cînd treceam singur, mă opreau adeseori, se interesau de mama, mă întrebau de ce nu se recăsătoreşte, îmi dădeau bomboane, iar una dintre ele, o roşcovană mică şi slabă, cu picioare strîmbe, mă săruta regulat pe obraz, după care, cerîndu-mi batista, îmi ştergea obrazul cu grijă. Nu ştiu cum se răspîndise pe trotuar vestea că aveam să joc un rol important în reprezentaţia şcolii, şi bănuiesc că mama îşi are partea ei de vină în treaba asta, în tot cazul, pe tot parcursul pînă la cofetărie, prostituatele ne-au înconjurat ca să ne întrebe grijulii de primirea ce mi se făcuse. Mama nu s-a arătat inutil modestă şi, în zilele care au urmat, o ploaie de cadouri s-a abătut asupra mea ori de cîte ori treceam pe strada Chmielna. Am primit tot felul de cruciuliţe şi de medalii sfinţite, mătănii, bricege, tablete de ciocolată şi statuete reprezentînd-o pe

Sfînta Fecioară, şi-am fost de cîteva ori dus de „fete" într-o mică cîrnăţărie din vecinătate unde, sub privirile lor pline de admiraţie, m-am îndopat cu castraveţi.

Cînd am ajuns, în cele din urmă, la cofetărie şi, după a cincea prăjitură, am început să gîfîi un pic, mama mi-a expus pe scurt proiectele ei de viitor. În sfîrşit, ne aflam în faţa unui lucru concret, talentul era sigur, calea trasată, nu trebuia decît să continui. Aveam să ajung un mare actor, să fac femeile să sufere, să posed un imens automobil galben decapotabil, să închei un contract cu casa de filme U.F.A. De data aceasta situaţia era limpede, o aveam în mînă. Încă o prăjitură pentru mine, un pahar de ceai pentru mama : cred că bea între cincisprezece şi douăzeci de pahare de ceai pe zi. O ascultam — cum să spun ? — o ascultam prudent. Trebuie să spun, fără a mă lăuda, că nu mi-am pierdut capul. N-aveam decît unsprezece ani şi jumătate, dar eram de pe-atunci hotărît să fiu elementul ponderat, măsurat, francez al familiei. Pentru moment, singurul lucru concret pe care-l vedeam în toată această poveste erau prăjiturile din farfurie, şi în privinţa asta n-am lăsat să-mi scape una. Am procedat bine, căci strălucita mea carieră teatrală şi cinematografică nu s-a materializat niciodată. Şi nu din pricina că n-aş fi încercat. Luni de zile în şir, mama n-a încetat să-mi trimită fotografia tuturor directorilor de teatru din Varşovia ; s-a adresat şi la Berlin casei de filme U.F.A., cu o lungă descriere a marelui triumf dramatic pe care l-am repurtat în rolul principal din *Konrad Wallenrod*. A obţinut chiar să fiu audiat de către directorul Teatrului Polski, un domn distins şi curtenitor, care m-a ascultat politicos, în timp ce eu, cu un picior înainte, cu braţul ridicat, în atitudinea lui Rouget de Lisle cîntînd *Marseieza*, declamam energic, în biroul lui, cu un foarte pronunţat accent rusesc, nemuritoarele versuri ale bardului polonez. Aveam un trac înfiorător, pe care încercam să-l ascund urlînd cît mă ţinea gura ; erau în birou mai multe persoane care mă priveau şi care păreau deosebit de surprinse ; se vede însă treaba că n-am avut, în acea atmosferă lipsită, trebuie s-o mărturisesc, de căldură, stăpînirea deplină a mijloacelor de care dispuneam, deoarece faimosul contract nu mi-a fost oferit. Am fost, totuşi, ascultat pînă la capăt şi, după ce, dînd pe gît otrava, cum indica rolul, am căzut la picioarele directorului agonizînd în nişte convulsii înspăimîntătoare, în timp ce mama plimba asupra asistenţei o privire triumfătoare, acesta m-a ajutat să mă ridic şi, după ce s-a asigurat că n-am păţit nimic, s-a făcut nevăzut cu atîta iuţeală că mă întreb şi azi cum a făcut-o şi unde a dispărut.

N-am mai urcat pe scenă decît şaisprezece ani mai tîrziu, în faţa unui public cu totul diferit, din care generalul de Gaulle a fost elementul cel mai interesant. Faptul s-a petrecut în inima Africii ecuatoriale, la Bangui, în Oubangui-Chari, în 1941. Mă aflam acolo de cîtva timp cu alte două echipaje ale escadrilei mele, cînd

ni s-a anunţat vizita generalului de Gaulle, aflat într-un turneu de inspecţie.

Ne-am hotărît să-l onorăm pe şeful Franţei Libere cu un spectacol de teatru şi ne-am pus de îndată pe treabă. O revistă extrem de spirituală, după părerea autorilor ei, sortită să descreţească fruntea ilustrului nostru vizitator, a fost ticluită pe loc. Textul era extrem de vesel şi de spumos, scăpărînd de spirit şi plin de bună dispoziţie, căci ne aflam în perioada marilor dezastre militare din 1941 şi eram ferm hotărîţi să dăm dovadă în faţa şefului de un moral cît mai ridicat şi de-o veselie îndrăcită.

Prima reprezentaţie am dat-o înainte de sosirea Generalului, pentru a pune spectacolul la punct, şi-am avut un succes foarte încurajator. Publicul aplauda pe rupte şi în afară de faptul că, din cînd în cînd, cîte-o mangă se desprindea din pom şi cădea în capul unuia sau altuia dintre spectatori, totul a decurs într-adevăr foarte bine.

Generalul a sosit a doua zi de dimineaţă şi, seara, a asistat la reprezentaţie în compania şefilor militari şi a înaltelor personalităţi politice din anturajul său.

A fost un dezastru complet — am jurat, de-atunci, să nu mai joc niciodată, niciodată comedie, nici să cînt vreo şansonetă în faţa generalului de Gaulle, oricare ar fi împrejurările dramatice prin care ar trece ţara mea. Franţa poate să-mi ceară orice, dar asta nu.

Recunosc că ideea de a juca mici scheciuri ştrengăreşti în faţa celui care ţinea piept furtunii şi a cărui voinţă şi curaj aveau darul să susţină atîtea inimi leşinate n-a fost dintre cele mai fericite.

Dar n-aş fi crezut niciodată că un singur spectator în sală, perfect corect şi tăcut, poate aduce actorii şi întregul public la o asemenea stare de gravitate.

Generalul de Gaulle, în uniformă albă, stătea drept în primul rînd de spectatori, cu chipiul pe genunchi, cu braţele încrucişate.

N-a făcut o mişcare, n-a avut o tresărire, n-a schiţat nici cea mai mică reacţie cît a durat reprezentaţia.

Mi-amintesc doar că la un moment dat, în clipa cînd, ridicînd foarte sus piciorul, am schiţat un pas de french-cancan, în timp ce alt actor exclama : „Sînt un încornorat ! Sînt un încornorat !“, aşa cum suna rolul, mi s-a părut că observ o uşoară fremătare a mustăţii şefului Franţei Libere. Dar poate că m-am înşelat. Stătea ţeapăn, cu braţele încrucişate, şi ne fixa cu un fel de implacabilă atenţie.

Ochiul era în sală şi-l privea pe Cain.

Dar fenomenul cel mai uimitor a fost atitudinea celor două sute de spectatori. În vreme ce, cu o zi înainte, întreaga sală rîdea, izbucnea în aplauze şi se distra de minune, de data aceasta publicul nu ne-a acordat nici măcar un zîmbet.

Şi totuşi, Generalul se afla în primul rînd de scaune, aşa că spectatorii n-aveau nici o posibilitate să-i vadă expresia figurii. Celor care afirmă că generalul de Gaulle nu ştie să stabilească contactul cu mulţimile şi să le împărtă-

şească propriile sale sentimente, le ofer acest exemplu spre meditaţie.

Nu mult după război, Louis Jouvet punea în scenă *Don Juan*. Asistam la repetiţii. În scena în care Comandorul, punctual la întîlnirea fixată, îl duce pe libertin în Infern, am avut deodată uimitoarea senzaţie a unui lucru pe care l-am mai văzut, a unei experienţe trăite cîndva, şi mi-am amintit de Bangui, în 1941, şi de ochii generalului de Gaulle care mă fixau.

Sper că m-a iertat.

CAPITOLUL XVIII

Triumful meu teatral din *Konrad Wallenrod* a fost deci efemer şi n-a rezolvat nici una din problemele materiale în care se zbătea mama. Nu mai aveam o para chioară. Mama alerga cît era ziua de lungă prin tot oraşul în căutarea unor afaceri şi se întorcea epuizată. Dar n-am ştiut niciodată nici ce e foamea, nici ce e frigul, şi n-am auzit-o niciodată plîngîndu-se.

Încă o dată, să nu se creadă cumva că nu făceam nimic spre a o ajuta. Dimpotrivă, mi-am dublat eforturile pentru a-i sări în ajutor. Scriam poeme şi i le recitam cu glas tare : erau poemele care urmau să ne aducă gloria, bogăţia şi adularea mulţimii. Lucram cinci-şase ore pe zi pentru a-mi şlefui versurile şi umpleam caiete întregi cu strofe, cu alexandrini şi cu sonete. Am

început chiar să compun o tragedie în cinci acte, cu un prolog şi un epilog, intitulată *Alcymène*. De cîte ori mama se întorcea după alergăturile ei prin oraş şi se aşeza pe scaun — primele semne ale bătrîneţii începuseră să-i apară pe figură — îi citeam nemuritoarele strofe care trebuiau să-i pună lumea la picioare. Le asculta întotdeauna cu mare atenţie. Încet-încet, chipul i se lumina, semnele de oboseală îi dispăreau de pe faţă şi o auzeam exclamînd cu o convingere absolută :

— Lord Byron ! Puşkin ! Victor Hugo !

Mă antrenam şi la luptele greco-romane, în speranţa că într-o bună zi voi deveni campion mondial, şi în scurtă vreme am fost cunoscut la şcoală sub numele de „Gentleman Jim". Nu eram cel mai tare, departe de aşa ceva, dar ştiam mai bine ca oricare altul să iau atitudini pline de nobleţe şi de eleganţă, şi să dau o impresie de forţă calmă şi de demnitate. Aveam stil. Eram aproape întotdeauna pus cu umerii la pămînt.

Dl. Lucien Dieuleveut-Caulec se apleca asupra creaţiilor mele poetice cu multă atenţie. Căci nu mai e nevoie să spun că nu scriam în rusă sau în polonă. Scriam în franţuzeşte. Nu eram la Varşovia decît în trecere, ţara mea mă aştepta şi n-aveam dreptul să mă eschivez. Îl admiram mult pe Puşkin, care scrisese în ruseşte, şi pe Mickiewicz, care scrisese în polonă, dar nu înţelegeam prea bine de ce nu-şi scriseseră capodoperele în limba franceză. Primiseră, şi unul şi altul, o edu-

cație aleasă și ne cunoșteau limba. Această lipsă de patriotism îmi părea anevoie de explicat.

Nu ascundeam niciodată micilor mei colegi polonezi că mă aflu printre ei doar vremelnic și că așteptăm cel dintîi prilej să ne întoarcem acasă. Această naivitate îndărătnică nu era de natură să-mi ușureze viața la școală. În timpul recreațiilor, în timp ce mă plimbam pe culoare plin de importanță, un mic grup de elevi se forma uneori în jurul meu. Mă priveau cu gravitate. Apoi, unul dintre ei făcea un pas înainte și, adresîndu-mi-se la persoana a treia, după obiceiul polonezilor, mă întreba pe-un ton plin de respect :

— Camaradul și-a amînat din nou voiajul în Franța, pare-se ?

Eu, naiv, îl luam întotdeauna în serios.

— N-are rost să ajungi în mijlocul anului școlar, le explicam eu. Trebuie să sosești la început.

Camaradul avea un gest de aprobare. Apoi făcea remarca :

— Camaradul, cred, i-a anunțat, să nu fie cumva îngrijorați ?

Își dădeau coate și vedeam prea bine acum că-și bat joc de mine, dar eram mai presus de batjocura lor. Nu mă puteau atinge. Visul pe care-l nutream era mai important pentru mine decît amorul propriu, și jocul în care mă antrenau spre a mă umple de ridicol mă ajuta să-mi hrănesc speranța și iluziile. Le țineam așadar piept și răspundeam calm la toate întrebările

pe care mi le puneau. Sînt mai grele studiile în Franța, după părerea mea ? Da, sînt foarte grele, mult mai grele decît *aici*. În Franța se face mult sport și am de gînd să mă specializez mai ales în scrimă și lupte greco-romane. Uniformele sînt obligatorii în licee ? Da, sînt obligatorii. Cum arată uniformele acelea ? Ei bine, sînt albastre cu nasturi de aur și șepcile albastre-deschis, iar duminica se îmbracă pantaloni roșii și se pune pană albă la șapcă. Se poartă sabie ? Numai duminica, și doar în ultima clasă. Ziua de învățătură începe prin intonarea *Marseiezei ?* Da, *Marseieza* e cîntată în fiecare dimineață, firește. N-aș vrea să le cînt și lor *Marseieza ?* Doamne, iartă-mă, puneam un picior înainte, mîna la inimă, un pumn ridicat în sus, și-mi cîntam imnul național cu un glas plin de înflăcărare. Da, mă duceau, cum s-ar spune, și totuși nu eram un fraier, vedeam bine fețele celor care și le ascundeau ca să pufnească în rîs, dar faptul mi-era perfect egal, rămîneam mai departe pe loc, în mijlocul lor, complet indiferent, simțeam că am o țară mare în spatele meu și nu mă înspăimîntau nici sarcasmele, nici glumele de prost-gust. Asemenea jocuri ar fi putut continua mult și bine, dacă micul grup al provocatorilor mei nu m-ar fi atins brusc în punctul cel mai sensibil. Ședința începuse totuși în mod obișnuit, cînd vreo cinci-șase elevi mai mari ca mine au făcut roată în jurul meu cu multă considerație.

— Ia te uită, camaradul mai e încă printre noi ? Îl credeam totuși plecat în Franța, unde e așteptat cu atîta nerăbdare !

Eram tocmai pe cale să dau explicaţiile obişnuite, cînd cel mai mare din grup interveni :

— Nu-s primite ocolo fostele cocote.

Nu-mi mai aduc aminte cine era băiatul şi nu ştiu de unde deţinea strania informaţie. Mai e nevoie să spun că nimic, în trecutul mamei mele, nu justifica o atare calomnie ? Mama nu fusese, poate, „marea artistă dramatică" ce pretindea uneori că a fost, dar jucase cu toate acestea într-unul dintre cele mai bune teatre din Moscova, şi toţi cei care o cunoscuseră pe vremea aceea, toţi martorii tinereţii ei, îmi vorbeau de o fiinţă mîndră, pe care extraordinara ei frumuseţe n-o ameţise, nici n-o dusese pe căi greşite.

Dar surpriza mea a fost atît de completă încît a luat aparenţa laşităţii. Inima mi-a dispărut deodată într-un hău, ochii mi s-au umplut de lacrimi şi am întors pentru prima şi ultima dată în viaţa mea spatele duşmanului. N-am întors niciodată spatele la nimic şi la nimeni, de atunci, dar în ziua aceea am făcut-o, ar fi zadarnic să neg. Am fost pentru o clipă descumpănit.

Cînd s-a întors mama acasă, m-am repezit la ea şi i-am spus tot. Mă aşteptam să-şi deschidă braţele şi să mă consoleze, aşa cum numai ea ştia s-o facă. Dar ceea ce s-a petrecut atunci a constituit pentru mine o surpriză totală. Dintr-o dată, orice urmă de tandreţe, de dragoste i-a dispărut de pe faţă. N-a revărsat asupra mea valul ei de milă şi de afecţiune pe care-l aşteptam. N-a spus nimic, şi m-a privit lung, aproape cu răceală. Apoi s-a depărtat, s-a dus să-şi ia o ţigară de pe masă şi a aprins-o.

A intrat apoi în bucătărie, pe care-o împărţeam cu proprietarii apartamentului, şi s-a ocupat cu pregătirea mesei mele. Avea figura unui om indiferent, închis, şi uneori îmi arunca o privire aproape duşmănoasă. Nu înţelegeam ce mi se întîmplă. O milă nesfîrşită faţă de mine m-a cuprins. Mă simţeam indignat, trădat, părăsit. Mi-a făcut patul fără să-mi adreseze un cuvînt. Ea nu s-a culcat în noaptea aceea. Cînd m-am trezit de dimineaţă, am găsit-o în acelaşi fotoliu ponosit de piele verde-albăstrui, cu faţa la fereastră, cu o ţigară în mînă. Parchetul era plin de mucuri : le azvîrlea întotdeauna pe unde apuca. Mi-a aruncat o privire lipsită de expresie şi s-a întors din nou cu faţa la fereastră. Cred că ştiu azi la ce se gîndea — cel puţin, îmi închipui. Se gîndea, desigur, dacă meritam osteneala, dacă toate sacrificiile, eforturile, speranţele ei aveau un sens — dacă nu cumva mă voi dovedi un bărbat ca oricare altul — dacă nu cumva am să mă port cu ea aşa cum s-a purtat şi celălalt bărbat. Mi-a pregătit cele trei ouă fierte şi ceaşca de şocolată. S-a uitat la mine în timp ce mîncam. Pentru prima oară, un strop de tandreţe i-a licărit din nou în ochi. Îşi spunea probabil că, în definitiv, n-am decît doisprezece ani. Cînd mi-am strîns cărţile şi caietele să plec la şcoală, chipul i s-a înăsprit din nou.

— Nu te mai duci acolo. S-a isprăvit.

— Dar...

— Ai să te duci să înveţi în Franţa. Numai că... Ia loc.

M-am aşezat.

— Ascultă-mă, Romáin.

Am ridicat ochii, uimit. Se terminase cu „Romantchik-Romouchka". Era prima oară cînd renunța la diminutiv. M-am simțit extrem de neliniștit.

— Ascultă bine ce-ți spun. Data viitoare, cînd s-o mai întîmpla s-o insulte cineva pe maică-ta de față cu tine, data viitoare, vreau să mi te-aducă acasă pe targă. Înțelegi ?

Am rămas cu gura căscată. Pe față i se citea toată asprimea. În ochi, nici urmă de milă. Nu-mi venea să cred că era mama cea care vorbea. Cum putea ? Nu eram eu Romouchka al ei, prințișorul ei, comoara ei neprețuită ?

— Vreau să mi te-aducă acasă plin de sînge, mă auzi ? Chiar dacă nu mai rămîne un os din tine la locul lui, mă auzi ?

Glasul îi era tot mai ridicat, s-a aplecat spre mine, cu ochii aprinși, aproape zbierînd.

— Altfel, n-are nici un rost să plecăm... N-are nici un rost să mergem acolo.

Un profund sentiment de nedreptate puse stăpînire pe mine. Buzele începură să-mi tremure, ochii mi se umplură de lacrimi, deschisei gura... Dar atît am avut timp să fac. O palmă formidabilă se abătu asupra mea, apoi încă una, și încă una. Am rămas atît de uluit încît lacrimile mi-au dispărut ca prin farmec. Era prima oară cînd mama ridica mîna asupra mea. Și ca tot ce făcea, nici asta nu era făcut pe jumătate. Am rămas nemișcat și împietrit sub acțiunea loviturilor. Nici n-am crîcnit.

— Să nu uiți ce ți-am spus. De-aci înainte mă vei apăra. Mi-e absolut egal ce-ți vor face cu pumnii lor. La nevoie ai să-ți dai viața.

Mă mai prefăceam că nu înțeleg, la cei doisprezece anișori ai mei, dar înțelegeam foarte bine. Îmi ardeau obrajii, vedeam încă stele verzi, dar înțelegeam. Mama a băgat de seamă și s-a înseninat. A tras puternic aerul pe nas, semn de satisfacție, și s-a dus să-și toarne un pahar de ceai. Și-a băut ceaiul, cu bucata de zahăr în gură, cu privirea pierdută, căutînd, combinînd, calculînd. Apoi a scuipat ceea ce rămăsesc din zahăr în farfurioară, și-a luat geanta și a plecat. S-a dus direct la Consulatul francez și a întreprins energic demersuri pentru a fi primiți ca rezidenți în această țară, în care, scria ea în cererea pe care i-o redactase Dl. Lucien Dieuleveut-Caulec, „fiul meu are intenția să se stabilească, să studieze, să devină om" — dar sînt sigur că expresia depășea gîndul ei și că nu-și dădea pe deplin seama ce pretinde astfel de la mine.

PARTEA A DOUA

CAPITOLUL XIX

Am păstrat, din primul meu contact cu Franţa, amintirea unui hamal al gării Nisa, cu lunga-i cămaşă albastră, cu şapcă, cu curele de piele şi un ten prosper — efect al soarelui, al aerului de mare şi al vinului de bună calitate.

Hamalii francezi arată aproape la fel şi în ziua de azi şi, la fiecare drum pe care-l fac în Sud, îl regăsesc pe-acel amic din tinereţe.

I-am încredinţat valiza care conţinea viitorul nostru, adică faimosul serviciu de argint rusesc, a cărui vînzare trebuia să ne asigure prosperitatea în cei cîţiva ani care-mi mai trebuiau ca să mă descurc şi să iau frînele în mînă. Ne-am instalat într-o pensiune familiară de pe strada Buffa, şi mama, abia îngăduindu-şi să fumeze prima ţigară franceză — o „Gauloise" albastră — deschise valiza, alese cîteva piese din „comoară", le băgă în valijoară şi, cu un aer plin de încredere, o porni prin Nisa în căutarea unui cumpărător. Eu, arzînd de nerăbdare, am dat fuga să reînnoiesc

prietenia cu marea. M-a recunoscut imediat şi a venit să-mi lingă degetele de la picioare.

Cînd m-am întors acasă, mama mă aştepta. Şedea pe pat şi fuma nervoasă. Avea întipărită pe faţă expresia celei mai depline incomprehensiuni, un fel de uriaşă uimire. Mă iscodea din ochi, ca şi cum aştepta de la mine o explicaţie a enigmei. În toate magazinele în care se prezentase cu mostrele comorii noastre fusese întîmpinată în modul cel mai glacial. Preţurile care-i fuseseră oferite erau de-a dreptul ridicole. Evident, le spusese ce crede despre ei. Toţi bijutierii ăştia erau nişte pungaşi notorii, care încercaseră s-o jefuiască ; de altfel, nici unul dintre ei nu era francez. Erau toţi armeni, ruşi, poate chiar nemţi. Mîine se va adresa unor magazine *franţuzeşti* conduse de *francezi* get-beget, şi nu de nişte refugiaţi dubioşi din ţări răsăritene, cărora Franţa n-ar fi trebuit niciodată să le îngăduie să se stabilească pe teritoriul ei. Nu trebuia să-mi fie teamă, totul se va aranja, serviciul imperial de argint valora o avere, aveam oricum destui bani să facem faţă cîteva săptămîni ; între timp, vom găsi un cumpărător şi viitorul nostru va fi asigurat pentru cîţiva ani. N-am spus nimic, dar spaima, incomprehensiunea pe care-o citeam limpede în privirea ei niţeluş fixă şi mărită, s-a transmis de îndată măruntaielor mele, reînnodînd astfel legătura noastră cea mai directă. Ştiam de pe-acum că serviciul de argint nu-şi va găsi cumpărător şi că, în cincisprezece zile, ne vom trezi din nou fără un ban în ţară străină. Pentru prima oară mă gîndeam la Franţa ca la

o țară străină, cea mai bună dovadă că eram, o dată mai mult, la noi acasă.

În decursul acestei prime chenzine, mama a dat și a pierdut o luptă epică pentru apărarea și glorificarea vechiului serviciu de argint rusesc. A procedat la o adevărată educare a bijutierilor și argintarilor din Nisa. Am văzut-o jucînd în fața unui armean de treabă de pe Calea Victoriei, care ne-a devenit mai tîrziu prieten, o veritabilă scenă de extaz artistic dinaintea frumuseții, varietății și perfecțiunii zaharniței pe care-o ținea în mînă, neîntrerupîndu-se decît pentru a intona un imn ditirambic în cinstea samovarului, a supierei și a borcănașului pentru ținut muștarul. Armeanul, cu sprîncenele ridicate, cu fruntea-i nelimitată, liberă de orice obstacol, făcută armonică din pricina uimirii, urmărea cu o privire împietrită mișcarea pe care polonicul o descria în aer, pe care solnița o executa, pentru a o asigura apoi pe mama de stima considerabilă pe care-o poartă articolului în speță, slaba-i rezervă referindu-se doar la preț, care i se părea de zece-douăsprezece ori mai ridicat decît valoarea curentă a obiectului. Față de-o atare ignoranță, mama își vîra bunul în valiză și părăsea prăvălia fără să mai dea bună ziua. N-a avut mai mare succes nici în prăvălia următoare, proprietatea, de data aceasta, a unei perechi de francezi cumsecade și de familie bună, unde, vîrînd sub nasul respectabilului domn micul samovar admirabil proporționat, a evocat, cu o elocință virgiliană, imaginea unei minunate familii franceze strînsă în jurul

samovarului ; la aceasta, fermecătorul domn Sérusier, care avea să recurgă adeseori mai tîrziu la serviciile mamei, încredințîndu-i obiecte spre vînzare cu comision, a răspuns, clătinînd din cap și ducînd la ochi niște ochelari legați cu o panglică pe care nu-i punea niciodată ca lumea pe nas :

— Doamnă, samovarul n-a reușit să se împămînteanească pe meleagurile noastre.

A spus-o cu atîta părere de rău, cu atîta amară mîhnire, încît am avut aproape impresia vizuală a ultimei turme de samovare dîndu-și sufletul în adîncurile unei păduri franceze.

Cînd i se făcea o asemenea primire politicoasă, mama părea descumpănită — politețea și gentilețea o dezarmau pe loc — nu mai spunea nimic, nu mai insista, lăsa ochii în jos și se apuca să învelească, tăcută, fiecare obiect în hîrtie, înainte de a-l băga la loc în valiză — în afară de samovar, care era prea voluminos și pe care trebuia să-l transport eu, ținîndu-l în brațe cu mare băgare de seamă și mergînd în urma ei, sub privirile curioase ale trecătorilor.

Nu ne mai rămîneau decît foarte puțini bani, și gîndul la ce se va întîmpla cînd nu vom mai avea de loc mă îmbolnăvea de spaimă. În timpul nopții ne-am prefăcut și unul și altul că dormim, dar vedeam îndelung vîrful roșu al țigării mișcîndu-se în întuneric. Îl urmăream din ochi cu o disperare cumplită, la fel de neputincioasă ca un cărăbuș răsturnat pe spate. Nici azi nu pot să văd un serviciu de argint fără să am senzația de greață.

Domnul Sérusier a fost cel care ne-a scos din încurcătură, a doua zi de dimineață. Negustor priceput, și-a dat seama de talentul indiscutabil al mamei cînd era vorba să laude eventualilor cumpărători frumusețea și raritatea „obiectelor de familie", și a considerat că poate folosi acest talent spre folosul ambelor părți. Îmi închipui de asemenea că acest colecționar avizat a fost viu impresionat la vederea celor două specimene în carne și oase, dar destul de rare, pe care le-a putut contempla în prăvălia lui printre atîtea alte curiozități. Îmboldit de gentilețea lui înnăscută, a hotărît să ne dea o mînă de ajutor. Ne-a avansat niște bani și în curînd mama a început să ia la rînd marile hoteluri de pe Coasta de Azur, oferind clientelei Winter-Palace-ului, Hermitage-ului și Hotelului Negresco „bijuteriile de familie" aduse de ea în emigrație sau de care un Mare Duce rus din cercul prietenilor săi, era, în urma „anumitor împrejurări", nevoit să se despartă discret.

Eram salvați, și salvați de-un francez — fapt cu atît mai încurajator cu cît, ținînd seama că Franța număra patruzeci de milioane de locuitori, toate speranțele ne erau îngăduite.

Alți negustori îi încredințară la rîndul lor obiectele și, încet-încet, străbătînd neobosită în lung și-n lat orașul, mama izbuti să facă pe deplin față nevoilor.

Cît privește faimosul serviciu de argint, indignată de prețul de batjocură ce ni s-a oferit pe el, mama l-a încuiat în fundul unui cufăr, făcînd observația că un asemenea serviciu de

douăzeci și patru de persoane, gravat cu vulturul imperial, îmi va fi într-o zi de mare folos, cînd va trebui să „primesc" — acest ultim cuvînt era pronunțat cu oarecare solemnitate, pe-un ton misterios.

Puțin cîte puțin, mama își lărgi raza de activitate. Avu vitrine cu articole de lux în hoteluri, activă ca intermediară în vînzarea de apartamente și terenuri, fu asociată la exploatarea unui taxi, deținu un procent de douăzeci și cinci la sută din exploatarea unui camion care aproviziona cu grîne niște crescătorii de păsări din regiune, se mută într-un apartament mai mare din care subînchirie două camere, se vîrî într-o mică afacere de tricotaje — pe scurt, îmi acordă toată solicitudinea. Planurile ei, în privința mea, erau de mult întocmite. Bacalaureatul, naturalizarea, o licență în drept, serviciul militar — ca ofițer de cavalerie, de la sine înțeles — Științele Politice și intrarea în „diplomație". Cînd pronunța aceste cuvinte, avea un glas coborît, plin de respect, și-un zîmbet timid și admirativ îi înflorea pe față. Pentru a atinge acest scop — eram în clasa a treia — ne trebuia, după calcule adeseori reluate, un fleac de opt-nouă ani, și mama se simțea în stare să țină piept pînă atunci. Trăgea aerul pe nas cu satisfacție, privindu-mă cu o admirație anticipată. Secretar de ambasadă, rostea ea cu glas tare, spre a se pătrunde parcă mai bine de aceste vorbe minunate. Trebuia doar puțină răbdare. Împlinisem paisprezece ani. Nu mai era mult. Își punea mantoul gri, apuca valiza, și-o vedeam pornind cu energie spre acest

viitor strălucit, cu bastonul în mînă. Mergea acum cu baston.

Eu unul eram mult mai realist. N-aveam de loc intenţia să bat pasul pe loc încă nouă ani — nu se ştie niciodată ce se poate întîmpla. Voiam să-mi săvîrşesc isprăvile pentru ea imediat, fără să mai aştept. Am încercat mai întîi să devin campion mondial de înot la juniori — mă antrenam în fiecare zi la „Grande Bleue", un stabiliment balnear dispărut în prezent, dar n-am izbutit decît să mă clasez al unsprezecelea la traversarea Golfului Îngerilor — şi, o dată în plus, a trebuit să mă mulţumesc cu literatura, ca atîţi alţi rataţi. Caietele se îngrămădeau claie peste grămadă pe masa mea, pline de pseudonime din ce în ce mai elocvente, din ce în ce mai orgolioase, din ce în ce mai disperate, şi, în dorinţa mea de-a izbuti dintr-o dată, de a răpi focul sacru fără întîrziere şi de a lumina cu el triumfal omenirea, citeam numele, noi pentru mine, pe copertele cărţilor, Antoine de Saint-Exupéry, André Malraux, Paul Valéry, Mallarmé, Montherlant, Apollinaire, şi deoarece mi se părea că strălucesc la maximum în vitrină, mă simţeam deposedat şi mă mîniam cumplit că n-am apucat să mă împodobesc eu cel dintîi cu ele.

Am mai făcut cîteva eforturi timide ca să izbîndesc pe apă, pe pămînt, în aer, am continuat să înot, să alerg şi să fac sărituri în înălţime, dar n-am izbutit decît la ping-pong să dau ce e mai bun din mine şi să aduc acasă laurii victoriei. A fost singura victorie pe care i-am putut-o

oferi mamei, şi medalia de argint, gravată cu numele meu şi aşezată într-o cutiuţă de catifea violetă, a figurat pînă la sfîrşit la loc de cinste pe etajera de la căpătîiul ei.

Mi-am încercat puterile şi la tenis, dat fiind că primisem în dar o rachetă de la părinţii unui prieten. Dar pentru a deveni membru al Clubului Parcului Imperial trebuia plătită o sumă care depăşea posibilităţile noastre materiale. Aci se situează un episod deosebit de penibil din viaţa mea de campion. Văzînd că, din lipsă de bani, accesul în Parcul Imperial avea să-mi fie interzis, mama s-a simţit pe bună dreptate cuprinsă de indignare. Şi-a stins ţigara într-o farfurioară şi şi-a luat bastonul şi mantoul. Nu merge treaba aşa. Am fost poftit să-mi iau racheta şi s-o întovărăşesc la Clubul Parcului Imperial. Acolo, secretarul Clubului a fost somat să se înfăţişeze în faţa noastră şi, cum accentele din glasul mamei îşi croiau implacabil drum, s-a executat degrabă, urmat de preşedintele Clubului, care purta admirabilul nume Garibaldi, şi care veni şi el în grabă. Mama, în picioare în mijlocul camerei, cu pălăria dată puţin într-o parte, agitînd bastonul în aer, nu-i lăsă să ignoreze nimic din ceea ce gîndea despre ei. Cum adică ! Cu un pic de antrenament, puteam să devin campionul Franţei, să apăr victorios contra străinilor culorile ţării mele, şi să-mi fie interzisă intrarea pe teren pentru o anostă şi vulgară problemă de bani ? Tot ce ţinea mama să le spună acestor domni e că nu-şi puneau la inimă interesele patriei — ţinea s-o proclame

sus și tare, ca mamă a unui francez — nu eram încă naturalizat pe vremea aceea, dar ăsta nu era, evident, decît un amănunt trivial — și pretindea să fiu de îndată primit pe terenurile Clubului. Nu ținusem decît de trei sau patru ori o rachetă de tenis în mînă, și ideea că unul dintre acești domni ar putea deodată să mă invite pe teren ca să arăt ce știu făcea să mă cutremur. Dar cele două distinse personalități pe care le aveam în fața noastră erau prea uluite ca să se mai gîndească la talentele mele sportive. Cred că Dl. Garibaldi a avut în clipa aceea ideea fatală, sortită, după părerea lui, s-o liniștească pe mama, dar care a dus, dimpotrivă, la o scenă a cărei amintire mă uluiește și azi.

— Doamnă, zise el, vă rog să vorbiți mai potolit. Maiestatea-sa regele Gustav al Suediei e la cîțiva pași de-aici, și vă rog să nu faceți scandal.

Fraza aceasta avu asupra mamei un efect instantaneu. Un surîs plin de naivitate și uimire totodată, pe care-l cunoșteam atît de bine, îi înflori pe buze, și-o porni năvalnic înainte.

Un bătrîn respectabil își bea tocmai ceaiul pe peluză, sub o umbrelă albă de soare. Purta un pantalon alb de flanelă, un blazer albastru cu negru și o pălărie de paie pusă puțintel oblic pe cap. Regele Gustav al V-lea al Suediei era un vizitator obișnuit al Coastei de Azur și al terenurilor de tenis, iar celebra lui pălărie de paie apărea regulat în prima pagină a ziarelor locale.

Mama nu șovăi o secundă. Făcu o reverență și, îndreptînd vîrful bastonului în direcția președintelui și a secretarului Clubului, strigă :

— Am venit să cer dreptate maiestății-voastre ! Fiul meu, care trebuie să împlinească paisprezece ani, are un extraordinar talent la tenis, și-acești francezi de proastă calitate îl împiedică să se antreneze aci ! Toată averea ne-a fost confiscată de bolșevici și n-avem bani să plătim cotizația ! Cerem ajutorul și protecția maiestății-voastre.

Totul a fost rostit și făcut după cea mai autentică tradiție a legendelor populare rusești, de la Ivan cel Groaznic la Petru cel Mare. După care, mama și-a aruncat asupra asistenței o privire triumfală. Dacă aș fi putut să dispar în văzduh sau să mă fac pentru totdeauna una cu pămîntul, ultima mea clipă conștientă ar fi fost o clipă de profundă ușurare. Dar nu mi-a fost dat să scap atît de ușor. A trebuit să rămîn pe loc, sub privirile ironice ale frumoaselor doamne și ale frumoșilor lor domni.

Regele Gustav al V-lea era pe vremea aceea un om foarte înaintat în vîrstă, și faptul acesta, adăugat fără îndoială spiritului flegmatic suedez, l-a făcut să nu pară cîtuși de puțin mirat. Și-a scos țigara din gură, s-a uitat la mama cu gravitate, mi-a aruncat o privire și s-a întors spre antrenorul lui.

— Schimbă cîteva mingi cu el, zise el cu un glas cavernos. Ia să vedem ce știe.

Chipul mamei se lumină. Gîndul că nu ținusem decît de trei sau patru ori racheta de tenis

în mînă n-o preocupa de fel. Avea încredere în mine. Știa ce-mi poate pielea. Micile amănunte cotidiene, micile dificultăți practice nu intrau la socoteală. Am șovăit o clipă și apoi, sub privirea aceea de încredere totală și de dragoste, mi-am înghițit rușinea și frica și, cu capul plecat, am pornit spre propria mea execuție.

N-a durat mult — dar mi se pare uneori că mai sînt încă acolo. Am făcut, bineînțeles, tot ce-am putut. Săream, plonjam, țîșneam, făceam piruete, alergam, cădeam, săream din nou în sus, zburam, executînd un fel de dans de paiață dezarticulată, dar abia izbuteam să ating mingea, și atunci numai cu rama de lemn — toate acestea sub privirea imperturbabilă a regelui Suediei, care mă urmărea calm, sub faimoasa pălărie de paie. S-ar putea, fără îndoială, pune întrebarea de ce-am acceptat să mă las dus în felul acesta la abator, de ce m-am aventurat pe teren. Dar mi-era încă vie în memorie lecția de la Varșovia, palma pe care-o primisem și glasul mamei spunîndu-mi : „Data viitoare, vreau să mi te-aducă acasă pe targă, înțelegi ?“ Nu mă puteam în nici un caz eschiva.

Aș minți de asemenea dacă n-aș mărturisi că, în ciuda celor paisprezece ani ai mei, mai credeam nițel în minuni. Credeam în bagheta magică și, avîntîndu-mă pe teren, nu eram pe deplin convins că vreo putere dreaptă și indulgentă n-o să intervină în favoarea noastră, că o mînă atotputernică și invizibilă n-o să-mi călăuzească racheta și că mingile nu vor asculta de tainica-i poruncă. N-a fost cazul. Sînt nevoit să recunosc că această eclipsă a minunii a lăsat în mine o urmă profundă, încît mi se întîmplă uneori să mă întreb dacă povestea *Motanului încălțat* n-a fost în întregime născocită, dacă șoriceii veneau cu-adevărat, în timpul nopții, să coasă nasturii pe surtucul croitorului din Gloucester. Într-un cuvînt, la patruzeci și patru de ani, încep să-mi pun anumite întrebări. Dar am trăit mult și nu trebuie plecată prea mult urechea la slăbiciunile mele trecătoare.

Cînd, în cele din urmă, antrenorului i s-a făcut milă de mine și m-am întors pe peluză, mama m-a întîmpinat ca și cum n-aș fi fost sub orice așteptări. M-a ajutat să-mi pun puloverul, și-a scos batista și mi-a șters fața și gîtul. După aceea, s-a întors spre asistență și — cum să exprim acea liniște, acea atenție încordată, insistentă, cu care i-a privit pe toți, ca unul ce stă la pîndă ? Cei dispuși să rîdă se arătară ușor deconcertați, iar frumoasele doamne, reluîndu-și paiele, coborîră genele și se apucară să soarbă cu sîrg din limonadă. Poate că vreun vag clișeu al femelei care-și apără puiul le-o fi trecut prin minte. Cu toate acestea, mama nu trebui să sară la bătaie. Regele Suediei ne-a scos din încurcătură. Bătrînul domn a dus mîna la pălăria de paie și a spus, cu o nesfîrșită politețe și gentilețe — și totuși se spunea că n-are o fire prea comodă :

— Cred că domnii de față vor fi de acord cu mine : am asistat la ceva îndeajuns de emoționant... Domnule Garibaldi — mi-amintesc cît de funebru a sunat în gura lui cuvîntul „domnule“

— voi plăti eu cotizaţia acestui tînăr : are curaj şi nerv.

Mi-a fost întotdeauna dragă Suedia de atunci. Dar nu mi-au mai călcat niciodată picioarele prin Parcul Imperial.

CAPITOLUL XX

Toate aceste păţanii m-au determinat din ce în ce mai mult să mă închid în cameră şi să mă pun serios pe scris. Atacat de real pe toate fronturile, refulat din toate părţile, lovindu-mă peste tot de propriile-mi limite, am luat obiceiul să mă refugiez într-o lume imaginară şi să trăiesc în ea, prin personajele pe care le născoceam, o viaţă plină de sens, de dreptate şi milă faţă de suferinţele altora. Instinctiv, fără o influenţă literară aparentă, am descoperit umorul, acest mod dibaci şi pe deplin satisfăcător de-a face inofensiv realul în chiar clipa cînd pică peste tine. Umorul a fost pentru mine, de-a lungul întregului drum, o tovărăşie frăţească ; îi datorez singurele mele clipe de adevărat triumf asupra adversităţii. Nimeni n-a izbutit vreodată să-mi smulgă această armă, şi o întorc cu atît mai bucuros împotriva mea însumi cu cît prin „mine“, prin „eu“, mă războiesc cu condiţia noastră cea mai profundă. Umorul este o declaraţie de demnitate, o afirmare a superiorităţii omului faţă de ceea ce i se întîmplă. Unii

din „amicii“ mei, lipsiţi cu desăvîrşire de simţul umorului, sînt mîhniţi cînd văd că în scrierile, în vorbele mele, întorc împotriva mea însumi această armă esenţială ; ei, aceşti oameni informaţi, vorbesc de masochism, de ură faţă de sine, sau chiar, cînd îi amestec în aceste jocuri eliberatoare pe cei care-mi sînt aproape, de exhibiţionism şi de mitocănie. Îi plîng. Realitatea este că „eu“ nu exist, că eul nu e vizat niciodată, ci doar eliberat, cînd îndrept contra lui arma-mi preferată ; de situaţia umană mă leg, oricare ar fi întruchipările efemere pe care le adoptă, de-o condiţie care ne-ar fi impusă dinafară, de-o lege care ne-ar fi dictată de către forţe întunecate de felul legii de la Nürenberg. În raporturile cu oamenii, această neînţelegere a constituit pentru mine un neîncetat izvor de însingurare, căci nimic nu te îndepărtează mai mult de lume decît atunci cînd întinzi mîna frăţească a umorului celor care, în această privinţă, sînt mai ciungi decît pinguinii.

Am început să mă interesez, în sfîrşit, şi de problemele de ordin social şi să doresc o lume în care femeile singure să nu mai fie nevoite să-şi ducă copiii în spinare. Dar ştiam de peatunci că dreptatea socială nu e decît un prim pas, o gîngureală de nou-născut, şi că ceea ce ceream semenilor mei era să devină stăpîni pe destinul lor. M-am apucat să concep omul ca o tentativă revoluţionară în luptă contra propriilor sale date biologice, morale, intelectuale. Căci, cu cît priveam chipul îmbătrînit, obosit al mamei mele, cu atît simţul dreptăţii şi voinţa de-a în-

dreptа lumea şi de-a o face vrednică de cinste creşteau în mine. Scriam pînă noaptea tîrziu.
Situaţia noastră financiară se înrăutăţi în perioada aceea o dată mai mult. Criza economică din 1929 avea acum repercusiuni asupra Coastei de Azur, şi-am cunoscut din nou zile grele.
Mama a transformat o cameră a apartamentului nostru în coteţ, a luat în pensiune cîini, pisici şi păsări, s-a ocupat cu ghicitul în palmă, a luat persoane în gazdă, a asumat administrarea unui imobil, a mijlocit vînzarea a vreo două terenuri. O ajutam cum puteam mai bine, adică încercînd să scriu o capodoperă nemuritoare. Uneori, îi citeam cîte-un pasaj de care eram cu deosebire mîndru, şi ea nu scăpa niciodată prilejul să-mi acorde toată admiraţia pe care-o aşteptam ; cu toate acestea, mi-amintesc că într-o zi, după ce a ascultat unul din poemele mele, mi-a spus, cu oarecare timiditate :
— Cred că n-ai să ai prea mult simţ practic în viaţă. Nu ştiu de loc cum se face.
Şi într-adevăr, în liceu, la ştiinţele exacte, notele pe care le-am obţinut au rămas dezastruoase pînă la bacalaureat. La chimie, la oral, în prima parte a bacalaureatului, examinatorul, Dl. Passac, cerîndu-mi să-i vorbesc despre ghips, tot ce-am putut să-i spun a fost, textual :
— Ghipsul serveşte la construirea zidurilor.
Examinatorul a aşteptat cu multă răbdare. Apoi, văzînd că nu mai spun nimic, m-a întrebat :
— Asta e tot ?

I-am aruncat o privire semeaţă şi, întorcîndu-mă cu faţa la public, l-am luat drept martor.
— Cum adică „asta e tot“ ? Dar e imens ! Domnule profesor, fără ziduri, nouăzeci şi nouă la sută din civilizaţia noastră e la pămînt !
Afacerile erau din ce în ce mai rare şi, într-o seară, mama, după ce-a plîns o grămadă, s-a aşezat la masă şi a scris o scrisoare lungă cuiva. A doua zi, am fost poftit să merg la fotograf, unde mi s-a făcut o poză din trei sferturi, îmbrăcat într-un blazer albastru-deschis, cu ochii în sus. Fotografia a fost pusă în plic alături de scrisoare, şi mama, după ce-a şovăit cîteva zile, păstrînd plicul într-un sertar încuiat, a sfîrşit totuşi prin a se duce să-l pună la cutie.
Şi-a petrecut apoi seara aplecată asupra cufărului ei şi recitind scrisorile dintr-un pachet legat cu o panglică albastră.
Mama trebuie să fi avut pe-atunci cincizeci şi doi de ani. Scrisorile erau vechi şi boţite. Le-am regăsit în pivniţă în 1947, şi le-am citit, şi le recitesc adesea.
După opt zile ne-a sosit un mandat de cinci sute de franci. A avut asupra mamei un efect de-a dreptul extraordinar : *mă privea cu recunoştinţă.* Ca şi cum, deodată, aş fi săvîrşit ceva enorm pentru ea. S-a apropiat de mine, mi-a cuprins obrajii cu mîinile, fixîndu-mi fiecare trăsătură cu o atenţie uimitoare, şi lacrimile au început să-i strălucească în ochi. Un sentiment ciudat de stînjeneală m-a cuprins : am avut brusc senzaţia că sînt altcineva.

Timp de optsprezece luni mandatele au continuat să ne sosească, mai mult sau mai puțin regulat. Am avut dreptul la o bicicletă Thommann de curse, de culoare portocalie. Am cunoscut o perioadă de pace și prosperitate. Primeam doi franci de argint pe zi bani de buzunar, așa că puteam, cînd mă întorceam de la școală, să mă opresc uneori la piața de flori și să cumpăr, cu cincizeci de centime, un buchet parfumat pe care să-l ofer mamei. Seara o duceam să asculte orchestra de țigani de la Royal : stăteam în picioare pe trotuar, evitînd terasa, unde consumația era obligatorie. Mama adora orchestrele de țigani ; alături de ofițerii din gardă, de moartea lui Pușkin în duel și de șampania băută din pantof, ele reprezentau pentru ea tot ce putea fi mai romantic depravat pe lume. Mă punea întotdeauna în gardă cînd venea vorba de țigănci, care, după ea, constituiau una dintre cele mai mari primejdii care mă pîndeau, ruinîndu-mă fizicește, moralmente și materialmente, dacă nu știam să mă feresc, și aruncîndu-mă direct pradă tuberculozei. Eram plăcut tulburat de aceste perspective, care nu s-au realizat. Singura țigăncușă căreia i-am acordat interes în tinerețe, din pricina, fără îndoială, a descrierilor atît de ispititoare pe care mi le făcuse mama cu cîțiva ani mai înainte, s-a mulțumit să-mi fure portofelul, fularul și ceasul de mînă, și nu mi-a dat nici măcar răgazul să mă întorc, necum să contractez o tuberculoză.

Am visat întotdeauna să fiu ruinat moralmente, fizicește și materialmente de-o femeie : trebuie să fie minunat să poți face totuși ceva din viață. Evident că mai pot încă să mă îmbolnăvesc de tuberculoză, dar, la vîrsta mea, nu cred c-aș mai putea s-o fac în felul acela. Natura își are limitele ei. Ceva îmi spune, de altfel, că nici țigăncile, nici ofițerii din gardă nu mai sînt ce erau odinioară.

După spectacol, îi ofeream brațul mamei și ne duceam să stăm jos pe Promenade des Anglais. Scaunele erau cu plată și-acolo, dar era un lux pe care ni-l puteam acum îngădui.

Dacă-ți alegeai bine scaunul, puteai să te așezi în așa fel încît, fie orchestra de la Lido, fie aceea de la Cazino îți era accesibilă fără să cheltuiești un ban. De regulă, mama aducea cu ea, ascunsă cu discreție în fundul genții, pîine neagră și castraveți, răsfățul nostru preferat. La vremea aceea puteau fi așadar văzuți, pe la ora nouă seara, contemplînd mulțimea de plimbăreți, pe Promenade des Anglais, o distinsă doamnă cu păr alb și un adolescent în blazer albastru, așezați discret cu spatele la balustradă și mîncînd cu poftă, pe-o foaie de ziar pusă pe genunchi, pîine neagră cu castraveți murați. Erau foarte buni.

Nu era de-ajuns. Mariette trezise în mine o foame pe care nici un castravete din lume, oricît de murat, n-o mai putea potoli. Mariette ne părăsise cu doi ani în urmă, dar amintirea ei continua să-mi curgă prin vine și să mă țină treaz în timpul nopții. I-am păstrat pînă în ziua de azi, acestei minunate franțuzoaice, care mi-a deschis porțile unei lumi mai bune, o profundă

recunoştinţă. S-au scurs treizeci de ani, dar pot să afirm, cu mai multă îndreptăţire decît Burbonii, că de-atunci nimic n-am învăţat, nimic n-am uitat. Fie-i bătrîneţea fericită şi tihnită, şi să afle că a ştiut într-adevăr să-şi pună pe deplin în valoare bunul cu care Dumnezeu a dăruit-o ! Simt că sînt pe cale să mă înduioşez dacă mai continui mult pe această temă, aşa că mă opresc.

Dar trecuse mult de cînd Mariette nu mai era alături de mine, ca să-mi întindă mîna şi să mă ajute. Sîngele mi se revolta în vine şi bătea la uşă cu o vehemenţă, cu o insistenţă pe care cei trei kilometri parcurşi înot în fiecare dimineaţă nu izbuteau s-o potolească. Şezînd alături de mama pe Promenade des Anglais, eram cu ochii la pîndă după toate minunatele vînzătoare de cornuri care defilau prin faţa mea, oftam adînc şi rămîneam năuc, cu castravetele în mînă.

Dar cea mai veche civilizaţie a lumii, cu înţelegerea ei zîmbitoare faţă de natura umană şi faţă de slăbiciunile ei, cu acel simţ al compromisului şi al aranjamentelor, mi-a venit în ajutor. Mediterana trăia de prea multă vreme cu soarele pentru a-l trata drept duşman şi-şi pleca asupra mea faţa ei atotiertătoare. Liceul din Nisa nu era singurul stabiliment educativ care se înălţa atunci între pieţele Masséna şi Paillon. Eu şi camarazii mei ne-am bucurat pe strada Saint-Michel de-o primire simplă şi amicală, cel puţin atunci cînd escadra americană nu făcea escală la Villefranche, zile deosebit de nefaste, cînd consternarea domnea în şcoală şi cînd

tabla neagră devenea un adevărat drapel al melancoliei noastre.

Dar cu doi-trei franci bani de buzunar pe zi e greu să *frecventezi*, cum se spune în Sud.

Nişte lucruri stranii începură aşadar să se petreacă la noi acasă. Dispăru un covor, apoi încă unul şi, într-o zi, întorcîndu-se de la Cazinoul municipal unde asistase la un spectacol cu *Madame Butterfly*, mama constată cu stupefacţie că oglinjoara pe care-o achiziţionase în ajun de la un negustor de lucruri de ocazie, cu intenţia de-a o revinde cu cîştig, s-a evaporat pur şi simplu, cu toate uşile şi ferestrele închise. O mirare fără margini i se citea pe figură. A supus apartamentul unui examen amănunţit spre a vedea dacă nu mai lipseşte şi altceva. S-a dovedit că da : aparatul meu fotografic, racheta mea de tenis, ceasul meu, pardesiul meu de iarnă, colecţia mea filatelică şi operele lui Balzac, primite recent drept prim premiu la limba franceză, apucaseră acelaşi drum. Izbutisem să vînd şi faimosul samovar, pe care-l plasasem unui anticar din Nisa veche, pentru o sumă evident derizorie, dar care mă scosese totuşi pentru moment din încurcătură. Mama reflectă o clipă, apoi se aşeză într-un fotoliu şi se uită la mine. Mă privi îndelung, cu atenţie, şi apoi, spre marea mea surpriză, în locul scenei dramatice pe care o aşteptam, o expresie de triumf aproape solemn şi de mîndrie i se citi pe faţă. A tras zgomotos aerul pe nas, cu o imensă satisfacţie, şi m-a privit încă o dată cu recunoştinţă, admi-

rație și duioșie ; devenisem, în sfîrșit, bărbat. Nu se luptase în zadar.

În seara aceea a scris o scrisoare lungă, cu scrisul ei mare și nervos, și cu aceeași expresie de triumf și satisfacție, de parcă s-ar fi grăbit să anunțe că sînt un copil bun. Un mandat personal de cincizeci de franci mi-a sosit nu mult după aceea și am mai primit multe altele în decursul anului. Eram provizoriu salvat. În schimb, am fost poftit să mă duc la un bătrîn doctor de pe rue de France, care, după ce-a dat îndelung tîrcoale subiectului, mi-a explicat că viața unui tînăr e plină de curse, că vulnerabilitatea noastră e mare, că săgețile otrăvite ne șuieră pe la urechi și că strămoșii noștri, galii, nu plecau niciodată la luptă fără scuturi. După care, mi-a dat un pachețel. Am ascultat politicos, cum se cuvine cînd vorbește unul mai în vîrstă. Dar vizita la *Panopticum* din Vilno mă lămurise definitiv în privința aceasta și eram de multă vreme hotărît să-mi păstrez nasul intact. Aș fi putut să-i spun că subestimează în mod grav onorabilitatea și scrupulele bravelor făpturi pe care le frecventam. Cele mai multe erau ele însele mame devotate, și niciodată, absolut niciodată, nu ne era îngăduit să ne aventurăm pe urmele tuturor marinarilor din lume fără să fim inițiați asupra regulilor de prudență necesare oricărui navigator respectuos față de elementele naturii.

Scumpă Mediterană ! Cît de clementă și de amicală mi-a fost înțelepciunea ta latină, atît de blajină cu viața, și cu cîtă indulgență s-a

așezat bătrîna ta privire amuzată pe fruntea mea de adolescent ! Mă întorc mereu la țărmul tău, cu bărcile care aduc asfințitul în năvoade. Am fost fericit pe aceste maluri.

CAPITOLUL XXI

Viața noastră se înfiripa. Îmi amintesc chiar că într-o anume lună mai mama a plecat pentru trei zile la munte să se odihnească. Am însoțit-o la autocar cu un buchet în mînă. Despărțirea a fost sfîșietoare. Era prima oară că ne despărțeam, și mama plîngea, presimțind viitoarele noastre despărțiri. Șoferul autocarului, după ce-a urmărit îndelung scena despărțirii, m-a întrebat în cele din urmă, cu acel accent din Sud care se potrivește atît de bine cu emoția :

— Pentru multă vreme ?

— Pentru trei zile, am răspuns.

S-a arătat foarte impresionat și ne-a privit, pe mama și pe mine, cu stimă. Apoi a zis :

— Ei, da' știu c-aveți sentiment !

Mama s-a întors din vacanță cu capul doldora de proiecte și plină de energie. Afacerile au început să meargă iarăși la Nisa și de data aceasta „bijuteriile de familie“ erau oferite străinilor onorabili în compania unui autentic Mare Duce rus. Marele Duce era un începător în meserie și mama pierdea mult timp ca să-i ridice moralul. Nisa număra pe-atunci încă aproape

zece mii de familii ruseşti, un nobil sortiment de generali, de cazaci, de *atamani* ucrainieni, de colonei din garda imperială, prinţi, conţi, baroni din ţările baltice şi „foşti" de tot felul, care reuşeau să recreeze pe malul Mediteranei o atmosferă dostoievskiană, minus geniul. În timpul războiului s-au scindat în două : o parte a fost favorabilă nemţilor şi a servit în Gestapo, ceilalţi luînd parte activă la Rezistenţă. Primii au fost lichidaţi o dată cu Eliberarea, ceilalţi s-au asimilat complet şi au dispărut pentru totdeauna din masa omogenă a automobilelor Renault de patru cai putere, a concediilor plătite, a cafelelor ieftine şi a celor ce se abţin la alegeri.

Mama îl trata pe Marele Duce şi micul său barbişon alb cu o condescendenţă ironică, dar era măgulită în fundul sufletului de această asociere şi i se adresa regulat, pe ruseşte, cu „prinţe serenissim", dar întinzîndu-i totodată valiza să i-o ducă. „Prinţul serenissim" se arăta, în faţa eventualilor cumpărători, atît de stînjenit, atît de nefericit, şi tăcea cu o mutră atît de vinovată cînd mama le înfăţişa pe larg gradul lui exact de rudenie cu ţarul, numărul palatelor pe care le avea în Rusia şi legăturile strînse care-l uneau cu Curtea Angliei, încît clienţii aveau cu toţii sentimentul că fac o afacere strălucită şi că exploatează o fiinţă lipsită de apărare, încheind aproape întotdeauna tîrgul. Pentru mama era un element excelent, şi avea mare grijă de el. Suferea de inimă, şi mama, înaintea fiecărei expediţii, îi turna douăzeci de picături din medicamentul lui într-un pahar cu apă. Puteai să-i vezi, pe amîndoi, pe terasa cafenelei de pe Buffa, făcînd proiecte de viitor, mama expunîndu-şi ideile asupra rolului meu de ambasador al Franţei, şi prinţul serenissim, genul de viaţă pe care înţelege să-l ducă după căderea regimului comunist şi întoarcerea Romanovilor pe tronul Rusiei.

— Am de gînd să trăiesc liniştit pe moşia mea, departe de Curte şi de treburile statului, spunea Marele Duce.

— Fiul meu se consacră carierei diplomatice, spunea mama în timp ce-şi bea ceaiul.

Nu ştiu ce s-a mai întîmplat cu alteţa-sa serenissimă. Există într-adevăr un Mare Duce rus înmormîntat în cimitirul Roquebrunesat, nu departe de proprietatea mea, dar nu ştiu dacă e acelaşi ; cred, de altfel, că fără barbişonul lui alb nu l-aş mai recunoaşte.

În perioada aceea a încheiat mama cea mai grozavă afacere a ei : vînzarea unui imobil de şapte etaje de pe fostul bulevard Carlone, azi bulevardul Grosso. De cîteva luni străbătea neobosită oraşul în căutarea unui cumpărător, ştiind bine că e vorba de-o cotitură hotărîtoare şi că, dacă vînzarea se realizează, primul meu an de studii la Universitatea din Aix-en-Provence este asigurat. Cumpărătorul s-a prezentat cu totul întîmplător. Într-o bună zi, un Rolls-Royce s-a oprit în faţa casei noastre, şoferul a deschis portiera şi un omuleţ rotofei a coborît din el, în urma unei femei tinere şi frumoase, de două ori mai înaltă ca el, şi, ca vîrstă, pe jumătate. Era

o fostă clientă a mamei, a salonului de croitorie din Vilno, cu soţul ei, recent achiziţionat, un om putred de bogat şi care-şi sporea bogăţia cu fiecare zi care trecea. Au picat ca din cer. Nu numai că pipernicitul domn Jedwabnikas a cumpărat imobilul, dar, impresionat, ca atîţia alţii înaintea lui, de spiritul întreprinzător şi de energia mamei mele, i-a încredinţat şi administrarea imobilului, acceptînd pe loc sugestia de-a transforma o parte din imobil în hotel-restaurant. Aşa se face că Hotelul-Pensiune Mermonts — de la *„mer"*-mare şi *„monts"*-munţi — cu faţada refăcută, şi-a deschis porţile „înaltei clientele internaţionale, într-o atmosferă de linişte, confort şi bun-gust" — citez textual din primul prospect : eu sînt autorul. Mama ignora totalmente profesia de hotelier, dar a fost de la început la înălţimea împrejurărilor. Am avut prilejul să locuiesc mai tîrziu în hotelurile din lumea întreagă şi, în lumina acestei experienţe, pot să afirm că, ţinînd seama de mijloacele extrem de limitate pe care le-a avut la dispoziţie, mama a realizat un adevărat tur de forţă. Treizeci şi şase de camere, două etaje de apartamente şi un restaurant — cu două femei de serviciu, un chelner, un bucătar şi un spălător de vase, treaba a mers strună de la bun început. În ceea ce mă priveşte, am îndeplinit funcţiunea de recepţionist, ghid la autocar, bucătar-şef şi, în general, am avut sarcina să fac impresie bună clienţilor. Împlinisem şaisprezece ani, dar mă vedeam pentru prima oară expus unor contacte umane în doze atît de masive. Clientela noastră venea

din toate colţurile lumii, marea majoritate din Anglia. Debarcau, în general, în grupuri, trimişi de diverse agenţii şi, diluaţi astfel în democraţia numărului, se topeau de recunoştinţă la cel mai mic semn de atenţie. „Micul turism", care avea să devină regulă generală puţin înainte de război şi după aceea, se afla pe-atunci la începuturile lui. Cu foarte rare excepţii, era o clientelă îngăduitoare, supusă, nu prea sigură pe sine şi uşor de mulţumit. Numărul femeilor era predominant.

Mama se scula la şase dimineaţa, fuma treipatru ţigări, bea o ceaşcă de ceai, se îmbrăca, îşi lua bastonul şi se ducea în Piaţa Buffa, unde domnia ei nu era contestată de nimeni. Piaţa Buffa, mai mică decît cea din oraşul vechi, unde se aprovizionau marile hoteluri, deservea în special pensiunile din sectorul bulevardului Gambetta. Era un loc al accentelor, al mirosurilor şi al culorilor, unde nobilele blesteme fluturau pe deasupra fleicilor, cotletelor, prazului şi ochilor de peşti morţi, între care, prin cine ştie ce miracol mediteranean, maldăre întregi de garoafe şi mimoze găseau întotdeauna mijlocul să se ivească pe negîndite. Mama pipăia o fleică, medita asupra miezului unui pepene, azvîrlea cu dispreţ o bucată de carne de vacă, a cărei flască izbitură pe tăblia de marmură îi dădea un accent umilitor, aţintea vîrful bastonului asupra salatelor, pe care zarzavagiul le ocrotea de îndată cu trupul său, cu un „Vă rog să nu v-atingeţi de marfă !" disperat, mirosea o bucată de brînză, lua cu degetul din partea moale a unui

camembert şi-o gusta — avea, cînd ducea la nas o bucată de brînză, un muşchi, un peşte, o artă a *suspense*-ului care-i aducea pe negustori la disperare — şi cînd, respingînd cu un gest definitiv articolul, se îndepărta în cele din urmă, cu capul sus, somaţiile, insultele, invectivele şi strigătele de indignare reconstituiau în jurul nostru cel mai vechi cor al Mediteranei. Ne aflam în plină curte de justiţie orientală în care mama, cu o simplă mişcare a sceptrului ei, ierta deodată ciozvîrtelor de berbec, salatelor, boabelor de mazăre, îndoielnica lor calitate şi preţul exorbitant, făcîndu-le să treacă astfel din starea de marfă de nimic în cea de „bucătărie franceză de prim rang", conform termenilor prospectului mai sus citat.

Luni de-a rîndul se oprea în fiecare dimineaţă în dreptul tarabei D-lui Renucci spre a pipăi îndelung şuncile, fără să cumpere niciodată nimic, din curat spirit de provocare, în urma unei obscure discuţii, în vederea unei răfuieli personale şi cu unicul scop de a-i aminti negustorului ce clientă de soi a pierdut. De cum o zărea pe mama că se apropie de tarabă, glasul măcelarului se făcea auzit ca o sirenă de alarmă ; se repezea, se apleca cu burta peste tejghea, ridica pumnul în aer, făcea ca şi cum şi-ar apăra marfa cu trupul, somînd-o pe mama să-şi vadă de drum, şi, în vreme ce ea vîra cu cruzime în şuncă un nas care nu cunoştea mila, cu o expresie mai întîi de neîncredere, apoi de dezgust, indicînd printr-o mimică deosebit de variată că o duhoare insuportabilă i-a izbit nările, Renucci, cu

ochii la cer, cu mîinile împreunate, o implora pe Maica Precistă să-l reţină, să-l împiedice de la crimă, în timp ce mama, zvîrlind în cele din urmă şunca, dezgustată, cu un zîmbet dispreţuitor pe buze, pleca să-şi continue domnia în altă parte, printre rîsete, blesteme şi înjurături.

Cred că a trăit acolo unele dintre cele mai glorioase momente din viaţa ei.

De cîte ori vin la Nisa mă duc în Piaţa Buffa. Mă învîrt la nesfîrşit printre grămezile de praz, sparanghel, pepeni, hălci de carne, fructe, flori şi peşti. Zgomotele, glasurile, gesturile, mirosurile şi parfumul au rămas aceleaşi ; nu trebuie decît foarte puţin, aproape o nimica toată, pentru ca iluzia să fie completă. Stau acolo ore întregi, şi morcovii, cicoarea şi andivele fac tot ce pot pentru mine.

Mama venea întotdeauna acasă cu braţele încărcate de flori şi fructe. Credea cu toată convingerea în efectul binefăcător al fructelor asupra organismului şi avea grijă să mănînc cel puţin un kilogram pe zi. Sufăr de-atunci de colită cronică. Cobora apoi în bucătărie, stabilea meniul, îi primea pe furnizori, supraveghea servirea micului dejun la etaje, asculta doleanţele clienţilor, pregătea picnicurile excursioniştilor, inspecta pivniţa de vinuri, făcea socoteli, veghea asupra celor mai mici amănunte ale afacerii.

Într-o zi, după ce-a urcat şi coborît de vreo douăzeci de ori blestemata scară care ducea de la restaurant la bucătărie, s-a aşezat brusc pe-un scaun, cu faţa şi buzele albe ca varul ; a aple-

cat puţin capul într-o parte, a închis ochii şi a dus mîna la piept ; corpul a început să-i tremure tot. Am avut norocul ca diagnosticul medicului să fie rapid şi sigur : comă hipoglicemică, din pricina injectării unei cantităţi prea mari de insulină.

Aşa am aflat ceea ce-mi ascundea de doi ani ; mama era diabetică şi, în fiecare dimineaţă, înainte de-a porni după treburi, îşi făcea o injecţie cu insulină.

O spaimă abjectă puse stăpînire pe mine. Amintirea acelei feţe palide, a capului uşor plecat, cu ochii închişi, a mîinii dureros aşezate pe piept, nu m-a părăsit niciodată. Ideea că ar putea muri mai înainte ca eu să fi săvîrşit tot ce aştepta de la mine, că ar putea părăsi această lume fără să cunoască *dreptatea*, această proiectare în ceruri a sistemului pămîntean de măsuri şi greutăţi, îmi apărea o sfidare adusă bunului-simţ, bunelor moravuri, legilor, un fel de gangsterism metafizic, ceva de natură să-ţi îngăduie a chema poliţia, a invoca morala, dreptul şi autoritatea.

Am simţit că trebuie să mă grăbesc, că e necesar să scriu cît mai repede capodopera nemuritoare, care, făcînd din mine cel mai tînăr Tolstoi al tuturor vremurilor, să-mi îngăduie a-i aduce imediat mamei recompensa strădaniilor sale şi încoronarea vieţii ei.

M-am înhămat serios la treabă.

Cu asentimentul mamei, m-am retras provizoriu de la şcoală, şi, închis în cameră, am pornit încă o dată la asalt. Mi-am pus în faţă trei mii

de file de hîrtie albă, ceea ce, după calculele mele, echivala cu un *Război şi Pace*, iar mama mi-a oferit o haină de casă foarte largă, croită după modelul celei care făcuse reputaţia lui Balzac. De cinci ori pe zi, crăpa uşor uşa, punea pe masă o farfurie cu de-ale mîncării şi ieşea în vîrful picioarelor. Scriam pe-atunci sub pseudonimul François Mermont. Cu toate acestea, dat fiind că operele mele erau respinse cu regularitate de către editori, am ajuns la concluzia că pseudonimul nu e bun, şi-am scris volumul următor sub numele de Lucien Brûlard.

Se pare că nici acest pseudonim n-a fost pe placul editorilor. Mi-amintesc că unul dintre aceştia, care tăia şi spînzura pe-atunci la N.R.F. [1], mi-a înapoiat manuscrisul cu aceste cuvinte : „Luaţi-vă o amantă şi reveniţi peste zece ani".

Cînd am revenit, într-adevăr, zece ani mai tîrziu, în 1945, din păcate nu mai era acolo : fusese împuşcat.

Lumea se îngustase pentru mine pînă la dimensiunile unei foi de hîrtie, pe care îmi deşertam tot lirismul exasperat al adolescenţei. Şi totuşi, în pofida acestor naivităţi, a fost perioada cînd am înţeles pe deplin întreaga gravitate şi profunzime a mizei aflate în joc. Setea de-a face dreptate omului luat în întregul lui, indiferent de întruchipările reprobabile sau criminale pe care le-ar căpăta, a fost cea care m-a aruncat

[1] *Nouvelle Revue Française.*

în cele din urmă şi pentru prima oară la picioarele viitoarei mele opere ; şi dacă e adevărat că această aspiraţie îşi avea, în duioşia mea de fiu, rădăcina ei dureroasă, întreaga-mi fiinţă a fost puţin cîte puţin încadrată în prelungirile ei, pînă ce creaţia literară a devenit pentru mine ceea ce este întotdeauna în momentele ei de supremă autenticitate : o simulare pentru a încerca să scap de intolerabil, un mod de a-mi da sufletul pentru a rămîne în viaţă.

Pentru prima oară, văzînd chipul acela cenuşiu, cu ochii închişi şi aplecat într-o parte, mîna aceea pe piept, mi s-a impus deodată întrebarea dacă viaţa este o ispită onorabilă. Răspunsul la întrebare a venit imediat, dictat, poate, de instinctul de conservare, şi-am scris cu înfrigurare o povestire intitulată *Adevărul asupra afacerii Prometeu,* care rămîne pînă în ziua de azi pentru mine adevărul asupra afacerii Prometeu.

Căci e în afară de orice îndoială că am fost înşelaţi asupra adevăratei aventuri a lui Prometeu. Sau mai exact, ne-a fost ascuns sfîrşitul întîmplării. E perfect adevărat că, răpind zeilor focul, Prometeu a fost ferecat în lanţuri de-o stîncă şi că un vultur a început să-i mănînce ficatul. Dar cîtva timp după aceea, cînd zeii şi-au aruncat privirea pe pămînt să vadă ce se mai întîmplă, au văzut nu numai că Prometeu şi-a sfărîmat lanţurile, dar că a pus mîna pe vultur şi că-i mănîncă ficatul, pentru a-şi recăpăta forţele şi a urca din nou la cer.

Sufăr în prezent totuşi de-o boală de ficat. Veţi recunoaşte că am pentru ce : sînt la al zece

mielea vultur. Şi stomacul meu nu mai e ce-a fost odată.

Dar fac şi eu ce pot. În ziua în care o lovitură finală de cioc mă va alunga de pe stînca mea, îi poftesc pe astrologi să pîndească apariţia unui nou semn al Zodiacului : cel al unei potăi omeneşti cu toţi dinţii înfipţi într-un vultur ceresc.

Calea Dante, care duce de la Hotelul-Pensiune Mermonts la Piaţa Buffa, pornea din faţa ferestrei mele. De la masa mea de lucru o zăream pe mama din depărtare. Într-o dimineaţă, mi-a venit o poftă irezistibilă s-o consult asupra tuturor acestor lucruri, s-o întreb ce gîndeşte despre ele. Intrase în camera mea fără nici un motiv, aşa cum făcea adeseori, doar ca să fumeze o ţigară în tăcere, alături de mine. Învăţam tocmai, pentru bacalaureat, nu mai ştiu ce vagă trăsnaie asupra structurii universului.

— Mamă, i-am spus. Mamă. Ascultă.

Mă asculta.

— Trei ani pînă la licenţă, doi ani de serviciu militar...

— Vei fi ofiţer, m-a întrerupt ea.

— Bine, dar asta înseamnă cinci ani. Tu eşti bolnavă.

Căută imediat să mă liniştească.

— Vei avea timp să-ţi termini studiile. Nu vei duce lipsă de nimic, fii liniştit...

— Dumnezeule, nu despre asta e vorba... Mi-e teamă că n-am să ajung... că n-am să ajung la timp...

Asta a pus-o totuşi pe gînduri. A reflectat îndelung, calm. Şi apoi mi-a spus, trăgînd zgomotos aerul pe nas, cu mîinile puse pe genunchi :

— Există o dreptate.

Şi s-a dus să vadă de restaurant.

Mama credea într-o structură a universului mai logică, mai suverană şi mai coerentă decît tot ce puteam eu învăţa în manualul meu de fizică.

Purta în ziua aceea o rochie gri, un fular violet, un colier de perle şi un pardesiu gri aruncat pe umeri. Pusese cîteva kilograme pe ea şi medicul îmi spusese că o mai poate duce ani de zile. Mi-am ascuns obrazul în palme.

Dacă ar apuca măcar să mă vadă în uniformă de ofiţer francez — chiar de-ar fi să n-ajung niciodată ambasador al Franţei sau laureat al Premiului Nobel pentru literatură — unul dintre cele mai frumoase vise ale ei s-ar realiza. Trebuia să intru la Drept în toamna aceea, şi cu un pic de noroc... În trei ani puteam să-mi fac intrarea triumfală la Hotelul-Pensiune Mermonts în uniformă de sublocotenent la aviaţie. Ne fixasem asupra aviaţiei, mama şi cu mine, mai de mult : traversarea Atlanticului de către Lindbergh o impresionase puternic ; şi în privinţa asta mi-era necaz că nu mi-a venit mie cel dintîi ideea. Aveam s-o întovărăşesc în Piaţa Buffa în uniformă albastră cu fireturi de aur, presărată peste tot cu aripi, supusă admiraţiei morcovilor şi legăturilor de praz, Pantaleoni-lor, Renucci-lor, Buppi-lor, Cesari-lor şi Fassoli-lor, defilînd cu mama de braţ, sub Arcul de Triumf

al salamurilor şi al funiilor de ceapă, şi căutînd admiraţia pînă şi în ochiul rotund al şalăului.

Adoraţia naivă a mamei pentru Franţa continua să fie pentru mine un izvor de mirare. Cînd vreun furnizor exasperat o trata drept „venetică împuţită", ea zîmbea, şi, cu o mişcare a bastonului care lua întreaga Piaţă Buffa drept martoră, declara :

— Fiul meu e ofiţer de rezervă şi-l doare-n cot de voi !

Nu făcea deosebire între „este" şi „va fi". Tresa de sublocotenent a căpătat dintr-o dată în ochii mei o însemnătate şi o semnificaţie uriaşă, şi toate visele mele s-au redus provizoriu la acela, mult mai modest, de a defila în uniformă de sublocotenent de aviaţie prin Piaţa Buffa, la braţ cu mama.

CAPITOLUL XXII

M-am înscris la Facultatea de Drept din Aix-en-Provence şi am părăsit Nisa în octombrie 1933. De la Nisa la Aix sînt cinci ore cu autocarul, şi despărţirea a fost sfîşietoare. Am făcut tot posibilul să-mi compun, în ochii pasagerilor, o atitudine bărbătească şi niţeluş ironică, în timp ce mama, peste noapte gîrbovită şi parcă redusă la jumătate, stătea acolo, cu ochii ţintă la mine, cu gura deschisă într-o expresie de dureroasă incomprehensiune. Cînd autocarul

s-a pus în mişcare, a făcut cîţiva paşi pe trotuar, apoi s-a oprit în loc şi a izbucnit în lacrimi. Parcă văd şi-acum buchețelul de violete pe care i-l dădusem şi pe care-l ţinea în mînă. Eu m-am transformat în statuie, ajutat, trebuie să mărturisesc, în eforturile mele, de prezenţa în autocar a unei fetişcane drăguţe care mă privea. Am întotdeauna nevoie de asistenţă ca să dau ce e mai bun în mine. Am făcut cunoştinţă cu ea în timpul călătoriei. Era vînzătoare la o mezelărie din Aix ; mi-a mărturisit că i-a dat şi ei lacrimile în timpul scenei despărţirii noastre, şi-am mai auzit o dată refrenul pe care începusem să-l cunosc atît de bine : „Dar ştiu că aveţi o mamă care vă iubeşte", întovărăşit de-un oftat, o privire visătoare şi un dram de curiozitate.

Camera mea din Aix, pe strada Roux-Alphéran, costa şaizeci de franci pe lună. Mama cîştiga pe vremea aceea cinci sute de franci ; o sută de franci pentru insulină şi îngrijiri medicale, o sută de franci pentru ţigări şi alte cheltuieli mărunte, iar restul era pentru mine. Mai erau şi ceea ce mama numea, cu tact, „micile aranjamente". Mai în fiecare zi, autocarul de la Nisa mi-aducea ceva de-ale mîncării, din rezervele Hotelului-Pensiune Mermonts, şi încet-încet acoperişul din jurul ferestrei de la mansarda în care locuiam a început să semene cu o tarabă din Piaţa Buffa. Vîntul scutura cîrnaţii, ouăle se aliniau în jgheabul streaşinei, spre marea mirare a porumbeilor, brînzeturile se umflau în ploaie, şuncile, fleicile, fripturile realizau efecte

de natură moartă pe acoperiş. Nimic nu era vreodată dat uitării : nici castraveţii muraţi, nici tarhonul cu muştar, nici halvaua grecească, nici curmalele, smochinele, portocalele şi nucile, iar furnizorii din Piaţa Buffa adăugau uneori la toate acestea propriile lor improvizaţii : *pizza* cu brînză şi pastă de peşte a domnului Pantaleoni, faimoasele *gousse d'ail* ale domnului Peppi, o specialitate grozavă, care se înfăţişa sub aspectul unei simple foi de plăcintă, dar care ţi se topea în gură într-o succesiune de arome neaşteptate : de brînză, pastă de peşte, ciuperci, pentru a sfîrşi brusc într-o apoteoză de usturoi cum nu mi-a mai fost dat să cunosc — şi hălci întregi de carne de vacă, pe care domnul Jean mi le expedia personal — să nu se supere faimosul local de noapte parizian cu acelaşi nume[1] — singura vacă autentică de pe acoperiş. Reputaţia cămării mele a făcut înconjurul Facultăţii, şi am putut să leg cîteva prietenii : un poet-chitarist pe nume Sainthomme, un tînăr student-scriitor german care avea ambiţia să fecundeze Nordul de către Sud sau viceversa, nu-mi mai aduc aminte, doi studenţi de la cursul de filozofie al profesorului Segond — şi, natural, mezelăreasa din autocar, pe care am reîntîlnit-o în 1952, mamă a nouă copii, o dovadă că Providenţa a vegheat asupra mea, căci nu avusesem cu ea nici o bătaie de cap. Îmi petreceam timpul liber la cafeneaua „Doi băieţi", sub platanii de

[1] *Le Boeuf sur le toit.*

pe „Cours Mirabeau“, unde am scris un roman. Mama îmi trimitea în mod frecvent bilețele lapidare, cu cîteva fraze bine simțite, pline de îndemnuri la vitejie și la tenacitate ; aduceau cu proclamațiile pe care generalii le adresează trupelor în ajunul înfrîngerii, cu promisiuni de izbîndă și onoare, și cînd am citit pe ziduri, în 1940, faimoasele cuvinte : „Vom învinge pentru că sîntem cei mai puternici“ ale guvernului Reynaud, mi-am amintit de comandantul meu suprem cu o gingașă ironie. Mi-o imaginam adeseori sculîndu-se la șase dimineața, aprinzîndu-și prima țigară, punînd apa la fiert pentru injecție, înfigîndu-și seringa de insulină în pulpă, cum o văzusem de-atîtea ori făcînd, apoi, luînd tocul și scriind la repezeală ordinul de zi, pe care-l arunca la cutie înainte de-a pleca la piață. „Curaj, fiul meu, te vei întoarce acasă cu fruntea încununată de lauri...“ Da, chiar așa ; redescoperea cu o deplină spontaneitate cele mai răsuflate și mai naive clișee ale umanității. Cred că simțea nevoia acestor bilețele, că le scria mai mult pentru a se convinge pe sine și pentru a-și da curaj decît spre folosul meu. Mă mai ruga fierbinte să nu mă bat în duel, căci fusese întotdeauna obsedată de moartea în acest fel a lui Pușkin și a lui Lermontov, și cum geniul meu literar i se părea cel puțin egal cu al lor, se temea să nu fiu al treilea, dacă mă pot exprima astfel. Nu-mi neglijam de fel lucrările literare, nici vorbă de așa ceva. Un nou roman a fost în curînd terminat și expediat editorilor și, pentru prima oară, unul dintre ei, Robert Denoël, a catadicsit să-mi răspundă personal. Socotea, mi-a scris el, că aș putea lua cunoștință cu interes de referatul unuia dintre lectorii săi. După cît se pare, răsfoind cîteva pagini din opera mea, o încredințase unui renumit psihanalist, în speță prințesei Marie Bonaparte, și-mi aducea acum la cunoștință studiul ei de douăzeci de pagini asupra autorului romanului *Vinul morților*. Era destul de limpede. Eram atins de complexul de castrare, de complexul fecal, de tendințe necrofilice și de nu știu cîte alte mici ciudățenii, cu excepția complexului lui Oedip, mă întreb într-adevăr de ce. Pentru prima oară simțeam că am „devenit cineva“ și că încep, în sfîrșit, să justific speranțele și încrederea pe care mama și le pusese în mine.

Deși cartea era refuzată de editor, am fost foarte măgulit de documentul psihanalitic al cărui obiect eram, și-am început să-mi dau de îndată aere și să adopt atitudini pe care aveam impresia că cei din jur le așteaptă de-acum încolo de la mine. Am arătat studiul la toată lumea, și prietenii mei au fost impresionați așa cum se cuvine, în special de complexul meu fecal, care, constituind realmente mărturia unui suflet tenebros și chinuit, le părea culmea eleganței. La cafeneaua „Doi băieți“ devenisem incontestabil cineva și pot spune că, pentru prima oară, harul reușitei a pogorît asupra tinerei mele frunți. Doar mezelăreasa mea a reacționat la citirea documentului într-un mod neașteptat. Latura satanică, supraomenească a firii mele, pe care n-o bănuise pînă atunci, dar

care era astfel scoasă la lumină, o îmboldi dintr-o dată să formuleze pretenţii care depăşeau cu mult mijloacele de care dispuneam, satanice sau nu ; şi mă acuză amarnic de cruzime atunci cînd, sub influenţa unui temperament foarte sănătos, dar destul de simplu, m-am arătat deosebit de mirat faţă de unele din sugestiile ei. Într-un cuvînt, mă tem că n-am fost de fel la înălţimea reputaţiei mele. M-am apucat totuşi să cultiv un gen fatal, după ideea pe care mi-o făceam despre cineva atins de tendinţe necrofilice şi de complexul de castrare ; nu mă arătam niciodată în public fără o forfecuţă pe care o deschideam şi o închideam cu un aer insinuant ; cînd eram întrebat ce fac acolo cu forfecuţa aceea, spuneam : „Nu ştiu, e fără voia mea“, şi camarazii mei se priveau în tăcere. Afişam de asemenea la Facultate un rictus extrem de izbutit, şi-am fost foarte repede cunoscut la Facultatea de Drept ca un discipol al lui Freud, de care nu pomeneam niciodată, dar din lucrările căruia aveam întotdeauna una sub braţ. Am bătut cu mîna mea la maşină referatul în douăzeci de exemplare şi l-am împărţit fetelor la Universitate ; i-am trimis două copii şi mamei, a cărei reacţie a fost identică cu a mea : în sfîrşit, eram o celebritate, fusesem găsit demn de-un document de douăzeci de pagini, şi încă scris de-o prinţesă. Ea a citit documentul clienţilor Hotelului-Pensiune Mermonts şi, întorcîndu-mă la Nisa după primul an de Drept, am fost întîmpinat cu mult interes şi am petrecut o vacanţă plăcută. Singurul

lucru care a neliniştit-o puţin pe mama a fost complexul de castrare, căci se temea să nu-mi dăuneze.

Hotelul-Pensiune Mermonts mergea foarte bine, mama cîştiga aproape şapte sute de franci pe lună, şi s-a hotărît să-mi termin studiile la Paris, ca să-mi fac relaţii. Mama cunoştea un colonel în retragere, un fost administrator în coloni îndepărtat din serviciu şi un viceconsul al Franţei în China, opioman, venit la Nisa pentru o cură de dezintoxicare. S-au arătat cu toţii dispuşi să mă ajute, şi mama simţea că avem, în sfîrşit, o bază solidă pentru pornirea noastră în viaţă, că viitorul ne este asigurat. Pe de altă parte, diabetul ei se agrava, şi dozele de insulină, din ce în ce mai mari, îi provocau crize de hipoglicemie. De cîteva ori, în timp ce se întorcea de la piaţă, se întîmplase să cadă în plină stradă în stare de comă insulinică. Găsise totuşi un mijloc extrem de simplu să preîntîmpine această ameninţare, căci un leşin hipoglicemic, dacă nu e pe loc diagnosticat şi tratat, e aproape întotdeauna fatal. Luase aşadar precauţii să nu iasă niciodată din casă fără un bileţel prins vizibil cu acul sub mantou : „Sînt diabetică. Dacă mă găsiţi leşinată, vă rog să-mi daţi zahărul aflat în punguţa din geantă. Mulţumesc.“ A fost o idee excelentă, care ne-a scutit de multe griji şi i-a îngăduit mamei să plece în fiecare dimineaţă de acasă plină de încredere, cu bastonul în mînă. Uneori, cînd o vedeam ieşind din casă şi pornind-o pe străzi, o spaimă ucigătoare punea

stăpînire pe mine, un sentiment de neputință, de rușine, o panică înfiorătoare, care-mi îmbrobonea fruntea de sudoare. O dată, cu timiditate, am sugerat că ar fi, poate, mai bine să întrerup studiile, să-mi găsesc de lucru, să cîștig bani. N-a spus nimic, m-a privit cu imputare și a început să plîngă. N-am mai adus niciodată vorba despre asta.

N-o auzeam plîngîndu-se cu-adevărat decît de scara circulară care ducea de la restaurant la bucătărie și pe care trebuia s-o coboare și s-o urce de douăzeci de ori pe zi. Mă anunță totuși că are, după părerea medicului, o inimă „bună" și că nu există motive de îngrijorare.

Împlinisem nouăsprezece ani. N-aveam o inimă de piatră. Sufeream cumplit. Un sentiment de devirilizare din ce în ce mai obsedant mă stăpînea și luptam contra lui ca toți ceilalți bărbați înaintea mea, voind să se asigure pe ei înșiși că sînt virili. Dar nu era de ajuns. Trăiam din munca ei, din sănătatea ei. Doi ani cel puțin mă despărțeau de clipa cînd aș fi putut, în sfîrșit, să încep a-mi ține făgăduiala, venind acasă cu tresa de sublocotenent și aducîndu-i în felul acesta prima izbîndă a vieții ei. N-aveam dreptul să mă eschivez și să-i refuz ajutorul. Amorul-propriu, virilitatea, demnitatea, toate acestea nu puteau intra la socoteală. Legenda viitorului meu era ceea ce o ținea în viață. Nu putea fi vorba să mă indignez, să fac pe dezgustatul. Trebuia să las pentru mai tîrziu fasoanele și mutrele, răzvrătirile de modestie și drăgălașele mișcări din bărbie.

Tot pentru mai tîrziu și concluziile filozofice și politice, învățămintele trase și moralitățile, știind prea bine că demonstrația nemiloasă pe care-o purtam în carnea și în sîngele meu de la cea mai fragedă vîrstă mă condamna să lupt pentru o lume în care să nu mai existe oameni părăsiți. În așteptare, aveam datoria să-mi ascund rușinea și să-mi continui cursa contra ceasornicului, pentru a încerca să-mi țin făgăduiala și a da unui vis absurd și tandru temeiul de care avea nevoie spre a rămîne în viață.

Mai aveam de făcut doi ani la Drept, plus doi ani serviciul militar, plus... Scriam pînă la unsprezece ore pe zi.

O dată, Dl. Pantaleoni și Dl. Bucci au adus-o de la piață într-un taxi cu fața încă palidă, cu părul răvășit, dar cu o țigară în gură și cu surîsul care să mă liniștească gata pregătit.

Nu mă simt vinovat. Dar dacă toate cărțile mele sînt pline de apeluri la demnitate, la dreptate, dacă în ele se vorbește atît de mult despre cinstea de-a fi om, e, poate, pentru că am trăit, pînă la vîrsta de douăzeci și doi de ani, din munca unei femei bătrîne, bolnave și surmenate. Îi port multă pică din această pricină.

CAPITOLUL XXIII

Vara a fost tulburată de un eveniment neașteptat. Într-o bună dimineață, un taxi s-a oprit în fața Hotelului-Pensiune Mermonts, din care

a coborît mezelăreasa mea. S-a dus la mama, căreia i-a jucat marea scenă cu lacrimi, hohote de plîns, amenințări cu sinuciderea și arderea pe rug. Mama s-a simțit extrem de măgulită : era exact ce aștepta de la mine. Devenisem, în sfîrșit, un om de lume. În aceeași zi, întreaga Piață Buffa a fost pusă la curent. În ce-o privește pe mezelăreasă, punctul ei de vedere era foarte simplu : trebuia s-o iau de nevastă. Și-a întovărășit somația cu unul dintre cele mai stranii argumente ce mi-a fost dat să aud din partea unei fete-mame abandonate :

— M-a pus să citesc din Proust, din Tolstoi și din Dostoievski, a declarat nefericita, cu o privire să-ți sfîșie inima, și-alta nu. Ce mă fac acum ?

Trebuie să spun că mama s-a arătat foarte surprinsă de această dovadă flagrantă a intențiilor mele și mi-a aruncat o privire plină de mîhnire. Mersesem evident prea departe. Mă simțeam la rîndul meu destul de încurcat, pentru că așa stăteau lucrurile : o pusesem pe Adela să înghită tot Proust, volum după volum, și, în ochii ei, era ca și cum i-aș fi comandat rochia de mireasă. Dumnezeu să mă ierte ! O pusesem chiar să învețe pe dinafară pasaje întregi din *Așa grăit-a Zarathustra* și evident că nu mă mai puteam gîndi să bat în retragere... Nu rămăsese propriu-zis gravidă de pe urma „creațiilor" mele, dar nu e mai puțin adevărat că aceste opere o puseseră într-o stare de spirit interesantă.

Ceea ce m-a îngrozit a fost cînd am simțit-o pe mama că e pe cale să cedeze. A devenit deodată, cu Adela, de-o blîndețe extraordinară și un fel de uimitoare solidaritate feminină s-a stabilit între cele două noi prietene. Mă măsurau din cap pînă-n picioare cu reproș. Oftau împreună. Șușoteau. Mama i-a oferit un ceai Adelei și, semn de bunăvoință cu totul specială, i-a dat să guste din prăjitura cu fragi făcută de ea. Asemenea dulciuri îi erau, bineînțeles, interzise mamei, și-i îndopa cu ele pe cîțiva aleși pe sprînceană, rugîndu-i după aceea să-i descrie efectul produs. Mezelăreasa mea, șireată foc, a știut să găsească cuvintele cele mai potrivite. Simțeam că sînt pierdut. După ceai, mama m-a poftit în birou.

— O iubești cu-adevărat ?

— Nu. Mi-e dragă, dar n-o iubesc.

— Atunci de ce i-ai făcut promisiuni ?

— Nu i-am făcut nici o promisiune.

Mama m-a privit cu reproș.

— Cîte volume are Proust ?

— Ascultă, mamă...

Ea a dat din cap.

— Nu e bine, a spus ea. Nu, nu e bine.

Brusc, glasul a început să-i tremure și, spre stupoarea mea, am observat că plînge. Mă fixa cu o atenție pe care o cunoșteam îndeajuns, zăbovea asupra fiecăreia din trăsăturile chipului meu — am știut deodată că e în căutarea unei asemănări și mi-a fost aproape teamă că-mi cere să mă apropii de fereastră și să ridic ochii.

Nu m-a silit totuşi să mă însor cu mezelăreasa mea, scutind-o în acest fel de-o soartă crudă, şi cînd, douăzeci de ani mai tîrziu, Adela m-a prezentat în chip triumfal celor nouă copii ai ei, nu m-a mirat de fel mărturia de călduroasă recunoştinţă pe care şi-a manifestat-o întreaga familie faţă de mine: îmi datorau totul. Soţul Adelei nu s-a înşelat de loc în această privinţă şi mi-a strîns mîna îndelung şi cu efuziune. Am privit cele nouă chipuri angelice ridicate spre mine, şi-am simţit în jurul meu tihna plăcută a acestui minunat cămin, mi-am aruncat discret ochii asupra bibliotecii, unde figurau numai *Aventurile Picioarelor Nichelate*, şi-am avut sentimentul de-a fi reuşit totuşi ceva în viaţă, şi de-a fi fost un tată bun — prin abţinere.

Se apropia toamna şi plecarea mea la Paris devenea iminentă. Opt zile înainte de îmbarcarea pentru Babilon mama a avut o criză religioasă. Pînă atunci n-o auzisem niciodată vorbind despre Dumnezeu altfel decît cu un oarecare respect burghez, ca despre cineva care a reuşit foarte bine în viaţă. Dăduse întotdeauna dovadă de multă consideraţie faţă de Creator, dar cu acel soi de deferenţă pur verbală şi impersonală pe care-o rezerva oamenilor sus-puşi. Am fost aşadar destul de mirat cînd, după ce şi-a îmbrăcat mantoul şi şi-a luat bastonul, m-a rugat s-o întovărăşesc la Biserica rusească din Parcul Imperial.

— Dar credeam că sîntem mai mult sau mai puţin evrei?

— Nu face nimic. Îl cunosc pe preot.

Am găsit explicaţia valabilă. Mama credea în eficienţa relaţiilor personale pînă şi în raporturile cu Atotputernicul.

Îmi întorsesem de mai multe ori faţa spre Dumnezeu, în adolescenţă, mă convertisem chiar de-a binelea, deşi în mod provizoriu, cînd mama avusese prima ei criză de hipoglicemie şi cînd asistasem, neputincios, la acea comă insulinică. Imaginea chipului pămîntiu, a capului aplecat, a mîinii pe piept, a acelei sleiri a forţelor, în vreme ce mai avea atîtea de dus în cîrcă, mă împinsese deodată în prima biserică întîlnită în cale, care s-a întîmplat să fie biserica Notre-Dame. Am făcut-o în taină, de teamă ca mama să nu vadă în acest apel la un ajutor dinafară un semn al lipsei de încredere şi de credinţă în ea şi, totodată, un indiciu al stării grave în care se afla. Mi-era teamă să nu-şi închipuie deodată că nu mă mai bizui pe ea, că mă adresez altcuiva, şi că, întorcîndu-mă astfel spre un altul, pur şi simplu o părăsesc. Dar în foarte scurtă vreme, ideea pe care mi-o făcusem despre măreţia divină mi-a apărut ca neputînd fi conciliată cu ceea ce vedeam pe pămînt, şi eu *aici* voiam să văd pe chipul mamei mele un zîmbet de fericire. Cu toate acestea, nu suport cuvîntul „ateu", îl găsesc prea îngust, are mirosul prăfuit al secolelor, are în el ceva învechit şi mărginit, pe care nu-l pot defini, dar care mă scoate din sărite, ca tot ce manifestă mulţumire de sine şi se pretinde cu suficienţă pe deplin eliberat şi lămurit.

— Bine. Să mergem la Biserica rusească din Parcul Imperial.

I-am oferit braţul. Avea încă un mers destul de vioi, acel mers hotărît al oamenilor care au un scop în viaţă. Purta acum ochelari, nişte ochelari cu ramă de baga, care sporeau frumuseţea ochilor ei verzi. Avea faţa plină de riduri, ofilită, şi nu mai stătea la fel de dreaptă ca înainte. Se sprijinea din ce în ce mai mult de baston. N-avea totuşi decît cincizeci şi cinci de ani. Suferea acum şi de-o eczemă cronică la încheieturile mîinilor. Nu e drept ca fiinţele umane să fie astfel tratate. Mi se întîmpla în perioada aceea să visez că m-am transformat în copac, cu coaja foarte scorţoasă, sau în elefant, cu o piele de o sută de ori mai groasă ca a mea. Mi se mai întîmpla, cum mi se mai întîmplă şi azi, să-mi iau floreta, s-o pornesc pe cîmp şi, fără nici un fel de salut de rigoare, să încrucişez spada cu fiecare rază de lumină venită din cer. Iau poziţie de atac, fandez cu dreptul, săr, mă reped, încerc să străpung, un strigăt îmi ţîşneşte uneori din piept — „Aha !“ — mă năpustesc înainte, caut duşmanul, fac o fentă, mă destind, cam aşa cum odinioară, pe terenul de tenis al Parcului Imperial, executam dansul disperat în urmărirea mingilor pe care nu izbuteam să le ating.

Dintre toţi spadasinii, l-am admirat mult pe Malraux. E cel pe care-l prefer pe teren. Îndeosebi prin poemul lui asupra artei mi-a apărut Malraux drept un mare autor-actor al propriei sale tragedii. Un mim, mai curînd, un

mim universal : cînd, de unul singur pe deal, cu faţa la cer, jonglez cu cele trei mingi ale mele, pentru a arăta ce-mi poate pielea, mă gîndesc la el. Alături de Chaplin de odinioară, e fără îndoială cel mai cumplit mim al dramei „om“ pe care acest secol l-a cunoscut. Această gîndire scăpărătoare, condamnată să se rezume la artă, această mînă întinsă spre veşnicie şi care nu poate apuca decît o altă mînă de om, această inteligenţă strălucită, nevoită să se mulţumească cu ea însăşi, această tulburătoare aspiraţie de-a străpunge, de-a ghici, de-a escalada, de-a transcende, şi care nu ajunge în cele din urmă decît la frumos, au însemnat pentru mine, pe teren, o frăţească încurajare.

Mergeam de-a lungul bulevardului Carlone, spre bulevardul Ţareviciului. Biserica era goală şi mama se arătă mulţumită că are astfel, într-o anumită măsură, exclusivitatea.

— Nu sîntem decît noi, zise ea. N-o să avem de aşteptat.

Se exprima ca şi cum Dumnezeu ar fi fost un medic, unde am avut norocul să sosim la o oră cînd nu e lume. Şi-a făcut cruce ; mi-am făcut şi eu cruce. A îngenuncheat în faţa altarului ; am îngenuncheat şi eu alături de ea. Lacrimile i se iviră pe obraji şi buzele ei bolborosiră vechi rugăciuni ruseşti, în care cuvintele *Iesus Christos* reveneau mereu. Stăteam alături de ea, cu ochii în jos. Se lovea în piept, şi deodată, fără să se întoarcă spre mine, a şoptit :

— Jură-mi că n-ai să primeşti niciodată bani de la femei !

— Jur.
Ideea că şi ea e o femeie nu-i trecea prin minte.
— Doamne, ajută-l să reziste, ajută-l să stea neclintit, ocroteşte-l de boli !
Întorcîndu-se spre mine :
— Jură-mi că ai să te fereşti ! Făgăduieşte-mi că n-ai să iei nici o boală !
— Îţi făgăduiesc.
Mama a rămas acolo o bună bucată de vreme, fără să se roage, plîngînd doar. Apoi am ajutat-o să se ridice şi am pornit-o din nou pe stradă. Şi-a şters lacrimile şi s-a arătat dintr-o dată foarte mulţumită. Avea chiar o urmă de şiretenie aproape copilărească pe figură cînd s-a întors ultima oară spre biserică.
— Nu poţi niciodată să ştii, a zis ea.
A doua zi de dimineaţă am luat autocarul pentru Paris. Înainte de plecare, m-am aşezat şi am stat aşa o clipă, după vechea superstiţie rusească, pentru a neutraliza piaza-rea. Mama îmi dăduse cinci sute de franci, pe care m-a silit să-i pun într-o punguţă, sub cămaşă, la brîu, în eventualitatea, desigur, că autocarul ar fi atacat de bandiţi. M-am legat cu jurămînt faţă de mine însumi că sînt ultimii bani pe care-i primesc de la ea şi, cu toate că nu m-am ţinut întru totul de vorbă, m-a uşurat mult pe moment.
La Paris m-am închis într-o cameră de hotel minusculă şi, neglijînd cursurile Facultăţii de Drept, m-am pus pe scris cu nemiluita. La prînz mă duceam pe strada Mouffetard, unde cumpăram pîine, brînză şi, fireşte, castraveţi muraţi. Nu izbuteam niciodată să ajung acasă cu castraveţii neatinşi : îi mîncam pe loc, în plină stradă. A fost, săptămîni de-a rîndul, unica sursă de mulţumire. Tentaţiile, totuşi, nu lipseau. În timp ce, în picioare, rezemat de-un perete, îmi mîncam castraveţii spre a prinde puteri, privirea mi-a fost în cîteva rînduri atrasă de frumuseţea nemaiîntîlnită a unei fete, cu nişte ochi negri şi cu un păr brun de-o gingăşie fără precedent în istoria părului omenesc. Îşi făcea cumpărăturile la aceeaşi oră ca mine şi luasem obiceiul s-o pîndesc cînd trece pe stradă. Nu aşteptam absolut nimic din partea ei — nu-i puteam oferi nici măcar un bilet de cinema — tot ce doream era să-mi pot consuma castravetele savurînd-o din ochi. Am avut întotdeauna tendinţa să mă apuce foamea în faţa frumuseţii, în faţa peisajelor, culorilor, femeilor. Sînt un consumator înnăscut. Fata şi-a dat de altminteri seama de privirea ciudată pe care i-o aruncam în timp ce-mi mîncam castraveţii. Trebuie să fi fost surprinsă de gustul meu lipsit de cumpătare pentru crudităţi, de rapiditatea cu care le înghiţeam şi, privind drept înainte, avea totuşi un zîmbet uşor cînd trecea pe lîngă mine. Pînă la urmă, într-o zi, întrecîndu-mă cu firea prin înghiţirea unui castravete enorm, nu s-a mai putut reţine şi mi-a spus, în trecere, cu o nuanţă de sinceră solicitudine în glas :
— Zău aşa, într-o zi o să plesneşti !

Am făcut cunoştinţă. Am avut norocul ca prima fată de care m-am îndrăgostit la Paris să fie o fiinţă total dezinteresată. Era studentă şi, împreună cu sora ei, cu siguranţă cea mai frumoasă fată din Cartierul Latin pe vremea aceea. Tineri cu maşină îi făceau o curte nebună, şi pînă în ziua de azi, după douăzeci de ani, cînd mi se întîmplă s-o zăresc prin Paris, inima începe să-mi bată mai cu putere şi intru în prima băcănie rusească întîlnită în cale să cumpăr o jumătate litră de castraveţi.

Într-o dimineaţă, cînd nu mai aveam în buzunar decît cincizeci de franci şi un nou apel adresat mamei devenea imperios necesar, deschizînd săptămînalul *Gringoire*, am dat peste nuvela mea *Vijelia*, tipărită pe-o pagină întreagă, şi de numele meu, cules cu litere groase, peste tot unde era cazul.

Am împăturit săptămînalul încet şi m-am dus acasă. Nu eram bucuros de fel, dimpotrivă, mă simţeam ciudat de obosit şi de trist: era prima lovitură cu bîta în baltă.

În schimb, e greu de descris senzaţia pe care publicarea nuvelei a provocat-o în Piaţa Buffa. Un aperitiv de onoare i-a fost oferit mamei de către membrii corporaţiei şi s-au pronunţat discursuri, cu accentul provensal respectiv. Mama a băgat numărul revistei în geantă şi nu s-a mai despărţit niciodată de el. La cea mai mică sfadă, îl scotea din geantă, îl despăturea, vîra pagina împodobită cu numele meu sub nasul adversarului şi spunea:

— Nu uita cu cine ai cinstea să vorbeşti!

După care, cu capul sus, părăsea biruitoare terenul, urmărită de privirile năucite ale celor din jur.

Nuvela mi-a fost plătită cu o mie de franci şi de data aceasta, mi-am pierdut capul cu desăvîrşire. Nu mai văzusem niciodată atîta bănet şi, sărind deodată de la o extremă la alta, ca persoana pe care-o cunoşteam atît de bine, m-am simţit la adăpost de orice nevoie pînă la sfîrşitul zilelor. Primul lucru pe care l-am făcut a fost să mă duc la braseria Balzar, unde m-am delectat cu două porţii de varză călită şi cu un rasol de vacă. Am fost întotdeauna un mare mîncău şi, pe măsură ce mă împuţinez, mănînc din ce în ce mai mult. Am închiriat o cameră la etajul cinci, cu fereastră la stradă, şi am scris cît se poate de calm o scrisoare mamei, în care i-am explicat că am de-aici înainte un contract permanent cu *Gringoire*, ca şi cu multe alte publicaţii, şi că, dacă are nevoie de bani, n-are decît să-mi dea de veste. I-am expediat telegrafic un flacon de parfum imens şi un buchet de flori. Mi-am cumpărat o cutie de ţigări şi o vestă de sport. Ţigările mă ameţeau, dar, hotărît să trăiesc bine, le-am fumat pe toate. După aceea, punînd mîna pe stilou, am scris una după alta trei nuvele, care mi-au fost toate înapoiate, nu numai de *Gringoire* ci şi de toate celelalte săptămînale pariziene. Timp de şase luni, nici una din operele mele n-a văzut lumina tiparului. Erau socotite prea „literare". Nu înţelegeam ce mi se întîmplă. Am înţeles mai tîrziu. Încurajat de primul succes, m-am

lăsat purtat de nesățioasa-mi nevoie de-a prinde cu orice preț ultima minge, de-a ajunge dintr-o singură trăsătură de condei pînă la capătul problemei, și cum problema n-avea capăt, iar eu, orice s-ar spune, n-aveam brațul destul de lung, m-am văzut o dată mai mult redus la rolul de clovn care se agită și țopăie pe terenul de tenis din Parcul Imperial, iar exhibiția mea, oricît de tragică și burlescă, nu putea decît să dezguste publicul prin neputința ei de a domina ceea ce nu izbutea nici măcar să apuce, în loc să-i dea încredere prin ușurința și măiestria cu care profesioniștii știu să se mențină întotdeauna cu ușurință dincoace de limita superioară a mijloacelor lor. Mi-a trebuit multă vreme ca să înțeleg că cititorul are dreptul la anumite menajamente și că ești dator să-i indici, ca și la Hotel-Pensiune Mermonts, numărul camerei, să-i dai cheia și să-l întovărășești la etaj pentru a-i arăta unde se află lumina și obiectele de primă necesitate.

M-am trezit foarte repede într-o situație materială disperată. Nu numai că banii mi s-au evaporat cu o repeziciune de necrezut, dar n-am încetat să primesc scrisori de la mama pline de mîndrie și recunoștință, în care-mi cerea să-i anunț cu anticipație datele cînd urmează să apară viitoarele mele capodopere, spre a le putea arăta întregului cartier.

Nu m-a lăsat inima să-i mărturisesc buclucul. Am recurs la un subterfugiu deosebit de îndemînatic, de care sînt foarte mîndru pînă în ziua de azi.

I-am scris mamei o misivă în care i-am explicat că directorii revistelor îmi cer nuvele comerciale, de-un nivel atît de coborît că am refuzat să-mi terfelesc reputația literară semnîndu-le cu numele meu. Urmează așadar, i-am mărturisit, să semnez aceste subproducții cu tot felul de pseudonime — rugînd-o în același timp să nu divulge în jurul ei expedientul la care am recurs, spre a nu-i mîhni pe prieteni, pe profesorii liceului din Nisa, într-un cuvînt, pe toți cei care au încredere în geniul și în integritatea mea.

După care, cu multă seninătate, decupam în fiecare săptămînă lucrările diferiților confrați publicate de săptămînalele pariziene și i le trimiteam mamei, cu conștiința împăcată și cu sentimentul datoriei împlinite.

Soluția aceasta rezolva aspectul moral al problemei, în vreme ce aspectul ei material rămînea neatins. Nu mai aveam cu ce să-mi plătesc chiria și treceau zile întregi fără să bag nimic în gură. Aș fi crăpat mai curînd de foame decît să-i spulber mamei triumfalele ei iluzii.

O seară deosebit de sumbră îmi vine în minte ori de cîte ori mă gîndesc la această perioadă din viața mea. Nu mîncasem nimic din ajun. Îl vizitam deseori pe unul din colegii mei, care locuia cu părinții în apropiere de stația Lecourbe a metroului, și băgasem de seamă că, dacă îmi calculam bine sosirea, eram aproape întotdeauna reținut la masă.

Cu stomacul ghiorăind de foame, m-am hotărît să le fac o mică vizită de curtoazie. Am

luat totuşi unul din manuscrise cu mine, pentru a citi ceva domnului şi doamnei Bondy, faţă de care mă simţeam întotdeauna foarte bine dispus. Eram lihnit de foame şi calculam cu grijă timpul pentru a sosi la supă. Începusem să simt limpede aroma delicioasei supe de cartofi cu praz încă din Piaţa Contrescarpe, cînd mai erau patruzeci şi cinci de minute de mers pînă la strada Lecourbe — pentru că n-aveam cu ce să iau metroul. Îmi înghiţeam saliva şi trebuie să fi avut în ochi sclipiri de poftă neînfrîntă, căci femeile singure pe care le întîlneam se dădeau uşor la o parte şi grăbeau pasul. Eram aproape sigur că va mai fi şi salam unguresc, şi tort cu şocolată — aveau întotdeauna. Cred că nu m-am dus niciodată la o întîlnire amoroasă cu o mai minunată anticipare, sentimentală desigur.

Cînd am ajuns în cele din urmă la destinaţie, animat de cele mai calde simţăminte prieteneşti, n-a răspuns nimeni la sonerie : prietenii mei erau plecaţi.

M-am aşezat pe scară şi am aşteptat o oră, şi încă o oră. Dar pe la unsprezece, un sentiment de elementară demnitate — îţi rămîne întotdeauna pe undeva — m-a împiedicat să le aştept întoarcerea pînă la miezul nopţii, ca să le cer de mîncare.

M-am ridicat şi am străbătut în sens invers blestemata stradă Vaugirard, într-o stare de frustrare uşor de închipuit.

Aci se situează o altă culme a vieţii mele de campion.

Ajuns la Luxembourg, am trecut prin faţa braseriei Médicis. Ghinionul a făcut ca la această oră tîrzie să pot vedea, prin perdeaua albă de tul, un burghez de treabă mîncînd un muşchi de vacă cu cartofi prăjiţi.

M-am oprit în loc, am aruncat o privire fripturii, şi-am căzut pur şi simplu leşinat.

Leşinul nu se datora faptului că mi-era foame. E-adevărat că nu mîncasem din ajun, dar aveam pe vremea aceea o vitalitate care nu se temea de nici o încercare şi mi se întîmplase adeseori să rămîn două zile nemîncat, fără ca pentru aceasta să mă sustrag obligaţiilor de orice fel.

Leşinasem de furie, de indignare şi de umilinţă. Nu puteam admite ca o făptură omenească să se afle într-o asemenea situaţie, şi nu admit nici azi. Mi s-a făcut gura pungă de furie, mi s-au strîns pumnii, mi s-a tulburat vederea, şi-am căzut cît eram de lung pe trotuar. Trebuie să fi rămas aşa o bună bucată de timp, deoarece, cînd am deschis ochii, am zărit în jurul meu o adevărată îngrămădeală. Eram bine îmbrăcat, purtam şi mănuşi, şi nu i-a putut trece nimănui prin minte motivul leşinului meu. Chemaseră ambulanţa şi mă încerca grozav ispita să mă las luat : eram sigur că la spital, într-un fel sau altul, o să găsesc mijlocul să-mi umplu burta cu ceva. Dar nu m-am lăsat pradă acestei facilităţi. Cu cîteva cuvinte de scuze, m-am fofilat prin mulţime şi am venit acasă. Lucru cu-adevărat remarcabil, nu-mi mai era foame. Şocul umilinţei şi leşinul au făcut ca stomacul să treacă undeva pe planul al doilea. Am aprins lumina, am luat

stiloul şi am început să scriu o nuvelă, *Femeiuşca,* apărută în *Gringoire* cîteva săptămîni mai tîrziu.

Mi-am făcut şi un examen de conştiinţă. Am descoperit că mă iau prea mult în serios şi că sînt lipsit totodată de modestie şi de umor. Îmi lipsise în acelaşi timp încrederea în semenii mei şi nu încercasem îndeajuns să explorez posibilităţile firii omeneşti, care, oricum, nu putea să fie pe de-a întregul lipsită de generozitate. Am făcut o experienţă chiar a doua zi dimineaţă, şi vederile mele optimiste şi-au găsit pe deplin confirmarea. Am început prin a împrumuta cinci franci de la băiatul de serviciu, pretextînd că mi-am pierdut portofelul. După care, m-am dus la Capoulade, am comandat o cafea şi am vîrît temeinic mîna în coşul cu cornuri. Am mîncat şapte. Am comandat încă o cafea. Apoi l-am fixat cu gravitate pe chelner în ochi — nefericitul nu bănuia o clipă că în persoana lui întreaga omenire trecea în clipa aceea un examen.

— Cît am de plată ?

— Cîte cornuri ?

— Unu, am zis eu.

Chelnerul s-a uitat la coşul aproape gol. Apoi s-a uitat la mine. Apoi s-a uitat din nou la coş. Apoi a dat din cap.

— Drace, zise el. Exageraţi, oricum.

— Poate două, am zis eu.

— Bun, e-n regulă, am înţeles, zise chelnerul. Că nu-s prost. Două cafele, un corn, asta face şaptezeci şi cinci de centime.

Am ieşit de-acolo transfigurat. Ceva cînta în sufletul meu : probabil cornurile. Din ziua aceea

am devenit cel mai bun client al cafenelei Capoulade. Uneori, nefericitul de Jules, aşa îl chema pe acest mare francez, scotea un timid icnet de protest, fără prea multă convingere.

— Ai putea merge să te-ndopi şi-n altă parte, nu ? O să ajung să am neplăceri cu şeful.

— Nu pot, i-am zis eu. Tu eşti tatăl şi mama mea.

Uneori, se avînta în vagi probleme de aritmetică, pe care le ascultam distrat.

— Două cornuri ? Îndrăzneşti să te uiţi în ochii mei şi să spui asta ? Erau nouă cornuri în coş acu' trei minute !

Priveam observaţia cu răceală.

— Sînt hoţi peste tot, îi spuneam.

— Ei, drace ! spunea Jules cu admiraţie. Da' ştiu că ai tupeu ! Ce studiezi ?

— Dreptul. Îmi dau licenţa în drept.

— Halal pezevenghi ! făcu Jules.

Ne-am împrietenit. Cînd mi-a apărut a doua nuvelă în *Gringoire,* i-am oferit un exemplar cu dedicaţie.

Apreciez că în intervalul 1936—1937 am mîncat fără să plătesc, la cafeneaua Capoulade, între o mie şi o mie cinci sute de cornuri. Interpretam faptul ca un fel de bursă de studii pe care mi-o acorda întreprinderea.

Mi-au rămas foarte dragi cornurile. Găsesc că forma lor, modul în care se lasă ronţăite, prospeţimea lor, au ceva simpatic şi prietenesc. Nu le mai diger la fel de bine ca altădată şi raporturile dintre mine şi ele au devenit mai

mult sau mai puţin platonice. Dar îmi place să le ştiu acolo, în coşurile lor, pe tejghea. Au făcut mai mult pentru studenţime decît a Treia Republică. Cum ar spune Generalul de Gaulle, sînt nişte buni francezi.

CAPITOLUL XXIV

A doua nuvelă din *Gringoire* a apărut la timp. Mama îmi scrisese tocmai o scrisoare indignată, făcîndu-mi cunoscută intenţia ei de a-l înfunda, cu bastonul în mînă, pe-un individ sosit la hotel şi care se pretindea autorul unei povestiri pe care-o publicasem sub pseudonimul André Corthis. Am fost înspăimîntat: André Corthis exista cu-adevărat şi era efectiv autorul nuvelei. Trebuia de urgenţă să-i ofer mamei ceva care s-o potolească. Publicarea nuvelei *Femeiuşca* venea la ţanc şi trompetele gloriei răsunară din nou în Piaţa Buffa. Dar înţelesesem de astă dată că nu putea să fie vorba de-a trăi numai de pe urma scrisului şi am pornit să-mi caut de „lucru", cuvînt pe care-l rosteam cu hotărîre şi niţeluş misterios.

Am fost rînd pe rînd chelner într-un restaurant din Montparnasse, transportor cu tricicleta al firmei „Lunch-Dîner-Repas Fins", recepţionist într-un mare hotel din Piaţa Etoile, figurant în filme, spălător de vase la Larue, la Ritz, şi însărcinat să ţin registrul-jurnal la

Hotel Lapérouse. Am lucrat la Circul de Iarnă, la „Mimi Pinson", am fost agent de publicitate turistică pentru ziarul *Le Temps*, şi am întreprins, în numele unui reporter al săptămînalului *Voilà*, o anchetă aprofundată asupra decorului, atmosferei şi personalului a peste o sută de case de toleranţă din Paris. *Voilà* n-a publicat niciodată ancheta, şi-am aflat cu multă indignare că am lucrat, fără să ştiu, pentru un ghid confidenţial al turiştilor. Pe deasupra, n-am primit nici un ban pentru toată munca asta, „ziaristul" în chestiune dispărînd fără urmă. Am lipit etichete pe cutii şi sînt probabil unul din puţinii oameni care au, dacă nu ţesălat, cel puţin pictat girafe, operaţie deosebit de delicată, într-o mică fabrică de jucării, unde stăteam trei ore pe zi cu pensula în mînă. Dintre toate meseriile pe care le-am practicat pe vremea aceea, cea de recepţionist într-un mare hotel din Piaţa Etoile a fost pe departe cea mai neplăcută. Am fost neîncetat privit de sus de către recepţionistul-şef, care-i dispreţuia pe „intelectuali" — se ştia că sînt student la Drept — şi toţi băieţii de serviciu erau pederaşti. Mi-era greaţă de aceşti tineri de paisprezece ani care veneau să-ţi ofere, în termeni lipsiţi de orice echivoc, serviciile cele mai precise. După aşa ceva, vizitarea caselor de toleranţă pentru *Voilà* a fost ca o adiere de aer proaspăt.

Să nu se creadă că m-am apucat aci să arunc anatema asupra homosexualilor. N-am nimic comun cu ei. Personalităţi dintre cele mai eminente ale acestui viciu m-au sfătuit adeseori

discret să-mi fac un examen psihanalitic, să văd dacă nu sînt cumva recuperabil şi să descopăr dacă dragostea mea pentru femei n-ar fi cumva cauzată de vreun traumatism din anii copilăriei, de care aş putea fi lecuit. Am o fire meditativă, puţin tristă, şi înţeleg destul de bine că în epoca noastră, după toate cîte i s-au întîmplat, începînd cu lagărele de concentrare, robia sub mii de forme şi bomba cu hidrogen, omul e în stare, în definitiv, s-o facă şi pe-asta... După ce-am acceptat tot ce-am acceptat, cu laşitate şi servitute, îţi vine greu să înţelegi ce drept am avea să facem deodată pe dezgustaţii şi pe dificilii. Cred însă că ar fi bine ca oamenii din epoca noastră să păstreze neatins măcar un colţişor al persoanei lor, spre a-şi mai rezerva ceva pentru viitor, spre a mai avea ceva de cedat.

Îndeletnicirea mea preferată a fost aceea de transportor cu tricicleta. Mi-a plăcut întotdeauna să mă uit la mîncăruri şi nu-mi displăcea să pedalez pe străzile Parisului ducînd cu mine tot felul de mîncăruri bine preparate. Oriunde mă duceam, eram primit cu satisfacţie şi cu un zel curtenitor. Eram întotdeauna aşteptat. Într-o zi, a trebuit să duc o masă aleasă, icre negre, şampanie, ficat de gîscă — asta viaţă, ce mai tura-vura — în Piaţa Ternes. La etajul cinci : o garsonieră. Am fost primit de un domn distins, cu păr cărunt, care trebuie să fi avut vîrsta mea de azi. Purta o haină de casă. Masa era pregătită pentru două persoane. Domnul, în persoana căruia am recunoscut un scriitor foarte celebru pe vremea aceea, şi-a aruncat asupra alimentelor o privire dezgustată. Mi-am dat imediat seama că e foarte abătut.

— Tinere, mi-a zis el, ţine minte ce-ţi spun : toate femeile sînt nişte curve. Ar fi trebuit s-o ştiu. Am scris şapte romane pe tema asta.

S-a uitat cu scîrbă la icrele negre, la şampanie şi la puiul în aspic. A oftat.

— Ai vreo amantă ?

— Nu, i-am răspuns. N-am un chior în buzunar.

S-a arătat favorabil impresionat.

— Eşti foarte tînăr, a zis el, dar se pare că te pricepi la femei.

— Am cunoscut şi eu acolo, una, două, i-am spus cu modestie.

— Stricate ? mă întrebă el plin de nădejde.

Mă uitam chiorîş la icrele negre. Puiul în aspic nu era rău nici el.

— Nu-mi vorbiţi de ele, i-am zis.

Am făcut spume la gură ponegrindu-le.

Părea satisfăcut.

— Te-au înşelat ?

— Vai de capul meu ! am făcut eu, cu un gest de resemnare.

— Cu toate astea, eşti tînăr şi, pe deasupra, băiat drăguţ.

— Maestre, i-am zis, luîndu-mi cu mare greutate ochii de pe puiul în aspic. Mi-au pus coarne, maestre, mi-au pus coarne cu neruşinare. Amîndouă femeile pe care le-am iubit ca un nebun m-au lăsat cu buza umflată pentru

nişte bărbaţi de cincizeci de ani — ce cincizeci ? Unul dintre ei avea şaptezeci de ani bătuţi pe muche.

— Ce vorbeşti ! a zis el cu o vădită satisfacţie. Povesteşte. Ia, stai jos. Să terminăm odată şi cu mîncarea asta blestemată. Cu cît o să dispară mai iute cu-atît mai bine.

M-am năpustit asupra icrelor negre. Ficatul de gîscă şi puiul în aspic le-am înghiţit cît ai clipi. Cînd mănînc, nu mă joc. Nu fac pe delicatul, nu mă-nvîrt în jurul farfuriei. Mă aşez la masă, şi care pe care ! Nu-mi place, în general, puiul, care te cam înşală, afară de cazul cînd e servit cu ciuperci sau cu tarhon. Dar, în sfîrşit, se lăsa mîncat. I-am povestit cum două creaturi, tinere şi frumoase, cu glezne de căprioară, cu ochi de neuitat, m-au părăsit pentru nişte bărbaţi în vîrstă, cu păr cărunt — unul dintre ei un scriitor destul de cunoscut.

— E sigur că femeile preferă bărbaţii cu experienţă, mi-a explicat gazda. Tovărăşia unui bărbat care cunoaşte bine lucrurile şi viaţa şi care s-a lepădat de anumite... hm ! nerăbdări ale tinereţii, le dă un fel de siguranţă.

Am încuviinţat în grabă. Ajunsesem la fursecuri. Gazda mi-a mai turnat niţică şampanie.

— Trebuie să ai puţină răbdare, tinere, mi-a zis el cu bunăvoinţă. Într-o zi ai să te maturizezi şi tu, şi-atunci ai să ai, în sfîrşit, ce să oferi femeilor — ceva ce ele caută mai presus de orice — o autoritate, o înţelepciune, o mînă calmă şi sigură. Maturitatea, într-un cuvînt.

Vei şti atunci să le iubeşti, şi vei fi iubit la rîndul tău.

Mi-am mai turnat o cupă de şampanie. Nu mai încăpea jenă. N-a mai rămas nici urmă de profiterol. M-am ridicat. A scos din bibliotecă una din lucrările sale şi mi-a oferit-o cu dedicaţie. Mi-a pus mîna pe umăr.

— Nu trebuie să te descurajezi, dragul meu, mi-a zis el. Douăzeci de ani e-o vîrstă ingrată. Dar nu ţine o veşnicie. E-o clipă neplăcută care-o să treacă. Cînd vreuna din prietenele tale te părăseşte pentru un bărbat în vîrstă, ia aceasta drept ceea ce este : o făgăduială pentru viitor. Într-o zi ai să fii şi tu un bărbat în toată firea.

„La dracu !“ mi-am zis eu cu nelinişte.

Reacţia mea a rămas aceeaşi pînă în ziua de azi, cînd m-a ajuns vîrsta respectivă.

Maestrul m-a întovărăşit pînă la uşă. Ne-am strîns mîna îndelung, ochi în ochi. Un straşnic subiect pentru un Premiu al Romei : Înţelepciunea şi Experienţa dînd mîna cu Tinereţea şi Iluziile ei.

Am plecat cu cartea la subsuoară. Dar n-aveam nevoie s-o citesc. Ştiam dinainte tot ce conţine. Aveam chef să rîd, să fluier şi să le vorbesc trecătorilor. Şampania şi cei douăzeci de ani ai mei dădeau aripi tricicletei. Lumea era a mea. Pedalam prin Parisul luminilor şi al stelelor. Am început să fluier, lăsînd ghidonul liber, fluturînd braţele în aer şi trimiţînd bezele femeilor aflate singure în trăsură. Am trecut peste un stop, şi-un sergent m-a oprit cu un fluierat plin de indignare.

— Ei, ce ți-a venit ? s-a rățoit el la mine.

— Nimic, i-am răspuns pe-un ton de glumă. Viața e frumoasă !

— Hai, dă-i drumul ! mi-a zis el, lăsîndu-se înduplecat de această parolă, ca un adevărat francez.

Eram tînăr, mai tînăr decît credeam. Naivitatea mea era totuși bătrînă și dezabuzată. Eternă, într-adevăr : o găsesc la fiecare nouă generație, de la aceea a elevelor școlii de dans din Saint-Germain-des-Prés, din 1947, pînă la aceea a *beatnicilor* californieni, pe care mi se întîmplă să-i frecventez uneori, pentru a recunoaște cu amuzament, pe alte meleaguri și pe alte chipuri, scălîmbăielile celor douăzeci de ani ai mei.

CAPITOLUL XXV

Am întîlnit în perioada aceea o suedeză adorabilă, cum își visează orice țară de cînd lumea a dăruit oamenilor Suedia. Era veselă, drăguță, inteligentă, și mai ales, mai ales, avea un glas fermecător — am fost întotdeauna sensibil la glasul oamenilor. N-am ureche și există între mine și muzică o tristă și resemnată neînțelegere. Dar sînt ciudat de sensibil la glasul femeilor. Nu știu de fel cărui fapt se datorește. Poate că e ceva special în urechile mele, un nerv care nu șade bine : am fost o dată chiar la

un specialist, să-mi examineze trompa lui Eustache și să vadă ce-am acolo, dar n-a găsit nimic. Pe scurt, Brigitte avea glasul, eu aveam urechea, și eram făcuți să ne înțelegem. Ne înțelegeam într-adevăr bine. Îi ascultam glasul și eram fericit. Credeam cu naivitate, în ciuda aerelor de om blazat și informat pe care le afișam, că nimic nu i se putea întîmpla unui atît de desăvîrșit acord. Dădeam o atare pildă de fericire, încît vecinii noștri de la hotel, studenți de toate culorile și de pe toate meridianele, zîmbeau cînd ne încrucișam dimineața pe scări. Apoi, am observat că Brigitte devine visătoare. Pleca adeseori să viziteze o bătrînă doamnă suedeză care locuia la Hotelul Oamenilor Mari din Piața Pantheonului. Rămînea acolo foarte tîrziu, uneori pînă la orele unu, două noaptea.

Brigitte se întorcea acasă foarte obosită și mă mîngîia cîteodată pe obraz cu un oftat trist.

O tainică bănuială mi se strecură în suflet : simțeam că mi se ascunde ceva. Cu perspicacitatea-mi precoce, nu-mi trebuia mult ca să intru la bănuieli : mă întrebam așadar dacă bătrîna doamnă suedeză nu e cumva bolnavă, dacă nu e pe cale să se stingă încet într-o cameră de hotel. Și dacă era cumva chiar mama prietenei mele, venită la Paris pentru a fi îngrijită de marii specialiști francezi ? Brigitte avea un suflet de aur, mă adora și era în stare să-mi ascundă durerea pentru a-mi ocroti sensibilitatea de artist și a evita să-mi tulbure elanurile lite-

rare. Într-o noapte, pe la unu, închipuindu-mi-o pe biata Brigitte cum plînge la căpătîiul unei femei pe moarte, n-am mai putut rezista şi m-am dus în faţa Hotelului Oamenilor Mari. Ploua. Uşa hotelului era închisă. M-am adăpostit sub porticul Facultăţii de Drept şi am examinat faţada imobilului cu îngrijorare. Deodată, o fereastră se lumină la etajul patru şi Brigitte apăru pe balcon, cu părul pe spate. Purta un halat bărbătesc şi rămase o clipă nemişcată, cu faţa în ploaie. Eram niţel mirat. Nu înţelegeam în ruptul capului ce putea să facă acolo, într-un halat bărbătesc, cu părul pe spate. Poate că o apucase ploaia pe drum şi soţul doamnei suedeze îi împrumutase halatul pînă i se usucă lucrurile. Un tînăr în pijama îşi făcu deodată apariţia pe balcon, proptindu-se în coate alături de Brigitte. De data asta mă cuprinse cu-adevărat mirarea. Nu ştiam că doamna suedeză are un fiu. În aceeaşi clipă, însă, simţii că pămîntul mi se cască deodată sub picioare, că Facultatea de Drept mi se năruie deasupra capului şi că în inima mea iadul şi ticăloşia se ciocnesc : tînărul o apucă pe Brigitte de mijloc, şi ultima mea speranţă — poate că intrase pur şi simplu la un vecin să-şi umple stiloul — se spulberă dintr-o dată. Nemernicul o strînse pe Brigitte la pieptul lui şi o sărută pe gură. După aceea o duse cu el înăuntru şi lumina se micşoră discret, fără să se stingă de tot : criminalul ţinea pe deasupra să şi vadă ce face. Am scos un urlet înfiorător şi m-am năpustit spre uşa de intrare a hotelului

pentru a împiedica săvîrşirea crimei. Aveam patru etaje de urcat într-un suflet, dar îmi spuneam că pot să ajung la timp, dacă banditul nu este o brută desăvîrşită şi dacă ştie cum să se poarte. Din păcate, uşa hotelului era încuiată şi a trebuit să bat, să sun, să urlu şi să mă zvîrcolesc în fel şi chip, pierzînd astfel un timp cu-atît mai preţios cu cît, sus în cameră, rivalul meu n-avea de întîmpinat aceleaşi dificultăţi. Culmea ghinionului, în starea mea de cvasi-nebunie, reperasem greşit fereastra, şi cînd portarul a venit să-mi deschidă, şi-am zburat ca un vultur din etaj în etaj, am greşit uşa, şi cînd cea la care am bătut s-a deschis, l-am luat de gît pe-un tinerel pirpiriu atît de înspăimîntat încît mai să-mi leşine în braţe. Nu mi-a trebuit decît o ochire ca să-mi dau seama că nu era de fel genul de tînăr care primeşte femei în cameră, dimpotrivă. Mi-a aruncat o privire plină de îndurare, dar nu puteam să fac nimic pentru el, eram prea grăbit. M-am trezit aşadar din nou pe scara întunecoasă, pierzînd clipe preţioase în căutarea butonului care declanşează automatul de lumină. Eram sigur acum că ajung prea tîrziu. Ucigaşul meu n-avea patru etaje de urcat, nici un fel de uşă de spart, el se afla la faţa locului şi, în clipa aceea, probabil că-şi freca mîinile cu satisfacţie. Brusc, forţele mă părăsiră. O totală descurajare puse stăpînire pe mine. M-am aşezat pe scară şi mi-am şters sudoarea şi picăturile de ploaie de pe frunte. Am auzit un lipăit timid de paşi şi graţiosul efeb a

venit să se aşeze lîngă mine, luîndu-mi mîna. N-am avut nici măcar puterea să mi-o retrag. A început să mă consoleze : după cîte îmi amintesc, îmi oferea prietenia lui. Mă mîngîia pe mînă şi mă asigura că un bărbat ca mine va găsi oricînd cu uşurinţă un suflet demn de el. Il priveam cu un vag interes : nu, pentru mine nu era nimic de făcut în privinţa asta. Femeile erau nişte tîrfe ordinare, dar nu mă puteam adresa nimănui altcuiva în afară de ele. Deţineau monopolul. O milă nesfîrşită m-a cuprins faţă de mine. Nu numai că îndurasem cea mai cruntă jignire, dar nu se mai găsea în toată lumea asta decît un invertit care să încerce să mă consoleze şi să mă ţină de mînă. I-am aruncat o privire neîndurătoare şi, părăsind Hotelul Oamenilor Mari, m-am întors acasă. M-am băgat în pat, hotărît ca a doua zi să mă înrolez în Legiunea străină.

Brigitte s-a întors pe la două noaptea, cînd începusem chiar să intru la griji : i s-o fi întîmplat ceva ? A bătut timid la uşă şi i-am spus cu glas tare şi limpede, într-un singur cuvînt, ceea ce gîndeam despre ea. Timp de-o jumătate de oră a încercat, prin uşa închisă, să mă înduplece. A urmat apoi o lungă tăcere. Îngrozit la gîndul că ar putea să se întoarcă la Hotelul Oamenilor Mari, am sărit din pat şi i-am deschis. I-am tras cîteva palme zdravene — zdravene pentru mine, vreau să spun : mi-a venit întotdeauna extraordinar de greu să ridic mîna asupra unei femei. Cred că sînt lipsit de virilitate. După

care i-am pus întrebarea pe care-o consider şi în ziua de azi, în lumina unei experienţe de douăzeci şi cinci de ani, drept cea mai idioată din întreaga mea carieră de campion :

— De ce ai făcut asta ?

Răspunsul Brigittei a fost într-adevăr foarte frumos. Emoţionant, aş putea spune. El arăta cu-adevărat forţa personalităţii mele. Şi-a ridicat spre mine ochii ei albaştri plini de lacrimi, şi apoi, scuturîndu-şi buclele blonde şi cu un efort sincer şi patetic de-a explica totul, mi-a zis :

— Semăna aşa de mult cu tine !

Nici pînă azi nu mi-am revenit. Încă nu murisem, locuiam împreună, mă avea oricînd la dispoziţie, dar nu era de ajuns, trebuia să facă în fiecare seară un kilometru pe ploaie ca să se întîlnească cu un altul, numai pentru că-mi semăna. Asta înseamnă să ai magnetism, sau poate că nu mă pricep eu. M-am simţit mult mai bine. A trebuit chiar să fac un efort pentru a rămîne modest, pentru a nu mă umfla în pene. Poate să spună oricine ce-o vrea, ştiu că fac impresie puternică femeilor.

De-atunci am reflectat mult la răspunsul pe care mi l-a dat Brigitte, şi concluziile, absolut nule, la care am ajuns mi-au uşurat totuşi mult raporturile cu femeile — şi cu bărbaţii care-mi seamănă.

N-am mai fost niciodată înşelat de-o femeie, de-atunci — în sfîrşit, vreau să spun, n-am mai aşteptat niciodată în ploaie.

Eram în ultimul an la Drept şi, ceea ce era mult mai important, pe punctul de a-mi termina pregătirea militară superioară, ale cărei şedinţe de instrucţie aveau loc de două ori pe săptămînă pe locul numit Vaca Neagră, la Montrouge. Una din nuvelele mele a fost tradusă şi publicată în America şi suma fabuloasă de o sută cincizeci de dolari pe care am primit-o mi-a îngăduit să fac o scurtă călătorie în Suedia, în căutarea Brigittei, pe care am găsit-o măritată. Am încercat să mă pun bine cu soţul, dar era un băiat lipsit de suflet. În cele din urmă, pentru că începusem să le stau în drum, Brigitte m-a exilat la mama ei, pe-o insuliţă din nordul arhipelagului Stockholm, într-un peisaj de legendă suedeză, şi unde colindam printre pini, în timp ce infidela şi soţul ei îşi continuau vinovatele amoruri. Mama Brigittei, pentru a mă linişti, mă silea să fac în fiecare zi băi de cîte-o oră în apa rece ca gheaţa a Balticei, ea rămînînd pe mal, implacabilă, cu ceasul în mînă, în timp ce toate organele mi se închirceau, corpul mă părăsea pe încetul şi tremuram, în poziţie verticală, posac şi nefericit. O dată, în vreme ce stăteam lungit pe-o stîncă, aşteptînd ca soarele să binevoiască să-mi subţieze sîngele, am zărit un avion cu crucea încîrligată străbătînd bolta cerească. A fost prima mea întîlnire cu inamicul.

Nu plecasem la evenimentele din Europa decît o ureche distrată. Nu numai pentru că eram

preocupat exclusiv de propria-mi persoană, dar, poate pentru că fusesem crescut de-o femeie şi înconjurat de gingăşia feminină, eram incapabil de ură crîncenă, lipsindu-mi aşadar esenţialul pentru a-l înţelege pe Hitler. Şi tăcerea Franţei faţă de ameninţările lui isterice, în loc să mă neliniştească, îmi apărea drept semnul unei forţe calme şi sigure de sine. Aveam încredere în armata franceză şi în conducătorii noştri veneraţi. Cu mult înainte ca statul nostru major s-o ridice la graniţă, mama înălţase în jurul meu o linie Maginot de liniştitoare certitudini şi imagini convenţionale, pe care nici o îndoială şi nici o nelinişte nu le putea vătăma. Astfel, de pildă, abia la liceul din Nisa am aflat pentru prima oară de înfrîngerea noastră de către nemţi în 1870 : mama omisese să-mi vorbească despre asta. Trebuie să adaug că, deşi aveam şi clipele mele de luciditate, mi-a fost întotdeauna greu să îndeplinesc acest efort prodigios de cruzime de care trebuie să fii capabil pentru a crede serios în război şi a-i accepta eventualitatea. Ştiu să fiu crud, cînd e cazul, dar fără a mă putea ridica pînă la acele glorioase culmi de unde omorul poate fi privit ca o soluţie acceptabilă. Am considerat întotdeauna moartea un fenomen regretabil şi faptul de-a o provoca cuiva e cu totul potrivnic firii mele : trebuie să mă forţez. Mi s-a întîmplat, desigur, să ucid oameni, pentru a mă supune convenţiilor unanime şi sacre ale momentului, dar am făcut-o întotdeauna fără tragere de inimă, fără o veritabilă inspiraţie. Nici o cauză nu mi se pare în-

deajuns de justă, şi nu mă trage inima. Cînd e vorba să-mi ucid semenii, nu sînt îndeajuns de poet. Nu mă pricep să-i fac acompaniamentul, nu ştiu să intonez imnuri de ură sfîntă şi ucid fără strălucire, prosteşte, pentru că trebuie neapărat.

Greşeala se datoreşte, cred, şi egocentrismului meu. Sînt într-adevăr atît de egocentric încît mă recunosc instantaneu în toţi cei care suferă şi mă dor toate rănile lor. Şi-asta nu se opreşte la oameni, se extinde şi la animale, şi chiar la plante. Neînchipuit de mulţi oameni pot asista la o corrida, se pot uita la taurul rănit, care sîngerează, fără să se înfioare. Eu nu. Eu *sînt* taurul. Mă doare întotdeauna puţin cînd se taie un copac, cînd se vînează un cerb, un iepure sau un elefant. Pe de altă parte, mi-e destul de indiferent cînd mă gîndesc că se taie un pui de găină. Nu izbutesc să mă văd în chip de pui de găină.

Ne aflam în ajunul Münchenului, se vorbea mult despre război, şi stilul mamei, în scrisorile care-mi parveneau în exilul meu sentimental din Björkö, începuse să aibă accente zornăitoare şi de trîmbiţă. Una din acele scrisorele, cu scrisul ei energic, format din litere mari şi aplecate înainte, îndreptate parcă de pe-atunci asupra duşmanului, mă înştiinţa pur şi simplu că „Franţa va învinge pentru că e Franţa", şi, pînă în ziua de azi, găsesc că nimeni n-a prezis mai limpede înfrîngerea noastră din 1940, nici n-a exprimat mai bine lipsa noastră de pregătire.

Am încercat adeseori să dibuiesc cauzele acestei uimitoare iubiri a unei bătrîne rusoaice pentru ţara mea. N-am ajuns niciodată la o explicaţie pe deplin valabilă. Fără îndoială că mama purta pecetea ideilor, valorilor şi opiniilor burgheze cu putere de circulaţie în anul 1900, într-o perioadă cînd Franţa era „ceea ce se putea face mai bun pe lume". Poate că mai fusese, la origine, şi vreun traumatism al tinereţii, suferit în decursul celor două călătorii ale sale la Paris, şi de care eu, care am manifestat toată viaţa o mare slăbiciune faţă de Suedia, ar trebui să fiu ultimul care se miră. Am avut întotdeauna tendinţa să caut, îndărătul cauzelor măreţe, vreo pornire de ordin intim, şi să pîndesc, în ansamblul tumultuos al simfoniilor, acel mic sunet de flaut duios, de natură să-mi dezvăluie deodată adevăratele intenţii. Rămîne, în sfîrşit, explicaţia cea mai simplă şi cea mai plauzibilă, că mama iubea Franţa fără nici un motiv, ca întotdeauna cînd iubeşti cu-adevărat. E uşor de închipuit, în tot cazul, ce reprezenta într-un asemenea univers psihologic tresa de sublocotenent în Armata Aerului, pe care urma în curînd s-o dobîndesc. Făcusem tot ce trebuia. Îmi luasem cu mare trudă licenţa în drept ; în schimb, am fost primit la pregătirea militară superioară nr. 4 pentru regiunea Paris.

Patriotismul mamei, însufleţindu-se pe măsura apropierii mele de grandoarea militară, luă atunci o întorsătură neaşteptată.

Într-adevăr, în perioada asta se situează atentatul meu neizbutit contra lui Hitler.

Ziarele n-au pomenit nimic despre asta. N-am salvat Franța și lumea întreagă, pierzînd astfel un prilej ce nu se va mai ivi probabil niciodată. Întîmplarea a avut loc în 1938, după întoarcerea mea din Suedia.

Pierzînd orice speranță să-mi recapăt bunul, dezamăgit și dezgustat de soțul Brigittei, care nu știa să se poarte, năucit de faptul că un altul e preferat în locul meu, în ciuda făgăduielilor mamei, și hotărît să nu mai fac niciodată, dar niciodată nimic pentru o femeie, m-am întors la Nisa spre a-mi linge rănile și a-mi petrece acasă ultimele săptămîni înainte de încorporarea în Armata Aerului.

Am luat un taxi de la gară, și, de cum am cotit-o din bulevardul Gambetta pe strada Dante, am zărit de departe, în grădinița din fața hotelului, o siluetă care m-a făcut să zîmbesc, ca întotdeauna, cu duioșie și ironie.

Mama mă primi, cu toate acestea, într-un mod foarte ciudat. Mă așteptam, evident, la cîteva lacrimi, la îmbrățișări fără sfîrșit, la smiorcăieli de emoție și totodată de satisfacție. Dar nu la acele hohote de plîns, la acele priviri disperate care aduceau mai curînd a despărțire — rămînea o clipă să plîngă și să tremure în brațele mele, dîndu-se uneori un pic înapoi să-mi poată vedea mai bine chipul, apoi mi se arunca din nou în brațe, cu noi elanuri de dragoste. M-a cuprins îngrijorarea, m-am interesat cu anxietate de sănătatea ei, dar nu, arăta destul de bine, iar afacerile mergeau și ele bine — da, totul mergea bine — și deodată, o nouă explozie de

lacrimi și de hohote înăbușite. Izbuti în cele din urmă să se liniștească și, cu un aer misterios, m-a luat de mînă și m-a dus în restaurantul gol ; ne-am așezat la masa noastră obișnuită, într-un colț, și acolo, fără să mai aștepte, m-a pus la curent cu planul pe care-l întocmise pentru mine. Era foarte simplu : trebuia să mă duc la Berlin și să salvez Franța, și întîmplător lumea, asasinîndu-l pe Hitler. Prevăzuse totul, inclusiv salvarea mea în ultima clipă, căci, presupunînd că aș fi prins — dar mă cunoștea îndeajuns ca să știe că eram în stare să-l ucid pe Hitler fără a mă lăsa prins — presupunînd, totuși, că aș fi prins, era absolut evident că marile puteri, Franța, Anglia, America, vor prezenta un ultimatum prin care să ceară eliberarea mea.

Mărturisesc că am avut o clipă de ezitare. Dădusem bătălii pe cîteva fronturi, exercitasem zece meserii diverse și adeseori neplăcute și dădusem cu mărinimie, pe hîrtie și în viață, tot ce e mai bun în mine. Ideea de-a porni în grabă la Berlin, în clasa a treia, bineînțeles, spre a-l ucide pe Hitler în plin zăduf, cu toată enervarea, oboseala și pregătirile legate de aceasta, nu-mi surîdea de fel. Aveam chef să rămîn puțin pe țărmul Mediteranei — n-am suportat niciodată cum trebuie despărțirile. Aș fi preferat fără discuție să mă duc să-l ucid pe Führer la reînceperea cursurilor din octombrie. Mă gîndeam fără nici un entuziasm la noaptea de insomnie, pe bancheta incomodă a compartimentului, în niște vagoane ticsite. fără a mai vorbi de orele de cumplită plictiseală pe străzile Berlinului, aș-

teptînd ca Hitler să binevoiască a-şi face apariţia. Pe scurt, n-aveam nici un chef. Dar, mă rog, nu mă puteam eschiva. Am început aşadar să mă pregătesc. Trăgeam foarte bine cu pistolul, şi, cu toată lipsa de practică, antrenamentul pe care-l făcusem în anii gimnaziului cu locotenentul Sverdlovski îmi îngăduia şi acum să strălucesc în gheretele de tras la ţintă de prin bîlciuri. Am coborît în pivniţă, mi-am luat revolverul, pe care-l lăsasem într-un cufăr familial, şi-am plecat să-mi cumpăr bilet. M-am simţit ceva mai bine cînd am aflat din ziare că Hitler se află la Berchtesgaden, căci preferam să respir aerul pădurilor din Alpii bavarezi decît acela al unui oraş în plină căldură de iulie. Mi-am pus şi manuscrisele în ordine : nu eram de loc sigur, cu tot optimismul mamei, că o să scap cu viaţă. Am scris cîteva scrisori, mi-am uns pistolul, şi am împrumutat o haină de la un prieten mai gras ca mine ca să pot ascunde mai uşor arma. Eram destul de enervat şi de prost dispus, cu-atît mai mult cu cît vara era excepţional de caldă, Mediterana, după luni întregi de despărţire, nu-mi păruse niciodată atît de atrăgătoare, şi plaja „Grande Bleue“ era, parcă dinadins, plină de suedeze inteligente şi cultivate. În tot acest timp mama nu mă părăsi o clipă. Privirea ei plină de mîndrie şi admiraţie mă urmărea peste tot. Mi-am cumpărat bilet de tren şi am rămas destul de uimit că administraţia căilor ferate germane îmi face o reducere de treizeci la sută — oferea condiţii speciale în lunile de vacanţă. În cursul ultimelor patruzeci şi opt de ore dinaintea plecării mi-am limitat prudent consumul de castraveţi spre a evita un deranjament intestinal, care ar fi riscat să fie foarte rău interpretat de mama. În sfîrşit, în ajunul zilei celei mari mi-am făcut ultima baie la „Grande Bleue“, privind-o emoţionat pe ultima suedeză. Cînd m-am întors de la plajă, însă, am găsit-o pe marea mea artistă dramatică prăbuşită într-un fotoliu din salon. Nici n-a apucat bine să mă vadă, că buzele i s-au strîmbat ca unui copil, şi-a împreunat mîinile şi, mai înainte de-a apuca să schiţez cel mai mic gest, a căzut în genunchi, cu faţa şiroind de lacrimi :

— Te implor, n-o face ! Renunţă la proiectul tău eroic ! Fă-o pentru sărmana ta mamă — n-au dreptul s-o ceară de la un fiu unic ! M-am luptat atîta ca să te cresc, ca să fac om din tine, şi acum... Oh, Doamne !

Avea ochii holbaţi de spaimă, faţa răvăşită, mîinile împreunate.

Nu mă mira. Eram de-atîta vreme „condiţionat“ ! De-atîta vreme o cunoşteam şi o înţelegeam pe deplin ! Am luat-o de mînă.

— Dar biletele au şi fost cumpărate, i-am zis.

O expresie de sălbatică hotărîre i-a şters ca un burete orice urmă de teamă şi disperare de pe faţă.

— Vor da banii înapoi ! a proclamat ea, apucînd bastonul.

N-aveam nici cea mai mică îndoială.

Aşa se face că nu l-am ucis pe Hitler. Din puţin s-a ţinut, după cum se vede.

CAPITOLUL XXVII

Doar cîteva săptămîni o mai despărţeau acum pe mama de tresa mea de sublocotenent şi nu e greu de închipuit cu cîtă nerăbdare aşteptam amîndoi chemarea noastră sub drapel. Eram grăbiţi : diabetul ei se agrava şi, cu toate diversele regimuri alimentare pe care medicii le încercau, cantitatea de zahăr din sînge creştea uneori îngrijorător. A făcut o nouă criză insulinică în mijlocul Pieţei Buffa şi nu şi-a revenit pe tejgheaua de legume a domnului Pantaleoni decît mulţumită grabei cu care acesta i-a turnat apă îndulcită pe gură. Cursa mea contra ceasornicului a început să capete un caracter disperat, fapt de pe urma căruia s-a resimţit şi literatura pe care-o scriam. În dorinţa mea de a da o lovitură de gong răsunătoare care să lase lumea cu gura căscată de admiraţie, forţam glasul mai tare decît îmi îngăduiau mijloacele ; vizînd măreţia, mă angajam pe panta scrîşnetelor şi a exagerării ; ridicîndu-mă în vîrful picioarelor ca să arăt tuturor cît sînt de mare, nu dădeam decît măsura pretenţiilor pe care le aveam ; hotărît să fiu genial, nu izbuteam decît să fiu lipsit şi de talent. E greu, cînd te afli cu cuţitul la os, să cînţi cum trebuie. Invitat, în timpul războiului, să-şi dea părerea asupra unuia din manuscrisele mele, pe vremea cînd mă credeau mort, Roger Martin du Gard m-a calificat pe bună dreptate drept un „miel turbat". Mama bănuia fără îndoială caracterul anxios al luptei

mele şi făcea tot ce putea ca să mă ajute. În timp ce eu îmi şlefuiam frazele, ea se bătea cu personalul de serviciu, cu agenţii, cu călăuzele, făcea faţă clienţilor capricioşi ; în timp ce eu somam inspiraţia să se manifeste în mine printr-un subiect ameţitor ca profunzime şi originalitate, ea veghea cu gelozie ca nimic să nu-mi tulbure avînturile creatoare. Scriu aceste rînduri fără ruşine şi fără remuşcări, fără nici un pic de ură faţă de mine însumi : nu făceam decît să mă înclin în faţa visului ei, în faţa a ceea ce constituia unica ei raţiune de-a trăi şi de-a lupta. Voia să fie o mare artistă şi eu făceam tot ce puteam. În graba de-a o linişti şi de a-i dovedi valoarea pe care o am, dar mai ales, poate, pentru a mă linişti pe mine şi a scăpa de panica în care intram, coboram uneori la bucătărie, unde apăream în general la timp pentru a întrerupe vreo discuţie violentă cu bucătarul, şi îi citeam pe loc un pasaj abia scris, care mi se părea deosebit de inspirat. Mînia ei se potolea instantaneu, îl poftea pe bucătar cu un gest suveran să facă tăcere şi să fie atent, şi mă asculta cu o intensă satisfacţie. Avea coapsele ciuruite de injecţii. De două ori pe zi, se aşeza într-un colţ, cu o ţigară în gură, cu picioarele încrucişate, apuca seringa cu insulină şi înfigea acul în carne, continuînd să dea ordine personalului. Veghea cu energia-i obişnuită la bunul mers al afacerii, nu îngăduia nici o neglijenţă în serviciu şi se străduia să înveţe engleza spre a se putea orienta mai uşor în dorinţele, fobiile, toanele şi capriciile clientului de dincolo de Cana-

lul Mîncii. Eforturile pe care le făcea pentru a fi amabilă, zîmbitoare și întotdeauna de acord cu turiștii de toate felurile veneau în flagrantă contradicție cu firea ei deschisă și impulsivă, agravîndu-i și mai mult starea nervoasă. Fuma trei pachete de „Gauloises" pe zi. E-adevărat că nu termina niciodată o țigară, stingînd-o abia începută, pentru a-și aprinde îndată alta. Decupase dintr-o revistă fotografia unei defilări militare și o arăta clienților și mai ales clientelor, punîndu-le să admire frumoasa uniformă pe care urma s-o port și eu peste cîteva luni. Cu mare greutate obțineam permisiunea să-i dau o mînă de ajutor la restaurant, să servesc la masă, să duc dimineața în camere micul dejun, cum făceam mai înainte : găsea o asemenea activitate incompatibilă cu rangul meu de ofițer. Adeseori apuca ea însăși valiza unui client și încerca să mă dea la o parte cînd mă repezeam s-o ajut. Era evident, totuși, după o anumită bună dispoziție pe care-o manifesta în prezent, după zîmbetul oarecum victorios cu care mă privea uneori, că avea sentimentul țintei atinse și că nu-și închipuia o mai frumoasă zi a vieții ei decît cea în care mă voi întoarce la Hotelul-Pensiune Mermonts în minunata-mi uniformă.

Am fost încorporat la Salon-de-Provence în 4 noiembrie 1938. Am luat loc în trenul recruților și o mulțime de rude și prieteni îi întovărășeau pe tineri la gară, dar numai mama purta un drapel tricolor, pe care-l flutura neîncetat, strigînd uneori „Trăiască Franța", ceea ce mi-a atras priviri ostile sau zeflemitoare. „Contingentul" astfel încorporat strălucea prin lipsa lui de entuziasm și profunda convingere, pe care evenimentele din 1940 aveau s-o justifice pe deplin, că e silit să ia parte la o „mascaradă". Mi-aduc aminte de un tînăr recrut, care, enervat de manifestările patriotarde și filomilitare ale mamei, atît de potrivnice vechilor tradiții antimilitariste în vigoare, a bombănit :

— Se vede cît de colo că nu e franțuzoaică.

Cum eram, la rîndul meu, plictisit peste măsură și exasperat de exuberanța fără margini a bătrînei doamne cu drapel tricolor, am fost foarte fericit să pot lua drept pretext această observație pentru a mă ușura un pic înfigîndu-i frumușel celui din față capul în nas. Tărăboiul a devenit îndată general, strigătele de „fascist", „trădător", „jos armata" izbucnind din toate părțile, în timp ce trenul se punea în mișcare, drapelul era fluturat cu disperare pe peron, iar eu abia aveam timp să apar la fereastră și să fac un semn cu mîna, înainte de-a mă arunca din nou cu hotărîre în învălmășeala care-mi îngăduia să scap de clipa despărțirii.

Tinerii care urmaseră pregătirea militară superioară urmau să fie trimiși chiar de la încorporare la Școala Aerului din Avord. Am fost reținut la Salon-de-Provence aproape șase săptămîni. La toate întrebările mele, ofițerii și subofițerii ridicau din umeri : nu primiseră nici o dispoziție în privința mea. Am înaintat cerere după cerere, pe cale ierarhică, toate începînd cu formula : „Am onoarea să solicit înalta dumneavoastră bunăvoință..." așa cum fusesem în-

vățat. Nimic. În cele din urmă, un locotenent deosebit de onest, locotenentul Barbier, s-a interesat de cazul meu și s-a alăturat protestelor mele. Am fost trimis la Școala din Avord, unde am ajuns cu o întîrziere de o lună, la un curs care dura cu totul trei luni și jumătate. Nu m-am lăsat descurajat de întîrzierea pe care trebuia s-o recuperez. Eram acolo, eram în sfîrșit acolo. M-am pus pe învățătură cu o îndîrjire de care nu mă credeam în stare și, cu excepția anumitor dificultăți la teoria compasului, mi-am ajuns din urmă camarazii, fără să strălucesc în mod special la alte materii în afară de zborul propriu-zis și de comanda pe teren, unde am descoperit deodată că am tot atîta autoritate ca mama în gesturi și în glas. Eram fericit. Îmi plăceau avioanele, în special avioanele acelei perioade revolute, care se bizuiau încă pe om, aveau nevoie de el, n-aveau acel aspect impersonal pe care-l au azi, cînd îți dai seama că avionul fără pilot e o simplă chestiune de timp. Îmi plăceau acele îndelungi ore pe care le petreceam pe teren, îmbrăcați în combinezoanele de piele în care intram extraordinar de greu — bălăcindu-ne în noroaiele Avord-ului, în armuri de piele, cu căștile pe cap, cu mănuși, cu ochelarii pe frunte, ne cățăram în carlingile scumpelor avioane Potez-25, cu aspectul lor de bidivii și cu mirosul lor plăcut de ulei, a cărui amintire nostalgică am păstrat-o pînă azi în nări. Închipuiți-vi-l pe elevul-ofițer aplecat pe jumătate în afara carlingii deschise, ca un cupeu de brișcă, zburînd cu o sută douăzeci pe oră, sau

dirijîndu-l cu mîna, în picioare, pe pilotul unui biplan Léo-20, ale cărui aripi lungi și negre pluteau în aer cu grația unei libelule, și veți înțelege că numai cu un an înainte de Messerschmidt-110 și cu optsprezece luni înainte de bătălia Angliei, brevetul de pilot-observator ne pregătea cu vigoare și eficacitate pentru războiul din 1914, cu rezultatele care se cunosc.

Timpul s-a scurs repede cu aceste divertismente și ne apropiam, în sfîrșit, de marea zi a „amfiteatrului garnizoanei", unde locul în clasament și unitatea în care urma să fim repartizați trebuiau să ne fie comunicate solemn.

Croitorul militar făcuse înconjurul camerelor și uniformele erau gata. Mama îmi expediase, pentru acoperirea cheltuielilor de echipare, suma de cinci sute de franci, pe care-o împrumutase de la Dl. Pantaleoni, în Piața Buffa. Marea mea problemă era chipiul. Chipiurile puteau fi comandate cu două feluri de cozoroace : cu cozoroc scurt sau cu cozoroc lung. Nu izbuteam să mă hotărăsc. Cozorocul lung îmi dădea o înfățișare mai dură, extrem de căutată, dar cozorocul scurt îmi ședea mai bine. Am optat în cele din urmă pentru înfățișarea dură. Mi-am mai fabricat, de asemeni, după mii de încercări neizbutite, și-o mustăcioară, foarte la modă pe-atunci printre aviatori, și, cu niște aripi aurite pe piept — mă rog, se putea găsi și ceva mai bun pe piață, nu zic ba, dar nu eram de loc de lepădat, departe de așa ceva.

„Amfiteatrul garnizoanei" avu loc într-o atmosferă de veselă anticipare. Numele garnizoa-

nelor disponibile erau scrise pe tablă — Paris, Marrakech, Meknès, Maison-Blanche, Biskra... După locul ce-l ocupa în clasament, fiecare era liber să-şi aleagă garnizoana. Primii optau din tradiţie pentru Maroc. Doream cu ardoare să obţin în clasament un loc destul de bun ca să fiu plasat în Sud, să mă pot duce la Nisa cît mai des cu putinţă şi să mă afişez, cu mama la braţ, pe Promenade des Anglais şi în Piaţa Buffa. Baza aeriană din Faïence mi se părea cea mai potrivită faţă de intenţiile mele şi, pe măsură ce elevii se ridicau să-şi exprime preferinţa, o pîndeam cu teamă pe tablă.

Speram să am un loc bun în clasament şi-l ascultam cu încredere pe căpitan strigîndu-ne numele.

Zece nume, cincizeci de nume, şaptezeci şi cinci de nume... Hotărît lucru, Faïence risca să-mi scape.

Eram cu totul două sute nouăzeci de elevi.

Faïence a fost înhăţată de al optzecelea. Aşteptam. O sută douăzeci de nume, o sută cincizeci de nume, două sute de nume... Tot nimic. Bazele aeriene înglobate în noroi şi mohorîte din Nord se apropiau de mine cu o viteză înspăimîntătoare. Nu era un succes dar, în sfîrşit, nu eram obligat să-i mărturisesc mamei locul meu în clasament.

Două sute cincizeci, două sute şaizeci de nume... O atroce presimţire îmi îngheţă deodată inima. Mai simt şi acum picătura rece de sudoare care începuse să-mi alunece pe tîmplă... Nu, nu e o amintire : mi-am şters-o chiar acum

cu mîna, după douăzeci de ani. Reflex condiţionat, bănuiesc. Nu mă pot gîndi la acea clipă înfiorătoare fără ca o picătură de sudoare să nu-mi apară şi azi pe tîmplă.

Din aproape trei sute de elevi-observatori, am fost singurul care n-a primit titlul de ofiţer.

Nici măcar sergent n-am fost făcut, nici măcar caporal-şef, contrar tuturor uzanţelor şi regulamentului : am fost făcut caporal.

În cursul orelor care au urmat m-am zbătut într-un fel de coşmar, de negură hidoasă. Stăteam în picioare la ieşire, înconjurat de camarazii tăcuţi şi consternaţi. Îmi foloseam întreaga energie pentru a mă ţine drept, pentru a încerca să-mi păstrez înfăţişarea de om, pentru a nu mă prăbuşi. Mi se pare chiar că zîmbeam.

Îndeobşte, o asemenea lovitură de măciucă a comandamentului dată unui elev titular al brevetului pregătirii militare superioare şi cu stagiul terminat nu intervenea decît pentru motive disciplinare. Doi elevi-piloţi fuseseră „stopaţi" pentru acest motiv. Dar nu putea să fie cazul meu : nu primisem niciodată nici cea mai mică observaţie. Lipsisem la începutul stagiului, dar independent de voinţa mea şi, de altfel, şeful brigăzii mele, locotenentul Jacquard, un tînăr absolvent al Şcolii militare din Saint-Cyr, distant şi corect, îmi spusese, şi mai tîrziu mi-a confirmat în scris, că notele pe care le primisem, în ciuda întîrzierii cu care autorităţile militare mă trimiseseră la Avord, justificau pe deplin promovarea mea la gradul de ofiţer. Ce se întîmplase ? Ce se întîmpla ? De ce fusesem reţinut

şase săptămîni la Salon-de-Provence, în pofida regulamentului ?

Stăteam acolo, cu un nod în gît, complet pierdut, în fața sfinxului, al cărui chip de data aceasta era totuşi pur şi simplu chip de om, încercînd să înțeleg, să-mi imaginez, să interpretez, în vreme ce camarazii tăcuți şi indignați se grăbeau să-mi strîngă mîna. Zîmbeam ; rămîneam fidel personajului. Dar simțeam că-mi dau sufletul. Aveam în fața ochilor chipul mamei, şi o vedeam în picioare pe peronul gării din Nisa fluturînd mîndră drapelul tricolor.

La ora trei după-amiază, în timp ce stăteam lungit pe pătură, cu ochii în tavan, caporalul-şef Piaille — Piaye ? Paille ? — veni la mine. Nu-l cunoşteam. Nu-l mai văzusem niciodată. Nu făcea parte din personalul de zbor, ci se ocupa de scripte într-un birou. Se opri în dreptul patului meu, cu mîinile în buzunare. Purta o vestă de piele. „N-are dreptul, am gîndit eu, cu severitate, vestele de piele sînt rezervate personalului de zbor."

— Vrei să ştii de ce te-au picat ?

Mă uitam la el.

— Pentru că eşti naturalizat. Naturalizarea ta e prea recentă. Trei ani, nu-i mult. În teorie, de altfel, ar trebui să fii odraslă de francez sau naturalizat de zece ani cel puțin pentru a servi în cadrele aviației. Dar nu s-a aplicat niciodată.

Nu mi-aduc aminte ce i-am spus. Cred că „Sînt francez", sau ceva de genul ăsta, pentru că mi-a răspuns prompt, cu milă :

— Eşti mai ales o găgăuță.

Dar nu pleca. Părea furios şi indignat. Poate că era un tip în genul meu, care nu înghite nici un fel de nedreptate.

— Mulțumesc, i-am zis.

— Te-au reținut o lună la Salon pentru că erai sub anchetă. Apoi, au discutat dacă să te lase în aviație sau să te verse la infanterie. Pînă la urmă, Ministerul Aerului a fost pentru, dar aici au fost contra. Te-au ars la „cota de simpatie".

„Cota de simpatie" era nota decisivă, fără explicații, independentă de examen, care se dădea în Şcoală după mutra pe care-o aveai, şi care era fără drept de apel.

— Nu poți să zici nici „pis" : totul e-n perfectă regulă.

Am rămas culcat pe spate. El a mai stat o clipă. Era un tip care nu ştia să-şi manifeste simpatia.

— Nu-ți face sînge rău, mi-a zis el.

Şi a adăugat :

— Le vine lor rîndul !

Auzeam pentru prima oară această expresie folosită de un ostaş francez la adresa armatei franceze : pînă atunci credeam că e strict rezervată nemților. Nu simțeam, în ceea ce mă priveşte, nici ură, nici frică, nimic decît o greață teribilă şi, pentru a lupta contra ei, încercam să mă gîndesc la Mediterană şi la fetele-i frumoase, închideam ochii şi mă refugiam în brațele lor, acolo unde nimic nu mă putea atinge şi unde nimic nu mi-era refuzat. În jurul meu dormitorul era gol şi totuşi nu eram singur. Zeii-mai-

mută din copilărie, din ghearele cărora mama avusese atîta de furcă să mă smulgă și pe care era atît de sigură că i-a lăsat mult în urmă, s-au ivit brusc deasupra mea pe-acest pămînt francez, în care credeam că n-au acces, și rîsul lor stupid era cel pe care-l auzeam acum în țara rațiunii. În mîrșăvia a cărei victimă fusesem nu mi-era de loc greu să recunosc mîna lui Totoche, zeul prostiei, cel care urma să facă în curînd din Hitler stăpînul Europei și să deschidă porțile țării blindatelor germane, după ce va fi izbutit să convingă statul nostru major că teoriile militare ale unui anume colonel de Gaulle nu fac două parale. Dar mai ales Filoche, zeul micburghez al mediocrității, al disprețului și al prejudecăților, era cel pe care-l recunoșteam, iar ceea ce-mi sfîșia inima era faptul că îmbrăcase pentru circumstanță uniforma și chipiul galonat al Armatei Aerului. Căci, ca întotdeauna, nu izbuteam să văd în oameni dușmanii mei. În mod confuz și inexplicabil, mă simțeam aliatul și apărătorul pînă și al acelora care mă loviseră pe la spate. Înțelegeam perfect condițiile sociale, politice, istorice care duseseră la umilirea mea, și dacă eram hotărît să lupt împotriva tuturor acestor otrăvuri, e pentru că aveam ochii cu îndărătnicie ridicați spre o mai înaltă victorie. Nu știu dacă dăinuie în mine vreun puternic element primitiv, păgîn, dar, la cea mai mică provocare, mă întorc întotdeauna spre exterior, cu pumnii strînși ; fac tot ce pot pentru a-mi păstra onorabil locul în vechea noastră rebeliune ; privesc viața ca pe-o mare ștafetă în care fiecare

dintre noi, înainte să cadă, trebuie să ducă mai departe sfidarea de-a fi om ; nu recunosc nici un caracter final limitelor noastre biologice, intelectuale, fizice ; speranța mi-e aproape fără margini ; sînt în asemenea măsură încrezător în rezultatul luptei încît sîngele speciei începe uneori să cînte în mine, iar vuietul fratelui meu Oceanul îmi pare că e vuietul vinelor mele ; resimt atunci o asemenea veselie, o beție a nădejdii și o atare siguranță a victoriei încît, pe-un cîmp acoperit totuși de scuturi și săbii sfărîmate, mă simt încă în zorile primei lupte. Toate astea vin desigur dintr-un soi de prostie sau de naivitate, elementară, primară, dar irezistibilă, moștenire pesemne de la mama, de care sînt pe deplin conștient, care mă scoate din sărite, dar contra căreia nu pot să fac nimic, și care-mi pune serios bețe-n roate cînd e vorba să deznădăjduiesc. Nu izbutesc, ca să zic așa, niciodată, și sînt nevoit să mă prefac. O scînteie de încredere și optimism atavic îmi rămîne regulat în suflet și, pentru ca ea să se aprindă, e de-ajuns ca beznele din jurul meu să fie cît mai dense. De-ar fi oamenii proști să le plîngi de milă, de-ar sluji uniforma de ofițer francez drept cuib al micimii și al stupidității, de s-ar dovedi deodată mîinile oamenilor, fie ei francezi, nemți, ruși sau americani, de-o uluitoare murdărie, nedreptatea îmi pare că vine de aiurea, iar oamenii, cu cît sînt mai mult uneltele nedreptății, cu-atît îmi apar ca victime ale ei. În toiul celei mai crîncene încăierări politice sau militare, nu încetez să visez la vreun front comun cu adver-

sarul. Egocentrismul de care dau dovadă mă face complet inapt luptelor fratricide și nu văd ce fel de victorie aș putea repurta asupra acelora cu care, în definitiv, împart același destin. Nici individ politic nu pot fi pe deplin, pentru că mă recunosc fără încetare în toți dușmanii mei. E-o adevărată infirmitate.

Cît despre frumoșii căpitani cu lovitura lor de pumnal, i-am revăzut cinci ani mai tîrziu, cînd erau tot căpitani, dar mai puțin frumoși. Nici cea mai mică decorație nu le înflorea pe piept și îl priviră cu o expresie foarte curioasă pe celălalt căpitan care-i primea în biroul său. Eram atunci Ostaș al Eliberării, Cavaler al Legiunii de Onoare, primisem Crucea de Război, și nu făceam nimic pentru a ascunde aceste distincții : roșesc mult mai ușor din mînie decît din modestie. Am schimbat cîteva cuvinte cu ei, evocînd amintiri din Avord — amintiri inofensive. N-am simțit nici o pornire răuvoitoare față de ei. Erau de mult morți și înmormîntați.

O altă urmare, destul de neașteptată, a eșecului meu a fost că din clipa aceea m-am simțit într-adevăr francez, ca și cum, prin acea magică lovitură de măciucă în moalele capului, aș fi fost realmente asimilat.

Mi-am dat seama, în sfîrșit, că francezii nu sînt o rasă aparte, că nu-mi sînt superiori, că pot și ei să fie proști și caraghioși — pe scurt, că sîntem fără discuție frați.

Am înțeles, în sfîrșit, că Franța are mii de chipuri, frumoase și urîte, nobile și hidoase, și că trebuie să-l aleg pe cel care-mi seamănă cel

mai mult. M-am străduit, fără a izbuti pe deplin, să devin un individ politic. Am fost pentru sau contra, am ales cui să mă supun, cui să fiu credincios, nu m-am lăsat orbit de drapel, ci am încercat să recunosc chipul celui care-l poartă.

Rămînea mama.

Nu mă hotăram să-i anunț înfrîngerea. Oricît îmi repetam că e învățată cu loviturile de bocanc în plină figură, mă gîndeam totuși cum să-i dau o asemenea lovitură cu menajamente. Aveam opt zile de permisie înainte de-a ne prezenta la garnizoanele respective și m-am urcat în tren fără a fi luat vreo hotărîre. Ajungînd la Marsilia, mi-a venit să sar din tren, să dezertez, să mă angajez pe-un vas de mărfuri, în Legiunea străină, să dispar pentru totdeauna. Gîndul la chipul acela veștejit și zbîrcit, ridicînd spre mine ochii mari plini de consternare, incapabili să înțeleagă, era ceva ce nu puteam îndura. Simțeam că-mi vine să vomit și abia am apucat să ajung la toaletă. Tot drumul dintre Marsilia și Cannes am vărsat ca un cîine și de-abia m-am putut tîrî pînă la toaletă. Numai cu zece minute înainte de intrarea în gara Nisa am avut deodată o reală inspirație. Ceea ce trebuia salvată cu orice preț era imaginea Franței ca „patrie a tuturor drептăților și tuturor frumuseților" în conștiința mamei mele. Și asta eram ferm hotărît să fac, indiferent cu ce preț. Franța trebuia scoasă din cauză — mama n-ar fi putut suporta o asemenea decepție. Cunoscînd-o așa cum o cunoșteam, mi-a venit ideea

unei minciuni cît se poate de simple, foarte verosimile şi care urma nu numai s-o consoleze, dar să-i şi confirme părerea excelentă pe care-o avea despre mine.

Cînd am ajuns pe strada Dante, am zărit un drapel tricolor fluturînd în dreptul faţadei proaspăt văruite a Hotelului-Pensiune Mermonts. Nu era totuşi nici o sărbătoare naţională : o ochire rapidă asupra faţadelor goale ale caselor învecinate mi-a confirmat de îndată faptul.

Brusc, mi-am dat seama ce însemna acel drapel : mama pavoazase clădirea în cinstea întoarcerii acasă a fiului ei, proaspăt sublocotenent de aviaţie.

Am oprit taxi-ul. N-am apucat bine să plătesc, şi-am simţit că iar mi se face rău. Am străbătut restul drumului pe jos, cu picioarele moi, respirînd adînc.

Mama mă aştepta în vestibulul hotelului, în dosul micii tejghele din fund.

A fost de-ajuns o privire aruncată uniformei mele de simplu soldat, cu tresa roşie de caporal proaspăt cusută pe mînecă, ca să rămînă cu gura căscată, şi acea privire animalică de mută neînţelegere, pe care n-am putut-o niciodată suporta la om, animal sau copil, să se ridice spre mine... Îmi trăsesem chipiul pe ochi, mi-am luat o mutră aspră, am zîmbit misterios şi, trăgîndu-i un sărut la repezeală, i-am spus :

— Vino. E destul de nostim ce mi s-a întîmplat. Dar să nu ne-audă cineva.

Am tras-o în restaurant, în colţul nostru.

— Nu m-au făcut sublocotenent. Singurul din trei sute care n-am fost făcut. Măsură disciplinară şi provizorie...

Bietul ei chip era în aşteptare, plin de încredere, gata să creadă, să aprobe...

— Măsură disciplinară. Trebuie să aştept şase luni. Vezi tu....

O privire pe furiş, să văd dacă mă mai ascultă.

— Am sedus-o pe soţia Comandantului Şcolii. N-am putut rezista. Ne-a pîrît ordonanţa. Soţul a cerut să fiu sancţionat...

Am sezisat, pe sărmanul ei chip, o umbră de şovăială. Apoi, vechiul instinct romantic şi amintirea Annei Karenina au fost mai tari decît tot restul. Un zîmbet i se ivi pe buze, o expresie de profundă curiozitate.

— Era frumoasă ?

— Nu-ţi poţi închipui, i-am spus simplu. Ştiam ce risc. Dar n-am şovăit o secundă.

— Ai vreo fotografie ?

Nu, n-aveam nici o fotografie.

— O să-mi trimită una.

Mama mă privea cu o mîndrie nemaipomenită.

— Don Juan ! izbucni ea. Casanova ! Ştiam eu ce spun !

Am zîmbit, cu modestie.

— Soţul ar fi putut să te omoare !

Am ridicat din umeri.

— Te iubeşte cu-adevărat ?

— Mă iubeşte.

— Şi tu ?

— Oh ! ştii, i-am spus cu mutra mea dură.

— Nu e frumos să te porţi aşa, a spus mama, fără nici o convingere. Făgăduieşte-mi că ai să-i scrii.

— Oh ! am să-i scriu.

Mama a reflectat o clipă. O nouă idee i-a trecut prin minte :

— Din trei sute, singurul care n-a fost făcut sublocotenent ! a spus ea, cu o admiraţie şi o mîndrie fără margini.

S-a dus să caute ceaiul, dulceaţa, sandvişurile, prăjiturile şi fructele. S-a aşezat la masă şi a tras puternic aerul pe nări, cu o intensă satisfacţie.

— Povesteşte-mi tot, mi-a poruncit ea.

Îi plăceau poveştile frumoase, mamei. I-am povestit o grămadă.

CAPITOLUL XXVIII

Manevrînd astfel cu abilitate, într-un domeniu ce nu suferea amînare, salvînd cu alte cuvinte Franţa de-o groaznică năruire în ochii mamei, şi explicîndu-i acesteia înfrîngerea mea cu delicateţea unui om de lume, am pornit la înfruntarea încercării următoare, faţă de care m-am dovedit mult mai bine pregătit.

Cu patru luni înainte, cînd m-au chemat sub drapel, am fost încorporat la Salon-de-Provence cu titlul de elev-ofiţer, ceea ce mă situa într-o categorie privilegiată : subofiţerii n-aveau autoritate asupra mea, iar soldaţii mă priveau cu oarecare respect. Mă întorceam acum în mijlocul lor ca simplu caporal.

E uşor de închipuit ce soartă am avut şi cîte sarcasme, corvezi, diverse feste, porecle şi ironii subtile a trebuit să înghit. Subofiţerii din compania mea nu mă strigau niciodată altfel decît „locotenentul zero", sau, cu şi mai multă graţie, „locotenentul clizmă". Era perioada în care armata se destrăma încet în confortul şi deliciile murdăriei, acea murdărie care s-a strecurat în cele din urmă pînă şi în sufletele unora dintre viitorii înfrînţi ai anului 1940. Sarcina mea de căpetenie, în săptămînile care s-au scurs după întoarcerea la Salon, a fost aceea de inspector permanent al latrinelor, dar mărturisesc că latrinele reprezentau o schimbare agreabilă de peisaj faţă de mutrele anumitor adjutanţi şi sergenţi din jurul meu. În comparaţie cu ce-a fost în sufletul meu cînd a trebuit să mă înfăţişez mamei fără tresa de sublocotenent, glumele proaste şi diversele jigniri care mi se aduceau erau floare la ureche şi mai curînd mă amuzau. Dar mi-era de-ajuns să ies din cazarmă, ca să mă aflu pe cîmpia provensală, acea cîmpie niţeluş funerară în frumuseţea ei, în care stîncile împrăştiate printre chiparoşi îţi evocă misterioase ruini ale cerului.

Nu eram nefericit.

Mi-am făcut prieteni printre localnici.

Mă duceam la Baux şi, instalat pe uriaşa faleză, priveam ore întregi marea de măslini.

Am tras la țintă cu pistolul și am făcut vreo cincizeci de ore de pilotaj deasupra munților Alpilles, mulțumită prieteniei a doi camarazi, sergentul Christ și sergentul Blaise. În cele din urmă, careva, undeva, a băgat de seamă că am un brevet de zbor și-am fost numit instructor de tir aerian. Așa m-a găsit războiul, cu mitralierele pregătite, îndreptate spre cer. Ideea că Franța ar putea pierde acest război nu-mi trecuse niciodată prin cap. Viața mamei nu se putea încheia printr-o asemenea înfrîngere. Acest raționament foarte logic îmi inspira mai multă încredere în victoria armatei franceze decît toate liniile Maginot și toate discursurile sforăitoare ale preaiubiților noștri comandanți. Preaiubitul meu comandant nu putea să piardă războiul, și eram încredințat că soarta îi rezerva victoria ca pe-un lucru de la sine înțeles, după atîtea lupte, atîtea jertfe, atîta eroism.

Mama veni să-și ia rămas-bun de la mine la Salon-de-Provence, în vechiul taxi Renault de care am mai pomenit. A venit cu brațele încărcate de alimente, șunci, conserve, borcane de dulceață, țigări, tot ceea ce un soldat își poate visa în orele de restriște.

S-a vădit totuși că pachetele nu mi-erau destinate mie. Chipul mamei exprimă multă șiretenie cînd îmi întinse pachetele, spunîndu-mi confidențial :

— Pentru ofițerii tăi.

Am rămas trăsnit. Ca într-o străfulgerare, am văzut mutrele pe care le-ar face căpitanul de Longevialle, căpitanul Moulignat, căpitanul Turben, văzînd un caporal intrînd în birou pentru a le înmîna, din partea maică-si, acel tribut de cîrnați, șuncă, coniac și dulciuri, sortit să le cîștige bunăvoința. Nu știu dacă își închipuia că genul ăsta de bacșiș e practicat în armata franceză, cum fusese poate cazul în garnizoanele de provincie ale Rusiei, cu un veac mai-nainte, dar m-am ferit să mă lansez în explicații sau să protestez. Era perfect capabilă să ia „cadourile" și să le ducă personal celor interesați, însoțite de una din tiradele ei patriotice care l-ar fi făcut pînă și pe Déroulède să roșească.

Am izbutit cu mare greutate s-o sustrag pe mama, efuziunile și pachetele ei curiozității răcanilor tolăniți pe terasa cafenelei și s-o duc înspre pistă, printre avioane. Călca pe iarbă, sprijinită de baston, trecînd cu gravitate în inspecție materialul nostru aerian. Trei ani mai tîrziu, aveam să fiu de față cînd o altă înaltă doamnă trecea în revistă echipajele noastre pe-un aerodrom din Kent : regina Elisabeta a Angliei — și trebuie să spun că maiestatea-sa n-avea nici pe departe aerul de proprietară cu care mama trecea prin fața avioanelor Morane-315, pe aerodromul din Salon.

Inspectînd astfel starea materialului nostru de zbor, mama s-a simțit puțin obosită și ne-am așezat în iarbă, pe marginea pistei. Și-a aprins o țigară și chipul ei a căpătat o înfățișare meditativă. Cu sprîncenele încruntate, se gîndea, preocupată, la ceva. Așteptam. Mi-a făcut cunoscut fondul gîndirii sale cu toată sinceritatea.

— Trebuie atacat imediat, mi-a zis ea.

M-am arătat probabil mirat, căci a precizat :

— Trebuie mers direct la Berlin.

Rostea pe ruseşte : *Nado iti na Bierlin* cu o convingere profundă şi cu un fel de certitudine inspirată.

Am regretat mereu de-atunci că, neputîndu-i-se încredinţa generalului de Gaulle, conducerea armatei franceze nu i-a fost încredinţată mamei. Cred că statul-major răspunzător de breşa de la Sedan ar fi înghiţit de la ea un perdaf să-i treacă pofta. Avea în cel mai înalt grad instinctul ofensivei, şi acel dar extrem de rar de-a imprima energia şi spiritul ei de iniţiativă pînă şi celor lipsiţi cu totul de aceste însuşiri. Rog să fiu crezut cînd afirm că mama nu era femeia care să rămînă inactivă în dosul liniei Maginot, cu flancul stîng complet descoperit.

I-am făgăduit să fac tot ce voi putea. Părea mulţumită şi expresia de visare i-a revenit pe figură.

— Toate aceste avioane sînt descoperite, a observat ea. Ai fost întotdeauna sensibil la gît.

Nu m-am putut împiedica să remarc că, dacă tot ce risc cu Luftwaffe [1] e o angină, înseamnă că am noroc cu carul. A avut un uşor surîs protector şi m-a privit cu ironie.

— N-ai să păţeşti nimic, mi-a zis ea liniştită.

Avea întipărită pe figură o expresie de încredere absolută, de certitudine. Ai fi zis că *ştia*, că încheiase un pact cu Destinul, şi că, în schimbul vieţii ei ratate, i se oferiseră anumite garanţii, i se făcuseră anumite promisiuni. Şi eu eram convins de asta, dar cum această cunoaştere tainică, suprimînd riscul, îmi răpea orice posibilitate de-a evolua eroic în toiul primejdiilor, cum ea mă paraliza într-un fel şi pe mine şi primejdia, faptul mă enerva şi mă irita.

— Nici un aviator din zece nu va apuca sfîrşitul acestui război, i-am spus eu.

M-a privit o clipă cu o lipsă de înţelegere înfiorată, buzele au început să-i tremure şi s-a pus pe plîns. I-am luat mîna. Făceam rareori acest gest cu ea : nu-l puteam face decît cu femeile.

— N-o să păţeşti nimic, a rostit ea, de data asta pe-un ton rugător.

— N-o să păţesc nimic, mamă. Îţi făgăduiesc.

A şovăit. O luptă interioară se dădea în ea şi i se oglindea pe faţă. Apoi a făcut o concesie.

— Ai să fii poate rănit la picior, a spus ea.

Încerca să cadă la învoială. Totuşi, sub cerul acela funerar al chiparoşilor şi-al stîncilor albe, era greu să nu simţi prezenţa celui mai vechi destin al omului, cel care nu ia parte la tragedia lui. Dar avînd înaintea ochilor chipul acela înspăimîntat, ascultînd-o pe acea biată femeie care încerca să se tîrguiască cu zeii, mi-era şi mai greu să cred că aceştia ar putea fi mai puţin accesibili la milă decît şoferul Rinaldi, mai puţin înţelegători decît negustorii de usturoi şi salate din Piaţa Buffa, că n-ar fi şi ei un pic mediteraneeni. Undeva, în jurul nostru, o mînă cinstită

[1] Denumirea aviaţiei germane în timpul celui de-al doilea război mondial.

ținea talgerul balanței, și măsura finală nu putea fi decît cea dreaptă, zeii n-aveau să joace inima unei mame cu zaruri măsluite. Tot acest pămînt provensal se porni să cînte deodată în jurul meu cu țîrîitul lui de greier și, fără pic de îndoială în glas, am spus :

— N-ai nici o grijă, mamă. Ne-am înțeles. N-o să pățesc nimic.

Ghinionul a făcut ca, în clipa cînd ne îndreptam spre taxi, să ne întîlnim cu șeful diviziei de pilotaj, căpitanul Moulignat. L-am salutat, explicîndu-i mamei că e comandantul unității mele. Ce imprudență ! Într-o secundă, mama a deschis portiera și, apucînd un jambon, o sticlă de vin și două salamuri, mai înainte ca eu să fi avut timpul să fac un gest, l-a și ajuns pe căpitan, oferindu-i drept tribut prețioasele alimente, cu cîteva cuvinte de rigoare. Am crezut că intru în pămînt de rușine. Nu mai e nevoie să spun că mă hrăneam pe-atunci cu multe iluzii, căci dacă s-ar putea intra în pămînt de rușine, omenirea ar fi de mult o simplă amintire. Căpitanul mi-a aruncat o privire mirată și am răspuns printr-o expresie de-o atare elocvență, că ofițerul, ca un adevărat absolvent al Școlii militare Saint-Cyr ce era, n-a avut nici o șovăială. I-a mulțumit mamei politicos, și deoarece aceasta, după ce mi-a aruncat o privire zdrobitoare, se îndrepta spre taxi, a ajutat-o să se urce în mașină și a salutat-o cu mîna la chipiu. Mama i-a mulțumit cu gravitate, printr-un regesc gest al capului, și s-a instalat triumfătoare pe perne ; și eram sigur că trage zgomotos aerul pe nări,

cu satisfacție, făcînd o dată în plus dovada că știe cum trebuie să se poarte, lucru de care eu, fiul ei, aveam cutezanța uneori să mă îndoiesc. Taxi-ul se puse în mișcare și fața i se schimbă ; păru deodată că se prăbușește ; lipită de geam, se întoarse spre mine cu spaimă, încercă să-mi strige ceva ce n-am putut înțelege și, în cele din urmă, neștiind cum să mă facă să pricep de la distanță ce vrea să-mi spună, schiță spre mine semnul crucii.

Trebuie să menționez aci un episod important din viața mea, pe care l-am omis intenționat, încercînd cu naivitate să-mi fur singur căciula. E o bună bucată de timp de cînd încerc să sar pe deasupra fără să-l ating, pentru că-mi face încă foarte rău : nu s-au scurs decît douăzeci de ani de-atunci. Cu cîteva luni înainte de război m-am îndrăgostit de-o tînără unguroaică care locuia la Hotel-Pensiune Mermonts. Urma să ne căsătorim. Ca să spun ceva de ea, Ilona avea părul negru și niște ochi mari cenușii. A plecat la Budapesta să-și vadă familia, războiul ne-a despărțit, a fost încă o înfrîngere, și asta-i tot. Știu că mă abat de la toate regulile genului prin faptul că nu dau acestui episod locul pe care-l merită, dar e încă mult prea recent și, chiar pentru a scrie aceste rînduri, a trebuit să mă folosesc de prilejul oferit de-o otită de care sufăr în clipa de față și să profit de-o suferință penibilă, dar, din fericire, de ordin pur fizic, care îmi slujește de anestezic și-mi îngăduie să ating rana.

CAPITOLUL XXIX

Escadra de antrenament din care făceam parte a fost transferată la Bordeaux-Mérignac şi-mi petreceam cinci-şase ore pe zi în aer ca instructor de zbor pe Potez-540. Am fost repede făcut sergent, solda era satisfăcătoare, Franţa rezista şi împărtăşeam opinia generală a camarazilor mei, că trebuie să profit de viaţă şi să am răbdare, de vreme ce războiul nu durează o veşnicie. Aveam o cameră în oraş şi trei pijamale de mătase de care eram foarte mîndru. Ele reprezentau în ochii mei viaţa în stil mare şi-mi dădeau impresia unui progres favorabil al carierei mele de om de lume ; o colegă de la Facultatea de drept le furase special pentru mine, după incendiul unui mare magazin unde logodnicul ei era funcţionar. Raporturile mele cu Marguerite erau pur platonice, aşa că morala fusese cu scrupulozitate respectată în această împrejurare. Pijamalele erau uşor pîrlite şi au mirosit pînă la urmă a peşte afumat, dar nu poţi să ai totul. Am putut, de asemenea, să-mi ofer din cînd în cînd cîte-o cutie de ţigări de foi, pe care izbuteam acum să le suport fără să-mi facă greaţă, ceea ce-mi da multă încredere în mine, dovedindu-mi că sînt într-adevăr pe cale să devin pe deplin bărbat. Într-un cuvînt, viaţa mea lua o întorsătură favorabilă. Am avut totuşi în perioada aceea un accident de avion destul de neplăcut, care era cît pe-aci să mă coste nasul, fapt cu care mi-ar fi venit anevoie să mă

împac. A fost, fireşte, din vina polonezilor. Militarii polonezi nu erau pe-atunci prea populari în Franţa : erau dispreţuiţi un pic pentru că pierduseră războiul. Se lăsaseră snopiţi în bătaie şi nu li se ţinea ascuns ceea ce se gîndea despre ei. În plus, începuse să bîntuie, ca în toate organismele sociale bolnave, aşa-numita „spionită", şi de cîte ori un soldat polonez îşi aprindea o ţigară, era îndată acuzat că face semne luminoase duşmanului. Deoarece cunoşteam la perfecţie limba polonă, am fost folosit ca interpret în cursul zborurilor cu dublă comandă, care aveau scopul să familiarizeze echipajele poloneze cu materialul nostru de zbor. În picioare între cei doi piloţi, traduceam sfaturile şi ordinele instructorului francez. Rezultatul acestei originale concepţii de muncă aeriană nu s-a lăsat aşteptat. În momentul aterizării, pilotul polonez întîrziind prea mult să ia contact cu terenul, monitorul mi-a strigat cu o urmă de spaimă :

— Spune-i boului ăsta că ne facem praf. Să accelereze !

Am tradus imediat. Pot să afirm, cu conştiinţa împăcată, că n-am pierdut o secundă pentru a spune :

— *Prosze dodac gazu bo za chwile zawalimy sie w drzewa na koncu lotniska !*

Cînd m-am trezit din leşin, sîngele îmi şiroia pe faţă, infirmierii se aplecau asupra noastră, şi adjutantul-şef polonez, într-o stare extrem de jalnică, dar la fel de politicos, încerca să se spri-

jine într-un cot şi să se scuze faţă de pilotul francez :

— *Za pozno mi pan przytlumaczyl !*

— Zice că... am bîiguit eu.

Sergentul-şef, într-un hal fără de hal şi el, mai avu timpul să ne sufle :

— Rahat ! înainte de-a leşina.

Am tradus fidel, după care, cu datoria împlinită, m-am cufundat în neant. Nasul meu era ferfeniţă, dar la infirmerie s-a apreciat că stricăciunile interne nu sînt prea grave. Fapt asupra căruia s-au înşelat. Am suferit de nas timp de patru ani, şi a trebuit să ascund starea în care mă aflam şi migrenele înfiorătoare care mă chinuiau fără răgaz, ca să nu fiu scos din cadrele personalului de zbor. Abia în 1944 mi-a fost nasul pe deplin refăcut într-un spital al R.A.F.[1]-ului. Nu mai este incomparabila capodoperă care a fost înainte, dar face faţă, şi am toate motivele să cred că va dura atît cît e necesar.

În afara orelor mele de zbor ca navigator, mitralior şi aruncător de bombe, camarazii îmi încredinţau adeseori maneta de comandă, făcînd astfel, în medie, o oră de pilotaj pe zi. Aceste ore preţioase n-aveau, din păcate, nici o existenţă oficială, neputînd măcar figura în carnetul meu de zbor. Am ţinut aşadar un al doilea carnet, clandestin, legalizînd cu scrupulozitate fiecare pagină cu ştampila escadrilei, mulţumită

[1] *Royal Air Force,* denumirea forţelor aeriene britanice.

bunăvoinţei şefului de birou. Eram convins că, după primele pierderi suferite în război, regulamentul va fi mai blînd şi că orele mele clandestine, o bună şi plină sută de ore, îmi vor îngădui să fiu transformat în pilot de luptă.

La 4 aprilie 1940, cu numai cîteva săptămîni deci înainte de ofensiva germană, în timp ce fumam liniştit o ţigară pe aerodrom, un planton mi-a întins o telegramă : „Mama grav bolnavă. Vino imediat."

Am rămas pironit, cu ţigara în gură, în vesta mea de piele, cu şapca trasă pe ochi, cu înfăţişarea-mi dură, cu mîinile în buzunare, în timp ce pămîntul întreg devenea un deşert. De asta îmi amintesc în special acum : o senzaţie stranie, ca şi cum locurile cele mai familiare, pămîntul, casele şi toate certitudinile deveniseră în jurul meu o planetă necunoscută, în care nu mai pusesem niciodată piciorul. Tot sistemul meu de măsuri şi greutăţi se năruia dintr-o dată. În zadar îmi spuneam că frumoasele poveşti de dragoste sfîrşesc întotdeauna rău, am crezut, în ciuda a toate astea, că şi a mea va sfîrşi prost, dar nu înainte de-a se face dreptate. Ca mama să poată muri înainte de-a avea timpul să mă arunc pe talgerul balanţei spre a o îndrepta, spre a restabili echilibrul şi a demonstra astfel limpede, neîndoielnic, onorabilitatea lumii, spre a sta mărturie a existenţei unei intenţii cinstite şi tainice în sînul lucrurilor, îmi apărea ca o negare a celei mai umile, a celei mai elementare demnităţi umane, ca o interdicţie de-a respira. Cred că nu mai e nevoie să insist pe lîngă citi-

tori asupra extremei tinereţi de care dădea dovadă o asemenea atitudine. Sînt, azi, un om cu experienţă. N-am nevoie să spun mai mult, s-a înţeles.

Mi-au trebuit patruzeci şi opt de ore ca să ajung la Nisa, cu trenul rezervat învoiţilor. Moralul acestui tren albastru ca cerul era dintre cele mai coborîte. Anglia era vinovată, ea ne băgase în toată ciorba asta, în care aveam să ne cufundăm pînă la fund, Hitler nu era un tip chiar aşa de rău, un neînţeles, cu care ar fi trebuit să se stea de vorbă, dar exista totuşi un punct luminos pe firmament : se descoperise un nou medicament care vindeca blenoragia în cîteva zile

Cu toate acestea, nu eram nicidecum disperat. N-am devenit aşa nici pînă în ziua de azi. Îmi dau numai ifose. Cel mai mare efort din viaţa mea a fost întotdeauna acela de-a ajunge o dată în stare de completă deznădejde. Nu e nimic de făcut. Există întotdeauna în mine ceva care continuă să zîmbească.

Am sosit la Nisa cu noaptea-n cap şi am dat fuga la Mermonts. Am urcat la etajul şapte şi am bătut la uşă. Mama locuia în cea mai mică cameră a hotelului : îi stăteau la inimă interesele patronului. Am intrat. Camera minusculă, triunghiulară, avea un aspect de orînduială şi de încăpere nelocuită care mă îngrozi complet. Am dat fuga jos, am trezit-o pe portăreasă şi-am aflat că mama fusese transportată la clinica Saint-Antoine. M-am aruncat într-un taxi.

Infirmierele mi-au spus mai tîrziu, că, văzîndu-mă intrînd, au jurat că e vorba de-un atac cu arma în mînă.

Capul mamei era înfundat în perne, chipul îi era scobit, neliniştit şi buimac. Am sărutat-o şi m-am aşezat pe marginea patului. Eram cu nelipsita-mi vestă de piele pe umeri şi cu şapca trasă pe ochi : aveam nevoie de această carapace. Mi s-a întîmplat în timpul acestei permisii să morfolesc ore întregi un chiştoc între buze : aveam nevoie să mă adun în jurul a ceva. Pe mescioara de la căpătîiul ei, la vedere, în cutiuţa violetă — medalia de argint gravată cu numele meu, pe care-o cîştigasem la campionatul de ping-pong, în 1932. Am stat aşa o oră, două fără să ne vorbim. Apoi m-a rugat să ridic perdelele. Am ridicat perdelele. Am şovăit o clipă şi apoi am înălţat ochii spre cer, ca s-o scutesc să mi-o ceară ea. Am rămas aşa o bună bucată de vreme, cu ochii în lumină. Era cam tot ce puteam să fac pentru ea. Am stat aşa, toţi trei, în tăcere. N-aveam nevoie să mă întorc spre ea ca să ştiu că plînge. Şi nici nu eram sigur că despre mine e vorba. Apoi m-am aşezat în fotoliu în faţa patului. Am trăit în acel fotoliu patruzeci şi opt de ore. Am stat aproape tot timpul cu şapca pe cap, cu vesta pe umeri şi cu chiştocul în gură : simţeam nevoia de prietenie. La un moment dat, m-a întrebat dacă am vreo ştire de la unguroaica mea, Ilona. I-am spus că nu.

— Ai nevoie de-o femeie alături de tine, a zis ea cu convingere.

I-am spus că toţi oamenii sînt în aceeaşi situaţie.

— Va fi mai greu pentru tine decît pentru alţii, a zis ea.

Am jucat puţin belotă. Fuma la fel de mult, dar mi-a spus că medicii nu-i mai interzic ţigările. Nu mai avea, evident, de ce să bage de seamă. Fuma privindu-mă cu atenţie, şi ştiam bine că ticluieşte un plan. Dar nici pe departe nu bănuiam ce era pe cale să combine. Căci sînt convins : atunci i-a venit pentru prima oară năstruşnica idee. Percepeam clar în privirea ei o expresie de şiretenie, şi ştiam bine că-i umblă o idee prin cap, dar nu puteam într-adevăr bănui, chiar cunoscînd-o aşa cum o cunoşteam, că ar putea merge atît de departe. Am stat puţin de vorbă cu doctorul : era plin de încredere. Putea s-o mai ducă vreo cîţiva ani. „Diabetul, ştiţi...", îmi zise el, cu un aer doct. A treia zi, pe seară, am plecat să iau masa la Masséna, unde am dat peste un mynheer olandez, care pleca cu avionul în Africa de Sud să se „pună la adăpost de invazia germană care se pregătea". Fără nici o provocare din partea mea, încrezător fără îndoială în uniforma mea de aviator, m-a întrebat dacă i-aş putea face cunoştinţă cu vreo femeie. Cînd mă gîndesc cît de mulţi oameni, în decursul vieţii mele, mi-au făcut aceeaşi rugăminte, găsesc că e îndeajuns de neliniştitor. Am crezut totuşi întotdeauna că am o figură de om distins. I-am răspuns că nu sînt în formă în seara aceea. M-a înştiinţat că şi-a şi transferat întreaga avere în Africa de Sud

şi am plecat să sărbătorim vestea cea bună la „Chat Noir". Mynheer-ul ştia să tragă la măsea, nu glumă ; în ce mă priveşte, n-am putut niciodată să sufăr alcoolul, dar ştiu să mă domin. Am băut aşadar o sticlă de *whisky* amîndoi, după care am trecut la coniac. În scurtă vreme s-a răspîndit zvonul în cabaret că aş fi primul „as" francez al războiului şi vreo doi-trei vechi combatanţi din primul război au venit să-mi solicite onoarea de a-mi strînge mîna. Deosebit de măgulit că am fost recunoscut, am distribuit autografe, am strîns mîini şi am acceptat încă un rînd, şi încă un rînd de băutură. Mynheer-ul m-a prezentat unei vechi prietene de-a lui cu care abia făcuse cunoştinţă. Am avut o dată mai mult prilejul să-mi dau seama de ce prestigiu se bucura uniforma de aviator în ochii populaţiei muncitoare din dosul frontului. Micuţa mi-a oferit să lucreze pentru mine cît vor dura ostilităţile, urmîndu-mă din garnizoană în garnizoană, la nevoie. M-a asigurat că poate să facă dragoste pînă şi de douăzeci de ori pe zi. M-am simţit deprimat şi am acuzat-o că nu pentru mine vrea să facă toate astea, ci pentru Armata Aerului în general. I-am spus că împinge prea departe patriotismul şi că voiam să fiu iubit pentru mine, nu pentru uniforma mea. Mynheer-ul a dat şampania pe gît şi s-a oferit să binecuvînteze unirea noastră punînd, ca să zic aşa, prima piatră. Patronul mi-a adus lista de bucate să-i dau un autograf şi tocmai mă executam, cînd am simţit o privire batjocoritoare aţintită asupra mea. Individul nu purta

vestă de piele, n-avea nici un fel de farafastîcuri pe piept, dar poseda totuşi Crucea de război cu stea, ceea ce nu era puţin lucru pe vremea aceea pentru un infanterist. M-am potolit un pic. Mynheer-ul s-a arătat dispus să urce în cameră cu logodnica mea, care m-a pus să jur că o s-o aştept a doua zi la „Cintra". O şapcă cu aripi de aur, o vestă de piele, o mutră de om dur, şi iată-te cu viitorul asigurat. Aveam o durere de cap înfiorătoare, nasul mi-atîrna un kilogram ; am părăsit localul şi m-am afundat în noapte printre miile de cizme multicolore din Piaţa de flori.

A doua zi, a treia zi, aşa cum am aflat după aceea, micuţa supusă a aşteptat de la şase seara pînă la două noaptea în barul „Cintra" să-i vină subofiţerul aviator.

Mi se întîmplă şi azi să mă întreb dacă n-am trecut, fără să ştiu, pe lîngă cea mai mare dragoste din viaţa mea.

Peste cîteva zile, am citit numele bunului mynheer printre victimele unei catastrofe aeriene în regiunea Johannesburg, dovadă că n-ajungi niciodată să-ţi pui averea la adăpost.

Permisia mea expira. Am mai petrecut o noapte în fotoliu la clinica Saint-Antoine, şi dimineaţa, cu perdelele pe jumătate ridicate, m-am apropiat de mama să-mi iau rămas-bun.

Nu prea ştiu cum să descriu această despărţire. Cuvintele sînt neputincioase. Dar am făcut faţă cu bravură. Mi-am amintit perfect ce mă învăţase ea despre felul cum trebuie să te porţi cu femeile. Erau douăzeci şi şase de ani de cînd

mama trăia fără bărbat şi, plecînd, poate pentru totdeauna, ţineam mult mai mult să-i las imaginea unui bărbat decît aceea a unui fiu.

— La revedere...

Am sărutat-o pe-un obraz zîmbind. Cît m-a costat acel zîmbet numai ea putea să ştie, care zîmbea la rîndul ei.

— Trebuie să vă căsătoriţi cînd se întoarce, a zis ea. Este exact ceea ce-ţi trebuie. E foarte frumoasă.

Se întreba probabil ce se va întîmpla cu mine fără o femeie alături. Avea dreptate : nu m-am obişnuit niciodată.

— Ai vreo fotografie a ei ?

— Iat-o.

— Crezi că familia ei are bani ?

— Habar n-am.

— Cînd s-a dus la concertul dirijat de Bruno Walter, la Cannes, n-a luat autocarul. A luat taxi-ul. Familia ei trebuie să aibă mulţi bani.

— Mi-e egal, mamă. Mi-e perfect egal.

— Ca diplomat trebuie să primeşti. Ai nevoie de servitori, de toalete. Părinţii ei trebuie să înţeleagă.

Am luat-o de mînă.

— Mamă, am zis. Mamă.

— Fii liniştit, am să le spun toate acestea părinţilor ei, cu tact.

— Mamă, zău aşa...

— Mai ales să nu-mi porţi mie de grijă. Sînt o gloabă bătrînă : am ţinut pînă acum, o să mai ţin un pic. Scoate chipiul...

L-am scos. Mi-a făcut, cu mîna ei, pe frunte, semnul crucii.

— *Blagoslavleaiu tibia.* Te binecuvîntez.

Mama era evreică. Dar n-avea importanţă. Trebuie să te exprimi bine. În ce limbă, nu contează.

M-am îndreptat spre uşă. Ne-am mai privit o dată zîmbind.

Mă simţeam pe deplin liniştit acum.

Ceva din curajul ei trecuse în mine şi a rămas acolo pentru totdeauna. Pînă în ziua de azi, voinţa şi curajul ei continuă să dăinuie în mine, îngreunîndu-mi serios viaţa, pentru că mă împiedică să pierd speranţa.

PARTEA A TREIA

CAPITOLUL XXX

Ideea că Franţa ar putea să piardă războiul nu mi-a trecut niciodată prin cap. Ştiam bine că-l pierdusem o dată, în 1870, dar pe-atunci încă nu mă născusem, şi nici mama. Era altceva.

La 13 iunie 1940, atunci cînd frontul se prăbuşea în toate părţile, înapoindu-mă dintr-o misiune de escortare într-un Bloch-210, am fost rănit de-o schijă pe aerodromul din Tours, în cursul unui bombardament. Rana era uşoară şi am lăsat schija în pulpă : parcă şi vedeam mîndria cu care mama urma s-o pipăie, la prima permisie. O mai am şi azi în pulpă. E drept că acum aş putea la fel de bine să mi-o scot.

Succesele fulgerătoare ale ofensivei germane n-au avut nici un efect asupra mea. Mai văzusem ceva similar în 1914—1918. Noi, francezii, fapt binecunoscut, redevenim totdeauna stăpîni pe noi în ultima clipă. Tancurile lui Guderian, înaintînd vijelios prin spărtura de la Sedan, mă făceau să mor de rîs, şi mă gîndeam la statul nostru major cum îşi freacă bucuros mîinile, vă-

zînd cum planul lui magistral se realizează punct cu punct, şi pe nemţăloii ăia greoi şi bădărani căzînd o dată în plus în cursă. Cred că pînă şi sîngele din mine căra cu el o încredere nestrămutată în soarta patriei, care trebuie să-mi fi venit de la strămoşii mei tătari şi evrei. Şefii mei militari la Bordeaux-Mérignac trebuie să-şi fi dat repede seama de aceste calităţi atavice de fidelitate faţă de tradiţiile noastre şi de orbire, şi m-au desemnat să fac parte dintr-unul din cele trei echipaje de vigilenţă însărcinate să patruleze pe deasupra cartierelor muncitoreşti din Bordeaux. Se punea problema, ni s-a explicat în mod confidenţial, să asigurăm protecţia mareşalului Pétain şi a generalului Weygand, care erau hotărîţi să continue lupta, contra unei a cincea coloane comuniste care ar căuta chipurile să pună mîna pe putere şi să trateze cu Hitler. Nu sînt singurul martor, după cum n-am fost singurul înşelat de această vicleană infamie : brigăzi de elevi-ofiţeri, printre care se afla şi Christian Fouchet, azi ambasadorul nostru în Danemarca, fuseseră plasate la răspîntiile oraşului spre a asigura protecţia augustului moşneag contra defetiştilor şi celor care doreau să pactizeze cu duşmanul. Rămîn totuşi convins că această manevră abilă a fost opera unor eşaloane subalterne, şi că acestea au comis-o spontan, în entuziasmul patriotic şi politic al momentului. Am efectuat aşadar patrulări aeriene la mică altitudine deasupra Bordeaux-ului, cu mitralierele încărcate, gata să mă năpustesc asupra oricărei mulţimi care mi-ar fi fost semnalată. Aş fi făcut-o fără să şovăi şi fără să bănuiesc o secundă că a cincea coloană, ale cărei planuri aveam sarcina să le dejucăm, cîştigase partida, că ea nu era a celor care mergeau sub cerul liber cu drapelele desfăşurate, ci că se strecurase cu viclenie în suflete, voinţe şi conştiinţe. Eram funciarmente incapabil să-mi închipui că un şef ajuns în primele rînduri ale celei mai vechi şi mai glorioase armate din lume se poate dovedi dintr-o dată un defetist, un suflet lipsit de energie, sau chiar un intrigant gata să pună propriile duşmănii, pizme şi patimi politice mai presus de soarta patriei. Afacerea Dreyfus nu mă învăţase nimic în privinţa asta : mai întîi, Esterhazy nu era cu-adevărat francez, era un naturalizat, şi apoi, era vorba de-a dezonora un evreu, şi oricine ştie că, în asemenea cazuri, toate mijloacele sînt îngăduite : şefii noştri militari de pe vremea afacerii Dreyfus crezuseră că procedează bine. Pe scurt, mi-am păstrat pînă la capăt credinţa neatinsă şi fără îndoială că nici azi nu m-am schimbat prea mult în privinţa asta : modul în care a trebuit să ne luăm tălpăşiţa la Dien-Bien-Fu, anumite mîrşăvii pe marginea războiului din Algeria mă lasă buimac. La fiecare înaintare a inamicului, la fiecare prăbuşire a frontului, zîmbeam aşadar pe sub mustaţă şi aşteptam neaşteptata răsturnare, riposta fulgerătoare, acel ironic şi uluitor „Atît ţi-a fost !“ al strategilor noştri — luptători nevoie mare. Această incapacitate atavică de a deznădăjdui, pe care-o port în mine ca pe-o infirmitate contra căreia nu pot să fac nimic,

lua pînă la urmă aparența unei fericite și congenitale imbecilități, comparabilă întrucîtva cu cea care îmboldise odinioară reptilele fără plămîni să iasă tîrîndu-se din oceanul originar, aducîndu-le în situația nu numai să respire, dar și să devină într-o zi acel prim grăunte al omenirii pe care-o vedem azi mișunînd în jurul nostru. Eram un prost și așa am rămas — prost cînd ucid, prost cînd trăiesc, prost cînd sper, prost cînd izbîndesc. Cu cît situația militară devenea mai gravă, cu-atît prostia mea se înverșuna să nu vadă în ea decît un prilej pe măsura noastră, și așteptam ca geniul patriei să ia deodată întruchiparea unui conducător, după cele mai bune tradiții franceze. Am avut întotdeauna tendința să iau *ad literam* frumoasele basme despre el însuși pe care omul și le-a povestit în momentele lui de inspirație, și Franța, în privința asta, n-a fost niciodată lipsită de inspirație. Talentul strălucit al mamei mele cînd era vorba să aibă încredere, să continue a crede și a spera, se trezea deodată în mine, ridicîndu-se chiar la înălțimi nebănuite. Am crezut rînd pe rînd în toți conducătorii noștri și în fiecare recunoșteam omul providențial. Iar cînd, unul după altul, dispăreau în dosul scenei sau acceptau înfrîngerea, nu mă descurajam cîtuși de puțin și nu pierdeam de fel încrederea în generalii noștri ; înlocuiam, pur și simplu, un general cu altul. N-am încetat, pînă la sfîrșit, să mă tîrguiesc, într-una tras pe sfoară, într-una în situația de ofertant, și ori de cîte ori vreo mărime dădea chix, treceam la următoarea, cu o încredere de două ori mai mare. Am crezut deci, succesiv, în generalul Gamelin, în generalul Georges, în generalul Weygand — mi-amintesc cu ce emoție citeam descrierea pe care o agenție de presă o făcea cizmelor lui de antilopă și pantalonilor lui de piele, cînd, asumîndu-și comanda supremă, cobora scările Cartierului său general — am crezut în generalul Huntziger, în generalul Blanchard, în generalul Mittelhauser, în generalul Noguès, în amiralul Darlan și — mai e nevoie să spun ? — în mareșalul Pétain. Așa am ajuns cum nu se poate mai firesc la generalul de Gaulle, cu degetul mic la vipușca pantalonului și fără a-mi lua vreodată mîna de la chipiu. Nu-i greu de închipuit ușurarea pe care am simțit-o cînd prostia mea congenitală și incapacitatea mea de a deznădăjdui au găsit deodată un șef adevărat și cînd din profunzimile prăpastiei, exact așa cum m-am așteptat, s-a ivit o extraordinară figură de conducător, care nu numai că s-a dovedit pe măsura evenimentelor, dar mai purta și-un nume cu-adevărat de pe la noi. Ori de cîte ori mă găsesc în fața lui de Gaulle, simt că mama nu m-a înșelat și că știa totuși despre ce vorbește.

M-am hotărît deci să trec în Anglia, în tovărășia a trei camarazi, pe bordul unui avion Den-55, un tip de aparat cu totul nou, pe care nici unul dintre noi nu-l mai pilotase pînă atunci.

Aerodromul Bordeaux-Mérignac din zilele de 15, 16 și 17 iunie 1940 era cu siguranță unul din locurile cele mai ciudate ce mi-a fost dat

vreodată să frecventez. Din toate direcţiile, nenumărate vehicole aeriene aterizau fără încetare pe pistă, umplînd terenul. Din tot felul de maşini, al căror tip şi a căror întrebuinţare nu le cunoşteam, se revărsau pe gazon pasageri nu mai puţin ciudaţi, dintre care unii păreau că au pus pur şi simplu mîna pe cel dintîi mijloc de transport pe care l-au avut la dispoziţie.

Terenul devenise un fel de retrospectivă a tot ce Armata Aerului numărase ca prototipuri timp de douăzeci de ani : pe patul morţii, aviaţia franceză îşi revedea trecutul. Echipajele erau uneori şi mai stranii decît avioanele. Am văzut un pilot din aviaţia marinei, cu una dintre cele mai frumoase Cruci de război ce poate fi admirată pe pieptul unui combatant, ieşind din carlinga avionului său de vînătoare cu o fetiţă care-i dormea în braţe. Am văzut un sergent-pilot coborînd din Goéland-ul său cinci făpturi ce nu puteau fi decît cinci stimabile pensionare ale unui bordel din provincie. Am văzut, într-un Simoun, un sergent cu părul alb şi o femeie în pantaloni, cu doi cîini, o pisică, un canar, un papagal, nişte covoare făcute sul şi un tablou de Hubert Robert rezemat de perete. Am văzut o familie de condiţie bună, tată, mamă, două fete, cu valizele în mînă, întrebîndu-l pe pilot cît le cere să-i treacă în Spania, şi *pater familias* era Cavaler al Legiunii de Onoare. Am văzut în special, şi le voi avea înaintea ochilor cît voi trăi, feţele celor doi piloţi de pe un Dewoitine-520 şi de pe un Morane-406, întorşi din ultimele lupte, cu aripile găurite de gloanţe, iar

unul dintre ei smulgîndu-şi Crucea de război şi aruncînd-o la pămînt. Am văzut, cred, treizeci de generali, în jurul turnului de observaţie, aşteptînd, aşteptînd. Am văzut tineri piloţi urcînd fără nici un ordin în avioane Bloch-151 şi decolînd fără muniţii, cu singura speranţă de-a se năpusti orbeşte asupra bombardierelor duşmane, pe care alarmele succesive le anunţau, dar care nu-şi făceau de loc apariţia. Şi, în permanenţă, fauna de necrezut a aerului care fugea de naufragiul cerului şi printre care avioanele Bloch-210, faimoasele sicrie zburătoare, păreau în special binevenite.

Dar cred că de scumpele mele avioane Potez-25 şi de foştii lor piloţi — pe care nu-i puteam vedea apropiindu-se fără să intonăm un mic cîntec popular pe vremea aceea : „Bunicule, bunicule, ţi-ai uitat calul" — o să-mi amintesc cu cea mai mare prietenie. Aceşti bătrîni între patruzeci şi cincizeci de ani, rezervişti cu toţii, unii dintre ei foşti combatanţi în primul război mondial, fuseseră menţinuţi tot timpul războiului, cu toate insignele de piloţi pe care le arborau cu mîndrie, în funcţii „umile", la popotă, ca scriptologi, ca şefi de birou, în pofida promisiunilor, mereu reînnoite, dar niciodată respectate, că vor fi lăsaţi să se antreneze ca piloţi. Acum, îşi luau revanşa. Erau vreo douăzeci la număr şi, profitînd de harababura generală, se puseseră pe treabă. Rechiziţionînd toate avioanele Potez-25 disponibile, privind cu indiferenţă toate semnele înfrîngerii care se îngrămădeau în jurul lor, s-au pus serios pe antrenament, acumulînd ore de

zbor şi efectuîndu-şi liniştiţi turele de pistă, ca nişte pasageri care s-ar amuza făcînd cercuri în apă în timpul unui naufragiu, convinşi, cu un optimism de neclintit, că vor ajunge la timp „pentru primele ciocniri", după cum spuneau ei, cu un dispreţ magnific pentru tot ce se petrecuse înainte de intrarea lor în luptă. Aşa se face că, în vălmăşagul acestui straniu Dunkerque aerian, într-o atmosferă apocaliptică, pe deasupra generalilor buimăciţi, amestecaţi cu cea mai hibridă faună aeriană de pe glob, pe deasupra capetelor învinse, isteţe sau deznădăjduite, avioanele Potez-25 ale „veteranilor" continuau să zumzăie cu sîrguinţă, aterizînd şi decolînd neîncetat, iar figurile radioase şi hotărîte ale acestor rezistenţi ai ultimei şi primei ore răspundeau din carlingă la saluturile noastre prieteneşti. Erau Franţa vinului şi a mîniei însorite, cea care înmugureşte, creşte şi renaşte în fiecare anotimp prielnic, orice s-ar întîmpla. Se aflau printre ei birtaşi şi muncitori, măcelari şi agenţi de asigurare, vagabonzi şi traficanţi, şi chiar un popă. Dar aveau cu toţii un lucru în comun, acolo unde ştiţi.

În ziua cînd s-a prăbuşit Franţa stăteam rezemat cu spatele de-un hangar, privind cum se învîrtesc elicele avionului Den-55 care trebuia să ne ducă în Anglia. Mă gîndeam la cele şase pijamale de mătase pe care le lăsasem în camera din Bordeaux, o pierdere grozavă dacă te gîndeşti că la asta se adăuga Franţa şi mama, pe care urma, după toate probabilităţile, să n-o mai văd niciodată. Trei camarazi, sergenţi ca

mine, şedeau alături, cu o privire impasibilă, cu revolverul încărcat la centură — ne aflam la mare depărtare de front, dar eram tineri, loviţi în bărbăţia noastră prin înfrîngerea suferită, şi revolverele scoase din tocul lor şi ameninţătoare erau doar un simplu mijloc vizual de-a exprima ceea ce simţeam. Ne ajuta întrucîtva să ne punem la unison cu drama care se desfăşura în jurul nostru şi, totodată, să ne camuflăm şi să ne compensăm sentimentul de neputinţă, de derută şi de inutilitate. Nici unul dintre noi nu luase încă parte la luptă, şi de Gaches, cu un glas ironic, tradusese cît se poate de bine biata noastră voinţă de-a ne da aere, de-a ne refugia într-o atitudine şi de-a lua distanţa cuvenită faţă de înfrîngere :

— E niţeluş ca şi cum Corneille şi Racine ar fi fost împiedicaţi să scrie, pentru a se susţine apoi că Franţa n-are poeţi tragici.

Cu toată strădania depusă de-a nu mă gîndi decît la pierderea pijamalelor de mătase, chipul mamei îmi apărea uneori printre toate celelalte lumini ale acelui iunie fără nori. În zadar strîngeam atunci din fălci, ridicam bărbia şi puneam mîna pe revolver : ochii mi se umpleau pe loc de lacrimi şi mă uitam iute la soare spre a-i induce în eroare pe camarazi. Camaradul meu Belle-Gueule avea şi el o problemă de ordin moral, pe care ne-o înfăţişase : era peşte în viaţa civilă, şi femeia lui preferată „lucra" într-o casă de toleranţă din Bordeaux. Avea impresia că nu e corect cu ea plecînd de unul singur. Încercam să-i ridic moralul, explicîndu-i că fi-

delitatea față de patrie trebuie să treacă înaintea oricărei alte considerații și că, la rîndul meu, lăsam în urmă tot ce aveam mai scump. I-l dădeam ca exemplu pe cel de-al treilea camarad al nostru, Jean-Pierre, care nu șovăia să-și lase nevasta și trei copii pentru a continua lupta. Belle-Gueule a avut atunci o replică colosală, care ne-a închis gura la toți și care mă umple de umilință ori de cîte ori mi-aduc aminte de ea :

— Da, a zis el, dar voi nu faceți parte din drojdia societății, așa că nu sînteți obligați.

De Gaches urma să piloteze avionul. Avea trei sute de ore de zbor : o avere. Cu mustăcioara lui, cu uniforma excelent croită, cu aspectul lui rasat, era tînărul de familie bună prin excelență, și dădea, într-o anumită privință, hotărîrii noastre de a dezerta pentru a continua lupta consacrarea burgheziei catolice franceze.

După cum se vede, în afară de voința care ne stăpînea de-a nu ne recunoaște învinși, nu exista nimic comun între noi.

Dar sorbeam din tot ce ne despărțea o anumită exaltare și o încredere cu-atît mai mare în singura legătură care ne unea. Și-un asasin de-am fi avut printre noi, am fi văzut în asta dovada caracterului sfînt, exemplar, deasupra oricărei alte considerații, al misiunii noastre, dovada însăși a esențialei noastre fraternități.

De Gaches urcă în avion pentru a primi de la mecanic ultimele instrucțiuni cu privire la manipularea unui aparat pe care-l ignora total. Urma să facem un tur de încercare pentru a ne familiariza cu aparatele de bord, să aterizăm, să-l

lăsăm pe mecanic pe aerodrom și să decolăm din nou, cu destinația Anglia. De Gaches ne făcu semn din avion și începurăm să ne legăm centurile parașutei. Belle-Gueule și Jean-Pierre urcară primii : eu aveam dificultăți cu centura. Pusesem un picior pe scară, cînd am văzut pe cineva venind spre mine cu bicicleta, pedalînd cu toată viteza și gesticulînd. Am așteptat.

— Sergent, ești chemat în turnul de observație. O comunicare telefonică pentru dumneata. E urgent.

Am rămas stană de piatră. Ca în toiul naufragiului, cînd drumurile, liniile telegrafice, toate căile de comunicație se aflau în cel mai deplin haos, cînd comandanții nu mai aveau știri de la trupele lor și cînd orice urmă de organizare pierise sub năvala tancurilor și avioanelor germane, ca glasul mamei să-și fi putut croi drum pînă la mine, mi se părea aproape supranatural. Căci n-aveam nici o îndoială : mama era cea care mă chema. În momentul străpungerii de la Sedan și, mai tîrziu, cînd primele motociclete germane vizitau castelele de pe Loara, încercasem, mulțumită prieteniei unui sergent telefonist din turnul de observație, să-i transmit, la rîndul meu, un mesaj liniștitor, să-i amintesc de Joffre, de Pétain, de Foch și de toate celelalte nume sfinte de care ea îmi pomenise de-atîtea ori în clipe grele, cînd situația noastră materială mă umplea de neliniște sau cînd avea una din crizele ei de hipoglicemie. Dar mai exista pe-atunci ceva în telecomunica-

ţii care aducea a ordine, consemnele erau încă respectate, şi totuşi n-am izbutit să-i vorbesc.

I-am strigat lui de Gaches să facă turul de încercare fără mine şi să revină pentru a mă lua din faţa hangarului ; am împrumutat apoi bicicleta de la caporal şi-am început să pedalez.

Eram la cîţiva metri de turnul de observaţie cînd Den-ul s-a lansat pe pista de decolare. Am coborît de pe bicicletă şi, înainte de-a intra, am aruncat o privire distrată avionului. Den-ul era la vreo douăzeci de metri de pămînt. S-a oprit parcă o clipă suspendat în aer, a şovăit, s-a cabrat vertical, s-a învîrtit pe-o aripă, a venit în picaj, şi s-a prăbuşit la pămînt, explodînd. Am privit o fracţiune de secundă coloana de fum negru pe care aveam, ulterior, s-o văd de-atîtea ori deasupra avioanelor prăbuşite. Am trăit atunci prima din arsurile acelei stranii şi totale singurătăţi cu care peste o sută de camarazi căzuţi aveau mai tîrziu să mă stigmatizeze, lăsîndu-mă pînă la urmă în viaţă cu acel aer absent care mi-e, pare-se, propriu. Încet-încet, în decursul celor patru ani de pilotaj, vidul a devenit pentru mine tot ce cunosc azi mai populat. Toate noile prietenii pe care am încercat să le leg de la război încoace n-au izbutit decît să mă facă şi mai sensibil la această absenţă care dăinuie în jurul meu. Uneori le-am uitat chipurile, rîsetele şi glasurile li s-au îndepărtat, dar chiar ceea ce am uitat din ei face vidul să-mi pară şi mai frăţesc. Cerul, oceanul, plaja Big Sur pustie pînă la orizont : aleg întotdeauna pentru a colinda pe pămînt meleagurile unde e destul loc pentru toţi

cei care nu mai sînt. Caut la nesfîrşit să populez această absenţă cu animale, cu păsări, şi ori de cîte ori vreo focă se aruncă din înaltul stîncii şi înoată spre ţărm, sau cînd cormoranii şi rîndunicile mării strîng puţin cercul în jurul meu, nevoia mea de prietenie şi companie se amăgeşte cu o speranţă ridicolă şi imposibilă, şi nu mă pot opri să zîmbesc şi să întind mîna.

Mi-am făcut loc printre cei douăzeci-treizeci de generali care se roteau, ca nişte bîtlani, în jurul turnului de observaţie şi-am intrat în Centrală.

Centrala telefonică din Mérignac era pe vremea aceea, împreună cu aceea a oraşului Bordeaux propriu-zis, ultima suflare a ţării. Din Bordeaux porneau mesajele lui Churchill, care venise într-un suflet să împiedice armistiţiul, ale generalilor care încercau să se orienteze asupra amploarei înfrîngerii, ale ziariştilor şi ambasadorilor din întreaga lume care urmaseră guvernul în retragere. În momentul de faţă, totul era mai mult sau mai puţin terminat, liniile telefonice devenind ciudat de tăcute, şi pe tot teritoriul, în armata fărîmiţată, responsabilitatea hotărîrilor în unităţile încercuite coborînd la nivelul companiei şi uneori al grupei, nu mai erau ordine de dat, în timp ce ultimele zvîrcoliri ale agoniei se manifestau în eroismul tăcut şi tragic al cîtorva, în ciocniri de cîteva ore sau minute, unu contra o sută, ce nu pot fi urmărite pe-o hartă şi nu sînt consemnate în nici un raport.

L-am găsit pe prietenul meu, sergentul Dufour, instalat în Centrală, a cărei permanenţă o asigura de douăzeci şi patru de ore, cu faţa îmbrobonată de sudoare, acea sudoare de iunie care curgea şi din porii patriei. Cu fruntea lui de om încăpăţînat, cu un chiştoc stins în gură, cu o figură care părea ea însăşi deosebit de furioasă şi ciudată, trebuie să fi avut, sînt sigur, aceeaşi înfăţişare obraznică şi batjocoritoare în clipa cînd a căzut în maquis, trei ani mai tîrziu, străpuns de gloanţele duşmanului.

Cînd, cu zece zile înainte, încercasem să obţin de la el o comunicare telefonică cu mama, îmi răspunsese, cu o grimasă plină de cinism, „că n-am ajuns încă pînă acolo şi că situaţia nu justifică o măsură atît de extremă". Acum mă chemase el, şi acest simplu fapt era mai grăitor în ce priveşte situaţia decît toate zvonurile despre armistiţiu care circulau. Se uita la mine, cu tunica boţită, descheiat la pantalon, indignarea, dispreţul şi nesupunerea fiind evidente şi după felul cum stătea căscată deschizătura pantalonului, cu acea frunte dreaptă brăzdată de trei linii orizontale — trăsături de neuitat, pe care mi le-am însuşit cu cincisprezece ani mai tîrziu, cînd am căutat să-i dau un chip lui Morel din romanul meu *Rădăcinile cerului*, omul care nu ştie ce e disperarea. Se uita la mine, cu o cască la ureche. Parcă asculta muzică, cu o anumită delectare. Am aşteptat, în timp ce mă privea, şi sub pleoapele-i umflate de insomnie mai era încă destul loc pentru o scînteie de voioşie. Mă întrebam care-o fi convorbirea pe care a surprins-o. Poate a comandantului-şef cu elementele lui avansate ? Dar am fost repede lămurit.

— Brossard pleacă să se bată în Anglia, mi-a spus el. I-am obţinut o convorbire de adio cu soţia lui. Nu ţi-ai schimbat părerea ?

Am dat din cap că nu. A avut un gest de aprobare şi astfel am aflat că sergentul Dufour, de cîteva ore, bloca toate liniile telefonice, pentru a îngădui unora, dintre cei care refuzau să se supună şi plecau să continue lupta, să schimbe un ultim strigăt de tandreţe şi curaj cu cei pe care-i părăseau neîndoielnic pentru totdeauna.

Nu le port pică oamenilor înfrîngerii şi ai armistiţiului din 1940. Îi înţeleg foarte bine pe cei care au refuzat să-l urmeze pe de Gaulle. Erau prea bine instalaţi în fotoliul lor, pe care-l numeau condiţia umană. Învăţaseră şi predicau „cuminţenia", această licoare înveninată pe care obişnuinţa de-a trăi ne-o toarnă puţin cîte puţin pe gît, cu gustul ei dulceag de umilinţă, renunţare şi acceptare. Literaţi, gînditori, visători, subtili, cultivaţi, sceptici, născuţi în belşug, bine educaţi, îndrăgostiţi la nebunie de oameni, în fond de ei înşişi, ştiuseră întotdeauna că omul este o ispită imposibilă, întîmpinînd aşadar victoria lui Hitler ca pe-un lucru de la sine înţeles. Învederatei noastre sclavii biologice şi metafizice acceptaseră să-i dea o prelungire politică şi socială. Am să merg chiar mai departe, fără a încerca să insult pe nimeni : aveau *dreptate*, şi acest singur lucru ar fi fost de ajuns să-i pună în gardă. Aveau dreptate în sens de îndemînare, de prudenţă, de respingere a aventurii,

de scăpare cu fața curată dintr-o încurcătură — în sensul care l-ar fi scutit pe Iisus să moară pe cruce, pe Van Gogh să picteze, pe Morel al meu să-și apere elefanții, pe francezi să fie împușcați, și care ar fi unit în același neant, împiedicîndu-le să ia ființă, catedralele și muzeele, imperiile și civilizațiile.

Și nu mai e nevoie să spun că n-aveau despre Franța ideea naivă pe care și-o făurise mama mea. Nu le pot purta pică unor oameni care, nefiind născuți la marginea stepei rusești dintr-un amestec de sînge evreesc, căzăcesc și tătăresc, aveau despre Franța o imagine mult mai potolită și mult mai măsurată.

Cîteva clipe mai tîrziu, ascultam glasul mamei mele la telefon. Sînt incapabil să transcriu aici ce ne-am spus. A fost un șir de urlete, de cuvinte, de hohote de plîns, ceva ce nu ține de limbajul articulat. Am avut întotdeauna, de-atunci, impresia că înțeleg animalele. Cînd, în noaptea africană, auzeam glasul animalelor, simțeam adesea o strîngere de inimă cînd recunoșteam în el glasul durerii, al groazei, al sfîșierii și, de la acea convorbire telefonică, în toate pădurile din lume am putut întotdeauna să recunosc glasul femelei care și-a pierdut puiul.

Primul cuvînt articulat, burlesc, împrumutat din cel mai umil vocabular cazon, a fost și cel de pe urmă. În timp ce se așternuse tăcerea, și dura, fără cea mai mică zbîrnîială a firelor, o tăcere care părea să fi cuprins țara întreagă, am auzit deodată un glas ridicol hohotind din depărtare :

— Le vine lor rîndul !

Acest ultim strigăt nătîng al celui mai elementar, celui mai naiv curaj omenesc, a intrat în sufletul meu și a rămas acolo pentru totdeauna — el *e* sufletul meu. Știu că-mi va supraviețui și că într-o zi sau alta oamenii vor cunoaște o victorie mai cuprinzătoare decît toate cele la care au visat pînă acum.

Am mai rămas acolo o secundă, cu șapca trasă pe ochi, în vesta mea de piele, la fel de singur precum milioane și milioane de oameni au fost și vor fi întotdeauna în fața soartei lor comune. Sergentul Dufour mă privea pe deasupra chiștocului său cu acea scînteie de voioșie în ochi care a însemnat întotdeauna pentru mine, ori de cîte ori am întîlnit-o în privirea semenilor mei, un zălog al supraviețuirii.

M-am străduit apoi să găsesc un alt echipaj și un alt avion.

Am colindat ore întregi pe aerodrom de la un avion la altul, de la un echipaj la altul. Fusesem foarte rău primit de mai mulți piloți pe care încercasem să-i ademenesc, cînd mi-am amintit de imensul avion Farman cu patru motoare, de culoare neagră, sosit în ajun pe aerodrom, și care mi se părea că ar fi în stare să mă ducă în Anglia. Era cu siguranță cel mai mare avion pe care-l văzusem pînă atunci. Monstrul părea gol. Dintr-un simplu reflex al curiozității, m-am cățărat pe scară și-am vîrît capul înăuntru să văd cam cum arată.

Un general cu două stele scria ceva, în timp ce trăgea din pipă, pe-o masă pliantă. Un re-

volver respectabil cu butoiaş era aşezat la îndemînă pe-o foaie de hîrtie. Generalul era tînăr la faţă, avea un păr cenuşiu aspru ca peria şi, cînd mi-am făcut apariţia în interiorul avionului, mi-a aruncat o privire absentă, pe care a coborît-o apoi din nou pe hîrtie şi a scris mai departe. Primul meu reflex a fost să-l salut, fără ca el să-mi răspundă.

Am aruncat o privire niţeluş mirată asupra revolverului şi, deodată, am înţeles ce se petrecea. Generalul învins îşi scria cuvîntul de adio, înainte de-a se sinucide. Mărturisesc că am fost emoţionat şi profund recunoscător. Cîtă vreme vor exista generali în stare de-un asemenea gest în faţa înfrîngerii — socoteam eu — toate speranţele ne sînt îngăduite. Întîlneam aci o imagine a măreţiei, un simţ al tragediei, la care eram pe-atunci, la vîrsta aceea, extrem de sensibil.

Am mai salutat deci o dată, m-am retras discret şi am făcut cîţiva paşi pe pistă, în aşteptarea focului de armă care avea să salveze onoarea. După un sfert de oră, am început să mă neliniştesc şi, întorcîndu-mă spre Farman, am mai vîrît o dată nasul înăuntru.

Generalul scria mai departe. Mîna-i fină şi elegantă alerga pe hîrtie. Am observat şi două-trei plicuri lipite, lîngă revolver. Iar mi-a aruncat o privire, şi iar am salutat şi m-am retras respectuos. Simţeam nevoia să mă încred în cineva, şi acest general, atît de tînăr şi nobil la înfăţişare, îmi inspira încredere : am aşteptat deci cu răbdare în preajma avionului să-mi ridice moralul. Cum nu se întîmpla nimic, m-am hotărît să dau o raită la secţia de navigaţie, să văd în ce fază e proiectul escadrei de a ateriza în Portugalia, înainte de-a ajunge în Anglia. Am revenit după o jumătate de oră şi m-am urcat pe scară : generalul scria mai departe. Filele acoperite cu un scris regulat se adunaseră sub masivul revolver, aşezat la îndemînă. Brusc, am înţeles că, departe de-a avea vreo intenţie sublimă şi demnă de-un erou de tragedie greacă, vrednicul general îşi făcea pur şi simplu corespondenţa, folosind revolverul drept tampon. Aparent, nu trăiam în acelaşi univers, eu şi el. Am fost profund dezamăgit şi descurajat, şi m-am îndepărtat de avion cu capul plecat. L-am revăzut pe marele comandant puţin după aceea, îndreptîndu-se liniştit spre popotă, cu revolverul în tocul lui de piele, cu servieta în mînă, cu, pe chipu-i senin, înfăţişarea omului care şi-a făcut pe deplin datoria.

Un soare fără sfîrşit lumina ciudata faună aeriană de pe aerodrom. Nişte senegalezi înarmaţi, plasaţi în jurul avioanelor pentru a le feri de ipotetice sabotaje, priveau formele bizare şi uneori uşor neliniştitoare care coborau din înaltul cerului. Mi-amintesc în special de un Bréguet borţos, al cărui fuselaj se termina printr-o bîrnă, la fel de grosolană şi grotescă ca unele fetişuri africane. La secţia avioanelor Potez, bunicii din 1914—1918, neînvinşi şi răzbunători, continuau să efectueze raiduri deasupra pistei, antrenîndu-se în vederea minunii ; uruiau cu sîrgu-

ință pe bolta albastră, și, la aterizare, îmi exprimau ferma lor nădejde că vor fi gata la timp.

Mi-l amintesc pe unul dintre ei, ieșind din carlinga unui Potez — imagine perfectă a unui cavaler al aerului din epoca lui Reichthoffen și a lui Guynemer, în surtuc, cu un ciorap de mătase care-i ținea părul și cu pantaloni de călărie și spunîndu-mi, în zgomotul elicei, în timp ce gîfîia un pic după acrobația pe care-o reprezenta coborîrea din carlingă pentru un om cu greutatea lui :

— Nici o grijă, micule, noi sîntem aci !

Îi împinse cu putere pe cei doi camarazi care-l ajutaseră să coboare și se îndreptă spre sticlele de bere care adăstau în iarbă. Cei doi camarazi, unul îmbrăcat într-o bluză kaki, cu decorațiile pe piept, cu cască, cu cizme, iar celălalt cu o bască în cap, cu ochelarii pe frunte, cu o vestă de Saumur, cu moletiere, mă bătură amical pe umăr și mă asigurară :

— Le vine lor rîndul !

Trăiau evident cele mai frumoase clipe din viața lor. Erau emoționați și ridicoli în același timp, și totuși, cu moletierele lor, cu ciorapii de mătase pe cap și cu profilurile lor buhăite, dar hotărîte, ieșite din carlingă, evocau destul de bine niște momente ceva mai glorioase, și apoi, n-avusesem niciodată mai multă nevoie de un tată ca în clipa aceea. Era un sentiment pe care-l încerca întreaga Franță, și adeziunea cvasi-unanimă dată bătrînului mareșal n-avea altă explicație. Am încercat, prin urmare, să mă fac util, îi ajutam să urce în carlingă, învîrteam

elicea, dădeam fuga să caut noi sticle de bere la cantină. Ei îmi vorbeau despre minunea de la Marna, făcîndu-mi cu ochiul șmecherește, despre Guynemer, despre Joffre, despre Foch, despre Verdun, pe scurt, îmi vorbeau despre mama, și nu doream mai mult. Unul dintre ei, mai ales, cu jambiere de piele, cască, lunete, curea de piele și cu toate decorațiile pe piept — nu știu de ce, dar mi-amintea nemuritoarele versuri ale unui cîntec de licean binecunoscut : „Cînd un păduche motociclist, luînd gaura... drept pistă, avertiză statul-major că generalul a mierlit“ — sfîrși prin a exclama, cu un glas care domina ușor vîjîiala elicelor :

— Paștele și dumnezeii, o să vedeți voi ce-o să vedeți !

După care, împins de mine, s-a urcat în carlinga Potez-ului, și-a tras lunetele pe ochi, a apucat maneta și și-a luat zborul. Poate că sînt puțin nedrept, dar cred că acei dragi veterani își luau atunci revanșa asupra comandamentului francez care-i împiedicase să zboare, și că toate acele „o să le-arătăm noi !“ erau cel puțin în egală măsură îndreptate contra acelui comandament cît și a nemților.

La începutul după-amiezii, mai ducîndu-mă o dată la biroul escadrei pentru vești, un camarad veni să-mi spună că o tînără femeie mă cheamă la postul de gardă. Aveam o teamă superstițioasă să mă îndepărtez de aerodrom, convins că escadra ar decola cu destinația Anglia de cum aș întoarce spatele, dar o tînără femeie e o tînără femeie, și cum imaginația mi se aprinde, ca

întotdeauna, dintr-o dată, m-am dus la post, unde am dat, decepţionat, de-o damă foarte oarecare, cu nişte umeri sfrijiţi, subţirică în talie, dar cu pulpe şi şolduri solide, al cărei chip şi ai cărei ochi înroşiţi de lacrimi purtau urmele unei profunde dureri, dar mai trădau şi-un fel de hotărîre îndărătnică, primară, care se manifesta pînă şi în energia excesivă cu care strîngea mînerul valizei. Mi-a spus că o cheamă Annick şi că e prietena sergentului Clément, zis Belle-Gueule, care-i vorbise adeseori de mine, ca de tovarăşul lui „diplomat şi scriitor". O vedeam pentru prima oară, dar Belle-Gueule îmi vorbise şi el de ea, şi încă în termeni foarte elogioşi. Avea două-trei „fete" pe piaţă, dar preferata lui era totuşi Annick, pe care-o plasase la Bordeaux cînd a fost repartizat la Mérignac. Belle-Gueule nu ascunsese niciodată că e un stricat, şi, în momentul ofensivei germane, era sub o anchetă disciplinară pentru acest motiv şi în primejdie de-a fi exclus din cadrele armatei. Eram în termeni destul de buni unul cu altul, poate tocmai pentru că n-aveam nimic comun, şi pentru că tot ce ne despărţea stabilea între noi, prin contrast, un fel de legătură. Trebuie să recunosc, de asemenea, că repulsia pe care jalnica-i „meserie" o trezea în mine era dublată de un fel de fascinaţie şi chiar de invidie, căci mă făcea să presupun la cel care era în stare s-o practice un înalt grad de insensibilitate, de indiferenţă şi de împietrire, calităţi indispensabile celui care vrea să adere bine la viaţă, şi de care eram lipsit cu desăvîrşire. Îmi ridicase deseori în

slăvi seriozitatea şi devotamentul Annickăi, de care-l bănuiam îndrăgostit pînă peste cap. Mă uitam aşadar la fată cu multă curiozitate. Avea înfăţişarea destul de banală a oricărei ţărăncuţe obişnuite să nu-şi cruţe osteneala, dar sub mica-i frunte îndărătnică i se citea ceva mai mult în privirea limpede, care plutea undeva dincolo de ceea ce făptura ei era şi săvîrşea. Mi-a plăcut imediat, pur şi simplu pentru că, în starea de tensiune nervoasă în care mă aflam, orice prezenţă feminină mă reconforta şi mă linişte a. Da, m-a întrerupt ea, cînd am început să-i vorbesc de accident, da, ştia de Clément că a murit azi-dimineaţă. Îi spusese în mai multe rînduri că o să plece în Anglia să se bată mai departe. Ea avea să-l ajungă din urmă mai tîrziu, trecînd prin Spania. Acum Clément nu mai există, dar ea voia să plece în Anglia oricum. Că doar n-o să lucreze pentru nemţi. Voia să plece cu cei care continuă să se bată. Ştia că poate fi de folos în Anglia, şi aşa, cel puţin, va avea conştiinţa curată, o să facă şi ea cum o putea mai bine. Puteam să-i fiu de ajutor ? Mă privea cu o mută implorare de cîine, strîngînd mînerul valijoarei cu hotărîre, cu fruntea aceea de om înverşunat sub buclele de culoarea alunei, atît de dornică să facă bine, şi o simţeai într-adevăr hotărîtă să învingă toate piedicile. Era cu neputinţă să nu vezi în ea prezenţa unei esenţiale purităţi şi a unei nobleţi ce nu putea fi întinată de nici o neînsemnată şi vremelnică pîngărire a trupului. Nu era la ea, cred, atît vorba de fidelitate faţă de memoria camaradului meu, cît de

un soi de devotament instinctiv faţă de ceva mai presus de ceea ce sîntem, de ceea ce facem, şi pe care nimic nu-l putea corupe sau pîngări. În deruta şi descurajarea generală, întruchipa o constanţă şi o voinţă de-a face bine care m-au emoţionat adînc. Mie, care n-am putut niciodată accepta să văd în comportarea sexuală a oamenilor criteriul binelui sau al răului, care am plasat demnitatea umană mult mai sus de centură, la nivelul inimii, al spiritului, al sufletului, unde s-au situat întotdeauna prostituările noastre cele mai infame, această micuţă bretonă mi s-a părut că dă dovadă de mult mai multă înţelegere instinctivă a ceea ce are sau nu importanţă decît toţi apărătorii preceptelor morale tradiţionale. Trebuie să fi citit în ochii mei vreun semn de simpatie, pentru că şi-a dublat eforturile să mă convingă, ca şi cum mai era nevoie să fiu convins. În Anglia militarii francezi aveau să se simtă tare singuri, trebuiau ajutaţi, şi ea nu e din ălea care să se dea în lături de la munca asta, mi-a spus-o, poate, şi Clément. A aşteptat o clipă înspăimîntată, să afle dacă Belle-Gueule i-a adus acest omagiu, sau dacă nici prin cap nu i-a trecut s-o facă. Da, m-am grăbit eu s-o asigur, îmi spusese multe lucruri bune despre ea. S-a îmbujorat de plăcere. Aşadar, ştia ce e aia muncă, avea forţă nu glumă, şi puteam s-o iau în Anglia cu avionul meu, fiind un camarad de-al lui Clément o să lucreze pentru mine, un aviator are şi el nevoie de cineva în urma lui, pe pămînt, e lucru ştiut. I-am mulţumit şi i-am spus că am

pe cineva. I-am mai explicat că e aproape cu neputinţă să găseşti un avion pentru Anglia, făcusem eu însumi experienţa, iar pentru un civil, pentru o femeie, nici gînd de aşa ceva. Dar era o fată care nu se descuraja uşor. Încercînd să ies cu faţa curată prin îndrugarea cîtorva baliverne, spunîndu-i că putea fi tot atît de folositoare în Franţa ca şi în Anglia, şi că va fi nevoie şi aici de nişte fete ca ea, mi-a zîmbit prieteneşte, ca să-mi arate că nu-mi poartă pică, şi, fără un cuvînt, a pornit-o în direcţia aerodromului, cu valijoara în mînă. Am zărit-o, peste un sfert de oră, printre membrii echipelor Potez-63, discutînd hotărîtă, apoi am pierdut-o din vedere. Nu ştiu ce s-a mai întîmplat cu ea. Sper că mai trăieşte, că a putut să ajungă în Anglia şi că s-a făcut utilă, că s-a înapoiat în Franţa, că are o droaie de copii. Avem nevoie de fete şi flăcăi cu inimi la fel de călite ca a ei.

Se răspîndise zvonul la sfîrşitul după-amiezii că baza Mérignac nu va mai avea benzină şi echipajele nu-şi mai părăseau avioanele de teamă fie să nu-şi piardă rîndul la aprovizionare, fie să nu le fie „suptă“ benzina din rezervor, sau pur şi simplu să nu li se fure avionul de cine ştie ce vagabond de teapa mea, în căutarea unui mijloc de evadare. Aşteptau ordine, consemne, lămurirea situaţiei, se sfătuiau, şovăiau, se întrebau ce hotărîre să ia, sau nu se întrebau nimic şi aşteptau nu se ştie ce. Cei mai mulţi erau convinşi că războiul va continua în Africa de Nord. Unii erau atît de dezorien-

taţi că, la cea mai mică întrebare despre ce intenţii au, săreau ca arşi. Propunerea mea de-a pleca în Anglia era tot foarte rău primită. Englezii erau impopulari. Ei ne tîrîseră în război. Acum îşi luau tălpăşiţa, lăsîndu-ne cu buza umflată. Subofiţerii de pe trei avioane Potez-63 pe care am încercat imprudent să-i ademenesc se grupară în jurul meu cu nişte mutre pline de ură şi-şi dădură cu părerea să mă aresteze pentru tentativă de dezertare. Din fericire, cel mai înalt în grad, un adjutant-şef, s-a arătat mult mai îngăduitor şi mai uman cu mine. În timp ce doi subofiţeri mă ţineau zdravăn, s-a mulţumit să-mi ardă nişte pumni în figură, pînă ce nasul, buzele şi obrazul mi s-au umplut de sînge. După care, mi-au turnat o sticlă de bere în cap şi mi-au dat drumul. Mai purtam încă revolverul la brîu şi tentaţia de-a mă servi de el a fost foarte mare, una din cele mai mari pe care le-am cunoscut în viaţă. Dar prea ar fi fost nepotrivit să încep războiul ucigînd nişte francezi ; aşa că m-am îndepărtat, ştergîndu-mi sîngele şi berea de pe faţă, cu un atare sentiment al privaţiunii pe care-l poate avea un om care nu s-a putut răcori. Mi-a fost de altfel întotdeauna foarte greu să ucid francezi şi, după cîte ştiu, n-am ucis niciodată pe nici unul ; mă tem că ţara mea nu poate conta nicicum pe mine într-un război civil, şi-am refuzat întotdeauna categoric să comand cel mai mic pluton de execuţie, fapt datorat probabil vreunui obscur complex de naturalizat.

După accidentul suferit ca interpret de zbor, suport foarte greu loviturile în nas, şi timp de cîteva zile am suferit cumplit. Aş fi totuşi un ingrat dacă m-aş abţine să recunosc că această suferinţă pur fizică mi-a fost probabil de un ajutor considerabil, căci a îndulcit-o oarecum şi m-a ajutat s-o uit pe cealaltă, adevărata şi de departe cea mai greu de îndurat, îngăduindu-mi să resimt ceva mai puţin prăbuşirea Franţei şi gîndul că n-am s-o mai văd, probabil, pe mama ani în şir. Simţeam că-mi plesneşte capul, nu încetam să-mi şterg sîngele din nas şi de pe buze, mi-era tot timpul greaţă şi-mi venea să vărs. Pe scurt, eram într-un asemenea hal că, în ceea ce mă priveşte, Hitler a fost într-adevăr la doi paşi de victorie, în clipa aceea. Continuam, cu toate acestea, să mă tîrăsc de la un avion la altul în căutarea unui echipaj.

Unul dintre piloţii pe care am încercat astfel să-i conving mi-a lăsat o amintire de neşters. Era proprietarul unui Amyot-372 proaspăt sosit pe aeroport. Spun „proprietar" pentru că şedea pe iarbă, lîngă avionul lui, cu mutra unui fermier bănuitor care-şi păzeşte vaca. Un număr impresionant de sandvişuri stăteau orînduite în faţa lui pe-un ziar, fiind expediate în gură unul după altul. La fizic aducea un pic cu Saint-Exupéry, printr-o anume rotunjime a trăsăturilor şi a feţei şi prin masivitatea trupului — dar asemănarea se oprea aici. Părea neîncrezător, stătea de pază, cu tocul revolverului descheiat, convins, fără îndoială, că aeroportul de la Mérignac e plin de geambaşi ho-

tărîţi să-i fure vaca, lucru în privinţa căruia nu se înşela. I-am spus pe şleau că sînt în căutarea unui echipaj şi a unui avion, pentru a mă duce să continui războiul în Anglia, ţară a cărei măreţie şi vitejie le-am lăudat la modul epic.

M-a lăsat să vorbesc şi a continuat să se hrănească, uitîndu-se cu oarecare interes la faţa mea tăbăcită şi la batista înroşită de sînge pe care-o ţineam la nas. I-am ţinut un discurs destul de frumos — patriotic, emoţionant, inspirat — deşi aveam nişte greţuri înfiorătoare — abia mă mai ţineam pe picioare şi capul mi-era plin de roci sfărîmate — am făcut totuşi ce-am putut şi, judecînd după figura satisfăcută a publicului spectator, contrastul între jalnica mea aparenţă fizică şi cuvintele inspirate pe care le rosteam trebuie să fi fost îndeajuns de amuzant. Rotofeiul pilot mă lăsă în tot cazul cu multă bunăvoinţă să vorbesc. Mai întîi, trebuie să-l fi măgulit — era genul de om căruia îi plăcea desigur să-şi simtă importanţa — şi apoi, tirada mea patriotică, cu mîna la inimă, nu putea să-i displacă, se vede că-i uşura digestia. Din cînd în cînd, mă opream, aşteptînd să-i văd reacţia — dar cum nu spunea nimic, mulţumindu-se doar să mai ia un sandviş, îmi reluam improvizaţia lirică, un adevărat imn pe care nici Déroulède nu l-ar fi dezaprobat. O dată, cînd am spus ceva cam de genul „a muri pentru patrie e soarta cea mai frumoasă, cea mai demnă de invidiat", a făcut un imperceptibil gest de aprobare, apoi, oprindu-se din mestecat, s-a apucat să-şi scoată cu unghia o fărîmă de şuncă rămasă între dinţi. Cînd mă opream o clipă să-mi trag respiraţia, mă privea cu, mi se părea mie, un pic de reproş, aşteptînd urmarea — era un om aparent hotărît să mă ajute a da tot ce e mai bun în mine. Cînd, în cele din urmă, am isprăvit de cîntat — n-am alt cuvînt mai potrivit — şi am tăcut, văzînd că s-a sfîrşit şi că nu mai poate scoate nimic de la mine, şi-a întors privirea, a mai luat un sandviş şi a căutat pe cer alt obiect interesant. Nu scosese un singur cuvînt. N-am să ştiu niciodată dacă era un normand peste măsură de prudent, sau o brută înspăimîntătoare fără urmă de sensibilitate, un imbecil sadea, sau un om foarte hotărît, care ştia exact ce are de făcut, dar nu înţelegea să împărtăşească hotărîrea sa nimănui, un tip complet buimăcit de evenimente şi incapabil de altă reacţie decît aceea de a se ghiftui, sau o namilă de ţăran care nu mai are nimic altceva pe lume decît o vacă şi e hotărît, orice s-ar întîmpla, să rămînă în preajma ei pînă la capăt. Ochii lui mici mă priveau fără cea mai palidă urmă de expresie, în timp ce eu, cu o mînă la inimă, cîntam frumuseţea patriei-mume, nestrămutata noastră voinţă de-a continua lupta, onoarea, curajul şi viitorul încununat de glorie. În genul bovin, tipul dădea incontestabil dovadă de măreţie. De cîte ori citesc pe undeva că un bou a obţinut premiul întîi la o expoziţie agricolă, mă gîndesc la el. L-am lăsat în plata Domnului în timp ce-şi înfuleca ultimul sandviş.

Eu nu mai băgasem nimic în gură din ajun. La cantina subofiţerilor, după înfrîngere, mîncarea era deosebit de gustoasă. Ni se servea o masă pregătită după tipicul adevăratei bucătării franceze, demnă de cele mai bune tradiţii, pentru a ne ridica moralul şi a ne potoli îndoielile prin această evocare a valorilor noastre permanente. Dar nu îndrăzneam să părăsesc terenul de aterizaj, de teamă să nu pierd vreun prilej de plecare. Mi-era mai ales sete şi am acceptat cu recunoştinţă paharul de vin roşu pe care mi l-a oferit echipajul unui Potez-63, care şedea pe ciment, la umbra unei aripi. Poate niţel din pricina vinului, am dat drumul unuia dintre discursurile mele inspirate. Am vorbit despre Anglia, port-avionul victoriei, i-am evocat pe Guynemer, Ioana d'Arc şi Bayard, am gesticulat, am dus o mînă la inimă, am întins pumnul ameninţător, mi-am luat înfăţişarea unui inspirat. Cred într-adevăr că era glasul mamei mele care pusese astfel stăpînire pe glasul meu, pentru că, pe măsură ce vorbeam, eram eu însumi năucit de uimitorul număr de şabloane care ieşeau din gura mea şi de lucrurile pe care puteam să le rostesc fără să mă simt cîtuşi de puţin stînjenit, dar în zadar mă indignam de-o atare lipsă de pudoare, printr-un straniu fenomen, asupra căruia nu puteam exercita nici cel mai mic control, şi datorită fără îndoială în parte oboselii şi ameţelii de pe urma băuturii, dar mai ales faptului că personalitatea şi voinţa mamei mele fuseseră întotdeauna mai puternice decît ale mele, i-am dat cu gura înainte, adăugînd pe deasupra gestul şi sentimentul. Cred chiar că aveam şi-un alt glas şi că un pronunţat accent rusesc s-a făcut limpede remarcat cînd mama a evocat „Patria nemuritoare" şi a spus că trebuie să ne dăm viaţa pentru „Franţa, Franţa mereu întinerită" în faţa unui grup de subofiţeri viu interesaţi. Din cînd în cînd, văzînd că am obosit, împingeau vinişorul spre mine şi mă lansam într-o nouă tiradă, în aşa fel încît mama, profitînd de starea în care mă aflam, a putut să dea cu-adevărat tot ce avea mai bun în ea, în scenele cele mai inspirate din repertoriul ei patriotic. Pînă la urmă, celor trei subofiţeri li s-a făcut milă de mine şi mi-au dat să mănînc ouă tari, pîine şi cîrnaţi, care m-au mai dezmeticit un pic, mi-au îngăduit să-mi refac forţele şi s-o fac să tacă, s-o pun la respect pe acea rusoaică dezlănţuită care-şi permitea să ne dea lecţii de patriotism. Cei trei subofiţeri mi-au mai oferit şi nişte prune uscate, dar au refuzat să plece în Anglia ; după părerea lor, Africa de Nord, sub comanda generalului Noguès, avea să continue războiul, Marocul fiind locul unde înţelegeau să se ducă, de cum vor putea să-şi umple rezervoarele avioanelor cu benzină, fapt pe care erau hotărîţi să-l facă, de-ar fi să ia în stăpînire camionul-cisternă cu arma în mînă.

Se mai iscaseră cîteva răfuieli în jurul camionului şi vehicolul nu se mai deplasa decît sub paza senegalezilor înarmaţi, urcaţi pe cisternă, cu baioneta la armă.

Nasul mi-era astupat cu cheaguri de sînge şi abia mai respiram. Nu mai aveam decît o dorinţă : să mă culc în iarbă şi să rămîn acolo, pe spate, nemişcat. Vitalitatea mamei mele, extraordinara ei voinţă, mă împingea însă înainte şi, într-adevăr, nu eu eram cel care colindam astfel de la un avion la altul, ci o venerabilă doamnă hotărîtă, îmbrăcată în gri, cu bastonul în mînă şi cu o „gauloise" în gură, hotărîtă să treacă în Anglia pentru a continua lupta.

CAPITOLUL XXXI

Am acceptat totuşi în cele din urmă părerea generală după care Africa de Nord avea să rămînă în stare de război şi, cum escadra primise, în sfîrşit, ordinul să plece la Meknès, am părăsit Mérignac-ul la ora cinci după-amiază, şi-am sosit la Salanque, pe malul Mediteranei, o dată cu căderea nopţii, tocmai la timp pentru a afla de interdicţia pentru orice avion prezent pe aeroport de-a mai decola. O nouă autoritate controla de cîteva ore mişcările avioanelor spre Africa, şi toate ordinele anterioare erau considerate nule şi neavenite. O cunoşteam îndeajuns pe mama ca să ştiu că n-ar fi şovăit o clipă să mă îndemne la traversarea Mediteranei înot ; drept care m-am înţeles imediat cu un adjutant de escadră şi, fără să mai aştept noile ordine şi contraordine ale preaiubiţilor

noştri comandanţi, am pornit în zori cu destinaţia Algeria.

Avionul nostru Potez avea nişte motoare Pétrel, ceea ce nu-i dădea suficientă autonomie de zbor spre a se putea menţine în aer pînă la Alger fără rezervoare suplimentare. Riscam să ni se oprească elicele la circa patruzeci de minute de coasta africană.

Ne-am luat totuşi zborul. În ce mă priveşte, ştiam bine că nu mi se putea întîmpla nimic, de vreme ce o formidabilă putere de dragoste veghea asupra mea, şi de asemenea pentru că toată aplecarea mea către capodoperă, felul meu instinctiv de-a aborda viaţa ca pe-o operă artistică în curs de elaborare, a cărei logică ascunsă, dar imuabilă n-ar putea fi, în definitiv, decît aceea a frumuseţii, mă îndemna să ordonez în închipuire viitorul după o corespondenţă riguroasă între tonuri şi proporţii, între zonele de umbră şi lumină, ca şi cum întregul destin omenesc ar acţiona sub impulsul unei magistrale inspiraţii clasice şi mediteraneene, grijulie mai presus de orice să păstreze echilibrul şi armonia. O asemenea viziune a lucrurilor, făcînd din dreptate un fel de imperativ estetic, mă făcea, în mintea mea, invulnerabil cîtă vreme mama era în viaţă — eu care eram *happy end*-ul ei — şi-mi asigura o întoarcere triumfală acasă. În ce-l priveşte pe adjutantul Delavault, deşi era fără îndoială departe de-a imagina viaţa înzestrată cu o asemenea tainică şi fericită coerenţă proprie operei de artă, n-a şovăit nici el să se avînte deasupra valurilor

cu nişte motoare prea slabe, printr-un flegmatic „om vedea", fără cel mai mic sprijin din partea literaturii, doar cu două anvelope în carlingă, care să ne slujească la nevoie drept colacuri de salvare.

Din fericire, un vînt providențial a suflat în dimineața aceea, şi mama mai suflînd desigur şi ea un pic, pentru mai multă siguranță, am aterizat pe aeroportul Maison-Blanche din Alger, cu o confortabilă marjă de benzină în rezervoare pentru zece minute de zbor.

Ne-am continuat apoi drumul spre Meknès, unde Şcoala Aerului era provizoriu evacuată şi unde am sosit la timp pentru a afla nu numai că armistițiul fusese acceptat de către autoritățile din Africa de Nord, dar şi că, după primele furturi de avioane de către nişte „dezertori" care urmau să aterizeze la Gibraltar, se dăduse ordinul de a face inutilizabile toate aparatele.

Mama era indignată. Nu mă lăsa un minut liniştit. Se revolta, făcea gălăgie, protesta. Nu izbuteam s-o potolesc. Lua foc în fiecare globulă a sîngelui meu şi se revolta în fiecare bătaie a inimii mele, mă ținea treaz cît era noaptea de mare, hărțuindu-mă, somîndu-mă să fac ceva. Întorceam ochii de la chipul ei pentru a încerca să nu mai văd acea expresie de incomprehensiune, scandalizată în fața unui fenomen cu desăvîrşire nou pentru ea, acceptarea înfrîngerii, ca şi cum omul ar fi ceva ce poate fi învins. În zadar o rugam să se stăpînească, să mă lase să răsuflu, să aibă răbdare, încredere; simțeam că nici nu mă aude. Nu din pricina distanței care ne despărțea, bineînțeles, căci nu mă părăsise o singură clipă în timpul acelor groaznice ore. Dar era scandalizată, profund rănită de faptul că Africa de Nord refuza să răspundă la chemarea ei.

Apelul generalului de Gaulle pentru continuarea luptei poartă data de 18 iunie 1940. Fără intenția de-a complica sarcina istoricilor, țin totuşi să precizez că apelul mamei mele pentru continuarea luptei datează din 15 sau 16 iunie — cu cel puțin două zile înainte. Există numeroase mărturii în privința asta, ele putînd fi strînse şi azi în Piața Buffa.

Douăzeci de persoane aveau să-mi relateze mai tîrziu o scenă înspăimîntătoare, de-al cărei spectacol mulțumescu-ți ție Doamne, am fost scutit, dar care mă face şi-acum să roşesc de ruşine cînd mă gîndesc la ea, în care mama, urcată pe-un scaun în fața tejghelei de legume a D-lui Pantaleoni, ridicînd amenințător bastonul, invita poporul să respingă armistițiul şi să continue războiul în Anglia, alături de fiul ei, celebrul scriitor, care era pe cale să dea lovituri mortale duşmanului. Biata femeie! Mă podidesc lacrimile cînd mă gîndesc că nefericita şi-a încheiat tirada deschizînd poşeta şi vîrînd sub ochii celor din jur o pagină a săptămînalului care conținea o nuvelă a mea. S-au găsit desigur şi dintre cei care să rîdă. Nu mi-e necaz pe ei. Mi-e necaz numai pe lipsa mea de talent, de eroism, că n-am ştiut să fiu decît eu. Nu asta aş fi vrut să-i ofer.

Blocarea avioanelor pe aeroporturile Africii de Nord ne umplu de consternare. Mama făcea gălăgie, protesta, se lega de mine, de moliciunea mea, se arăta indignată de modul acela al meu de a sta acolo, turtit în patul de campanie, în loc să acţionez energic, să-l caut, de pildă, pe generalul Noguès, şi să-i spun, în cîteva fraze bine simţite, ce gîndesc. Încercam să-i explic că generalul nici măcar nu m-ar primi, dar o şi vedeam, înarmată cu bastonul, pe treptele Rezidenţei, şi ştiam bine că ar fi găsit ea mijlocul să se facă ascultată. Mă simţeam nedemn.

Niciodată prezenţa ei n-a fost mai reală pentru mine, mai fizică, decît în timpul nesfîrşitelor ore cînd colindam fără nici un ţel prin Médina Meknès-ului, prin acea mulţime arabă care mă buimăcea complet prin culorile, zgomotele şi mirosurile ei, şi încercam să uit măcar o clipă, sub acel cumplit val de exotism care se revărsa asupra mea, vocea sîngelui care nu înceta să mă cheme la luptă cu o grandilocvenţă insuportabilă, împopoţonîndu-se cu cele mai uzate şabloane ale repertoriului patriotard. Mama profita de extrema mea oboseală nervoasă şi de amărăciunea mea pentru a ocupa tot terenul ; profunda mea buimăceală, nevoia mea de afecţiune şi protecţie, izvorîtă dintr-o prea îndelungată obişnuinţă cu aripa maternă, şi care mă lăsase cu acea confuză aspiraţie de-a simţi că o anumită providenţială gingăşie feminină veghează asupra mea, mă preda în întregime imaginii ei, care nu mă părăsea o clipă ; cred că în decursul acelor îndelungi ore de

hoinăreală, petrecute în singurătatea unei mulţimi străine şi pestriţe, ceea ce era mai puternic în firea mamei mele a precumpănit definitiv asupra a ceea ce era încă slab şi nehotărît în mine, duhul ei s-a cuibărit în mine, şi s-a substituit duhului meu, şi ea a devenit cu-adevărat eu, cu toată violenţa, agresivitatea, lipsa ei de măsură, capriciile, atitudinile, cu gustul ei pentru dramă — cu toate aceste trăsături proprii unui caracter excesiv, care mi-au creat pînă la urmă, în perioada care a urmat, printre camarazii şi şefii mei, renumele unui exaltat.

Încercam, mărturisesc, să mă sustrag prezenţei ei atotstăpînitoare, să dispar în universul bălţat, în furnicarul Médinei ; îmi tîram picioarele prin pieţele arabilor ; mă adînceam în contemplarea pieilor şi metalelor lucrate cu o artă nouă pentru mine, mă aplecam asupra a mii de obiecte, sub privirea fixă şi îndepărtată a negustorilor aşezaţi turceşte pe tejghelele lor, cu umărul şi capul rezemate de zid, cu un ciubuc în gură, în miros de tămîie şi mentă ; străbăteam cartierul rezervat, unde mă aştepta, fără s-o bănuiesc pe-atunci, aventura cea mai mîrşavă din viaţa mea ; mă instalam pe cîte-o terasă a cafenelelor arabe, unde beam un ceai verde şi fumam o ţigară, pentru a încerca să lupt, după un vechi obicei, printr-un sentiment de bunăstare fizică, împotriva amărăciunii sufletului ; mama mă urmărea totuşi peste tot, oriunde m-aş fi dus, şi glasul ei răsuna în mine cu o biciuitoare ironie. Sigur, puţin turism nu strică ! Ca să-mi primenesc ideile, nu ? În timp

ce Franța străbunilor mei zace sfîșiată între un dușman nemilos și un guvern de slugi ! Ei bine, dacă ăsta eram, fiul ei, la vîrsta pe care-o aveam, puteam să rămîn foarte bine și la Vilno, nu merita osteneala să vin în Franța ; ce mai încolo-încoace, n-aveam stofă pentru a deveni francez.

Mă ridicam și porneam cu pași mari pe-o uliță, printre femeile cu feregea, printre cerșetori, vînzători ambulanți, măgari, militari, și, pe cinstea mea, în permanenta reînnoire a impresiilor, formelor și culorilor, mărturisesc cu modestie că o dată sau de două ori am izbutit să scap de ea.

Atunci mi-a fost dat să trăiesc, fără îndoială, cea mai scurtă poveste de dragoste din toate timpurile.

Într-un bar din cartierul european, unde intrasem să beau ceva, blonda de serviciu căreia, după două minute, îi făceam, firește, confidențe, s-a arătat deosebit de mișcată de înflăcărata mea serenadă. Privirea ei s-a pornit să-mi rătăcească pe figură, adăstînd la fiecare trăsătură cu o expresie de gingășie și cu o stăruință care-mi da impresia că ies deodată din stadiul de schiță spre a deveni, în sfîrșit, un om întreg. În timp ce ochii ei treceau de la ureche la buze, pentru a se înălța din nou visători spre rădăcina părului, mi-am simțit pieptul dublîndu-și dimensiunile și inima vitejia, mușchii mi s-au umflat, acumulînd o forță pe care nici zece ani de antrenament nu le-ar fi putut-o da, și pămîntul întreg a devenit un piedestal. Împărtășindu-i intenția de-a pleca în Anglia, și-a scos de la gît un lanț cu o cruciuliță de aur și mi le-a întins. M-am simțit brusc și irezistibil ispitit s-o părăsesc pe mama, să dau dracului Franța, Anglia și tot bagajul spiritual pe care-l tîram ca pe-o povară și să rămîn alături de acea ființă unică care mă înțelegea atît de bine. Fata de la bar era o poloneză venită din Rusia prin Pamir și Iran ; mi-am atîrnat lanțul la gît și i-am cerut iubitei mele să-mi fie soție. Ne cunoșteam de peste zece minute. A acceptat. Mi-a spus că soțul și fratele ei fuseseră uciși în timpul campaniei din Polonia și că de-atunci e singură, în afară de unele inevitabile aventuri amoroase pentru a supraviețui economicește și a obține actele necesare. Avea ceva dureros și patetic pe figură, fapt care-mi întărea impresia că trebuie să-i acord ajutor și protecție, în timp ce, dimpotrivă, eu eram cel ce căutam să mă agăț de primul colac de salvare feminin care mi se ivea în cale. Pentru a ține piept vieții, mi-a trebuit întotdeauna mîngîierea unei feminități vulnerabile și devotate deopotrivă, nițeluș supuse și recunoscătoare, care-mi dă sentimentul că ofer în timp ce, de fapt, iau, că sprijin în timp ce, de fapt, mă sprijin. Mă întreb de unde-mi vine această ciudată nevoie. Blindat în vesta-mi de piele, în pofida zădufului, cu șapca trasă pe-o sprînceană, cu aspectul unui om sigur pe el și bărbătește protector, m-am agățat de mîna ei. Lumea care se năruia în jurul nostru ne arunca pe unul în

brațele celuilalt cu o viteză amețitoare, însăși viteza cu care se năruia.

Era ora două după-amiază, ora de odihnă, sfîntă în Africa, și barul era gol. Am urcat în camera ei și am rămas o jumătate de oră agățați unul de altul ; nicicînd două făpturi pe cale să se înece n-au depus mai multe eforturi pentru a se sprijini reciproc. Am hotărît să ne căsătorim imediat și să plecăm după aceea în Anglia împreună. Aveam întîlnire la trei și jumătate cu un camarad care se dusese la Consulul englez din Casa să-i ceară să ne ajute. Am părăsit barul la ora trei să mă întîlnesc cu camaradul meu și să-i spun că vom fi trei și nu doi, cum prevăzusem la 'nceput. Cînd m-am înapoiat la bar la patru și jumătate, localul se umpluse și logodnica mea era foarte ocupată. Nu știu ce anume s-a putut întîmpla în lipsa mea — probabil că întîlnise pe cineva — dar îmi dădeam perfect de bine seama că între noi totul s-a sfîrșit. Fără îndoială că n-a putut suporta despărțirea. Stătea tocmai de vorbă cu un chipeș locotenent de spahii : bănuiesc că intrase în viața ei în timp ce mă aștepta. Vina mea : n-ai voie niciodată să părăsești o femeie pe care-o iubești ; singurătatea face s-o cuprindă îndoiala, descurajarea, și gata. Și-a pierdut probabil încrederea în mine, închipuindu-și, poate, că nu mă mai întorc, și a hotărît să-și refacă viața. Eram foarte nenorocit, dar nu-i puteam reproșa nimic. Am mai zăbovit un pic în fața paharului meu de bere, teribil de dezamăgit totuși, căci văzusem rezolvate toate pro-

blemele. Poloneza era într-adevăr frumoasă, cu acea dăruire și lipsă de apărare întipărite pe figură care-mi plăcea la nebunie, și avea un gest cu care-și dădea deoparte părul blond de pe obraz care mă mai emoționează și acum cînd mi-l amintesc. Mă atașez foarte ușor. M-am uitat o clipă la amîndoi, să văd dacă mai e vreo speranță. Nu mai era nici una. I-am spus cîteva cuvinte în limba polonă, încercînd să-i ating coarda patriotică, dar mi-a tăiat vorba ca să mă înștiințeze că se căsătorește cu locotenentul, care e colonist, că se stabilește în Africa de Nord, că s-a săturat de război și că, de altfel, războiul s-a sfîrșit, că mareșalul Pétain a salvat Franța și că totul o să se aranjeze. A mai adăugat că englezii ne-au trădat. Am aruncat o privire plină de tristețe locotenentului de spahii, care era peste tot locul, cu mantaua lui roșie, și m-am resemnat. Încerca, biata de ea, să se agațe de oricine oferea o aparență de soliditate în acel naufragiu și n-aveam de ce să fiu supărat pe ea. Mi-am plătit berea și am lăsat în farfurioară bacșișul și lănțișorul cu crucea de aur. Ori sîntem gentlemani, ori ba.

Părinții camaradului meu locuiau la Fez și ne-am dus la ei cu autocarul. Ne-a deschis ușa sora lui, și-am văzut acolo, în fața mea, un colac de salvare care m-a făcut să-l uit imediat pe cel pe care, dintr-atît de puțin, îl scăpasem la Meknès. Simone era una dintre acele franțuzoaice din Africa de Nord a căror piele mată, încheieturi fine și ochi languroși constituie minunate și prea binecunoscute caracte-

ristici. Era veselă, cultivată, îşi încuraja fratele şi pe mine să luptăm mai departe şi mă privea uneori cu o gravitate care mă tulbura. Sub acea privire m-am simţit din nou întreg, drept, cu picioarele bine înfipte în pămînt, şi m-am hotărît pe loc să-i cer mîna. Am fost bine primit, ne-am sărutat sub privirile emoţionate ale părinţilor şi ne-am înţeles să vină după mine în Anglia cu prima ocazie. Şase săptămîni mai tîrziu, la Londra, fratele ei mi-a înmînat o scrisoare în care Simone mă înştiinţa că s-a căsătorit cu un tînăr arhitect din Casa, ceea ce a constituit o lovitură teribilă pentru mine, căci nu numai că-mi închipuisem că am găsit în ea femeia vieţii mele, dar o şi uitasem cu desăvîrşire, aşa că scrisoarea ei a reprezentat pentru mine o dublă şi penibilă revelaţie.

Strădaniile depuse de noi pentru a-l convinge pe Consulul Angliei să ne procure acte false n-au dat nici un rezultat şi m-am hotărît să pun mîna pe un Morane-315 de pe aerodromul din Meknès, cu care să aterizez la Gibraltar. Mai trebuia să găsesc unul cu motorul neblocat, sau să descopăr un mecanic binevoitor ; am început aşadar să colind tot aeroportul uitîndu-mă fix la fiecare mecanic pentru a încerca să-i citesc în suflet. Tocmai intrasem în vorbă cu unul a cărui înfăţişare blîndă şi al cărui nas în vînt îmi inspira încredere, cînd am văzut un Simoun aterizînd pe pistă şi oprindu-se la douăzeci de paşi de locul unde mă aflam. Un locotenent-pilot a ieşit din avion şi s-a îndreptat spre hangar. Era un complice şi

amical semn din ochi al cerului în sprijinul meu şi nu se putea să las să-mi scape un asemenea noroc. Eram lac de sudoare şi-am simţit cum îmi îngheaţă inima de spaimă : nici pe departe n-aveam siguranţa că pot să decolez şi să pilotez un Simoun. În orele mele de antrenament clandestin nu mersesem niciodată mai departe de pilotarea avioanelor Morane şi Potez-540. Dar nu putea fi vorba să mă eschivez : eram dator. Simţeam privirea admirativă şi mîndră a mamei aţintită asupra mea. Mi-am pus deodată întrebarea dacă, o dată cu înfrîngerea şi cu ocupaţia, n-avea cumva să dispară insulina în Franţa. Mama n-ar fi putut să reziste nici trei zile fără injecţii. Poate că aranjez cu Crucea Roşie din Londra să i-o trimit prin Elveţia.

M-am îndreptat spre Simoun, m-am urcat în el şi m-am instalat la comanda aparatului. Aveam impresia că nu m-a văzut nimeni.

Mă înşelam. Aproape peste tot, în fiecare hangar, comandamentul plasase jandarmi ai poliţiei aerului pentru a împiedica „dezertările" aeriene, dintre care multe avuseseră loc cu complicitatea anumitor mecanici. Chiar în dimineaţa aceea, un Morane-230 şi un Goéland se evaporaseră ca să aterizeze pe aeroportul din Gibraltar. Nici n-am apucat să mă instalez bine în fotoliu, că am şi zărit doi jandarmi ţîşnind din hangar şi alergînd în direcţia mea — unul dintre ei îşi scotea tocmai revolverul din tocul de piele. Se aflau la treizeci de metri de mine şi elicea nu voia să pornească în ruptul capului. Am făcut o ultimă încercare dis-

perată, după care am sărit afară din avion. Vreo zece soldaţi ieşiseră din hangar şi mă priveau curioşi. N-au făcut nici cel mai mic efort să pună mîna pe mine, în timp ce alergam ca un iepure în faţa acestui front, dar au avut timp berechet să-mi studieze mutra. Culmea tîmpeniei a fost că, acţionînd mai ales sub efectul atmosferei de-a „învinge sau a muri" în care mă scăldam de cîteva zile, am scos revolverul în momentul săriturii din avion şi-l ţineam mai departe în mînă în timp ce alergam cît mă ţineau picioarele, ceea ce, inutil s-o mai spun, n-avea de fel darul să-mi uşureze situaţia în faţa Curţii marţiale. Dar hotărîsem că nu va fi nici un fel de Curte marţială. În starea de spirit în care mă aflam atunci, nu cred, sincer, că ar fi putut să pună mîna viu pe mine. Şi cum eram foarte bun trăgător, tremur şi acum cînd mă gîndesc ce s-ar fi putut întîmpla dacă nu izbuteam să scap. Am reuşit totuşi fără prea mare greutate. Pînă la urmă am ascuns revolverul şi, cu toate fluierăturile din urma mea, am încetinit pasul şi am ieşit calm din cantonament, trecînd prin faţa postului de gardă. Am ieşit pe şosea şi abia am făcut cincizeci de metri, cînd un autobuz şi-a făcut apariţia. I-am făcut semn, postîndu-mă hotărît în faţa lui, şi s-a oprit. Am urcat şi m-am aşezat lîngă două femei cu feregea şi un văcsuitor de ghete în halat alb. Am scos din rărunchi un oftat de uşurare. Mă vîrîsem într-o mare belea, dar nu eram îngrijorat. Dimpotrivă, mă simţeam cuprins de-o adevărată euforie.

Săvîrşisem, în sfîrşit, ruptura cu armistiţiul, eram, în sfîrşit, un nesupus, un om dur, un om adevărat şi un tatuat, războiul reîncepea, nu mai puteam da înapoi. Simţeam pe faţă privirea plină de admiraţie a mamei mele şi nu m-am putut opri să zîmbesc, cu un dram de superioritate, ba chiar să rîd de-a binelea. Cred chiar, Dumnezeu să mă ierte, că i-am spus ceva destul de pretenţios, ceva cam de genul ăsta: „Aşteaptă, nu e decît începutul, să vezi ce urmează". Aşezat în autobuzul acela împuţit printre muierile cu feregea şi bărbaţii în mantalele lor albe cu glugă, mi-am încrucişat braţele pe piept şi m-am simţit, în sfîrşit, la înălţimea celor aşteptate din partea mea. Mi-am aprins o ţigară, pentru a duce lipsa de supunere pînă la capăt — era interzis fumatul în autobuz — şi am stat aşa o clipă împreună, eu şi mama, fumînd şi felicitîndu-ne pe tăcute. N-aveam nici cea mai slabă idee de ce urma să fac, dar îmi luasem o înfăţişare atît de crîncenă încît, văzîndu-mă brusc în oglinda retrovizoare, m-am înspăimîntat în aşa hal că mi-a căzut ţigara din gură.

Un singur regret mă chinuia: îmi lăsasem vesta de piele în cantonament şi, fără ea, mă simţeam destul de singur. Suport greu singurătatea şi mă legasem tare mult de vesta mea de piele. Cum am mai spus, mă ataşez uşor. Era singura umbră de pe tablou. M-am agăţat de ţigară, dar ţigările nu durează decît un timp,

şi a mea părea că se consumă deosebit de repede în uscăciunea aerului african, urmînd să mă lase singur dintr-o clipă în alta.

În timp ce-mi fumam astfel ţigara, mi-am făcut socotelile. Patrulele militare vor străbate cu siguranţă oraşul în lung şi-n lat în căutarea mea, aşa că trebuia să ocolesc cu orice preţ locurile unde uniforma mea s-ar fi detaşat prea mult pe fundalul indigen. Mi se părea că cea mai bună soluţie era să stau ascuns cîteva zile, iar după aceea, să plec la Casa şi să încerc a mă îmbarca pe-un vapor gata de plecare. Se spunea că trupele poloneze sînt evacuate în Anglia cu consimţămîntul guvernului şi că vapoarele engleze vin să-i ia din porturi. Înainte de orice, trebuia să mă fac niţeluş uitat. Am hotărît să-mi petrec primele patruzeci şi opt de ore la *bousbir,* cartierul rău famat, unde, în droaia neîntreruptă a militarilor din toate armele care veneau să se uşureze, aveam toate şansele să trec neobservat. Mama s-a arătat puţin îngrijorată de alegerea acestui refugiu, dar i-am dat de îndată toate asigurările de rigoare. Am coborît deci din autobuz în oraşul arab şi m-am îndreptat spre cartierul rezervat.

CAPITOLUL XXXII

Bousbir-ul din Meknès, un adevărat oraş înconjurat de-o centură fortificată, număra pe atunci nu ştiu cîte mii de prostituate, repartizate între cîteva sute de „case". Santinele înarmate erau postate la intrare şi patrulele poliţiei străbăteau uliţele „oraşului", dar erau prea ocupate să împiedice încăierările dintre soldaţii diferitelor arme ca să se mai poată ocupa de nişte „răzleţi" ca mine.

Bousbir-ul, a doua zi după armistiţiu, clocotea literalmente de treabă : activitate pe-atît de febrilă pe cît de puţin variată. Necesităţile fiziologice ale soldaţilor, considerabile şi în timp normal, sporesc şi mai mult în timp de război, iar înfrîngerea le adusese la un fel de paroxism exasperat. Uliţele dintre case erau invadate de ostaşi — două zile pe săptămînă erau rezervate populaţiei civile, dar avusesem norocul să nimeresc o zi fastă şi chipiile albe ale celor din Legiunea străină, turbanele kaki ale *goum*[1]-iştilor, pelerinele roşii ale spahiilor, panglicile marinarilor, bonetele stacojii ale senegalezilor, vălurile meharîştilor, vulturii aviatorilor, turbanele cafenii ale anamiţilor, chipurile galbene, negre şi albe, întreg Imperiul era prezent acolo, în larma asurzitoare pe care gramofoanele o revărsau prin deschizăturile ferestrelor şi din care am reţinut în special vocea Rinei Ketty, făgăduind că „te voi aştepta, te voi aştepta mereu, zi şi noapte, dragul meu", în vreme ce armata, văduvită de izbînzile şi luptele sale, îşi revărsa vigoarea virilă nefolo-

[1] *Goum* — formaţiune militară în Africa de Nord şi Africa neagră formată din băştinaşi şi însărcinată cu paza teritoriului.

sită asupra tinerelor berbere, negrese, evreice, armence, grecoaice, poloneze, femei cu pielea albă, neagră şi galbenă, ale căror zvîrcoliri nă-bădăioase le determinaseră pe prevăzătoarele patroane să interzică folosirea patului şi să în-tindă saltele de-a dreptul pe pămînt, spre a limita pagubele şi cheltuielile cășunate de dife-ritele distrugeri. Din centrele profilactice în-semnate cu o cruce roşie te trăsneau adevăra-tele efluvii de permanganat, de săpun negru şi de pomadă deosebit de greţoasă făcută pe bază de calomel, în timp ce infirmierii senegalezi în cămăşi albe luptau cu ajutorul unor doze gene-roase contra ameninţării venite din partea tre-ponemelor şi a gonococilor, care, fără acea linie Maginot sanitară, risca să pună la pămînt armata, de două ori, în acest caz, învinsă. Iz-bucneau necontenit încăierări între trupele di-feritelor arme, mai ales între legionari, spahii şi *goum*-işti, pe chestia întîietăţii, dar, în ge-neral, oricine venea după oricine, pentru o sumă care mergea de la cinci franci, plus cinci-zeci de centime pentru prosop, pînă la două-sprezece şi chiar douăzeci de franci în stabili-mentele de lux, unde „fetele“ erau îmbrăcate în loc să aştepte în pielea goală pe scări. Une-ori, cîte-o prostituată, devenită pe jumătate is-terică din pricina surmenajului sau a haşişului, se repezea urlînd pe uliţă şi se deda unor scă-lîmbăieli, pe care patrulele poliţiei militare le opreau neîntîrziat din grijă pentru decenţă. În acel loc pitoresc şi convenabil mi-am căutat eu refugiul, în stabilimentul tatei Zoubida, făcîn-

du-mi, cu mult bun-simţ, socoteala că acel apo-calips îmi oferea mai multă securitate faţă de investigaţiile poliţiei militare decît oricare alt loc de refugiu, de cînd bisericile îşi pierduseră caracterul ce le era odinioară rezervat. Acolo m-am perpelit, plin de nerăbdare, timp de-o zi şi două nopţi în împrejurări deosebit de grele.

Mă aflam cu-adevărat într-o situaţie cît se poate de odioasă pentru un om însufleţit de sentimente înălţătoare şi de intenţii eroice, şi sub privirea uluită a unei mame ale cărei sen-timente şi intenţii erau şi mai înălţătoare. În mod normal *bousbir*-ul îşi închidea porţile la două noaptea, gratiile caselor erau zăvorîte, „fetele“ trimise la culcare, în afară de unele „combinaţii“ clandestine, îngăduite dar neauto-rizate de regulamentul militar : cu condiţia ca militarii să posede permise de noapte în regulă, poliţia, de conivenţă cu ţaţele, consimţea, după o retribuţie echitabilă, să închidă ochii. Expli-caţia mi-a dat-o ţaţa Zoubida pe la douăspre-zece şi jumătate noaptea, cu o oră înainte de închiderea stabilimentului ei. Nu e greu de în-chipuit dilema în care m-am aflat. Pînă atunci mă ferisem cu scrupulozitate să „consum“. Ţi-neam să ajung în Anglia în stare bună şi nu eram dispus să-mi risc sănătatea în această hazna. Am fost soldat şapte ani din viaţa mea, am văzut multe, am făcut multe, şi, dispuşi pen-tru orice aventură şi grăbiţi cum eram, oameni cărora viaţa le putea fi în orice clipă luată, şi le era chiar luată în nouă cazuri din zece, nu

ne mărgineam doar, pentru a da uitării ceea ce ne pîndea, la tovărăşia fetelor de pension. Cu toate acestea, lăsînd deoparte orice alte considerente, slaba atracţie pe care-o exercitau asupra gustului meu întreprinzătoarele „pensionare“ nefigurînd printre ultimele considerente, cea mai elementară prudenţă mă oprea să mă avînt în ape atît de frecventate. Nu ţineam de loc să mă prezint în faţa şefului Franţei luptătoare într-o stare care să-l facă să ridice din sprîncene. Numai că, la orice refuz de a „consuma“, nu exista decît o alternativă: uşa şi controlul actelor de identitate de către patrulele militare care vegheau pe uliţele aproape pustii la ora aceea. În cazul meu, treaba asta însemna arestarea şi Curtea marţială. Trebuia aşadar nu numai să „consum“, dar să şi „merg la odaie“ pentru a intra în cadrul aranjamentelor ţaţei Zoubida cu poliţia. Şi nu numai atît, căci dacă voiam să rămîn ascuns în stabiliment aşteptînd ca vîlva ce-o stîrnise fuga mea precipitată, cu revolverul în mînă, să se potolească, trebuia să dau dovadă de-o rîvnă şi de-o sîrguinţă exemplare, pentru a nu trezi bănuieli şi a justifica prezenţa mea neîntreruptă la faţa locului vreme de o zi şi două nopţi. Dar era greu să te simţi mai puţin inspirat decît eram eu în acea împrejurare. Mi-era într-adevăr capul în altă parte. Teama, enervarea, exasperarea, exaltata mea nerăbdare de-a mă ridica la înălţimea tragediei pe care-o trăia Franţa, miile de întrebări tulburătoare pe care mi le puneam, toate acestea se potriveau ca nuca-n perete cu rolul de crai în formă pe care trebuia să-l joc. Minimul ce-aş putea spune e că nu-mi ardea de aşa ceva. Nu e greu de presupus cu cîtă consternare ne priveam, mama şi cu mine. Am avut un gest de resemnare care să-i arate că n-am de ales şi că, o dată mai mult, dar într-un mod cu-adevărat neaşteptat, întîmple-se orice, sînt hotărît să arăt ce sînt capabil. După care, luîndu-mi inima în dinţi, m-am azvîrlit în valurile dezlănţuite. Zeii din anii copilăriei mele trebuie să se fi prăpădit de rîs privindu-mă. Îi şi vedeam pe-aceşti cunoscători strîmbîndu-se de rîs, cu burta înainte, cu ochii închişi de-atîta rîs, cu biciul de îmblînzitori în mînă, cu zalele şi căştile lor ascuţite lucind în lumina spălăcită a cerului lor josnic, desemnîndu-l uneori cu un deget batjocoritor pe ucenicul idealist pornit la cucerirea culmilor imaculate şi care lua în prezent lumea în posesie înconjurînd cu braţele ceva ce n-avea nici o legătură, oricît de îndepărtată, cu nobilele trofee la care năzuia. Niciodată voinţa mea de-a mă ţine de cuvînt şi de-a mă întoarce acasă cu fruntea încununată de lauri, pentru a oferi mamei mele concluzia fericită a vieţii ei, n-a primit un răspuns mai batjocoritor ca în decursul interminabilelor ore pierdute în acea mocirlă.

S-au scurs douăzeci de ani şi omul ce sînt în prezent, căruia tinereţea i-a întors de multă vreme spatele, îşi aminteşte cu mult mai puţină gravitate şi cu ceva mai multă ironie de cel care am fost atunci cu atîta seriozitate, cu atîta convingere. Ne-am spus tot ce aveam să ne

spunem şi totuşi mi se pare că abia ne cunoaştem. Eram într-adevăr eu, băiatul acela numai freamăt şi îndîrjire, rămas cu atîta naivitate credincios unui basm de adormit copiii şi năzuind cu întreaga-i fiinţă către o deplină stăpînire a soartei sale ? Mama îmi povestise prea multe basme frumoase, cu prea mult talent şi în acele bolborosite ore ale zorilor cînd fiecare fibră a unui copil se resimte toată viaţa de amprenta primită, prea multe promisiuni ne făcusem şi mă simţeam îndatorat. Cu o asemenea sete de înălţare spirituală în suflet, totul devenea prăpastie şi cădere. Azi, cînd căderea a devenit într-adevăr realitate, ştiu că talentul mamei mele m-a determinat multă vreme să abordez viaţa ca pe-un fenomen artistic şi că mi-am rupt dinţii încercînd s-o ordonez în jurul unei fiinţe iubite după o oarecare regulă de aur.

Gustul pentru capodoperă, pentru măestrie, pentru frumos, m-a îndemnat să-mi vîr mîinile nerăbdătoare într-o pastă informă pe care nici o voinţă omenească n-o poate modela, dar care posedă, dimpotrivă, puterea înşelătoare să te plămădească după bunul ei plac, pe nesimţite ; la fiecare încercare pe care-o faci să-i impui pecetea ta, ea îţi conferă un pic mai mult o formă tragică, grotescă, insignifiantă sau absurdă, pînă te trezeşti, de pildă, întins, cu braţele răstignite, la marginea oceanului, într-o pustietate sfîşiată uneori de lătratul focilor şi de chirăitul pescăruşilor, printre miile de păsări ale mării încremenite care se reflectă în oglinda nisipului muiat

de valuri. În loc să jonglez, după mijloacele de care dispun, cu cinci, şase, şapte mingi, ca orice artist care se respectă, mă zbăteam să trăiesc ceea ce, la rigoare, nu putea fi decît cel mult cîntat. Cursa în care pornisem era o goană rătăcitoare după ceva pe care arta mă făcuse să-l doresc cu însetare, dar pe care viaţa nu-mi putea oferi prilejul s-o potolesc. E mult de cînd nu mă mai las înşelat de propria-mi inspiraţie şi dacă visez mai departe să transform lumea într-o grădină fericită, ştiu acum că imboldul îmi vine nu atît din dragoste pentru oameni, cît din dragoste pentru grădini. Evident că gustul pentru arta vie şi trăită îl am tot timpul pe buze, dar e mai curînd un fel de zîmbet : va fi, fără îndoială, ultima mea creaţie literară, dacă îmi va mai rămîne în acea clipă vreun strop de talent.

Îmi aprindeam uneori cîte-o ţigară şi fixam tavanul fără să înţeleg, întrebîndu-mă cum de ajunsesem acolo, în loc să descriu cu avionul meu arabescuri eroice pe întinsul cer al gloriei. Arabescurile pe care eram silit să le descriu n-aveau nimic eroic, şi soiul de glorie pe care l-am dobîndit în stabiliment la capătul maratonului parcurs nu era dintre acelea care-ţi asigură locul de veci în Pantheon. Da, zeii trebuie să fi jubilat. Latura lor moralizatoare şi didactică trebuie să fi ieşit desigur în cîştig. Cu un picior pe grumajii mei, trebuie să se fi aplecat cu mare satisfacţie asupra acelei mîini de om întinsă spre puternica flacără cu intenţia de-a

le-o smulge, dar pe care ei o siliseră să se strîngă asupra celui mai umil bulgăre de lut pămîntesc. Un rîs vulgar îmi ajungea uneori la urechi şi nu ştiam dacă al lor era hohotul de rîs pornit din inimă, sau al soldaţilor aflaţi în sala comună. Dar mi-era egal. Încă nu eram învins.

CAPITOLUL XXXIII

Am scăpat în mod providenţial de munca silnică pe care-o prestam mulţumită întîlnirii cu un camarad care-şi aştepta rîndul în permanenţa sanitară din vecinătatea stabilimentului. Mi-a adus la cunoştinţă că nu mai am a mă teme de nici un pericol serios, că locotenent-colonelul Hamel, comandantul escadrei, refuzase nu numai să-mi semnaleze dispariţia, dar susţinuse pe deasupra cu îndărătnicie, şi în pofida oricărei evidenţe, că nu-mi putea fi imputată nici un fel de tentativă de furt a avionului, pentru bunul motiv că nu venisem în Africa de Nord pe bordul vreunuia din avioanele escadrilei lui. Mulţumită acestei mărturii, pentru care exprim aci întreaga-mi recunoştinţă acestui francez, n-am mai fost pentru moment socotit dezertor, mama n-a fost anchetată şi poliţia a încetat să mă mai caute. Cu toate acestea, noua situaţie, deşi favorabilă în sine, mă oprea totuşi să reapar la suprafaţă şi mă condamna la clandestinitate. Cum nu mai aveam un ban în buzunar, deoarece lăsasem totul în mîinile ţaţei Zoubida, am împrumutat de la tovarăşul meu banii necesari pentru un bilet de autocar pînă la Casa, unde aveam de gînd să mă strecor pe bordul unui vas gata de plecare.

Nu m-am putut totuşi resemna să părăsesc Meknès-ul fără o vizită pe furiş la baza aeriană. Aţi băgat probabil pînă acum de seamă că nu mă despart uşor de ceea ce mi-e drag, şi gîndul de a-mi lăsa vesta de piele în Africa mi-era tare neplăcut. Niciodată n-avusesem atîta nevoie de ea ca acum. Constituia un înveliş familiar şi protector, o carapace care-mi dădea un sentiment de siguranţă şi de duritate şi, ajutîndu-mă să afişez o siluetă uşor ameninţătoare, hotărîtă, niţeluş chiar primejdioasă pentru oricine ar fi cutezat să se lege de ea, îmi permitea, de fapt, să trec neobservat. Dar n-aveam s-o mai văd niciodată. Ajuns în cantonament, în camera pe care-o ocupasem, n-am văzut decît un cuier gol : vesta dispăruse.

M-am aşezat pe pat şi am început să plîng. Nu ştiu cîtă vreme am plîns aşa, uitîndu-mă la cuierul gol. Acum mi se luase totul.

În cele din urmă am adormit, într-aşa un hal de sfîrşeală fizică şi nervoasă, că am dormit şaisprezece ore în şir, trezindu-mă în aceeaşi poziţie în care căzusem, ca un bolovan, de-a latul patului, cu chipiul pe-o sprînceană. Am făcut un duş rece ca gheaţa şi am ieşit din tabără în căutarea autocarului pentru Casa. O straşnică surpriză mă aştepta pe drum : am dat de-un vînzător ambulant care oferea în borcanele lui,

printre alte bunătăţi, castraveţi muraţi. Era, în sfîrşit, dovada că forţa iubitoare care veghea asupra mea nu mă părăsise. M-am aşezat pe marginea şanţului şi-am dat gata o jumătate duzină de castraveţi în chip de mic dejun. M-am simţit mai bine. Am rămas o clipă în soare, împărţit între pofta de-a relua mîncatul şi gîndul că, în împrejurările tragice prin care trecea Franţa, trebuia să dau dovadă de stoicism şi de sobrietate. Încercam oarecare greutate să mă despart de negustor şi de borcanele lui, şi mă întrebam chiar, într-o stare de vagă visare, dacă n-are cumva o fată cu care să mă căsătoresc. Mă vedeam foarte bine în postura unui vînzător de castraveţi muraţi alături de-o tovarăşă iubitoare şi credincioasă şi de-un tată socru muncitor şi recunoscător. Eram într-o asemenea stare de nehotărîre şi singurătate că aş fi fost în stare să las autocarul pentru Casa să treacă. L-am oprit totuşi, într-o bruscă tresărire de energie, şi, luînd cu mine o provizie serioasă de castraveţi într-o hîrtie de ziar, m-am urcat în autocar, strîngîndu-mi la piept credincioşii prieteni. Curios cum poate copilul supravieţui în omul adult.

Am coborît la Casablanca, în Piaţa Franţei, unde am întîlnit aproape imediat doi elevi de la Şcoala Aerului, aspiranţii Forsans şi Daligot, în căutarea, ca şi mine, a unui mijloc de evadare în Anglia. Am hotărît să ne unim forţele şi ne-am petrecut ziua hoinărind prin oraş. Intrarea în port era păzită de jandarmi şi nu întîlneai nici urmă de uniformă poloneză pe străzi: ultimul transport de trupe engleze trebuie să fi

plecat de mult. Pe la unsprezece seara ne-am regăsit sub un felinar, destul de descurajaţi. Începeam să şovăi. Îmi spuneam că făcusem într-adevăr tot ce fusese omeneşte posibil şi că nimănui nu i se poate cere imposibilul. Mai simţeam că pe undeva îşi vîrîse şi ghinionul coada. Fatalismul stepei asiatice se trezea în mine, şoptindu-mi vorbe înveninate la ureche. Sau există un destin, şi-atunci el are cuvîntul, sau nu există, şi-atunci cel mai bun lucru e să stai cuminte în banca ta. Dacă o forţă senină şi dreaptă veghează cu-adevărat asupra mea, mă rog ! n-are decît să se manifeste. Mama nu încetase niciodată să-mi vorbească despre victoriile şi despre laurii de care voi avea parte ; îmi făcuse, de fapt, anumite promisiuni : n-avea decît să se descurce acum.

Nu ştiu cum a făcut, cum n-a făcut, fapt e că am văzut deodată venind spre mine, ivit parcă de nicăieri, un brav caporal polonez. I-am sărit de gît : era primul caporal pe care-l sărutam. Ne-a spus că vasul britanic *Oakrest*, transportînd un contingent de trupe poloneze din Africa de Nord, urma să ridice ancora la miezul nopţii. Ne-a mai spus că a coborît de pe vas să-şi facă unele provizii pentru completarea meselor obişnuite. Cel puţin aşa credea el : eu, însă, ştiam bine care era forţa care-l împinsese să părăsească vaporul şi-i călăuzise paşii pînă în dreptul felinarului care ne lumina melancolia. Se vede treaba că temperamentul artistic al mamei mele, care-o îmboldise constant şi uneori atît de tragic să compună neîncetat viitorul nostru după

canoanele literaturii înălţătoare, continua să se manifeste în mine în acelaşi fel şi, nefiind încă în stadiul de supunere lipsită de iluzii faţă de artă, mă încăpăţînam să dibuiesc în jurul meu, în viaţa însăşi, o anumită inspiraţie creatoare, grijulie să ne orînduiască destinul în mod fericit.

Caporalul apărea deci la ţanc. Forsans îi împrumută tunica, Deligot cascheta ; în ce mă priveşte, a fost de-ajuns să-mi scot vesta şi să le dau camarazilor mei, cu un glas de trîmbiţă, cîteva ordine în limba polonă, ca să putem străpunge fără nici o dificultate cordonul de jandarmi care păzeau intrarea în port şi pasarela, şi să urcăm pe puntea vasului, ajutaţi, trebuie să recunosc, de cei doi ofiţeri polonezi de serviciu cărora le-am explicat situaţia noastră în cîteva cuvinte dramatice, rostite în frumoasa limbă a lui Mickiewicz :

— Misiune specială de legătură. Winston Churchill. Căpitanul de la Maison Rouge, Biroul Doi.

Am petrecut o noapte liniştită pe mare în magazia de cărbuni, legănaţi de nişte vise de glorie nemaiauzită. Din păcate, am fost trezit de goarnă chiar în clipa cînd îmi făceam intrarea în Berlin călare pe-un cal alb.

Moralul era mai curînd ridicat, luînd chiar bucuros o formă declamatorie: credincioşii noştri aliaţi englezi ne aşteptau cu braţele deschise ; ridicîndu-ne laolaltă săbiile şi pumnii împotriva zeilor duşmani care îşi închipuiau că-l pot aduce pe om în starea de învins, pornisem — aidoma celor mai vechi apărători ai omului — să cre-

stăm pentru totdeauna pe chipurile lor de satrapi cicatricea demnităţii noastre.

Sosirăm la Gibraltar exact la timp pentru a asista la întoarcerea flotei britanice care tocmai scufundase cavalereşte cele mai frumoase unităţi navale ale noastre la Mers-el-Kébir. Nu-i greu de închipuit ce-a însemnat această veste pentru noi : ultima noastră speranţă ne răspundea printr-o lovitură mîrşavă.

În aerul acela sclipitor şi pur în care Spania primeşte Africa mi-a fost de-ajuns să ridic ochii pentru a vedea deasupra mea gigantica făptură a lui Totoche, zeul prostiei : în rada portului, cu picioarele crăcănate, în apa care abia îi ajungea pînă la glezne, cu capul dat pe spate, ţinîndu-se de burtă şi umplînd văzduhul cu hohotele lui de rîs — purta, în această împrejurare, chipiul de amiral englez.

Gîndul m-a dus apoi la mama. Mi-o închipuiam coborînd în stradă şi ducîndu-se să spargă geamurile Consulatului britanic din Nisa, de pe bulevardul Victor Hugo. Cu pălăria pusă strîmb pe capul ei albit de vreme, cu ţigara în gură, cu bastonul în mînă, îi invita pe trecători să i se alăture spre a-şi manifesta indignarea.

Neputînd accepta, în asemenea condiţii, să mai rămîn pe bordul unui vapor englez şi observînd în rada portului un mic vas de război pe care flutura tricolorul francez, m-am dezbrăcat şi m-am aruncat în apă.

Descurajarea mea era totală şi, neştiind ce hotărîre să iau, cărui sfînt să mă închin, m-am azvîrlit instinctiv spre pavilionul naţional. În

timp ce înotam, ideea sinuciderii mi-a trecut pentru prima oară prin minte. Dar nu sînt o fire supusă şi obrazul stîng nu-l ţin la dispoziţia nimănui. M-am hotărît aşadar să-l iau cu mine pe lumea cealaltă şi pe amiralul englez care dusese la bun sfîrşit măcelul de la Mers-el-Kébir. Cel mai simplu ar fi să-i cer o audienţă la Gibraltar şi să-i descarc revolverul în decoraţiile de pe piept, după ce-i voi fi făcut complimentele de rigoare. Mă voi lăsa după aceea împuşcat cu multă plăcere : plutonul de execuţie nu era ceva care să-mi displacă. Găseam că se potriveşte cît se poate de bine cu genul meu de frumuseţe.

Erau doi kilometri de parcurs şi apa rece m-a mai calmat un pic. În definitiv, nu pentru Anglia aveam eu să mă bat. Lovitura mîrşavă pe care ne-o dăduse n-avea nici o scuză, dar dovedea cel puţin voinţa ei nestrămutată de-a continua războiul. Am hotărît că nu e cazul să-mi schimb planurile şi că trebuie să mă duc în Anglia, în pofida englezilor. Ajunsesem însă la vreo două sute de metri de vaporul francez şi simţeam nevoia să mă odihnesc un pic înainte de-a străbate alţi doi kilometri în sens invers.

Am tras un scuipat în aer — înot întotdeauna pe spate — şi descotorosindu-mă astfel de amiralul britanic, Lordul de Mers-el-Kébir, mi-am continuat cursa spre micul vas de război. Am înotat pînă la scară şi am urcat pe covertă. Un sergent aviator se afla pe punte şi curăţa nişte cartofi. M-a privit ieşind gol-goluţ din apă fără să manifeste nici cea mai slabă mirare. Cînd ai văzut Franţa pierzînd războiul şi Marea Britanie

scufundînd flota aliatului ei, nu te mai miri de nimic.

— Cum e ? m-a întrebat el politicos.

I-am explicat situaţia în care mă găsesc şi am aflat la rîndu-mi că vasul mergea în Anglia, cu doisprezece sergenţi aviatori pe bord, pentru a-l urma pe generalul de Gaulle. Am condamnat de comun acord atitudinea flotei britanice şi am fost de acord, de asemeni, să tragem concluzia că englezii vor continua războiul, refuzînd să semneze armistiţiul cu nemţii, ceea ce, la urma urmelor, era singurul lucru care conta.

Sergentul Caneppa — locotenent-colonelul Caneppa, Ostaş al Eliberării, Comandor al Legiunii de Onoare, de douăsprezece ori citat pe ordin de zi, avea să cadă în luptă optsprezece ani mai tîrziu, în Algeria, după ce se bătuse fără întrerupere pe toate fronturile în care Franţa şi-a vărsat sîngele — sergentul Caneppa mi-a propus aşadar să rămîn pe bordul vasului, pentru a evita să navighez sub pavilion britanic, declarîndu-se cu-atît mai încîntat de prezenţa mea cu cît asta însemna un recrut în plus la corvoada cartofilor. Am meditat cu gravitate asupra acestui nou şi neprevăzut factor şi-am hotărît că, oricît de revoltat aş fi împotriva englezilor, încă mai preferam să efectuez traversarea sub pavilionul lor decît să mă supun unor treburi gospodăreşti atît de potrivnice firii mele inspirate. I-am adresat deci un mic gest prietenesc şi m-am aruncat înapoi în valuri.

Călătoria de la Gibraltar la Glasgow a durat şaptesprezece zile şi am descoperit că vaporul

transporta şi alţi „dezertori" francezi. Am făcut cunoştinţă. Era acolo Chatoux, doborît mai tîrziu deasupra Mării Nordice ; Gentil, care avea să cadă cu Hurricane-ul său într-o luptă de unu contra zece ; Loustreau, căzut în Creta ; cei doi fraţi Langer, dintre care fratele cel mic a fost pilotul meu, înainte de-a fi ucis de trăsnet în plin zbor, pe cerul african, iar cel mare trăieşte şi azi ; Mylski-Latour, care avea să-şi schimbe numele în Latour-Prendsgarde, şi care a căzut mai tîrziu cu Beaufighter-ul său, cred, în largul apelor norvegiene ; era marseiezul Rabinovici, zis Olive, mort cu prilejul unui antrenament ; Charnac, care s-a aruncat cu întreaga încărcătură de bombe asupra Ruhr-ului ; Stone, imperturbabilul, care continuă să zboare ; şi alţii, cu nume mai mult sau mai puţin fictive, născocite pentru a-şi ocroti familiile rămase în Franţa, sau pentru a întoarce pur şi simplu pagina şi a rupe cu trecutul, dar, dintre toţi nesupuşii prezenţi pe bordul vasului *Oakrest*, era unul, mai ales, al cărui nume nu va înceta niciodată să răspundă în sufletul meu tuturor întrebărilor, tuturor îndoielilor şi tuturor descurajărilor.

Se numea Bouquillard şi, la treizeci şi cinci de ani, era de departe cel mai în vîrstă dintre noi toţi. Mai curînd mic de statură, puţin adus de spate, cu nelipsitu-i basc pe cap, cu nişte ochi căprui care te priveau dintr-o faţă prelungă, prietenoasă, calmul şi blîndeţea lui ascundeau una din acele văpăi care fac uneori din Franţa locul cel mai luminos din lume.

A devenit primul „as" francez în bătălia Angliei, înainte de-a cădea după cea de-a şasea victorie a sa, şi douăzeci de piloţi aflaţi în picioare în sala de operaţii, cu ochii aţintiţi asupra botului negru al difuzorului, l-au auzit cîntînd pînă la explozia finală marele refren francez, şi în timp ce scriu în grabă aceste rînduri, cu faţa la Ocean, al cărui vuiet a acoperit atîtea alte chemări, atîtea alte sfidări, iată că refrenul îmi vine singur pe buze, încercînd astfel să reînviu un trecut, un glas, un prieten, şi iată-l că se ridică din nou plin de viaţă şi surîzător alături de mine, trebuindu-mi întreaga singurătate a Big Sur-ului pentru a-i face loc.

N-are nici o stradă la Paris, dar pentru mine toate străzile Franţei îi poartă numele.

CAPITOLUL XXXIV

La Glasgow am fost întîmpinaţi de sunetele de cimpoi ale unui regiment scoţian, care a defilat prin faţa noastră în ţinută roşie-aprinsă de gală. Mamei îi plăceau mult marşurile militare, dar oroarea Mers-el-Kébir-ului încă nu ne părăsise şi, întorcînd spatele celor cărora le ardea de parăzi pe aleile parcului care ne servea de cantonament, toţi aviatorii francezi au reintrat tăcuţi în corturile lor, în timp ce bravii scoţieni, răniţi pînă-n adîncul sufletului şi mai

roşii la faţă ca niciodată, au continuat cu o îndărătnicie tipic britanică să umple aleile goale cu sunetele lor antrenante. Din cincizeci de aviatori cîţi eram acolo, numai trei au rămas în viaţă la sfîrşitul războiului. În decursul lunilor aspre care au urmat, risipiţi pe cerul englez, pe cerul francez, pe cerul rus, pe cerul african, au doborît peste o sută cincizeci de avioane inamice, înainte de-a se prăbuşi la rîndul lor. Mouchotte, cinci victorii, Castelain, nouă victorii, Marquis, douăsprezece victorii, Léon, zece victorii, Poznanski, cinci victorii, Daligot... La ce bun să rosteşti în şoapte aceste nume care nu mai spun nimănui nimic ? La ce bun şi pentru că nu m-au părăsit de fapt niciodată. Tot ce rămîne în mine viu le aparţine. Mi se pare uneori că nu continui cu însumi să trăiesc decît din politeţe, şi că, dacă-mi mai bate inima, e numai pentru că mi-au fost întotdeauna dragi animalele.

Puţin după sosirea mea la Glasgow, mama m-a împiedicat să fac o prostie ireparabilă şi ale cărei stigmate şi remuşcări m-ar fi putut urmări toată viaţa. Am arătat în ce condiţii fusesem privat de tresa de sublocotenent la terminarea Şcolii de aviaţie din Avord. Rana pricinuită de acea nedreptate era încă proaspătă şi dureroasă în sufletul meu. Şi nimic nu era mai uşor acum decît s-o repar cu mîna mea. Nu trebuia decît să-mi cos o tresă de sublocotenent pe mînecă şi gata. În definitiv, aveam tot dreptul s-o fac ţinînd seama că n-am fost spoliat de ceea ce mi se cuvenea decît din pricina relei cre-

dinţe a cîtorva netrebnici. De ce să nu-mi fac singur dreptate ?

Dar nu mai e nevoie să spun că mama şi-a vîrît imediat coada. Şi nu pentru că aş fi consultat-o, ferit-a sfîntul ! Ba am făcut chiar tot ce-am putut ca să-i ascund planul care-mi încolţise în minte, s-o ţin cît mai departe de cugetul meu. În zadar : dintr-o ochire a fost colea, lîngă mine, cu bastonul în mînă, ţinîndu-mi un logos extrem de jignitor. Nu aşa mă crescuse ea, nu asta aştepta ea de la mine. Niciodată, în ruptul capului, n-o să admită să-mi mai calce piciorul acasă dacă fac una ca asta. Ar intra în pămînt de ruşine şi de durere. În zadar am încercat să-mi fac urma pierdută prin străzile Glasgow-ului, cu coada între picioare ; mă urmărea pretutindeni, ameninţîndu-mă cu bastonul, şi-i vedeam limpede chipul cînd rugător şi indignat, cînd purtînd pecetea acelei incomprehensiuni pe care-o cunoşteam atît de bine. Purta acelaşi mantou gri, aceeaşi pălărie gri cu violet şi acelaşi şirag de perle la gît. Gîtul e cel care îmbătrîneşte cel mai repede la femei.

Am rămas sergent.

La Olympia Hall, la Londra, unde se adunau primii voluntari francezi, domnişoarele şi doamnele din societatea aleasă engleză veneau să stea la taifas cu noi. Una din ele, o blondă încîntătoare în uniformă militară, a jucat cu mine nenumărate partide de şah. Părea ferm hotărîtă să ridice moralul bieţilor voluntăraşi francezi şi ne-am petrecut tot timpul în jurul tablei de şah. Era o jucătoare excelentă şi mă bătea măr de

fiecare dată, propunîndu-mi imediat o nouă partidă. După şaptesprezece zile pe mare, a-ţi petrece timpul jucînd şah cu o foarte frumoasă fată, în timp ce crăpi de nerăbdare să intri în luptă, este una din cele mai enervante îndeletniciri ce mi-a fost dat să cunosc. Pînă la urmă am preferat s-o ocolesc, şi-o urmăream de departe cum se măsoară la joc cu un sergent de artilerie, care a sfîrşit prin a deveni la fel de trist şi de mahmur ca mine. Şedea frumuşel acolo, blondă şi încîntătoare şi, cu o uşoară nuanţă de sadism, împingea piesele pe eşichier. O vicioasă. N-am văzut în viaţa mea o fată de familie bună făcînd mai mult pentru zdruncinarea moralului armatei.

Nu cunoşteam pe-atunci boabă englezeşte şi contactele mele cu băştinaşii fură anevoioase; din fericire, izbuteam uneori să mă fac înţeles prin gesturi. Englezii gesticulează puţin, dar reuşeşti totuşi să-i faci să înţeleagă destul de bine ce vrei de la ei. Necunoaşterea unei limbi poate chiar simplifica în privinţa asta raporturile, reducîndu-le la esenţial şi scutindu-te de introduceri inutile şi de complicaţii.

M-am împrietenit, la Olympia Hall, cu un tînăr pe care-l voi numi aci Lucien, care, după cîteva zile şi nopţi de dragoste deosebit de agitate, şi-a tras brusc un glonte în inimă. În trei zile şi patru nopţi avusese răgazul să se îndrăgostească nebuneşte de-o animatoare de la Wellington, un local de noapte pe care aviatorii englezi îl frecventau cu asiduitate, să se trezească înşelat de ea cu un alt client şi să se simtă

atît de nefericit încît moartea să-i pară unica soluţie. În realitate, cei mai mulţi dintre noi părăsiseră Franţa şi familiile lor în împrejurări atît de extraordinare şi într-o atît de mare grabă, că reacţia nervoasă nu intervenea adeseori decît după cîteva săptămîni şi într-un mod uneori complet neaşteptat. Unii căutau atunci să se agaţe de primul colac de salvare care le ieşea în cale şi, în cazul camaradului meu, scăpîndu-i din mîini colacul, sau, mai exact, trecînd la următorul, Lucien s-a înecat sub povara disperărilor acumulate. Eram, în ce mă priveşte, legat de-un colac încercat, la distanţă e drept, dar cu un sentiment de deplină securitate, o mamă fiind oricum ceva care nu te scapă decît rareori din braţe. Mi se întîmpla totuşi pe vremea aceea să beau o sticlă de *whisky* pe noapte, într-unul din acele locuri în care ne tîram nerăbdarea şi frustrarea. Eram exasperaţi de tărăgăneala manifestată de cei care trebuiau să ne dea avioane şi să ne trimită la luptă. Mă aflam mai ales în compania lui Lignon, de Mézillis, Béguin, Perrier, Barberon, Roquère, Melville-Lynch. Lignon şi-a pierdut un picior în Africa, a continuat să zboare cu un picior de lemn şi a fost doborît pe-un aparat Mosquito în Anglia. Béguin şi-a pierdut viaţa în Anglia după opt victorii repurtate pe frontul sovieto-german. De Mézillis şi-a pierdut antebraţul stîng la Tibesti, R.A.F.-ul i-a făcut un braţ artificial şi a fost doborît pe un aparat Spitfire în Anglia. Pigeaud a fost

doborît în Libia ; cu arsuri grave, a străbătut cincizeci de kilometri prin deşert şi a căzut mort în clipa cînd a ajuns în faţa liniilor noastre. Roquère a fost torpilat în largul portului Freetown şi sfîşiat de rechini sub ochii soţiei sale. Astier de Villatte, Saint-Péreuse, Barberon, Perrier, Langer, Ezanoo magnificul, de-o exemplară temeritate, Melville-Lynch — au rămas cu toţii în viaţă. Ne mai vedem uneori. Rar : tot ce am avea să ne spunem a fost ucis.

Am fost detaşat la R.A.F. pentru cîteva misiuni de noapte pe nişte avioane Wellington şi Blenheim, ceea ce a îngăduit B.B.C.[1]-ului să anunţe cu voce gravă, încă din iulie 1940, că „aviaţia franceză, plecată de la baze aeriene britanice, a bombardat Germania". „Aviaţia franceză" era un camarad numit Morel şi cu mine. Comunicatul B.B.C.-ului o entuziasmase pe mama ceva nemaipomenit. Căci, în mintea ei, nu exista nici cea mai mică îndoială asupra a ceea ce însemna „aviaţia franceză plecată de la baze aeriene britanice". Era vorba de mine. Am aflat mai tîrziu că, timp de cîteva zile, s-a învîrtit prin aleile Pieţei Buffa cu o figură radioasă, răspîndind ştirea : luasem, în sfîrşit, lucrurile în mînă.

Am fost trimis după aceea la Saint-Athan şi cu prilejul unei învoiri la Londra, în compania

[1] Denumirea postului britanic de radio : *British Broadcasting Corporation.*

lui Lucien, acesta, după ce mi-a telefonat brusc la hotel că totul e-n regulă şi are moralul ridicat, a pus receptorul în furcă şi s-a sinucis. Mi-a fost tare ciudă pe el pe moment, dar mînia mea nu durează niciodată, şi cînd, împreună cu doi caporali, am primit sarcina să escortez lada mortuară pînă la cimitirul militar din P., mi-a trecut.

La Reading un bombardament pricinuise stricăciuni liniei ferate şi aveam de aşteptat cîteva ore. Am lăsat lada la magazie şi, cu recipisa în buzunar, am plecat să dăm o raită prin oraş. Reading-ul era un oraş trist şi, pentru a lupta contra acelei atmosfere apăsătoare, am băut probabil ceva mai mult decît era cazul, astfel că, la înapoierea în gară, n-am mai fost în stare să cărăm lada. Am făcut apel la doi hamali, le-am încredinţat recipisa şi i-am rugat să ducă lada în vagonul de bagaje. Ajunşi la destinaţie într-un camuflaj desăvîrşit şi neavînd la dispoziţie decît trei minute pentru a ne recupera camaradul, ne-am repezit la vagonul de bagaje şi abia am avut timp să apucăm lada, că trenul s-a şi pus în mişcare. După încă o oră parcursă într-un camion, am reuşit în cele din urmă să depunem lada la postul de gardă al cimitirului, lăsînd-o acolo în timpul nopţii, o dată cu drapelul care avea să slujească la ceremonie. A doua zi de dimineaţă, sosind la postul de gardă al cimitirului, am dat de-un subofiţer englez buimăcit, care ne privea cu nişte ochi cît cepele. În timp ce întindea drapelul tricolor deasupra

lăzii, observase că aceasta purta pe ea, cu litere negre, reclama unei foarte cunoscute mărci de bere : *Guiness is good for you.* Nu știu dacă era vina hamalilor, enervați de bombardament, sau vina noastră, din pricina camuflajului, dar un lucru cel puțin era limpede : cineva, undeva, greșise lada. Eram, firește, tare amărîți, cu-atît mai mult cu cît preotul aștepta să înceapă slujba, iar șase soldați stăteau aliniați la marginea gropii pentru a trage salva de onoare. Pînă la urmă, grijulii înainte de toate să nu fim acuzați de ușurință, acuzație pe care aliații noștri britanici erau oricînd dispuși s-o formuleze la adresa francezilor liberi, am ajuns la concluzia că e prea tîrziu să dăm înapoi și că e în joc prestigiul uniformei. M-am uitat fix în ochii sergentului englez, acesta a făcut un semn scurt cu capul că înțelege perfect și, acoperind degrabă lada cu drapelul, am dus-o pe umeri în cimitir și am așezat-o în groapă. Preotul a mormăit cîteva cuvinte, noi am luat poziția de drepți cu mîna la chipiu, salva a fost trasă în cerul albastru și m-a cuprins o atare furie contra acelui om care-și părăsise tovarășii, care cedase în fața dușmanului, care uitase de fraternitate și se sustrăsese asprei noastre întovărășiri, încît am strîns pumnii și o înjurătură mi-a venit pe buze, în timp ce simțeam că mi se pune un nod în gît.

N-am aflat niciodată ce s-a întîmplat cu cealaltă ladă, cea veritabilă. Tot soiul de ipoteze interesante îmi trec uneori prin minte.

CAPITOLUL XXXV

În sfîrșit, am fost trimis la antrenament, la Andover, cu escadrila de bombardament care se pregătea să plece în Africa sub comanda lui Astier de Villatte. Pe deasupra capetelor noastre se desfășurau atunci luptele istorice în care tineretul englez opunea unui dușman încrîncenat o vitejie surîzătoare și schimba soarta lumii. Erau cineva. Se numărau și francezi printre ei : Bouquillard, Mouchotte, Blaise... Eu, nu. Rătăceam pe cîmpul însorit, cu ochii zgîiți la cer. Uneori un tînăr englez ateriza cu Hurricane-ul său ciuruit de gloanțe, își umplea rezervorul de benzină, se aproviziona cu muniții și pornea din nou la luptă. Purtau cu toții eșarfe multicolore în jurul gîtului ; m-am apucat și eu să port o eșarfă în jurul gîtului. A fost singura mea contribuție la bătălia Angliei. Încercam să nu mă gîndesc la mama și la tot ce-i făgăduisem. Am simțit de asemenea, pentru Anglia, o prietenie și o stimă pe care nici unul dintre cei care au avut cinstea să-i calce pragul în iulie 1940 nu le va renega vreodată.

După terminarea antrenamentului, am avut dreptul la o permisie de patru zile la Londra înainte de-a ne îmbarca pentru Africa. Aci se situează un episod de-o stupiditate fără seamăn, chiar în viața mea de campion.

În cea de-a doua zi a permisiei mele, în timpul unui bombardament deosebit de violent, mă găseam în compania unei tinere poete din Chelsea

la „Wellington“, unde toți aviatorii aliați își dădeau întîlnire. Poeta mea s-a dovedit o mare deziluzie, deoarece nu-i tăcea gura o clipă, vorbind pe deasupra despre T. S. Eliot, despre Ezra Pound și despre Auden și aruncîndu-mi cîte-o privire albastră de-o scăpărătoare imbecilitate. Simțeam că nu mai pot și o uram de moarte. Din cînd în cînd, o sărutam tandru pe buze, ca s-o fac să tacă, dar cum nasul meu deteriorat era tot astupat, mă vedeam silit, după un minut, să-i eliberez buzele, ca să respir — din clipa aceea, însă, se pornea din nou să turuie despre E. Cummings și Walt Whitman. Mă întrebam dacă n-ar trebui să simulez o criză de epilepsie, așa cum fac regulat în astfel de împrejurări, dar eram în uniformă și ar fi fost întrucîtva supărător ; m-am mulțumit așadar să-i mîngîi duios buzele cu vîrful degetelor, pentru a încerca să stăvilesc valul cuvintelor, în vreme ce, printr-o privire expresivă, o invitam la o tăcere tandră și languroasă, la unicul limbaj al inimii. Dar nu era nimic de făcut. Îmi imobiliza degetele apucîndu-le cu mîna și pornea mai departe într-o dizertație asupra simbolismului lui Joyce. Am înțeles brusc că ultimul meu sfert de oră va fi un sfert de oră literar. Plictisul care ia înfățișarea conversației și tîmpenia care o ia pe aceea a intelectului sînt ceva ce n-am putut niciodată suporta și începeam să simt cum îmi curg picăturile de sudoare de pe frunte, în timp ce privirea-mi halucinată se fixa asupra acelui sfincter bucal care nu contenea să se deschidă și să se închidă, să se deschidă și să

se închidă, și mă mai repezeam o dată asupra acelui organ cu energia disperării, încercînd zadarnic să-l imobilizez prin sărutările mele. Am primit așadar cu o imensă ușurare apropierea de masa noastră a unui chipeș ofițer de aviație polonez din armata lui Anders, care, înclinîndu-se în fața tinerei persoane, a invitat-o la dans. Deși codul în vigoare interzicea invitarea în acest fel a unei femei însoțite, i-am zîmbit cu recunoștință și m-am prăbușit pe banchetă golind două pahare unul după altul, apoi am făcut niște gesturi disperate chelneriței, hotărît să fac plata și să mă furișez discret în noapte. Tocmai gesticulam ca un înecat ca să atrag atenția chelneriței, cînd micuța Ezra Pound se înapoie la masa mea, începînd de îndată să-mi vorbească despre E. Cummings și despre revista *Horizon*, al cărei redactor-șef îi stîrnise o nemărginită admirație. Politicos ca întotdeauna, m-am prăbușit de data aceasta pe masă, cu capul în mîini, astupîndu-mi urechile și hotărît să nu mai ascult un cuvînt din tot ce spune. Dar iată că un al doilea ofițer polonez se prezentă. Îi zîmbii îndatoritor : cu puțin noroc, micuța Ezra Pound putea găsi cu el alte puncte de contact decît literatura, și scăpam. Da de unde ! Nici n-a plecat bine, că s-a și întors. Sculîndu-mă în picioare s-o întîmpin, cu vechea-mi politețe franceză, un al treilea ofițer polonez își făcu apariția. Mi-am dat imediat seama că toată lumea era cu ochii pe mine. Mi-am mai dat seama și că era vorba de-o acțiune în întregime premeditată și că intenția și toată atitudinea celor trei

ofiţeri polonezi erau net batjocoritoare şi jignitoare la adresa mea. Nu-i dădeau partenerei mele nici măcar răgazul să se aşeze, că o luau unul după altul de braţ, aruncîndu-mi priviri ironice şi dispreţuitoare. Aşa cum am mai spus, „Wellington“ era ticsit de ofiţeri aliaţi, englezi, canadieni, norvegieni, olandezi, cehi, polonezi, australieni, şi începuse să se rîdă pe socoteala mea, cu-atît mai mult cu cît duioasele mele sărutări nu trecuseră neobservate : mi se lua fata, şi eu nu mă apăram. Mi-a sărit muştarul : era în joc prestigiul uniformei. Mă aflam astfel în situaţia absurdă de-a fi nevoit să mă bat pentru a păstra o fată de care, de ore întregi, ardeam de nerăbdare să scap. Dar n-aveam de ales. Oricît de completă ar fi fost stupiditatea unei asemenea situaţii, n-aveam dreptul să mă eschivez. M-am ridicat, deci, cu zîmbetul pe buze şi după ce am rostit, cu glas tare şi pe englezeşte, cele cîteva cuvinte bine simţite care erau aşteptate din partea mea, am început prin a-mi expedia paharul de *whisky* în figura primului locotenent, a-i trage un dos de labă celui de-al doilea, după care m-am aşezat — onoarea fiind salvată, iar mama privindu-mă cu satisfacţie şi mîndrie. Cu asta credeam că s-a isprăvit. Eroare ! Al treilea polonez, cel căruia nu-i făcusem nimic nemaiavînd nici o mînă disponibilă, s-a considerat insultat. În timp ce încercau să ne despartă, a proferat mii de insulte la adresa aviaţiei franceze, denunţînd cu glas tare modul în care Franţa tratase eroica aviaţie poloneză. Am avut pentru el un scurt elan de simpatie. La urma urmelor, eram şi eu un pic polonez, dacă nu prin sînge, cel puţin prin anii trăiţi în ţara lui — fusesem chiar, un timp oarecare, posesorul unui paşaport polonez. Ar fi trebuit să-i strîng mîna, dar în loc de asta, aşa cum mă obliga codul de onoare, şi neputînd să-mi eliberez braţele imobilizate, unul de un australian şi celălalt de un norvegian, i-am aplicat o foarte izbutită lovitură de cap în figură. Căci, la urma urmei, cine eram eu, să calc tradiţiile codului de onoare polonez ? S-a arătat satisfăcut şi s-a prăbuşit. Credeam că s-a isprăvit. Eroare ! Cei doi camarazi ai lui mă poftiră să-i urmez afară. Am acceptat cu bucurie — mă credeam scăpat de micuţa Ezra Pound. Încă o eroare ! Micuţa, simţind cu un instinct care nu dă greş că se afla în plină „experienţă trăită“, se agăţă cu hotărîre de braţul meu. Ne-am regăsit afară, toţi cinci, în plin camuflaj. Bombele cădeau ca grindina. Ambulanţele treceau cu claxonul lor dulceag-dezgustător.

— Bun, am întrebat eu, şi-acum ?

— Duel ! a spus unul din cei trei locotenenţi.

— Cu neputinţă, le-am spus. Nici ţipenie de om. Camuflaj peste tot. Galerie, ioc. De pomană orice gest. Aţi înţeles, nătărăilor ?

— Toţi francezii sînt nişte fricoşi, a spus un alt locotenent polonez.

— Bun, am zis eu, duel.

Le-am propus să rezolvăm problema la Hyde Park. Cu zgomotul acela al tunurilor antiaeriene care umplea tot parcul, slabele noastre focuri de armă ar trece neobservate şi am putea lăsa acolo

un cadavru în beznă fără nici o grijă. Nu ţineam absolut de loc să mă expun unor sancţiuni disciplinare pentru o poveste cu nişte polonezi cherchelîţi. Pe de altă parte, în beznă, riscam să ochesc greşit şi, cu toate că neglijasem puţin în ultimii ani trasul cu pistolul, lecţiile locotenentului Sverdlovski nu fuseseră complet uitate, şi eram sigur că, într-un loc civilizat, pot face faţă cu cinste ţintei mele.

— În ce loc duelul ? am întrebat.

Mă feream să le vorbesc în limba polonă. Exista riscul ca situaţia să devină confuză. Năzuiau să se răzbune pe Franţa în persoana mea, şi n-avea rost să le creez condiţii psihologice dificile.

— În ce loc duelul ? am întrebat.

S-au sfătuit între ei.

— La Regent's Park Hotel, au hotărît în cele din urmă.

— Pe acoperiş ?

— Nu. Într-o cameră. Duel cu pistolul la cinci metri.

Mi-am zis că în marile hoteluri din Londra fetele nu sînt în general lăsate să urce în cameră cu patru bărbaţi, şi-am văzut în asta un prilej neaşteptat să scap de micuţa Ezra Pound. Stătea agăţată de braţul meu : un duel cu pistolul la cinci metri — asta literatură ! Mieuna de excitare ca o pisică. Ne-am urcat într-un taxi, după o lungă discuţie curtenitoare spre a stabili cine să urce primul, şi-am trecut pe la Clubul R.A.F., unde polonezii au coborît să-şi ia revolverele de serviciu. Eu n-aveam decît pistolul meu de 6,35, pe care-l purtam întotdeauna în buzunarul de la piept. Ne-am dus apoi la Regent. Deoarece micuţa Ezra Pound insista să urce cu noi, a trebuit să punem mînă de la mînă şi să luăm un apartament cu salon. Înainte de-a urca, unul dintre locotenenţii polonezi a ridicat un deget.

— Martor ! a zis el.

M-am uitat în jurul meu, în căutarea unei uniforme franceze. Nu era nici una. Holul hotelului era ticsit de civili, cei mai mulţi în pijamale, care n-aveau curajul să rămînă în camerele lor în timpul bombardamentului şi stăteau în foaier, înfofoliţi în fularele şi hainele lor de casă, în timp ce bombele făceau să se cutremure pereţii. Un căpitan englez, cu monoclu, completa tocmai o fişă la biroul de recepţie. M-am dus la el.

— Domnule, i-am spus. Am un duel pe cap, în camera 520, la etajul cinci. Vreţi să-mi fiţi martor ?

A avut un zîmbet obosit.

— Francezii ăştia ! a zis el. Mulţumesc, dar nu sînt de loc ceea ce credeţi.

— Domnule, i-am spus. Vă înşelaţi. E un duel adevărat. La cinci metri, cu pistolul, cu trei patrioţi polonezi. Şi eu sînt un pic patriot polonez şi, cum e în joc onoarea Franţei, n-am dreptul să mă eschivez. Înţelegeţi ?

— Perfect, a zis el. Lumea e plină de patrioţi polonezi. Din păcate, mai sînt şi unii germani, francezi, sau englezi. Aşa se iscă războaiele. Tot

din păcate, nu pot, domnule, să vă asist. Vedeţi persoana aceea tînără de-acolo?

Şedea pe-o banchetă, blondă, şi, mă rog, exact ce trebuia pentru un militar în permisie. Căpitanul îşi potrivi monoclul şi oftă:

— Mi-au trebuit cinci ore s-o conving. A trebuit să dansez trei ore, să cheltuiesc o groază de bani, să strălucesc, s-o implor, să-i şoptesc tandru în taxi, şi pînă la urmă a spus da. Nu mă pot apuca acum să-i explic că trebuie să servesc drept martor într-un duel înainte de a urca în cameră. De altfel, nu mai am douăzeci de ani, e ora două noaptea, a trebuit să lupt cinci ore s-o conving, şi acum sînt complet epuizat. Nu mai am nici un chef, dar sînt şi eu un pic patriot polonez, şi n-am dreptul să mă eschivez. Mă cutremur cînd mă gîndesc ce-o să urmeze. Pe scurt, domnule, căutaţi-vă alt martor: am şi eu un duel pe cap. Întrebaţi-l pe portar.

Mi-am aruncat din nou privirile în jurul meu. Printre persoanele aşezate pe banca circulară, în centru, era un domn în pijama, cu pardesiul pe umeri, în papuci, cu pălărie, fular şi un nas trist, care-şi împreuna mîinile şi ridica ochii spre cer la fiecare bombă care, fiind niţeluş prea aproape, dădea impresia că-i cade în cap. Aveam parte, în noaptea aceea, de-un bombardament de toată frumuseţea. Zidurile se clătinau. Geamurile se spărgeau. Cădeau tot felul de obiecte. M-am uitat la domnul acela cu atenţie. Ştiu din instinct să recunosc oamenii cărora vederea unei uniforme le inspiră o spaimă intensă, plină de

respect. Sînt incapabili să refuze ceva autorităţii. M-am dus drept la el şi i-am explicat că raţiuni imperioase cereau prezenţa lui ca martor într-un duel cu pistolul care urma să aibă loc la etajul cinci al hotelului. Mi-a aruncat o privire înfricoşată şi rugătoare, dar, la înfăţişarea mea dură şi galonată, s-a ridicat oftînd. A găsit chiar o frază de circumstanţă:

— Sînt fericit să contribui la efortul de război al aliaţilor, a zis el.

Am urcat pe jos: ascensoarele nu funcţionau în timpul alarmei. Plantele anemice din ghivece tremurau la fiecare palier. Micuţa Ezra Pound, agăţată de braţul meu, era în prada unei surescitaţii literare respingătoare şi şoptea, ridicînd spre mine nişte ochi apoşi:

— Ai să ucizi un om! Simt că ai să ucizi un om!

Martorul meu se sprijinea de perete la fiecare şuierat de bombă. Cei trei polonezi erau antisemiţi şi considerau alegerea martorului meu drept o insultă suplimentară. Falnicul bărbat continua totuşi să urce scările aşa cum se coboară în Infern, cu ochii închişi şi murmurînd rugăciuni. Etajele superioare erau complet goale, părăsite de locatarii lor, şi le-am spus patrioţilor polonezi că găsesc coridorul un teren ideal pentru întîlnire. Am mai cerut să fie mărită distanţa la zece paşi. S-au declarat de acord şi au început să măsoare terenul. Nu ţineam să primesc nici cea mai mică zgîrietură din toată povestea asta, dar nici nu voiam să risc să-l ucid pe adversar, sau să-l rănesc prea serios, ca să

nu-mi atrag neplăceri. Un cadavru într-un hotel sfîrşeşte întotdeauna prin a se face remarcat, şi un rănit grav nu poate coborî scările prin propriile-i mijloace. Pe de altă parte, cunoscînd onoarea poloneză — *honor polski* — am cerut asigurarea că n-am să fiu nevoit să mă bat, rînd pe rînd, cu fiecare dintre patrioţi, dacă primul e scos din luptă. Trebuie să mai adaug un cuvînt : în tot timpul acestui incident, mama n-a manifestat nici cea mai slabă opoziţie. Trebuie să fi fost fericită simţind că fac, în sfîrşit, ceva pentru Franţa. Şi duelul cu pistolul la zece paşi era ceva într-adevăr pe măsura ei. Ştia prea bine că Puşkin şi Lermontov fuseseră amîndoi ucişi într-un duel cu pistolul, şi nu de florile mărului mă tîrîse, de la vîrsta de opt ani, la locotenentul Sverdlovski.

Mă pregăteam. Trebuie să mărturisesc că nu dădeam dovadă de prea mult sînge rece, pe de-o parte pentru că micuţa Ezra Pound mă scotea din fire, şi apoi pentru că mă temeam ca o bombă, căzînd prea aproape în clipa în care voi trage, să nu facă să-mi tremure mîna, cu urmări neplăcute pentru ţinta mea.

În cele din urmă, ne-am ocupat locurile pe coridor, am ochit cît am putut mai bine, dar condiţiile nu erau ideale, exploziile şi şuierăturile se succedau în jurul nostru, şi cînd directorul luptei, unul dintre polonezi, profitînd de-o acalmie, a dat semnalul, mi-am atins adversarul puţin mai serios decît era înţelept pentru mine. L-am instalat confortabil în apartamentul

pe care-l reţinusem, şi micuţa Ezra Pound s-a improvizat pe loc în infirmieră şi soră de caritate, aşteptîndu-se la mai mult, locotenentul nefiind atins, la urma urmei, decît la umăr. După care, am cunoscut o clipă de triumf. Mi-am salutat adversarii, care au răspuns salutului meu pocnindu-şi călcîiele la modul prusac şi apoi, în cea mai neaoşă poloneză de care eram capabil, cu cel mai pur accent varşovian, le-am spus pe şleau ce gîndesc despre ei. Expresia idioată care li s-a aşternut pe figură cînd valul insultelor, în bogata lor limbă natală, a început să se reverse asupră-le, a constituit unul dintre cele mai frumoase momente din cariera mea de patriot polonez şi a compensat pe larg enervarea intensă pe care mi-o pricinuiseră. Dar nu sfîrşisem cu surprizele serii. Martorul meu, care dispăruse, în timpul schimbului de focuri, într-una din camerele goale, a venit după mine pe scări cu un aer radios. Făcea impresia că a uitat de spaimă şi de bombele de-afară. Cu un zîmbet care i se lăţea pe figură în măsură să mă îngrijoreze pentru urechile lui, a scos din portofel patru frumoase bilete de cinci livre şi a încercat să mi le vîre în palmă. Deoarece am respins această ofrandă cu demnitate, a schiţat un gest spre apartamentul în care-i lăsasem pe cei trei polonezi şi a spus într-o franceză stricată :

— Toţi sînt nişte antisemiţi ! Şi eu sînt polonez, îi cunosc ! Ia-i, ia-i !

— Domnule, i-am spus, în limba polonă, în timp ce încerca să-mi vîre bancnotele în buzu-

nar, domnule, onoarea mea poloneză, *moj honor polski*, nu-mi îngăduie să primesc aceşti bani. Trăiască Polonia, domnule, care este o veche aliată a ţării mele !

Am văzut deschizîndu-i-se gura cît o şură, privirea lui a exprimat acea incomprehensiune monumentală care-mi place atît de mult s-o văd în ochii oamenilor, şi l-am lăsat acolo baltă, cu bancnotele în mînă, coborînd degrabă scările cîte patru trepte odată, fluierînd şi pierzîndu-mă în noapte.

A doua zi, cu noaptea-n cap, o maşină a poliţiei m-a cules de la Odiham şi, după cîteva momente destul de neplăcute petrecute la Scotland Yard, am fost încredinţat autorităţilor franceze, statului-major condus de amiralul Muselier, unde am fost interogat prieteneşte de către locotenentul de marină d'Angassac. Ne înţelesesem între noi ca locotenentul polonez să părăsească hotelul sprijinit de camarazii săi şi făcînd pe beţivul, dar micuţa Ezra Pound nu rezistase ispitei de-a chema ambulanţa, şi m-am trezit vîrît într-o mare dandana. Am fost ajutat de faptul că personalul de zbor bine antrenat era pe-atunci puţin la număr în Franţa Liberă, că au avut deci nevoie de mine, şi totodată, de iminenţa plecării escadrilei mele pe alte meleaguri, dar îmi închipui că şi mama trebuie să se fi agitat puţin, în culise, căci m-am ales doar cu un vot de blam, ceea ce n-a frînt niciodată vreun picior cuiva, şi m-am îmbarcat, plin de voioşie, cîteva zile mai tîrziu, pentru Africa.

CAPITOLUL XXXVI

Pe bordul vasului *Arundel Castle* erau vreo sută de tinere englezoaice de familie bună, angajate toate pe bază de voluntariat în corpul feminin de timoniere, şi cele cincisprezece zile cît a durat traversarea, într-un camuflaj riguros respectat pe bord, ne-au făcut cea mai bună impresie. Mă întreb şi azi cum de n-a luat vasul foc.

Într-o seară, ieşisem pe punte şi, sprijinit de balustradă, priveam dîra fosforescentă a vasului, cînd auzii că cineva se apropie de mine tiptil şi o mînă o apucă pe-a mea. Ochii mei obişnuiţi cu întunericul abia au avut timp să recunoască silueta adjutantului-şef al disciplinei din formaţia noastră, că mi-a şi luat mîna, ducînd-o la buze şi acoperind-o de sărutări. Se pare că avea întîlnire pe locul în care mă aflam cu o fermecătoare timonieră, dar, ieşind din salonul puternic luminat şi intrînd dintr-o dată în întuneric, a fost victima unei erori perfect scuzabile. L-am lăsat o clipă să-şi vadă de treabă, cu indulgenţă — era foarte interesant să vezi un adjutant-şef al disciplinei în acţiune — dar cînd buzele lui au ajuns aproape de subsuoară, am socotit totuşi de cuviinţă că e cazul să-l pun la curent şi, cu cel mai desăvîrşit timbru de bas, i-am spus :

— Nu sînt de loc cea pe care-o credeţi.

A scos un urlet de fiară rănită şi a început să scuipe, ceea ce am găsit că nu e prea graţios.

Timp de cîteva zile se făcea roşu ca para focului ori de cîte ori mă întîlnea pe punte, în timp ce eu îi aruncam cele mai dulci zîmbete. Viaţa era tînără atunci şi, cu toate că astăzi sîntem mai toţi morţi — Roque căzut în Egipt, La Maisonneuve dispărut în mare, Castelain mort în Rusia, Crouzet mort la Gabon, Goumenc în Creta, Caneppa căzut în Algeria, Maltscharski mort în Libia, Delaroche căzut la El Facher cu Flury-Hérard şi Coguen, Saint-Péreuse în viaţă şi azi, dar cu un picior lipsă, Sandré căzut în Africa, Grasset căzut la Tobruk, Perbort mort în Libia, Clariond dispărut în deşert — cu toate că astăzi sîntem morţi aproape cu toţii, voioşia noastră rămîne şi ne regăsim adesea vii în privirea oamenilor tineri din jurul nostru. Viaţa e tînără. Îmbătrînind, devine durată, devine timp, devine adio. Ţi-a luat totul, şi nu mai are nimic să-ţi dea. Mă duc adeseori în locurile frecventate de tineri spre a încerca să regăsesc ce-am pierdut. Uneori, recunosc chipul unui camarad ucis la douăzeci de ani. Adeseori, are aceleaşi gesturi, acelaşi rîs, aceiaşi ochi. Ceva, întotdeauna, rămîne. Mi se întîmplă atunci să cred aproape — aproape — că a rămas şi în mine ceva din cel ce am fost acum douăzeci de ani, că n-am dispărut în întregime. Îmi îndrept puţin spinarea, pun mîna pe floretă, pornesc cu paşi energici în grădină, mă uit la cer şi încrucişez spada. Uneori, de asemenea, mă urc pe deal şi jonglez cu trei-patru mingi, pentru a le arăta că n-am pierdut încă îndemînarea şi că mai trebuie să ţină seama de mine. Ele ? Ei ?

Ştiu că nimeni nu se uită la mine, dar simt nevoia să-mi dovedesc că mai sînt capabil de naivitate. Adevărul e că am fost înfrînt, şi nu numai că am fost înfrînt, dar n-am învăţat nimic. Nici cuminţenia, nici resemnarea. Mă lungesc la soare pe plaja de la Big Sur şi simt în tot trupul tinereţea şi curajul tuturor celor care vor veni după mine, şi-i aştept cu încredere, privind focile şi balenele care trec cu sutele, în acest anotimp, cu ţîşniturile lor, şi ascult Oceanul ; închid ochii, zîmbesc şi ştiu că sîntem cu toţii acolo, gata s-o luăm de la capăt.

Mama venea să-mi ţie companie pe punte aproape în fiecare seară şi stăteam împreună rezemaţi de balustradă, privind dîra aceea albă din care ţîşneau noaptea şi stelele. Noaptea avea un fel al ei de-a ţîşni din dîra fosforescentă spre a se urca pe cer şi a izbucni acolo în puzderie de stele, care ne ţinea aplecaţi asupra valurilor pînă la primele licăriri ale zorilor ; la apropierea de ţărmurile Africii, zorile măturau Oceanul dintr-o dată de la un capăt la celălalt şi cerul se ivea brusc în toată luminozitatea lui, în timp ce inima nu înceta să-mi bată în ritmul nopţii şi ochii să creadă încă în beznele ei. Dar sînt un vechi mîncător de stele şi mă încredinţez nopţii cu cea mai mare plăcere. Mama fuma la fel de mult şi, de cîteva ori, în timp ce stăteam rezemaţi la marginea nopţii, am fost gata să-i reproşez că ne aflăm în plin camuflaj şi că fumatul pe punte e interzis, din pricina submarinelor. Apoi zîmbeam uşor, gîndindu-mă cît sînt de naiv, căci ar fi trebuit să ştiu că atîta

vreme cît se află alături de mine, indiferent de submarine, nu mi se poate întîmpla nimic.

— N-ai mai scris nimic de luni de zile, îmi spunea ea cu reproș.

— E război, nu ?

— Nu e un motiv. Trebuie să scrii.

Și ofta.

— Am vrut întotdeauna să fiu o mare artistă.

Simțeam că mi se strînge inima.

— Nici o grijă, mamă, îi spuneam eu. Vei fi o mare artistă, vei fi celebră. Iau eu măsuri.

Tăcea un pic. Aproape că-i vedeam profilul, firele părului ei alb, vîrful roșu al țigării. O născoceam în jurul meu cu toată dragostea și fidelitatea de care eram în stare.

— Știi, trebuie să-ți mărturisesc ceva. Nu ți-am spus adevărul.

— Adevărul cu privire la ce ?

— N-am fost cu-adevărat o mare actriță, o tragediană. N-a fost chiar așa. Am făcut teatru, e-adevărat. Dar n-am ajuns cine știe ce.

— Știu, îi spuneam eu cu blîndețe. Vei fi o mare artistă, îți făgăduiesc. Operele tale vor fi traduse în toate limbile lumii.

— Dar nu lucrezi, îmi spunea ea tristă. Cum vrei să se întîmple asta, dacă nu faci nimic ?

M-am pus pe treabă. Era greu, pe puntea unui vas aflat în plin război, sau într-o cabină minusculă pe care-o împarți cu doi camarazi, să te înhami la o operă de largă respirație, așa că am hotărît să scriu patru sau cinci nuvele, fiecare din ele slăvind curajul oamenilor în lupta lor contra nedreptății și împilării. Odată terminate, aveam să le integrez în cuprinsul unui vast roman, un fel de frescă a Rezistenței și a refuzului nostru de-a ne supune, făcînd ca aceste povestiri să fie istorisite de unul din personajele romanului, după vechea metodă a povestirilor picarești. În felul acesta, dacă aș fi fost ucis înainte de-a fi terminat cartea, aș fi lăsat măcar în urma mea cîteva nuvele, ancorate toate în tema vieții mele însăși, și mama ar fi văzut că, la fel ca ea, m-am străduit cît am putut. Așa se face că prima povestire a romanului meu *Educație europeană* a fost scrisă pe bordul vasului care ne ducea spre luptele desfășurate pe cerul african. I-am citit-o de îndată mamei, pe punte, în primele șoapte ale zorilor. S-a arătat mulțumită.

— Tolstoi ! mi-a spus ea, cu toată simplitatea. Gorki !

Și apoi, din curtoazie față de țara mea, a adăugat :

— Prosper Mérimée !

Îmi vorbea, în cursul acestor nopți, cu mai multă încredere decît în nopțile trecute. Poate pentru că-și închipuia că nu mai sînt copil. Poate, pur și simplu, pentru că marea și cerul îndemnau la confidențe și pentru că nimic nu părea să lase vreo urmă în jurul nostru, în afară de dîra albă, ea însăși efemeră în liniștea din jur. Poate și pentru că plecam să mă bat pentru ea și voia să dea o forță nouă brațului de care n-avusese încă timp să se sprijine. Aplecat peste valuri, apucam cu ambele mîini frînturi de trecut : frînturi de fraze schimbate cîndva între noi,

cuvinte de mii de ori auzite, atitudini şi gesturi care mi-au rămas întipărite în minte, temele esenţiale care-i străbăteau întreaga viaţă ca nişte fire de lumină ţesute de mîna ei şi de care n-a încetat niciodată să se agaţe.

— Franţa e tot ce poate fi mai frumos pe lume, spunea ea cu vechiul ei surîs naiv. De aceea vreau să fii francez.

— Ei bine, acum sînt, nu ?

Tăcea. Apoi ofta încet.

— Va trebui să te baţi mult, zise ea.

— Am fost rănit la picior, i-am amintit eu. Uite, poţi să pui mîna.

Întindeam piciorul cu fărîma de schijă în pulpă. Am refuzat întotdeauna să mi se scoată această schijă. Ţinea mult la ea.

— Să fii atent, totuşi, îmi cerea ea.

— Am să fiu atent.

Adeseori, în cursul misiunilor care au precedat debarcarea, cînd bubuiturile şi suflul exploziilor produceau în carcasa avionului un zgomot infernal, mă gîndeam la cuvintele mamei mele „Să fii atent !" şi nu mă puteam opri să schiţez un zîmbet.

— Ce-ai făcut cu licenţa ta în drept ?

— Vrei să spui cu diploma ?

— Da. N-ai pierdut-o ?

— Nu. E undeva prin valiză.

Ştiam prea bine ce e în mintea ei. Marea dormea în jurul nostru şi vaporul îi însoţea suspinele. Se auzea surd ţăcănitul maşinilor. Mărturisesc sincer că mă temeam un pic de intrarea mamei mele în lumea diplomatică, ale cărei porţi urmau să-mi fie într-o bună zi întredeschise, după părerea ei, de acea faimoasă licenţă în drept. Se împlineau acum zece ani de cînd lustruia cu grijă, în fiecare lună, vechiul nostru serviciu imperial de argint, în vederea zilei cînd va trebui „să primesc". Nu cunoşteam de loc ambasadori şi cu-atît mai puţin ambasadoare, şi mi-i închipuiam atunci pe toţi drept întruchiparea însăşi a tactului, a politeţii, a discreţiei şi a ţinutei. În lumina unei experienţe de cincisprezece ani, am revenit de-atunci, şi în privinţa asta, la o concepţie mai omenească a lucrurilor. Dar îmi făceam pe vremea aceea, despre diplomaţie, o idee deosebit de exaltată. Nu eram aşadar lipsit de teamă, întrebîndu-mă dacă mama n-avea să mă jeneze puţin în exercitarea funcţiunilor mele. Ferească Dumnezeu, nu i-am împărtăşit niciodată temerile mele cu glas tare, dar învăţase să-mi descifreze tăcerile.

— Nu-ţi face griji, mă asigura ea. Ştiu să primesc.

— Ascultă, mamă, nu-i vorba de asta...

— Dacă ţi-e ruşine de maică-ta, n-ai decît s-o spui.

— Mamă, te rog...

— Dar vor trebui mulţi bani. Trebuie ca tatăl Ilonei să-i dea o zestre grasă... Nu eşti un fitecine. Am să mă duc să-l văd. O să-i vorbesc. Ştiu bine că o iubeşti pe Ilona, dar nu trebuie să-ţi pierzi capul. Am să-i spun : „Iată

ce avem, iată ce dăm. Şi dumneata, dumneata ce ne dai ?"

Mă luam cu mîinile de cap. Zîmbeam, dar lacrimile îmi curgeau pe obraji.

— Bine, mamă, bine. Aşa să fie. Aşa să fie. Am să fac cum ai să vrei tu. Am să fiu ambasador. Am să fiu un mare poet. Am să fiu Guynemer. Dar dă-mi răgazul. Ai grijă de sănătate. Du-te regulat la doctor.

— Sînt gloabă bătrînă. Dac-am ajuns pînă aici, o să merg şi mai departe.

— Am aranjat să primeşti insulină, prin Elveţia. Cea mai bună insulină. O fată mi-a făgăduit, pe bordul vasului, că se ocupă ea de asta.

Mary Bord îmi făgăduise să se ocupe de asta şi, cu toate că n-am mai dat ochii cu ea de-atunci, ani de-a rîndul, pînă la un an după război, insulina a continuat să sosească din Elveţia la Hotelul-Pensiune Mermonts. N-am putut-o regăsi pe Mary Bord, ca să-i mulţumesc. Nădăjduiesc că mai e în viaţă. Nădăjduiesc că va citi aceste rînduri.

Îmi ştergeam lacrimile de pe faţă şi oftam adînc. Nimic nu era mai gol ca puntea vasului alături de mine. Se iviseră zorile, cu peştii săi zburători. Şi deodată, cu o limpezime, cu o claritate de necrezut, am auzit tăcerea şoptindu-mi la ureche :

— Grăbeşte-te. Grăbeşte-te.

Am mai rămas o clipă pe punte, încercînd să mă liniştesc, sau căutînd, poate, adversarul. Dar adversarul nu se arăta. Nu erau decît nemţii.

Am simţit golul în pumni şi, deasupra capului, tot ce era infinit, veşnic, inaccesibil, înconjura arena cu un miliard de zîmbete indiferente la cea mai veche luptă a noastră.

CAPITOLUL XXXVII

Primele ei scrisori mi-au parvenit puţină vreme după sosirea mea în Anglia. Erau îndrumate clandestin prin Elveţia, de unde o prietenă a mamei mi le reexpedia cu regularitate. Nici una nu era datată. Pînă la întoarcerea mea la Nisa, trei ani şi şase luni mai tîrziu, pînă în ajunul întoarcerii mele acasă, aceste scrisori fără dată, în afara timpului, aveau să mă urmeze cu fidelitate peste tot. Timp de trei ani şi jumătate, am fost susţinut în felul acesta de un suflu şi de o voinţă mai puternice decît ale mele şi acest cordon ombilical comunica sîngelui meu vitejia unei inimi mai oţelite decît cea care mă ţinea pe mine în viaţă. Exista un fel de *crescendo* liric în acele scrisorele, şi mama părea că socoteşte drept un lucru realizat săvîrşirea unor minuni de dibăcie în demonstraţia mea de invincibilitate a omului, mai tare ca Rastelli, jonglerul, mai superb ca Tilden, campionul de tenis şi mai valoros ca Guynemer. E drept că faptele mele vitejeşti nu se materializaseră încă, dar făceam tot ce se poate ca să mă menţin în formă. Făceam în fiecare zi o jumătate de oră de cultură

fizică, o jumătate de oră de mers pe jos şi un sfert de oră de ridicare a greutăţii şi haltere. Continuam să jonglez cu şase mingi şi nu pierdeam nădejdea s-o prind pe-a şaptea. Continuam să lucrez la romanul meu *Educaţie europeană*[1], iar cele patru povestiri care urmau să fie încorporate în cuprinsul romanului erau şi terminate. Eram ferm convins că e posibil, în literatură ca şi în viaţă, să supui lumea inspiraţiei tale şi s-o restitui adevăratei ei vocaţii, aceea a unei opere bine făcute şi bine gîndite. Credeam în frumuseţe şi, deci, în dreptate. Talentul mamei mele îmi dădea imboldul să doresc a-i oferi capodopera de artă şi de viaţă pe care-o visase atîta pentru mine, în care crezuse şi la care lucrase cu atîta pasiune. Ca această dreaptă împlinire să-i fie refuzată, mi se părea cu neputinţă, pentru că mi se părea exclus ca viaţa să fie pînă într-atîta lipsită de artă. Naivitatea şi imaginaţia ei, acea încredere în miraculos care-o făcea să vadă în copilul pierdut într-o provincie din Polonia orientală un viitor mare scriitor francez şi un ambasador al Franţei, continuau să trăiască în mine cu toată forţa minunatelor basme iscusit povestite. Încă mai luam viaţa drept un gen literar.

Mama descria în scrisorile ei isprăvile mele, pe care le citeam, mărturisesc, cu oarecare plăcere: „Fiul meu glorios şi iubit, îmi scria ea. Citim cu admiraţie şi recunoştinţă relatarea faptelor tale eroice în ziare. Pe cerul Köln-ului, al Bremen-ului, al Hamburgului, aripile tale desfăşurate seamănă teroarea în inima duşmanului.“ O cunoşteam bine şi înţelegeam perfect ce voia să spună. Pentru ea, de fiecare dată cînd un avion al R.A.F.-ului bombarda un obiectiv, mă aflam pe bord. În fiecare bombă îmi recunoştea glasul. Eram prezent pe toate fronturile şi făceam adversarul să dîrdîie. Eram şi în avioanele de vînătoare, şi în cele de bombardament şi, ori de cîte ori un avion german era doborît de aviaţia engleză, îmi atribuia în modul cel mai firesc acea victorie. Aleile Pieţei Buffa trebuiau să răsune de ecoul isprăvilor mele. Mă cunoştea, la urma urmei. Ştia prea bine că eu fusesem cel care cîştigase campionatul Nisei la ping-pong, în 1932.

„Fiul meu adorat, toată Nisa e mîndră de tine. M-am dus la profesorii tăi de liceu şi i-am pus la curent. Radio Londra ne vorbeşte de focul şi prăpădul pe care le arunci asupra Germaniei, dar bine fac că nu-ţi pomenesc numele. Ar putea să-mi pricinuiască neplăceri.“ În mintea băbuţei de la Hotelul-Pensiune Mermonts numele meu era în fiecare comunicat de pe front, în fiecare urlet de mînie al lui Hitler. În odăiţa ei, asculta postul B.B.C., care nu-i vorbea decît de mine, şi parcă o vedeam zîmbind cu încîntare. Nu era de fel mirată. Era exact ceea ce aştepta de la mine. O ştiuse din totdeauna. O spusese întotdeauna. Ştiuse întotdeauna ce-mi poate pielea.

[1] Apărut şi în versiune românească cu titlul *Groapa bunei speranţe* (ed. Forum, 1946).

Un singur necaz aveam, că în tot acest timp nu izbuteam să încrucişez spada cu duşmanul. De la primele mele zboruri în Africa refuzul de-a fi lăsat să-mi ţin făgăduiala mi-a fost limpede adus la cunoştinţă, şi cerul din jurul meu a redevenit terenul de tenis din Parcul Imperial, în care un tînăr clovn înnebunit dansa o gigă ridicolă în urmărirea unor mingi de neatins, sub privirile unui public amuzat.

La Kano, în Nigeria, avionul nostru a fost luat de-o furtună de nisip, a atins un copac şi a venit în bot, făcînd o gaură de-un metru în pămînt ; am ieşit de-acolo buimăciţi, dar nevătămaţi, spre marea indignare a personalului R.A.F., căci materialul de zbor era atunci rar şi preţios, mult mai preţios decît viaţa unor francezi neîndemînatici.

A doua zi, luînd loc pe bordul unui alt avion şi cu un alt pilot, am făcut o nouă tumbă cînd Blenheim-ul nostru, la decolare, s-a răsturnat şi a luat foc, în timp ce noi abia am izbutit să ieşim din el pîrliţi de flăcări.

Aveam în prezent prea multe echipaje şi prea puţine avioane. Pierzîndu-mi vremea la Maidaguri într-o lîncezeală totală, întreruptă doar de lungi galopuri călare de-a lungul deşertului de mărăcini, am cerut şi am obţinut să fac cîteva escorte cu avionul pe marea rută aeriană Coasta de Aur-Nigeria-Tchad-Sudan-Egipt. Avioanele soseau în lăzi la Takoradi, unde se proceda la montare şi erau apoi pilotate de-a lungul întregii Africi spre fronturile de luptă din Libia.

N-am avut prilejul să fac decît o singură escortare, şi Blenheim-ul meu nici măcar n-a mai apucat să ajungă la Cairo. S-a prăbuşit la nord de Lagos în mărăciniş. Eram la bord ca pasager, spre a mă familiariza cu ruta. Pilotul neozeelandez şi navigatorul au fost omorîţi. Eu n-am avut nici o zgîrietură, dar nici bine nu mi-a fost. Aspectul unui cap zdrobit, al unui obraz înfipt în pămînt şi găurit şi extraordinara înmulţire a muştelor cu care jungla ştie deodată să te înconjoare, e ceva groaznic. Şi oamenii îţi par ciudat de mari cînd trebuie să le sapi un lăcaş cu mîinile. Şi rapiditatea cu care muştele se îngrămădesc şi lucesc în soare cu toate combinaţiile pe care albastrul şi verdele le pot face cu roşu e ceva destul de îngrozitor.

La capătul a cîtorva ore de asemenea intimitate bîzîitoare, nervii începură să mă lase. Cînd avioanele care ne căutau începură să se învîrtească în jurul meu, gesticulam să le gonesc, confundînd bîzîitul lor cu acela al insectelor care încercau să mi se aşeze pe buze şi pe frunte.

O vedeam pe mama. Ţinea capul aplecat, cu ochii pe jumătate închişi. Avea o mînă apăsată pe inimă. O văzusem în aceeaşi atitudine cu atîţia ani în urmă, cînd a avut prima ei criză de comă insulinică. Chipul îi era cenuşiu. A trebuit să facă un efort extraordinar, dar n-avea puterea necesară ca să-i salveze pe toţi fiii din lume. N-a putut să-l salveze decît pe-al ei.

— Mamă, i-am spus, ridicînd ochii. Mamă.

Ea se uita la mine.

— Îmi făgăduiseşi să fii atent, zise ea.

— Nu eu pilotam.

Am avut totuşi o bruscă tresărire de combativitate. Exista un sac de portocale verzi africane printre proviziile noastre de bord. M-am dus să le caut în carlingă. Mă revăd şi acum în picioare alături de avionul sfărîmat, jonglînd cu cinci portocale, în ciuda lacrimilor care-mi împăienjeneau uneori vederea. Ori de cîte ori mă cuprindea panica, apucam portocalele şi începeam să jonglez. Nu numai pentru a recăpăta stăpînirea de sine. Era o chestiune de stil şi o sfidare. Era tot ce puteam să fac pentru a-mi proclama demnitatea, superioritatea omului asupra a tot ce i se întîmplă.

Am stat acolo treizeci şi opt de ore. M-au găsit în interiorul carlingii, cu acoperişul închis, într-o căldură infernală, inconştient şi pe jumătate secătuit, dar fără o muscă pe mine.

Aşa s-au petrecut lucrurile tot timpul cît am stat în Africa. Ori de cîte ori îmi luam zborul, cerul mă arunca îndărăt cu tam-tam şi mi se părea că, în zarva căderii, aud hohotele unui rîs prostesc şi batjocoritor. Eram trimis la podea cu o regularitate uimitoare : aşezat pe jos, alături de calul meu răsturnat, în buzunar cu ultima scrisoare în care mama îmi vorbea de isprăvile mele cu o încredere absolută, lăsam nasul în jos, oftam, apoi mă ridicam şi mai încercam o dată să arăt ce-mi poate pielea.

Nu cred ca în cinci ani de război, din care jumătate efectiv în escadrilă, cu întreruperi doar cît am stat în spital, să fi îndeplinit mai mult de

patru sau cinci misiuni de luptă de care să-mi amintesc azi cu un vag sentiment de-a fi fost un fiu bun. Lunile se scurgeau în monotonia zborurilor rutiniere sau care aduceau mai mult a transport în comun decît a legendă de aur. Detaşat cu cîţiva camarazi la Bangui, în A.E.F., pentru a asigura apărarea aeriană a unui teritoriu ameninţat doar de ţînţari, exasperarea noastră a atins repede asemenea culmi că am bombardat cu bombe de ghips palatul Guvernatorului, în speranţa că vom face astfel autorităţile să simtă discret nerăbdarea noastră. Nici măcar n-am fost pedepsiţi. Am încercat atunci să ne facem indezirabili organizînd pe străzile orăşelului o demonstraţie a cetăţenilor de culoare purtînd pancarte care proclamau : „Civilii din Bangui cer : «Aviatorii pe front !»" Tensiunea noastră nervoasă încerca să se elibereze prin jocuri care avură adeseori urmări tragice. Acrobaţii demente pe bordul unui material obosit şi căutarea deliberată a primejdiei a costat viaţa cîtorva dintre noi. Năpustindu-ne asupra unei turme de elefanţi, în Congo belgian, avionul nostru a intrat într-un animal, omorînd dintr-o dată atît elefantul cît şi pilotul. Ieşind dintre sfărîmăturile Luciole-i, am fost primit cu lovituri de ciomag şi pe jumătate snopit în bătaie de un pădurar civil ale cărui cuvinte : „N-ai dreptul să-ţi baţi joc de viaţă în halul ăsta" mi-au rămas îndelung întipărite în memorie. Am fost onorat cu cincisprezece zile de arest, pe care le-am folosit defrişînd grădiniţa din jurul *bungalow*-ului

meu, în care iarba creştea în fiecare dimineaţă mai dihai decît barba, apoi m-am întors la Bangui, unde am lîncezit pînă ce gestul prietenesc al lui Astier de Villatte m-a ajutat să-mi ocup, în sfîrşit, locul în escadrila care opera atunci pe frontul abisinian.

Ţin aşadar s-o spun răspicat : n-am făcut nimic. Nimic, mai ales, dacă ţinem seama de speranţa şi încrederea bătrînei care mă aştepta. M-am zbătut. Nu m-am bătut cu-adevărat.

Anumite momente trăite pare-se atunci mi-au ieşit complet din minte. Un camarad, Perrier, al cărui cuvînt nu-l voi pune niciodată la îndoială, mi-a relatat, mult după război, că, intrînd noaptea tîrziu în *bungalow*-ul pe care-l împărţea cu mine la Fort-Lamy, m-a găsit sub plasa care ne apăra de ţînţari cu ţeava unui revolver la tîmplă, şi că abia a avut timp să se azvîrle asupra mea pentru a schimba traiectoria glontelui. I-am explicat, se pare, gestul prin disperarea de care m-am simţit cuprins la gîndul că am părăsit în Franţa o mamă bătrînă, bolnavă şi lipsită de mijloace, numai şi numai ca să lîncezesc, inutil, departe de front, în pustiul african. Nu mi-amintesc de acest episod ruşinos şi care nu mi se potriveşte de fel, căci, în disperările mele, pe cît de turbate pe-atît de trecătoare, mă răfuiesc cu exteriorul, nu cu mine însumi, şi mărturisesc că, departe de a-mi tăia urechea, ca Van Gogh, gîndul meu se îndreaptă, în clipele cu pricina, mai curînd asupra urechilor altora. Trebuie totuşi să adaug că lunile dinaintea lui septembrie 1941 au rămas destul de vagi în conştiinţa mea, ca urmare a unei foarte păcătoase febre tifoide de care am suferit pe vremea aceea şi de pe urma căreia am avut parte de maslu, mi s-au şters unele episoade din memorie şi i-a făcut pe medici să spună că, şi dacă scap cu viaţă, n-am să-mi mai recapăt niciodată facultăţile mintale.

Am plecat aşadar să-mi ocup locul în escadrila din Sudan, dar campania din Etiopia era terminată ; plecînd de pe aerodromul din Gordon's Tree, la Khartoum, nu mai întîlneai nici un avion de vînătoare italian şi cele cîteva rotocoale de fum ale tunurilor antiaeriene zărite la orizont aduceau cu ultimele suspine ale unui învins. Ne întorceam la asfinţit, ca să pierdem noaptea în cele două taverne unde englezii „internaseră“ două trupe de dansatoare unguroaice surprinse în Egipt la intrarea în război a ţării lor contra aliaţilor, şi, în zori, plecam într-o nouă plimbare, fără a da nasul cu nici un duşman. N-am putut să fac nimic. Nu-i greu de închipuit cît de ruşinat citeam scrisorile în care mama îmi cînta încrederea şi admiraţia ei. Departe de-a mă ridica la nivelul a tot ce aştepta ea din partea mea, eram redus la tovărăşia unor nefericite ale căror chipuri se subţiau văzînd cu ochii sub efectul muşcăturii nemiloase a soarelui sudanez de mai. Resimţeam neîncetat o înspăimîntătoare senzaţie de neputinţă şi făceam tot posibilul ca să-mi fur căciula şi să-mi dovedesc că nu sînt cu desăvîrşire devirilizat.

CAPITOLUL XXXVIII

La marasmul meu se adăuga dorul şi muşcătura unei clipe de fericire pe care am avut prilejul s-o trăiesc. Din lipsă de talent n-am pomenit încă de ea. De cîte ori ridic capul şi pun mîna pe caiet, slăbiciunea glasului meu şi puţinătatea mijloacelor de care dispun îmi par o insultă adusă celor ce încerc să spun, celor ce-am iubit. Poate că într-o zi un mare scriitor va găsi în cele ce am trăit o inspiraţie pe măsura lui şi atunci poate că rîndurile de faţă nu vor fi fost aşternute în zadar.

La Bangui locuiam într-un *bungalow* pierdut printre banani, la poalele unui deal pe care luna se cocoţa în fiecare noapte ca o cucuvea luminoasă. În fiecare seară, mă duceam pe terasa cercului nostru la marginea fluviului, cu faţa la Congo, care începea pe malul celălalt, ascultînd unicul disc existent : *Remember our forgotten men.*

Am văzut-o într-o zi trecînd pe stradă, cu sînii goi, purtînd pe cap un coş cu fructe.

Întreaga splendoare a unui corp de femeie în frageda lui adolescenţă, întreaga frumuseţe a vieţii, a speranţei, a surîsului, şi-un mers de parcă nimic nu i se întîmpla. Louison avea şaisprezece ani şi, cînd sînul ei mă făcea să simt că-mi bat două inimi în piept, aveam uneori sentimentul că am stăpînit totul, că am săvîrşit totul. M-am dus la părinţii ei şi am sărbătorit unirea noastră aşa cum se obişnuia în tribul ei ; prinţul austriac Stahremberg, din care vicisitudinile unei vieţi agitate făcuseră un locotenent de aviaţie în escadrila mea, mi-a fost martor. Louison a venit să locuiască cu mine. N-am avut în viaţa mea o mai mare plăcere să privesc şi să ascult. Nu ştia boabă franţuzeşte şi nu înţelegeam nimic din ce-mi spunea, în afară de faptul că viaţa e frumoasă, fericită, imaculată. Avea un glas care te făcea pentru totdeauna indiferent la orice altă muzică. N-o pierdeam o clipă din ochi. Fineţea trăsăturilor şi fragilitatea nemaipomenită a încheieturilor, voioşia din privire, gingăşia părului — dar ce-aş putea spune aci care să nu împieteze asupra amintirii ce păstrez şi a acelei perfecţiuni ce mi-a fost dat să cunosc ? Şi-apoi, am băgat de seamă că tuşeşte un pic şi, extrem de neliniştit, bănuind o tuberculoză în corpul acela prea frumos ca să fie la adăpost, am trimis-o la medicul militar Vignes s-o examineze. Tusea nu era nimic, dar Louison avea o pată ciudată pe braţ, care atrase atenţia medicului. A venit la mine chiar în seara aceea, în *bungalow*. Părea abătut. Se ştia că sînt fericit. Sărea în ochii oricui. Mi-a spus că micuţa are lepră şi că trebuie să mă despart de ea. A spus-o fără convingere. Am negat vreme îndelungată. Negam pur şi simplu. Nu puteam să cred într-o asemenea crimă. Am petrecut cu Louison o noapte îngrozitoare, privind-o cum doarme în braţele mele, cu chipul acela luminat pînă şi în somn de zîmbet. Nu ştiu nici pînă în ziua de azi dacă o iubeam sau dacă, pur şi simplu, nu-mi puteam lua ochii de la ea. Am

ţinut-o pe Louison în braţe cît am putut mai mult. Vignes nu mi-a spus nimic, nu mi-a reproşat nimic. Ridica pur şi simplu din umeri cînd înjuram, blestemam, ameninţam. Louison a început să urmeze un tratament, dar venea în fiecare seară să doarmă alături de mine. N-am strîns nimic la piept cu mai multă tandreţe şi durere. N-am acceptat despărţirea decît cînd mi s-a explicat, cu ziarul în mînă — eram neîncrezător — că un nou remediu a fost tocmai experimentat la Léopoldville contra bacilului lui Hansen şi că s-au obţinut anumite rezultate în stabilizarea şi poate chiar în vindecarea bolii. Am urcat-o pe Louison pe bordul faimoasei „aripi zburătoare" pe care adjutantul Soubabère o pilota între Brazzaville şi Bangui. M-a părăsit şi-am rămas pe cîmp, buimac, cu pumnii strînşi, cu impresia că nu numai Franţa, dar întregul glob pămîntesc fusese ocupat de inamic.

La fiecare cincisprezece zile, un Blenheim pilotat de Hirlemann efectua legătura militară cu Brazza şi ne-am înţeles că plec şi eu rîndul viitor. Mă simţeam complet golit pe dinăuntru : resimţeam lipsa Louisonei în fiecare por al pielii. Braţele îmi păreau nişte lucruri inutile.

Avionul lui Hirlemann, pe care-l aşteptam la Bangui, a pierdut o elice deasupra Congo-ului şi s-a prăbuşit într-o pădure inundată. Hirlemann, Béquart, Crouzet şi-au găsit moartea pe loc. Mecanicul, Courtiaud, avea un picior zdrobit ; numai radiofonistul, Grasset, a scăpat teafăr. Pentru a-şi semnala prezenţa, a avut ideea să tragă cu mitraliera la fiecare jumătate de oră.

De fiecare dată, locuitorii unui trib din vecinătate, care văzuseră avionul căzînd şi care se îndreptau spre ei să le vină în ajutor, fugeau înspăimîntaţi. Au fost nevoiţi să stea acolo trei zile, şi Courtiaud, nemişcat din pricina rănii, şi-a pierdut minţile luptînd zi şi noapte contra furnicilor roşii care încercau să i se aşeze pe rană. Am făcut de multe ori parte din acelaşi echipaj cu Hirlemann şi cu Béquart ; din fericire, o providenţială criză de paludism mi-a îngăduit să uit totul vreme de-o săptămînă.

Plecarea mea la Brazzaville a trebuit aşadar să fie amînată pentru luna următoare, în aşteptarea întoarcerii lui Soubabère. Dar Soubabère a dispărut şi el în pădurea Congo-ului cu strania „aripă zburătoare", pe care numai el şi americanul Jim Mollison ştiau s-o piloteze. Am primit ordinul să plec cu escadrila mea pe frontul abisinian. Nu ştiam atunci că luptele cu italienii erau, ca să zic aşa, terminate şi că n-o să slujesc la nimic. M-am supus. N-am mai văzut-o niciodată pe Louison. Am avut ştiri despre ea de la nişte camarazi, de vreo două-trei ori. Era bine îngrijită. Nutream speranţe. Întreba cînd mă întorc. Era veselă. Apoi s-a lăsat cortina. Am scris scrisori, am înaintat cereri pe cale ierarhică, am trimis cîteva telegrame. Nimic. Autorităţile militare păstrau o tăcere de gheaţă. Făceam gălăgie, protestam : cel mai dulce glas din lume mă striga din cine ştie ce trist spital african. Am fost trimis în Libia şi poftit să mă supun unui examen pentru a se vedea dacă n-am lepră. N-aveam. Dar nici bine

nu-mi era. Nu mi-aş fi putut niciodată închipui că te poţi perpeli atît din pricina unui glas, a unui gît, a unor umeri, a unor mîini. Vreau să spun că avea nişte ochi în care îţi era atît de bine să trăieşti, că n-am mai ştiut niciodată de-atunci încotro s-o apuc.

CAPITOLUL XXXIX

Scrisorile mamei mele deveneau tot mai scurte ; scrise în grabă, cu creionul, îmi soseau cîte patru-cinci o dată. Se simţea bine. Nu ducea lipsă de insulină : „Fiul meu glorios, sînt mîndră de tine... Trăiască Franţa !“ Mă aşezam la o masă pe terasa hotelului Royal, de unde se vedeau apele Nilului şi mirajele care făceau oraşul să plutească pe mii de lacuri fierbinţi ca focul, şi stăteam acolo, cu pachetul de scrisori în mînă, printre unguroaicele animatoare, aviatorii canadieni, sud-africani, australieni, care se înghesuiau pe parchetul de dans şi în jurul barului, încercînd s-o convingă pe una din nostimele fetişcane să le acorde favorurile în noaptea aceea — plăteau cu toţii, numai francezii nu plăteau, ceea ce dovedeşte că, şi după înfrîngere, Franţa îşi păstrase întregul prestigiu. Citeam şi reciteam cuvintele tandre şi pline de încredere, în timp ce micuţa Ariana, prietena de inimă a unuia dintre cei mai valoroşi adjutanţi-şefi pe care-i aveam, venea din cînd în cînd să

se aşeze la masa mea, între două dansuri, şi mă privea cu interes.

— Te iubeşte ? mă întreba ea.

Răspundeam afirmativ fără ezitare şi fără falsă modestie.

— Şi tu ?

Ca de obicei, făceam pe durul şi pe tatuatul.

— Oh ! ştii, eu, femeile... îi răspundeam. Pierzi una, găseşti zece în loc.

— Nu ţi-e teamă că te înşală cît eşti plecat ?

— Ei bine ! vezi, nu, îi răspundeam.

— Chiar dacă durează ani de zile ?

— Chiar dacă durează ani de zile.

— Dar, în sfîrşit, n-oi fi crezînd totuşi că o femeie normală poate să stea ani de zile singură, fără bărbat, numai pentru ochii tăi frumoşi ?

— Ba cred, închipuie-ţi, îi spuneam. Am văzut-o cu ochii mei. Am cunoscut o femeie care a rămas ani şi ani de zile fără bărbat pentru ochii frumoşi ai cuiva.

Am pornit-o aşadar în Libia pentru a doua campanie împotriva lui Rommel şi, din primele zile, şase camarazi francezi şi nouă englezi au pierit în cel mai tragic accident al nostru. *Khamsin*-ul sufla puternic în dimineaţa aceea şi, decolînd contra vîntului, sub comanda lui Saint-Péreuse, piloţii de pe cele trei Blenheim-e ale noastre văzură deodată ivindu-se din vîrtejurile de nisip trei Blenheim-e engleze care greşiseră sensul şi veneau drept spre ele, cu vîntul în spate. Se aflau trei mii de kilograme de bombe pe bordul avioanelor şi cele două formaţii atin-

seseră viteza de decolare, acea clipă între pămînt şi aer în care e cu neputinţă să manevrezi. Numai Saint-Péreuse, cu Bimont pe postul de observator, a izbutit să evite ciocnirea. Toate celelalte s-au pulverizat. Au fost văzuţi cîini timp de ore întregi alergînd cu hălci de carne în bot.

Din fericire, eu nu mă aflam pe bord în ziua aceea. În clipa cînd se producea explozia, primeam tocmai maslul la spitalul militar din Damasc.

Contractasem o febră tifoidă cu hemoragii intestinale şi medicii care mă îngrijeau, căpitanul Guyon şi maiorul Vignes, apreciau că n-am nici unu la mie şanse să scap cu viaţă. Suportasem cinci transfuzii, dar hemoragiile continuau şi camarazii se perindau la căpătîiul meu să-mi dea din sîngele lor. Am fost îngrijit cu un devotament într-adevăr creştinesc de o tînără călugăriţă armeancă, sora Félicienne, din Ordinul Sfîntul Iosif al Micii Apariţii, care trăieşte azi într-o chilie a unei mănăstiri de lîngă Bethleem. Am aiurat cincisprezece zile, dar mi-au trebuit şase săptămîni ca să-mi vin complet în fire : am păstrat vreme îndelungată o cerere adresată pe cale ierarhică generalului de Gaulle prin care protestam contra greşelii administrative în urma căreia, spuneam eu, nu mai figuram pe listele celor în viaţă, ceea ce avea drept urmare, subliniam eu, faptul că soldaţii din trupă şi subofiţerii nu mă mai salutau, făcînd de parcă nu mai existam. Trebuie să spun că mă făcuseră sublocotenent şi, după aventura de la Avord,

ţineam mult la tresa mea şi la semnele exterioare de respect ce mi se datorau.

Medicii apreciară, în sfîrşit, că mai am doar cîteva ore de trăit şi camarazii mei de la baza aeriană din Damasc fură invitaţi să vină pentru a face de gardă în faţa rămăşiţelor mele pămînteşti expuse în capela spitalului, în timp ce sicriul era aşezat în camera mea de către infirmierul senegalez. Redobîndindu-mi pentru o clipă luciditatea, ceea ce se întîmpla de obicei după o hemoragie care făcea să-mi scadă temperatura drenîndu-mi sîngele, am observat sicriul la picioarele patului şi, bănuind că mi se întinde o nouă cursă, am luat-o imediat la goană ; am avut puterea să mă ridic şi să-mi tîrăsc picioarele subţiri ca nişte lumînări pînă în grădină, unde un tînăr în convalescenţă după tifos se încălzea la soare ; cînd văzu venind spre el un spectru care se clatină, în pielea goală şi cu un chipiu de ofiţer pe cap, nefericitul a scos un urlet şi s-a repezit la postul de gardă : în aceeaşi seară a făcut o recidivă. În perioada cînd aiuram îmi pusesem chipiul de sublocotenent cu tresa proaspăt obţinută, refuzînd cu îndărătnicie să mă despart de el, ceea ce pare o dovadă că şocul pe care-l avusesem cu trei ani înainte, în momentul umilirii mele la Avord, fusese mai puternic decît bănuisem. Horcăielile mele de om în agonie semănau, pare-se, cum nu se poate mai bine cu fîşîitul unui sifon gol. Şi scumpul meu Bimont, venit în grabă din Libia să mă vadă, mi-a spus mai tîrziu că găsise uşor şocant şi chiar indecent modul în care mă cramponam.

Insistam niţeluş prea mult. Eram totalmente lipsit de eleganţă şi de înţelegere. Dădeam, cum s-ar zice, din mîini şi din picioare. Eram niţeluş dezgustător. Cam ca un avar care se cramponează de banii lui. Şi cu acel zîmbet uşor batjocoritor, care-l prindea atît de bine şi pe care, în pofida anilor care s-au scurs, în acea Africă Ecuatorială în care trăieşte, nădăjduiesc că şi l-a păstrat, mi-a spus :

— Aveai aerul că ţii la viaţă.

Trecuse o săptămînă de cînd primisem maslul şi recunosc că n-ar fi trebuit să fac atîtea dificultăţi. Dar eram un jucător care nu ştie să piardă. Refuzam să mă recunosc învins. Nu-mi aparţineam. Trebuia să-mi ţin făgăduiala, să mă întorc acasă încununat de glorie după o sută de bătălii victorioase, să scriu *Război şi Pace*, să devin ambasador al Franţei, pe scurt, să îngădui telentului mamei mele să se manifeste. Mai presus de orice, refuzam să cedez informului. Un artist adevărat nu se lasă învins de materialul său, caută să impună materiei brute inspiraţia sa, încearcă să dea magmei o formă, un sens, o expresie. Refuzam să las ca viaţa mamei mele să se încheie prosteşte în pavilionul contagioşilor într-un spital al Damascului. Toată nevoia mea de artă şi gustul meu pentru frumos, adică pentru dreptate, mă oprea să-mi abandonez opera trăită mai înainte de-a o vedea căpătînd formă, înainte de-a lumina lumea în jurul meu, măcar pentru o secundă, cu o frăţească şi emoţionantă semnificaţie. Nu-mi puteam pune numele în josul actului pe care zeii mi-l întindeau, o recunoaştere a lipsei mele de însemnătate, a inexistenţei şi a absurdităţii. Nu puteam fi în aşa hal lipsit de talent.

Ispita de a ceda era totuşi teribilă. Trupul mi-era tot acoperit cu plăgi purulente, acele care-mi administrau serul picătură cu picătură îmi stăteau ore întregi înfipte în vene, dîndu-mi senzaţia că sînt înfăşurat în sîrmă ghimpată, limba mi-era crăpată de un ulcer, maxilarul stîng, fisurat în urma accidentului de la Mérignac, se infectase şi o bucată de os se desprinsese şi perforase gingia, fără a te putea atinge de el de teamă să nu se pornească o hemoragie, continuam să am scaune cu sînge şi eram atît de încins de febră încît, cînd mă înfăşurau în cearşafuri ude, trupul îşi recăpăta temperatura în cîteva minute — şi, colac peste pupăză, medicii descoperiră cu interes că găzduisem în mine în toată această perioadă o tenie nesfîrşit de lungă, care începea să-mi iasă acum, metru cu metru, din măruntaie. Ani de zile după această boală, cînd îl întîlneam pe unul sau altul din *toubib* [1]-ii care mă îngrijiseră, se uita la mine nevenindu-i să-şi creadă ochilor şi spunea :

— N-ai să ştii niciodată din ce-ai scăpat.

Se poate, numai că zeii uitaseră să taie cordonul ombilical. Geloşi pe orice mînă de om care caută să dea soartei o formă şi un sens, se năpustiseră cu înverşunare asupra mea în aşa fel încît tot corpul nu mi-era decît o rană sînge-

[1] Medic (lb. arabă).

rîndă, dar nu pricepuseră nimic din dragostea mea. Uitaseră să taie acel cordon ombilical, şi-am supravieţuit. Voinţa, vitalitatea şi curajul mamei mele continuau să treacă în mine şi să mă hrănească.

Scînteia de viaţă care mai pîlpîia în mine se aprinse deodată devenind foc sacru al mîniei cînd îl văzui pe preot intrînd în cameră pentru maslu.

Cînd l-am văzut pe-acel bărbos, înveşmîntat în alb şi violet, îndreptîndu-se spre mine cu paşi hotărîţi, cu crucifixul întins, şi cînd mi-am dat seama ce-mi propune, mi s-a părut că-l am în faţă pe Necurat în carne şi oase. Spre surprinderea călugăriţei care mă ajuta să stau în capul oaselor, am fost auzit rostind, eu care nu eram decît un horcăit, cu glas tare şi inteligibil :

— Nimic de făcut — în chestia asta, nota zero.

Apoi am dispărut pentru cîteva minute şi, cînd am revenit la suprafaţă, binele se şi săvîrşise. Dar nu eram convins. Eram ferm hotărît să mă întorc la Nisa, în Piaţa Buffa, în uniforma mea de ofiţer, cu pieptul încărcat de decoraţii, cu mama la braţ. După care, om mai da o raită şi pe Promenade des Anglais, în aplauzele mulţimii. „Salutaţi-o pe această respectabilă franţuzoaică de la Hotel-Pensiune Mermonts, s-a întors din război, de cincisprezece ori citată pe ordin de zi, s-a acoperit de glorie în aviaţie, fiul ei poate fi mîndru de ea !" Domnii în vîrstă îşi vor scoate pălăria cu respect, se va cînta *Marseieza,* unul dintre ei va şopti : „Mai

sînt legaţi prin cordonul ombilical", şi vedeam, într-adevăr, lungul tub de cauciuc ieşindu-mi din măruntaie, şi zîmbeam triumfător. Asta artă ! Asta făgăduială ţinută ! Şi dumnealor ar fi vrut să renunţ la misiunea mea, pe motiv că medicii mă condamnaseră, că primisem împărtăşania cea de pe urmă şi că nişte camarazi în mănuşi albe se pregăteau să facă de gardă la căpătîiul meu în capela mortuară ? Pentru nimic în lume ! Mai curînd viaţa — după cum se vede ; nici o soluţie extremă nu mă făcea să dau înapoi.

N-am murit. M-am vindecat. Nu aşa repede. Febra a scăzut, apoi a dispărut, dar continuam să aiurez. Era un delir care nu se exprima de altfel decît printr-o gîngăveală : limba mi-era pe jumătate secţionată de-un ulcer. După care s-a ivit o flebită, care mi-a pus piciorul sub semnul întrebării. O paralizie facială s-a instalat definitiv în partea inferioară stîngă a feţei, în locul unde se infectase maxilarul, ceea ce-mi dă şi azi o interesantă înfăţişare asimetrică. Aveam o leziune la vezică, miocardita stăruia, nu recunoşteam pe nimeni, nu puteam vorbi, dar cordonul ombilical continua să funcţioneze. Şi în esenţă nu eram cu-adevărat atins : cînd cunoştinţa mi-a revenit pe deplin şi cînd am putut articula cîteva cuvinte, sîsîind înfiorător, am căutat să aflu în cît timp mă voi putea întoarce pe front.

Medicii făceau haz. Războiul luase sfîrşit pentru mine. Nu erau de loc siguri că am să pot merge normal, inima va rămîne probabil cu o leziune, cît depsre gîndul de-a mă mai urca în-

tr-un avion de luptă — ridicau din umeri și zîmbeau amical.

Trei luni mai tîrziu, mă aflam pe bordul unui Blenheim, hăituind submarinele deasupra Mediteranei orientale, cu de Thuisy, ucis cîteva luni mai tîrziu în Anglia pe un Mosquito.

Trebuie să-mi exprim aci recunoștința față de Ahmed, șoferul obscur al unui taxi egiptean, care, contra modestei sume de cinci livre, a acceptat să-și pună uniforma mea și să se prezinte la vizita medicală a spitalului R.A.F. din Cairo. Nu era frumos, nu mirosea a nisip încins, dar s-a prezentat la vizită în mod triumfal și ne-am felicitat reciproc, mîncînd înghețată pe terasa Gropi.

Mai rămînea să-i înfrunt pe medicii bazei aeriene din Damasc, maiorul Fitucci și căpitanul Bercault. Acolo nu mai aveam cum să trișez. Mă cunoșteau. Mă văzuseră la lucru, ca să zic așa, pe patul meu din spital. Știau și că mi se mai întîmpla uneori să văd negru înaintea ochilor și să leșin fără nici un motiv. Pe scurt, mi s-a cerut să fac bine și să accept o lună de concediu în Valea Regilor, la Luksor, înainte de-a mă gîndi să-mi reiau locul în echipaj. Am vizitat așadar mormintele faraonilor și m-am îndrăgostit la nebunie de Nil, pe care l-am parcurs în sus și în jos de două ori, pe întreaga-i porțiune navigabilă. E un peisaj pe care-l consider pînă în ziua de azi cel mai frumos din lume. E locul unde sufletul cunoaște odihna. Și-al meu avea mare nevoie de așa ceva. Stăteam ore întregi pe balconul camerei mele de la hotelul

Winter Palace, privind cum trec vapoarele. M-am apucat să lucrez la cartea mea. I-am scris cîteva scrisori mamei mele, pentru a compensa cele trei luni de tăcere. În scrisorelele care-mi veneau de la ea nu găseam totuși nici urmă de neliniște. Nu era mirată de tăcerea mea prelungită. Mi se părea chiar puțin ciudat. Ultima scrisorică părăsise Nisa la data cînd, de trei luni cel puțin, trebuie să nu mai fi primit nici o știre de la mine. Dar părea că nici n-a băgat de seamă. Fără îndoială că punea totul pe socoteala căilor ocolite pe care corespondența noastră era nevoită să le urmeze. Și apoi, ce, știa bine că voi ieși învingător din toate greutățile. Cu toate acestea, o oarecare tristețe se strecura acum în scrisorile ei. Descopeream pentru prima oară în ele o notă diferită, ceva parcă neformulat, emoționant și ciudat de tulburător. „Micuțul meu drag. Te rog să nu te gîndești la mine, să nu-ți fie teamă pentru mine, să fii un om curajos. Amintește-ți că nu mai ai nevoie de mine, că ești un bărbat acum, nu un copil, că poți să stai pe picioarele tale. Micuțul meu, însoară-te degrabă, căci vei avea întotdeauna nevoie de-o femeie alături de tine. Iată, poate, răul pe care ți l-am făcut. Dar încearcă, mai ales, să scrii repede o carte frumoasă, căci te vei consola mult mai ușor după aceea. Ai fost întotdeauna un artist. Nu te gîndi prea mult la mine. Cu sănătatea o duc bine. Bătrînul doctor Rosanoff e foarte mulțumit de mine. Îți trimite salutări. Mititelul meu drag, trebuie să ai curaj. Mama ta."
Citeam și recitcam această scrisoare de sute de

ori, pe balconul meu, deasupra Nilului care curgea domol. Era în ea un accent aproape disperat, o gravitate şi o reţinere nemaiîntîlnite şi, pentru prima oară, mama nu vorbea de Franţa. Mi s-a făcut inima cît un purice. Ceva nu era în regulă, ceva, în scrisoarea asta, rămînea nerostit. Şi mai era şi acel îndemn puţin ciudat la curaj, care revenea acum cu tot mai multă insistenţă în scrisorelele ei. Era chiar un pic enervant : ar fi putut totuşi să ştie că nu mi-era niciodată frică de nimc. În sfîrşit, esenţialul era că trăieşte şi speranţa mea de-a sosi la timp sporea cu fiecare zi.

CAPITOLUL XL

Mi-am reluat locul în escadrilă şi am pornit la o paşnică vînătoare de submarine italiene în largul Palestinei. Era o meserie lipsită de primejdii şi îmi luam întotdeauna o mică gustare la mine. Am atacat în largul Ciprului un submarin servit cald la suprafaţă, dar ne-a scăpat. Bombele noastre de adîncime au căzut prea departe.

Pot să afirm că din ziua aceea ştiu ce înseamnă remuşcarea.

Numeroase filme şi foarte numeroase romane au fost consacrate acestei teme, a războinicului chinuit de amintirea a ceea ce a făcut. Eu unul nu fac excepţie. Şi azi mi se mai întîmplă să

mă trezesc din somn urlînd, lac de sudoare : visez că-mi scapă încă o dată submarinul. Am întotdeauna acelaşi coşmar : nu nimeresc ţinta, nu trimit în fundul mării un echipaj de douăzeci de oameni, echipaj italian pe deasupra — şi totuşi iubesc mult Italia şi pe italieni. Faptul simplu şi brutal e că remuşcarea şi spaimele mele nocturne se datoresc împrejurării că *n-am ucis*, lucru extrem de supărător pentru un om de treabă, şi cer cu umilinţă iertare tuturor celor pe care-i jignesc făcînd o atare mărturisire. Mă consolez un pic încercînd să-mi spun că eu sînt omul rău, şi că ceilalţi, cei buni, adevăraţii, nu sînt aşa, ceea ce-mi ridică puţin moralul, căci, mai presus de orice, am nevoie să cred în omenire.

Jumătate din *Educaţie europeană* era terminată şi-mi dedicam tot timpul liber scrisului. Cînd escadrila mea a fost transferată în Anglia, în august 1943, am grăbit pasul : mirosea a debarcare şi nu mă puteam întoarce acasă cu mîinile goale. Simţeam de pe-acum bucuria şi mîndria mamei mele cînd îşi va vedea numele tipărit pe coperta cărţii. Trebuia să se mulţumească cu gloria literară, în lipsa gloriei lui Guynemer. Oricum, ambiţiile ei artistice aveau să-şi găsească, în sfîrşit, realizarea.

Condiţiile muncii literare la baza aeriană din Hartford Bridge nu erau de invidiat. Era foarte frig. Scriam noaptea, în cabana de tablă ondulată pe care-o împărţeam cu trei camarazi ; puneam pe mine vesta de zbor şi în picioare bocancii îmblăniţi, mă instalam pe pat şi scriam

pînă în zori ; degetele îmi amorţeau ; răsuflarea mea îşi lăsa urma aburindă în aerul îngheţat ; mi-a fost uşor să reconstitui atmosfera cîmpurilor înzăpezite ale Poloniei, unde era situată acţiunea romanului meu. Pe la trei-patru dimineaţa, puneam jos stiloul, mă urcam pe bicicletă şi mă duceam să beau o ceaşcă de ceai la popotă; mă urcam apoi în avion şi plecam în misiune în primele ore ale dimineţii cenuşii, împotriva unor obiective puternic apărate. Aproape întotdeauna, la întoarcere, cîte un camarad era dat lipsă ; o dată, mergînd spre Charleroi, am pierdut şapte avioane dintr-o lovitură, cînd am trecut coasta. Era greu, în aceste condiţii, să faci literatură. Adevărul e că nici nu făceam aşa ceva : pentru mine totul făcea parte din aceeaşi luptă, din aceeaşi operă. Mă apucam să scriu noaptea, cînd camarazii mei dormeau. N-am fost singur în cabană decît o singură dată, cînd echipajul lui de Petit a fost doborît.

În jurul meu cerul devenea din ce în ce mai pustiu.

Schlözing, Béguin, Mouchotte, Maridor, Gouby şi Max Guedj, legendarul, dispăreau unii după alţii, şi apoi ultimii — ultimii au plecat la rîndul lor, de Thuisy, Martell, Colcanap, de Maismont, Mahé, şi a sosit, în sfîrşit, şi ziua cînd din toţi cei pe care-i cunoscusem cînd am sosit în Anglia n-a mai rămas decît Barberon, cei doi fraţi Langer, Stone şi Perrier. Ne priveam adeseori în tăcere.

Am terminat *Educaţie europeană*, i-am trimis manuscrisul Mourei Boudberg, prietena lui Gorki

şi lui H. G. Wells, şi mi-am luat de-o grijă. Într-o dimineaţă, la întoarcerea dintr-o misiune deosebit de primejdioasă — făceam atunci ieşiri în zbor razant, la zece metri de sol, şi trei camarazi fuseseră în ziua aceea trimişi la podea — am găsit telegrama unui editor englez anunţîndu-mi intenţia lui de a-mi traduce romanul şi de a-l publica în cel mai scurt timp cu putinţă. Mi-am scos casca şi mănuşile şi am rămas îndelung acolo, în ţinută de zbor, privind telegrama. Mă născusem.

M-am grăbit să-i telegrafiez ştirea mamei mele, prin Elveţia. Aşteptam reacţia ei cu nerăbdare. Aveam sentimentul de-a fi făcut, în sfîrşit, ceva pentru ea şi ştiam cu cîtă bucurie va întoarce paginile cărţii a cărei autoare era. Vechile ei aspiraţii artistice începeau, în sfîrşit, să fie realizate şi, cine ştie, cu puţin noroc, avea, poate, să devină celebră. Debuta tîrziu : avea acum şaizeci şi unu de ani. Nu devenisem un erou, nici ambasador al Franţei, nici măcar secretar de ambasadă, dar începusem totuşi să-mi ţin făgăduiala, să dau un sens luptelor şi jertfei sale, şi cartea mea, aşa uşoară şi subţire cum era, aruncată pe talerul balanţei, îmi părea că atîrnă greu. Apoi am aşteptat. Îi citeam şi-i reciteam scrisorelele, căutînd vreo aluzie la prima mea victorie. Dar făcea impresia că o ignorează. Mi s-a părut, în sfîrşit, că înţeleg sensul acelei tăcute imputări — semnificaţia refuzului vădit de a pomeni de cartea mea. Ceea ce aştepta ea de la mine, cîtă vreme Franţa se afla sub ocupaţie, erau fapte de arme, nu literatură.

Totuşi n-aveam nici o vină dacă războiul meu nu era strălucit. Făceam tot ce puteam. În fiecare zi eram la întîlnire în văzduh şi avionul meu se întorcea adeseori ciuruit de gloanţe. Nu eram în aviaţia de vînătoare, ci în cea de bombardament, şi meseria noastră nu era prea spectaculoasă. Aruncam bombe asupra unui obiectiv şi ne întorceam, sau nu ne întorceam. Ajungeam chiar să mă întreb dacă mama n-o fi aflat povestea cu submarinul care mi-a scăpat în largul Palestinei şi dacă nu e un pic supărată pe mine.

Publicarea *Educaţiei europene* în Anglia m-a făcut aproape celebru. Ori de cîte ori mă întorceam din misiune, găseam noi tăieturi de presă şi tot felul de agenţii îşi trimiteau reporterii să mă fotografieze la coborîrea din avion. Luam o atitudine care mă avantaja, eram foarte atent să ridic ochii în sus, cu casca sub braţ, în salopeta de zbor — îmi părea niţeluş rău că nu sînt îmbrăcat în fosta mea uniformă de cerchez, care-mi şedea atît de bine. Dar eram convins că mamei o să-i placă aceste fotografii, atît de asemănătoare, şi le colecţionam cu grijă pentru ea. Am fost invitat la un ceai la doamna Eden, soţia ministrului britanic, şi m-am ferit să îndepărtez degetul mic în timp ce ţineam ceaşca în mînă.

Stăteam ore întregi întins pe jos, cu capul sprijinit de paraşută, încercînd să lupt împotriva eternei mele frustrări, împotriva valului de indignare din sîngele meu, împotriva nevoii de a reînvia, de a birui, de a depăşi, de a ieşi de acolo. Nici azi nu ştiu ce înţeleg, de fapt, prin

„acolo". Presupun, situaţia umană. În tot cazul, nu mai vreau să aud de oameni părăsiţi.

...Uneori, ridic capul şi mă uit cu prietenie la fratele meu, Oceanul : pare infinit, dar ştiu că şi el se loveşte peste tot de nişte limite, şi iată de ce, fără îndoială, toată această agitaţie, tot acest vuiet.

Am mai luat parte la vreo cincisprezece misiuni, dar nu s-a întîmplat nimic.

Într-o zi, totuşi, am avut o ieşire puţin mai însufleţită ca de obicei. La cîteva minute de obiectiv, în timp ce dănţuiam între norii obuzelor, am auzit în cască o exclamaţie a pilotului Arnaud Langer. A urmat o clipă de tăcere, după care glasul lui a anunţat cu răceală :

— Sînt atins la ochi. Sînt orb.

Pe avioanele Boston pilotul e despărţit de navigator şi de mitralior prin nişte plăci de blindaj şi, în văzduh, nu puteam face nimic unii pentru alţii. Iar, în clipa cînd Arnaud m-a înştiinţat de rana lui la ochi, am simţit o violentă plesnitură de bici în burtă. Într-o clipită, sîngele a trecut prin pantalon şi mi-a umplut mîinile. Din fericire, ni se distribuiseră căşti de oţel care să ne ocrotească capul. Echipajele engleze şi americane îşi puneau, evident, căştile pe cap, dar francezii, în unanimitate, se serveau de ele pentru a-şi acoperi acea parte a corpului pe care-o socoteau mult mai preţioasă. Am ridicat repede casca, să mă asigur că esenţialul a scăpat neatins. M-am simţit atît de uşurat încît gravitatea situaţiei noastre nu m-a impresionat în mod special. Am avut întotdeauna, în viaţă, un anumit

fler pentru ce este şi ce nu este important. Scoţînd un oftat de uşurare, m-am apucat să determin longitudinea şi latitudinea. Mitraliorul, Bauden, nu era rănit, dar pilotul era orb ; ne aflam încă în formaţie şi eram navigatorul din frunte, cu alte cuvinte, mie îmi revenea răspunderea bambardamentului colectiv. Ne aflam numai la cîteva minute de obiectiv şi mi s-a părut că cel mai simplu era de a continua în linie dreaptă, de-a ne arunca bombele asupra ţintei şi de-a examina apoi situaţia, dacă mai exista o situaţie. Ceea ce am şi făcut, nu fără a mai fi atinşi în două rînduri. De data aceasta, dosul meu a avut de suferit şi, cînd spun dosul, sînt cuviincios. Am izbutit totuşi să-mi lansez bombele asupra obiectivului cu satisfacţia unuia care face o faptă bună.

Am continuat o clipă să mergem drept înainte, apoi am început să-l dirijăm pe Arnaud verbal, îndepărtîndu-ne de restul formaţiei, a cărei conducere a fost preluată de echipajul lui Allegret. Pierdusem destul sînge şi cînd îmi vedeam pantalonul înroşit mă apuca greaţa. Unul din cele două motoare nu mai funcţiona. Pilotul încerca să-şi scoată schijele, una cîte una, din ochi. Trăgîndu-şi pleoapele cu degetele, reuşea să-şi vadă conturul mîinii, ceea ce părea să indice că nervul optic nu e atins. Luasem hotărîrea să sărim cu paraşuta de cum trecem coasta engleză, dar Arnaud constată că acoperişul culisant se defectase din pricina obuzelor şi nu se mai deschide. Nu puteam lăsa un pilot orb singur la bord ; trebuia aşadar să rămînem cu el şi să încercăm aterizarea, dirijîndu-l verbal. Strădaniile noastre n-au prea dat rezultat şi am ratat în două rînduri pista de aterizaj. Mi-aduc aminte că a treia oară, cînd pămîntul dănţuia în jurul nostru şi cînd stăteam în cuşca mea de sticlă, în botul avionului, cu senzaţia omletei care va ieşi din ou, am auzit glasul lui Arnaud, devenit dintr-o dată glas de copil, urlîndu-mi în cască : „Sfîntă Fecioară, apără-mă !", şi am fost mîhnit şi destul de jignit că se roagă astfel numai pentru el, uitîndu-şi tovarăşii. Îmi mai aduc aminte şi că, în clipa cînd avionul a fost pe punctul să percuteze pămîntul, am zîmbit — şi-acel zîmbet a fost fără îndoială una din creaţiile mele literare cele mai îndelung premeditate. Îl menţionez aci cu speranţa că va figura în operele mele complete.

Cred că era prima oară în istoria R.A.F.-ului cînd un pilot pe trei sferturi orb reuşea să-şi aducă aparatul pe sol. Darea de seamă a R.A.F.-ului semnala doar că „în timpul aterizării pilotul a izbutit să-şi desfacă cu o mînă pleoapele, în ciuda faptului că erau ciuruite de schije". Această ispravă i-a adus neîntîrziat lui Arnaud Langer decoraţia britanică Distinguished Flying Cross. Avea să-şi redobîndească vederea pe deplin ; schijele de plexiglas îi pironiseră pleoapele de globurile oculare, dar nervul optic rămăsese intact. După război a devenit pilot în serviciul

de Transport aerian. În iunie 1955, în momentul cînd se pregătea să aterizeze la Fort-Lamy, precedînd cu cîteva secunde un ciclon tropical care se îndrepta asupra orașului, martorii au văzut fulgerul țîșnind ca un pumn din înaltul norilor și lovind avionul drept în cabina pilotului. Arnaud Langer a murit pe loc. A fost necesară această lovitură mîrșavă a soartei ca să lase din mînă comenzile avionului.

Am fost internat în spital, unde buletinul medical a definit rana pe care-o aveam „plagă perforantă a abdomenului". Dar nimic esențial nu era atins și rana se cicatriza văzînd cu ochii. Mult mai neplăcut a fost însă faptul că, în decursul diferitelor examene, a ieșit la iveală starea nu prea fericită a organelor mele, și medicul-șef a întocmit un raport în care cerea ștergerea mea din rîndul personalului de zbor. Între timp, am ieșit din spital și, mulțumită prieteniei generale, am mai putut lua parte în grabă la cîteva misiuni.

Aci se situează evenimentul cel mai miraculos din viața mea, în care nici pînă în ziua de azi nu reușesc să cred pe deplin.

Cu cîteva zile înainte, fusesem convocat la B.B.C. cu Arnaud Langer, pentru a ni se lua un lung interviu asupra misiunii noastre. Cunoșteam nevoile propagandei, setea publicului francez, avid de știri despre aviatorii lui, dar n-am dat prea mare atenție. Am fost deci destul de

mirat cînd am citit în *Evening Standard* de a doua zi un articol despre „isprava" săvîrșită.

M-am înapoiat după aceea la baza aeriană Hartford Bridge. Mă aflam la popotă cînd un planton mi-a întins o telegramă. Mi-am aruncat ochii pe semnătură : Charles de Gaulle.

Primisem Crucea Eliberării.

Nu știu dacă mai există azi cineva care să-și dea seama ce însemna atunci acea panglică verde cu negru pentru noi. Cei mai buni camarazi ai noștri morți în luptă erau aproape singurii care-o primiseră. Azi, nu știu dacă numărul titularilor vii sau morți se urcă la mai mult de șase sute. Observ adeseori, fără mirare, după întrebările care mi se pun, cît de puțini la număr sînt cei care știu ce este Crucea Eliberării și ce semnificație are acea panglică. Foarte bine că e așa. În vreme ce totul, aproape, a fost uitat sau terfelit, e bine ca ignoranța să păzească și să pună la adăpost amintirea, fidelitatea și prietenia.

Un fel de năuceală a pus stăpînire pe mine. Mergeam de colo-colo, strîngeam mîinile care mi se întindeau, încercînd aproape să mă justific, să mă apăr, căci ei, camarazii mei, știau prea bine că nu meritam o asemenea cinste.

Dar n-am întîlnit decît mîini frățești și fețe radioase.

Vreau, țin încă și azi, să dau unele explicații în această privință. Cu toată sinceritatea, nu văd nimic, în slabele mele strădanii, care să fi putut justifica o atare distincție. Ceea ce am putut să

fac, să întreprind, să schițez vag, e ridicol, inexistent, nul, în comparație cu ceea ce mama aștepta de la mine, cu ceea ce mă învățase și-mi povestise despre țara mea.

Crucea Eliberării urma să-mi fie prinsă pe piept cîteva luni mai tîrziu, sub Arcul de Triumf, de către generalul de Gaulle în persoană.

M-am grăbit, se înțelege, să telegrafiez în Elveția, pentru ca mama să poată afla știrea, măcar printr-o discretă aluzie. Pentru mai multă siguranță, am scris în Portugalia unui funcționar de la Ambasada britanică, rugîndu-l să expedieze o scrisoare prudentă la Nisa, cu prima ocazie. Puteam, în sfîrșit, să mă întorc acasă cu capul sus : cartea mea îi dăduse mamei ceva din acea glorie artistică la care visa și îi puteam înmîna cele mai înalte distincții militare franceze, pe care le merita cu prisosință.

Debarcarea avusese loc, războiul era pe sfîrșite și simțeam, în scrisorelele care-mi soseau din Nisa, un fel de bucurie și de seninătate, ca și cum mama ar fi știut că și-a atins, în sfîrșit, ținta. Conțineau chiar un soi de umor plin de duioșie, pe care nu-l înțelegeam prea bine. „Fiul meu drag, sînt ani și ani de cînd trăim departe unul de altul, și sper că te-ai deprins acum să nu mă vezi, căci, la urma urmei, n-am să trăiesc o veșnicie. Amintește-ți că n-am avut niciodată nici cea mai mică îndoială asupra ta. Cînd ai să te întorci acasă și cînd ai să înțelegi totul, sper că o să mă ierți. Nu puteam să fac altfel." Ce-ar

fi putut să facă ? Ce trebuia să-i iert ? Mi-a trecut deodată prin minte gîndul idiot că s-a remăritat, dar la șaizeci și unu de ani era puțin probabil. Am simțit îndărătul tuturor acestora un soi de gingașă ironie și aproape că-i vedeam figura puțin vinovată, ca de fiecare dată cînd săvîrșea vreo trăsnaie. Îmi făcuse doar pînă atunci atîtea figuri ! În aproape toate scrisorelele ei se putea observa acum acea nuanță de stingherealä și simțeam prea bine că trebuie să fie autoarea a încă vreunei enormități. Dar care anume ? „Tot ce-am făcut, am făcut pentru că aveai nevoie de mine. Nu trebuie să fii supărat. Mă simt bine. Te aștept." În zadar îmi storceam creierii.

CAPITOLUL XLI

Mă aflu acum foarte aproape de cuvîntul de încheiere și, pe măsură ce mă apropii de deznodămînt, sînt tot mai ispitit să arunc caietul și să-mi las capul pe nisip. Cuvintele de încheiere sînt totdeauna aceleași și ai vrea măcar să ai dreptul să-ți smulgi glasul din corul învinșilor. Dar nu mai am decît cîteva cuvinte de spus, și meseria trebuie făcută pînă la capăt.

Parisul urma să fie eliberat, şi am convenit cu B.C.R.A.[1] să fiu paraşutat în Alpii Maritimi, în vederea stabilirii unei legături cu mişcarea de rezistenţă.

Mi-era o teamă grozavă că nu ajung la timp. Cu atît mai mult cu cît un eveniment neobişnuit intervenise deodată în viaţa mea, completînd într-adevăr în mod cu totul neaşteptat ciudatul parcurs pe care-l înfăptuisem de cînd plecasem de acasă. Am primit de la Ministerul Afacerilor Externe o adresă oficială sugerîndu-mi să-mi pun candidatura pentru postul de secretar de ambasadă. Nu cunoşteam totuşi pe nimeni la Ministerul de Externe, nici la vreun alt for al administraţiei civile: nu cunoşteam literalmente un singur civil. Nu împărtăşisem niciodată nimănui ambiţiile pe care mama le nutrise odinioară în privinţa mea. Cartea mea *Educaţie europeană* produsese oarecare vîlvă în Anglia şi în cercurile Franţei Libere, dar nu era de ajuns pentru a explica acea subită ofertă de-a intra în diplomaţie fără nici un examen, „pentru servicii excepţionale aduse cauzei Eliberării". Am privit îndelung scrisoarea cu neîncredere, sucind-o şi răsucind-o pe toate feţele. Era redactată în nişte termeni lipsiţi de acel ton impersonal propriu corespondenţei administrative; dimpotrivă, se desprindea din ea o simpatie, o

[1] *British Command Resupply Air* — formaţie engleză de desant.

prietenie chiar, care mă tulburară profund: era o senzaţie nouă pentru mine faptul de-a fi cunoscut sau, mai exact, de-a fi imaginat. Trăiam atunci una din acele clipe cînd e greu să nu te simţi atins în treacăt de-o voinţă providenţială, grijulie faţă de raţiune şi claritate, ca şi cum vreo senină Mediterană ar fi vegheat pe vechiul nostru tărîm omenesc asupra talerelor balanţei, asupra unei drepte împărţiri dintre umbre şi lumini, dintre jertfe şi bucurii. Destinul mamei mele lua o întorsătură favorabilă. Cu toate acestea, celor mai azurii porniri de bucurie pe care le resimt li se adaugă întotdeauna pînă la urmă un strop de sare terestră, gustul niţeluş amar al experienţei şi al circumspecţiei, care mă îndeamnă să privesc minunile cu un ochi pătrunzător, şi, îndărătul măştii providenţiale, nu mi-era de loc greu să deslușesc un zîmbet uşor vinovat pe care-l cunoşteam atît de bine. Mama îşi mai făcuse o dată de cap. Se agitase ca de obicei prin culise, bătuse la tot felul de uşi, trăsese sfori, mă ridicase în slăvi acolo unde trebuia, pe scurt, intervenise. Iată, fără îndoială, şi pricina acelei nuanţe de oarecare stinghereală, de oarecare vinovăţie care se făcea simţită în ultimele ei scrisorele şi care îmi dădea aproape impresia că-şi cere iertare: mă împinsese înainte, o dată mai mult, şi ştia prea bine că n-ar fi trebuit s-o facă, că nu trebuie să ceri niciodată nimic.

Debarcarea în Sud făcu ca proiectul meu de paraşutare să cadă baltă. Am obţinut imediat un

ordin de misiune bubuitor şi imperativ din partea generalului Corniglion-Molinier şi cu ajutorul americanilor — documentul meu purta, după formula dibace găsită de însuşi generalul, menţiunea : „Misiune urgentă de recuperare" — am fost transportat din jeep în jeep pînă la Toulon ; de-aci înainte a fost ceva mai complicat. Ordinul meu de misiune hotărîtoare îmi deschidea totuşi toate drumurile, şi mi-amintesc remarca lui Corniglion-Molinier, cînd, cu politeţea-i un pic sardonică, mi-a semnat documentul şi cînd i-am mulţumit :

— Dar e foarte importantă pentru noi misiunea dumitale. Foarte importantă, o victorie...

Pînă şi aerul din jurul meu cunoştea o beţie triumfală. Cerul părea mai aproape, mai împăciuitor, fiecare măslin era un semn de prietenie şi Mediterana îmi ieşea în întîmpinare pe deasupra chiparoşilor şi pinilor, pe deasupra reţelelor de sîrmă ghimpată, a tunurilor şi carelor blindate răsturnate, ca o doică regăsită. O înştiinţasem pe mama de întoarcerea mea prin zece mesaje diferite, care urmau să se îndrepte spre ea din toate părţile doar la cîteva ore după intrarea trupelor aliate în Nisa. B.C.R.A. transmisese chiar un mesaj cifrat pentru maquis, cu opt zile înainte. Căpitanul Vanurien, care fusese paraşutat în regiune cu două săptămîni înainte de debarcare, urma să intre neîntîrziat în legătură cu ea şi s-o anunţe că sosesc. Camarazii englezi din reţeaua Buckmaster îmi făgăduiseră

să vegheze asupra ei în timpul luptelor. Aveam mulţi prieteni şi înţelegeau. Ştiau prea bine că nu era vorba nici de ea, nici de mine, ci de vechea noastră întovărăşire umană, de solidaritatea noastră frăţească în urmărirea unei opere comune de dreptate şi raţiune. Sufletul meu cunoştea o tinereţe, o încredere, o recunoştinţă, pe care străvechea mare, martorul nostru cel mai credincios, trebuia să le cunoască atît de bine, de la prima întoarcere acasă a unuia din feciorii ei victorioşi. Cu panglica verde cu negru a Eliberării aşezată vizibil pe piept, deasupra Legiunii de Onoare, a Crucii de război şi a altor cinci-şase medalii din care nu uitasem nici una, cu tresa de căpitan pe umerii uniformei negre, cu chipiul pe-o sprînceană, cu o înfăţişare mai dură ca niciodată, din pricina paraliziei faciale, cu romanul meu în versiune franceză şi engleză în porthartul ticsit de tăieturi de presă şi, în buzunar, cu scrisoarea care-mi deschidea calea spre cariera diplomatică, cu exact atîta plumb în corp pentru a atîrna cît trebuie, beat de speranţă, de tinereţe, de certitudine şi de Mediterană, în picioare, în sfîrşit, în picioare în lumină, pe un tărîm blagoslovit, în care nici o durere, nici o jertfă, nici o dragoste nu fuseseră irosite în vînt, în care totul era drămuit, calculat, însemnat, gîndit şi săvîrşit după regulile unei arte fericite, mă întorceam acasă după ce demonstrasem onorabilitatea lumii, după ce dădusem o formă şi un sens destinului unei fiinţe iubite.

Luptătorii din G.I.[1], în negru, așezați pe pietre, cu zîmbete atît de strălucitoare pe buze încît păreau luminate din interior, ca și cum lumina le-ar fi venit din suflet, ridicau automatele în aer la trecerea noastră, și rîsul lor prietenesc avea în el toată bucuria și fericirea făgăduielilor ținute :

— *Victory, man, victory !*

Victorie, omule, victorie ! Luam din nou lumea în stăpînire și fiecare tanc răsturnat semăna cu scheletul unui zeu doborît. Niște soldați africani ciuciți, cu fețele alungite și palide de sub turbane, frigeau un bou întreg la un foc de vreascuri ; în viile răvășite stătea înfiptă o coadă de avion ca o sabie sfărîmată, și, printre măslini, sub chiparoși, cazemate de ciment chioare, cîte-un tun mort care atîrna uneori cu ochiul tîmp și rotund al învinsului.

În picioare, în jeep, în peisajul în care măslinii, viile, portocalii păreau că aleargă din toate părțile să mă întîmpine, și unde trenurile răsturnate, podurile prăbușite, sîrmele ghimpate răsucite și încurcate ca niște uri moarte erau la fiecare cotitură măturate de lumină, abia pe pontoanele Var-ului am încetat să mai văd mîinile și fețele oamenilor, să mai încerc a recunoaște miile de unghere familiare, să mai răspund la semnele voioase ale femeilor și copiilor, rămînînd acolo, în picioare, cramponat de parbriz,

[1] *governement issue* — soldat în armata S.U.A.

încordat cu întreaga-mi făptură spre orașul care se apropia, spre cartierul, casa, silueta cu brațele deschise care probabil că mă aștepta sub drapelele victorioase.

Ar trebui să întrerup aci povestirea. Nu scriu ca să umbresc și mai mult pămîntul. Mi-e foarte greu să continui, și-o voi face cît mai repede cu putință, adăugînd la iuțeală cele cîteva cuvinte, pentru ca totul să fie isprăvit și pentru a putea să-mi las din nou capul pe nisip, la marginea Oceanului, în pustietatea Big Sur-ului, unde am încercat zadarnic să mă sustrag făgăduielii de a termina această povestire.

La Hotelul-Pensiune Mermonts, unde am oprit jeepul, nu mă aștepta nimeni. Auziseră vag vorbindu-se de mama, dar n-o cunoșteau. Prietenii mei erau împrăștiați care încotro. Mi-au trebuit cîteva ore ca să aflu adevărul. Mama murise cu trei ani și jumătate în urmă, cîteva luni după plecarea mea în Anglia.

Dar știa bine că nu mă puteam ține pe picioare fără ca ea să mă sprijine și-și luase măsurile de prevedere.

Timp de cîteva zile înainte de moarte a scris aproape două sute cincizeci de scrisori, pe care le-a trimis prietenei ei din Elveția. Trebuia să nu aflu — scrisorile urmau să-mi fie expediate cu regularitate — asta, fără îndoială, punea la cale, cu dragoste, cînd i-am surprins acea expresie de șiretenie în privire, la clinica Saint-An-

toine, unde m-am dus s-o văd pentru ultima oară.

Continuam așadar să primesc de la mama forța și curajul de care aveam nevoie pentru a stărui, în timp ce ea era moartă de peste trei ani.

Cordonul ombilical continuase să funcționeze.

S-a sfîrșit. Plaja de la Big Sur e goală pe sute de kilometri, dar cînd ridic uneori capul, văd foci pe una sau două stînci din fața mea, și pe alta, mii de cormorani, de pescăruși și de pelicani, și uneori chiar țîșnitura de apă a balenelor care trec în larg, și cînd rămîn astfel o oră sau două nemișcat pe nisip, un vultur pornește să se rotească încet deasupra mea.

S-au adunat anii, acum, de cînd căderea mea s-a săvîrșit, și-mi pare că aici, pe stîncile plăjii de la Big Sur, am căzut, și că e o veșnicie de cînd ascult și încerc să înțeleg murmurul Oceanului.

N-am fost învins în mod loial.

Am acum părul cărunt, dar e un prost camuflaj, și n-am îmbătrînit cu-adevărat, deși mă apropii acum de cei opt anișori. N-aș vrea mai ales să se creadă că atribui acestui lucru prea multă importanță, refuz să dau căderii mele o semnificație universală, și dacă făclia mi-a fost smulsă din mîini, zîmbesc plin de speranță și de anticipare, gîndindu-mă la toate mîinile care sînt gata s-o apuce și la toate forțele noastre ascunse, latente, în dezvoltare, viitoare, care încă

nu s-au manifestat. Nu trag din sfîrșitul meu nici o învățătură, nu e cazul de nici o resemnare, n-am renunțat decît la mine însumi, și asta nu-i cine știe ce pacoste.

Ar însemna, fără îndoială, să renunț la fraternitate. Fără îndoială că nu e îngăduit să iubești atît de mult o singură ființă, fie ea chiar mama ta.

Greșeala mea a fost că am crezut în victorii individuale. Azi, cînd nu mai exist, totul mi-a fost redat. Oamenii, popoarele, toate legiunile mi-au devenit aliate, nu izbutesc să mă amestec în certurile lor lăuntrice și rămîn întors spre exterior, la picioarele cerului, ca o santinelă uitată. Continui să mă văd în toate făpturile vii și maltratate și-am devenit pe deplin inapt pentru luptele fratricide.

În rest, rog să se privească bine bolta cerească, după moartea mea : se va vedea, alături de Orion, de Pleiade sau de Ursa Mare, o nouă constelație : cea a unei potăi umane agățate cu ghearele și cu dinții de cine știe ce nas ceresc.

Mi se mai întîmplă chiar să fiu fericit, ca de pildă aci, astă-seară, întins pe plaja de la Big Sur, în asfințitul cenușiu și vaporos, cînd strigătul îndepărtat al focilor mi-ajunge la urechi de pe stînci și cînd e de-ajuns să ridic puțin capul ca să văd Oceanul. Îl ascult cu foarte mare atenție și am întotdeauna impresia că sînt pe punctul de-a înțelege ceea ce caută să-mi împărtășească, că voi descifra, în sfîrșit, codul și că

murmurul insistent, neîncetat al valurilor izbite de stînci, încearcă, aproape cu vehemenţă, să-mi spună ceva, să-mi dea o explicaţie.

Uneori, însă, încetez să ascult şi rămîn pur şi simplu lungit pe nisip, mărginindu-mă să trag aer în piept. Este o odihnă binemeritată. Am făcut într-adevăr tot ce-am putut.

În mîna stîngă ţin strîns medalia de argint a campionatului de ping-pong al Nisei, din 1932.

Mai pot fi văzut adeseori scoţîndu-mi haina şi aruncîndu-mă deodată pe covor, îndoindu-mă, dezdoindu-mă, răsucindu-mă şi rostogolindu-mă, dar corpul rezistă şi nu izbutesc să scap de el, să-mi dobor zidurile. Oamenii cred în general despre mine că fac numai puţină gimnastică şi un mare săptămînal american mi-a publicat pe două pagini poza în plină activitate, ca un exemplu demn de urmat.

Nu m-am arătat nevrednic, mi-am ţinut făgăduiala şi continui să mi-o ţin. Am slujit Franţa din toată inima, pentru că e tot ce mi-a rămas de la mama, în afară de-o mică fotografie pentru buletinul de identitate. Scriu şi cărţi, am făcut carieră şi îmi cos hainele la Londra, cum am făgăduit, deşi am oroare de croiala englezească. Am adus chiar mari servicii umanităţii. O dată, de pildă, la Los Angeles, unde eram pe-atunci Consul general al Franţei, ceea ce impune evident anumite obligaţii, intrînd într-o dimineaţă în salon, am dat de-o păsărică care venise acolo cu toată încrederea, ştiind că e casa mea, dar pe care un curent de aer, închizînd uşa, o imobilizase între cei patru pereţi toată noaptea. Stătea pe-o perniţă, minusculă şi grozav de uimită, poate deznădăjduită şi lipsită de curaj, şi s-a pornit să plîngă cu unul din glasurile cele mai sfîşietoare ce mi-a fost dat să aud, căci glasul propriu nu ţi-l auzi niciodată. Am deschis fereastra şi şi-a luat zborul ; rareori am fost mai fericit ca în clipa aceea şi am avut convingerea că n-am trăit în zadar. Altă dată, în Africa, am putut să-i dau la timp un picior unui vînător care se pregătea să ochească o gazelă nemişcată în mijlocul drumului. Au mai fost şi alte cazuri similare, dar n-aş vrea să dau impresia că mă laud prea mult cu ceea ce am putut săvîrşi pe acest pămînt. Povestesc toate acestea doar pentru a dovedi că am făcut într-adevăr tot ce-am putut, aşa cum am spus. N-am devenit niciodată cinic, sau chiar pesimist, dimpotrivă, cunosc adeseori adevărate clipe de speranţă şi de anticipare. În 1951, în deşertul Noului Mexic, în timp ce şedeam pe-o rocă de lavă, două mici şopîrle albe s-au urcat pe mine. M-au examinat cu de-amănuntul cu o siguranţă deplină şi fără nici o teamă, iar una din ele, după ce şi-a pus lăbuţele din faţă pe obrazul meu, şi-a apropiat botul de urechea mea şi a rămas aşa o bună bucată de timp. Nu e greu de imaginat cu cîtă tulburătoare speranţă, cu cîtă ferventă anticipare am rămas nemişcat, în aşteptare. Dar n-a spus nimic, sau, în tot cazul, n-am auzit nimic. E totuşi ciudat cînd te gîndeşti că omul, în ceea ce-l priveşte, e pe deplin vizibil, pe deplin destăinuit

prietenilor săi. Nici n-aş vrea să se creadă că mai aştept vreun mesaj, sau vreo explicaţie : nu e cazul. De altfel, nu cred în reincarnare, nici în vreo altă naivitate de-acest fel. Dar mărturisesc că nu m-am putut opri să sper ceva, timp de-o clipă. Am fost destul de bolnav, după război, pentru că nu puteam să calc o furnică sau să văd un cărăbuş în apă, şi în cele din urmă, am scris o carte groasă pentru a cere ca omul să ia protecţia naturii în propriile sale mîini [1]. Nu ştiu exact ce văd în ochii animalelor, dar privirea lor conţine un fel de interpelare mută, de incomprehensiune, de întrebare, care mi-aminteşte ceva şi mă tulbură complet. Nu ţin de altfel nici un animal în preajma mea, pentru că mă ataşez foarte uşor şi, la urma urmelor, prefer să mă ataşez de Ocean, care nu moare iute. Prietenii mei pretind că am uneori ciudatul obicei să mă opresc în mijlocul străzii, să ridic ochii înspre lumină şi să rămîn aşa o bună bucată de vreme, luînd o înfăţişare falnică, de parcă aş mai căuta să plac cuiva.

Iată. Va trebui în curînd să părăsesc ţărmul pe care stau lungit de-atîta timp, ascultînd marea. Se va lăsa puţină ceaţă astă-seară asupra Big Sur-ului, va fi răcoare şi n-am învăţat niciodată să aprind focul şi să mă încălzesc singur. Am să încerc să mai rămîn aci o clipă, să ascult, pentru că am întotdeauna impresia că sînt pe

[1] Romanul *Rădăcinile cerului*.

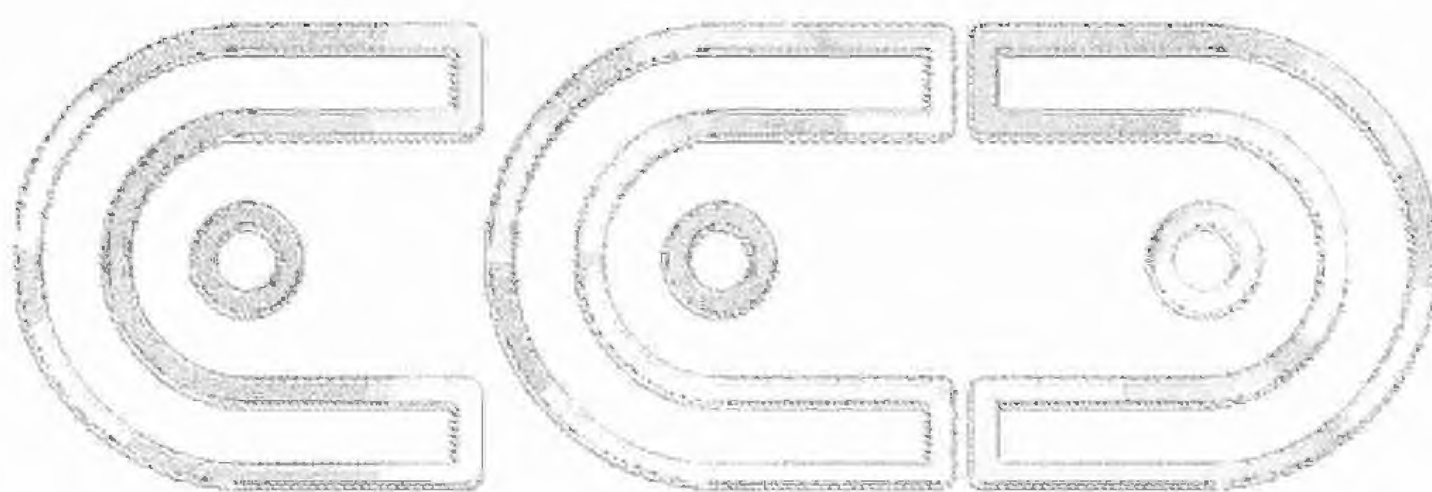
punctul de-a înţelege ce-mi spune Oceanul. Închid ochii, zîmbesc şi ascult... Mai am încă anumite ciudăţenii. Cu cît ţărmul e mai pustiu, cu-atît mi se pare mai populat. Focile au amuţit, pe stînci, şi rămîn locului, cu ochii închişi, zîmbind, şi-mi imaginez că una din ele se va apropia încetişor de mine şi că voi simţi deodată pe obraz sau în scobitura umărului un bot drăgăstos... Am trăit.

Redactor responsabil: ANGELA CISMAŞ
Tehnoredactor: AURICA IONESCU

Dat la cules 20.01.1968. Bun de tipar 27.04.1968. Apărut 1968. Tiraj 30 170 ex. broşate. Hîrtie tipar înalt tip B mat de 63 g/m². Format 700×900/32. Coli ed. 15,97. Coli tipar 13,25 A. nr. 20. 823. C.Z. pentru bibliotecile mari şi mici 84—31=59.

Intreprinderea Poligrafică „13 Decembrie 1918", str. Grigore Alexandrescu nr. 89—97, Bucureşti, Republica Socialistă România.
Comanda nr. 1233.

Scanare și prelucrare digitală

de

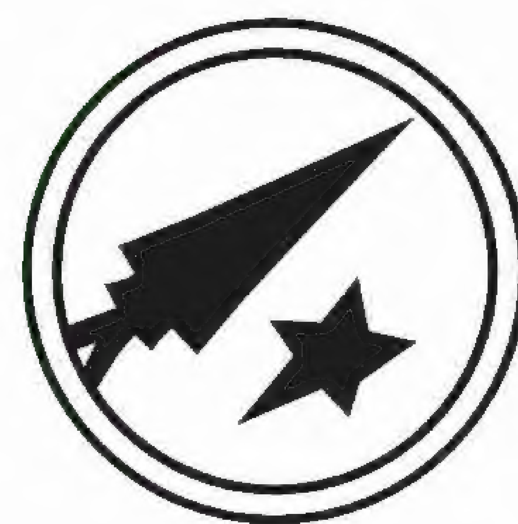

Anonim

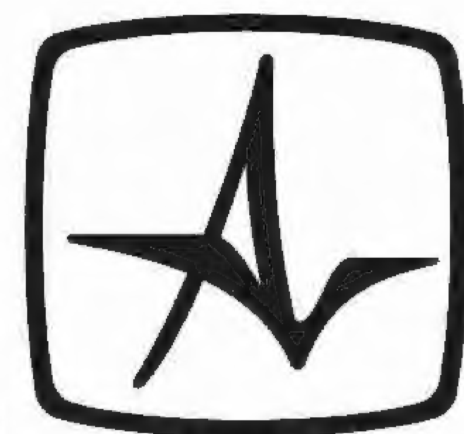

și

CAT Graur

Antwerpen

2024

